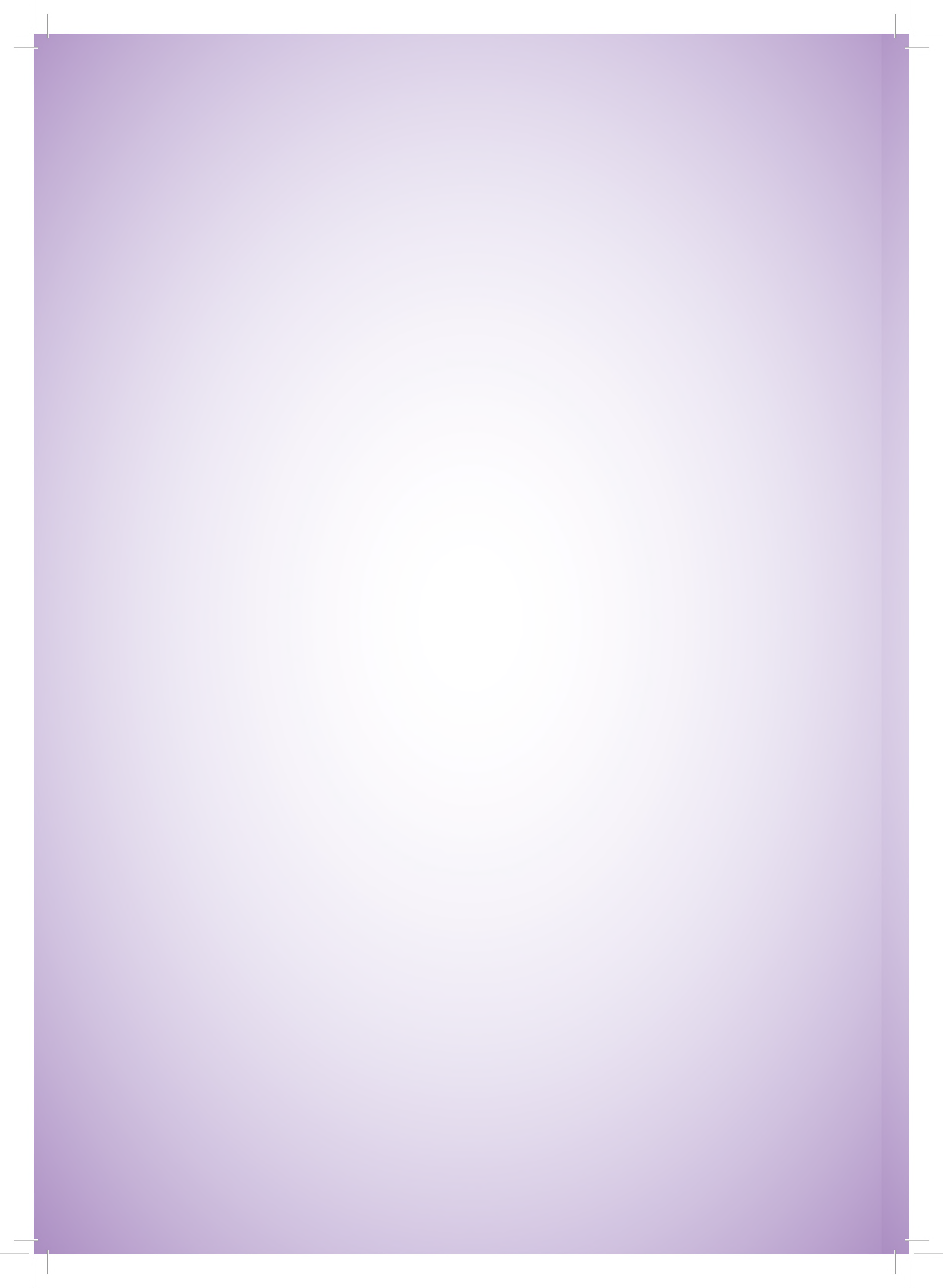
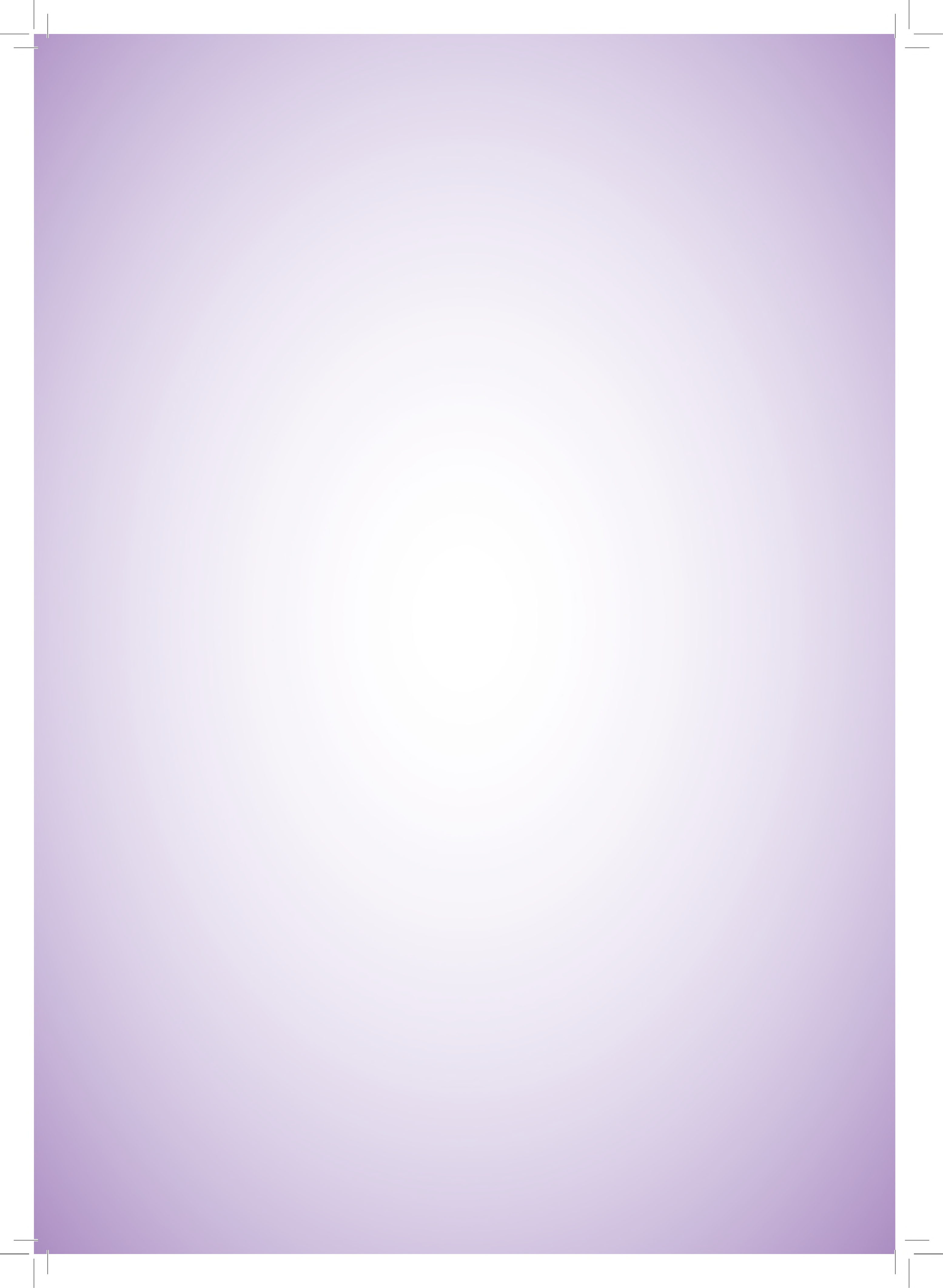

๑๐๐ ปี

สมเด็จพระมหาวีรวงศ์

วัดสัมพันธวงศาราม วรวิหาร กรุงเทพมหานคร

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช
(รัชกาลที่ ๙)

สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ในรัชกาลที่ ๙

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมหาวชิราลงกรณ บดินทรเทพยวรางกูร
(รัชกาลที่ ๑๐)

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี

สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี

สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ
เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์

พระสุปฏิปันโน *ผู้ปักธง* ***“กรรมฐาน”*** *กลางมหานคร*

สมเด็จพระสังฆราชเสด็จถวายสักการะ

ท่านเจ้าพระคุณ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (อัมพร อมฺพรมหาเถร) สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก เสด็จเพื่อทรงถวายสักการะท่านเจ้าประคุณสมเด็จพระมหาวีรวงศ์ (ถาวรเถร) สมเด็จพระราชาคณะผู้มีอายุพรรษาสูงสุด ณ วัดสัมพันธวงศาราม วรวิหาร เขตสัมพันธวงศ์ กรุงเทพมหานคร วันอาทิตย์ที่ ๑๙ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๖๐ เวลา ๑๖.๑๕ น.

คำปรารภ

วันที่ ๒๙ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๖๐ ท่านเจ้าประคุณ สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ (มานิต ถาวรมหาเถร ป.ธ.๙) กรรมการมหาเถรสมาคม ที่ปรึกษาเจ้าคณะภาค ๑๑ (ธรรมยุต) และเจ้าอาวาสวัดสัมพันธวงศ์ เจริญอายุวัฒนมงคลครบ ๑๐๐ ปี ยังความปลื้มปีติเป็นอย่างยิ่ง แก่คณะสงฆ์วัดสัมพันธวงศ์ ศิษยานุศิษย์ พุทธบริษัท สมาชิกวัดสัมพันธวงศ์ ทั้งมวล

ท่านเจ้าประคุณสมเด็จฯ เป็นพระมหาเถระ ๕ แผ่นดิน คือ มีชาตกาลตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๖ เจริญอายุวัฒนมงคลจนถึงรัชกาลที่ ๑๐ เมื่อบรรพชาแล้ว มีความศรัทธาเลื่อมใส ในปฏิปทาของพระธุดงค์กรรมฐานสายพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต ได้ติดตามพระอาจารย์สิงห์ ขนฺตยาขโม ออกธุดงค์ไปยังสถานที่ต่าง ๆ จนสุดท้ายได้ทราบข่าวเพื่อนสามเณรสองรูปมรณภาพเพราะไข้ป่า จึงมีดำริว่าตนเองยังเด็กเกินไปที่จะออกธุดงค์กรรมฐานแบบนี้ ควรที่จะศึกษาเล่าเรียนก่อนจะเหมาะสมกว่า จึงหันมาศึกษาเล่าเรียนพระปริยัติธรรม ได้เข้ามาอยู่วัดสัมพันธวงศ์ตั้งแต่เป็นสามเณร ศึกษาเล่าเรียนพระปริยัติธรรมจบเปรียญธรรม ๙ ประโยค มีความเจริญรุ่งเรืองโดยลำดับ รับสนองงานคณะสงฆ์และงานพระพุทธศาสนาด้วยดีมาโดยตลอด ปัจจุบันดำรงตำแหน่งเป็นเจ้าอาวาสวัดสัมพันธวงศ์ ที่ปรึกษาเจ้าคณะภาค ๑๑ (ธรรมยุต) และกรรมการมหาเถรสมาคม เป็นสมเด็จพระราชาคณะรูปแรกของวัดสัมพันธวงศ์ รวมทั้งเป็นสมเด็จพระราชาคณะผู้มีอายุและพรรษากาลมากที่สุดในขณะนี้

ในโอกาสแห่งสตวัสสายุกาลมงคลนี้ คณะสงฆ์วัดสัมพันธวงศ์ได้รวบรวมชีวประวัติของท่านเจ้าประคุณสมเด็จฯ, รวมทั้งบันทึกความทรงจำของท่านกับหลวงปู่แหวน สุจิณฺโณ, ประวัติหมอชีวกโกมารภัจจ์ ซึ่งท่านเจ้าประคุณสมเด็จฯ ในฐานะผู้มีความชำนาญในการแปลภาษาบาลีมาก ได้เคยแปลจากพระไตรปิฎกเป็นภาษาไทยไว้, ประวัติวัดสัมพันธวงศ์, ประวัติสมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้าฯ กรมหลวงพิทักษ์มนตรี ผู้สถาปนาวัดสัมพันธวงศ์ครั้งแรก ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๑, ธัมมิกวัตรและวิชาชูชีพ อันเป็นคำสอนของพระเดชพระคุณ พระมหารัชชมังคลาจารย์ (นิทฺเทสกเถร) อดีตเจ้าอาวาสวัดสัมพันธวงศ์ รูปที่ ๘ พระอุปัชฌาย์ของท่านเจ้าประคุณสมเด็จฯ เพื่อเป็นอนุสรณีธรรมบรรณาการแก่ศิษยานุศิษย์ที่มาร่วมงานบำเพ็ญกุศล

ขออานุภาพคุณพระศรีรัตนตรัย ผลแห่งปฏิปทาสัมมาปฏิบัติที่ท่านเจ้าประคุณสมเด็จฯ ได้ปฏิบัติมาอย่างเคร่งครัด จงมารวมเป็นพรอันประเสริฐน้อมถวายสักการะแด่ท่านเจ้าประคุณสมเด็จฯ ให้มีสุขภาพอนามัยแข็งแรง มีอายุวัฒนะเจริญยิ่ง ๆ ขึ้นไป และจงอภิบาลคุ้มครองให้ศิษยานุศิษย์ พุทธบริษัททั้งหลาย ปราศจากสรรพภัยพิบัติ อุปัทวันตรายทั้งหลายทั้งปวง มีความสุขกายสุขใจ เจริญรุ่งเรืองสมบูรณ์ บริบูรณ์ด้วยจตุรพิธพรชัยมงคล คือ อายุ วรรณะ สุขะ พละ ปฏิภาณคุณสารสมบัติ ธนสารสมบัติ และบริวารสมบัติในที่ทุกสถานตลอดกาลทุกเมื่อ เทอญ.

คณะสงฆ์วัดสัมพันธวงศ์

๒๘ - ๒๙ ธันวาคม ๒๕๖๐

สารบัญ

เถรประวัติ สมเด็จพระมหาวีรวงศ์

- ชาติกาลและชาติภูมิ ๑
- ประถมวัยและประถมศึกษา ๒
- การบรรพชา ๒
- การอุปสมบท ๖
- การศึกษานักธรรมและบาลี ๗
- หน้าที่ภายในวัด ๗
- หน้าที่เกี่ยวกับการคณะและการพระศาสนา ๘
- สมณศักดิ์ที่ได้รับ ๘
- กิจกรรมพิเศษ ๙
- ตำแหน่งปัจจุบัน ๑๑

ความทรงจำเรื่องหลวงปู่แหวน สุจิณฺโณ

- ทบทวนความจำแนะนำพระคุณหลวงปู่ ๓๒
- เมตตาบารมีหลวงปู่ ๓๖
- วัตถุมงคลที่ดังที่สุด ๓๗
- จำนวนเหรียญเราสู้ที่จัดสร้าง ๔๐
- อัจฉริยานุภาพหลวงปู่ ๔๑
- อาคารสุจิณฺโณ ๔๓

ชีวประวัติคุรุบรมแพทย์ ชีวกโกมารภัจจ์

- คำชี้แจงของพระอริยเมธี (มานิต) ๖๑
- ปฐมภาคส่วนเบื้องต้น ๖๓
- ชาติกำเนิด ๖๕
- ไปเมืองตักกสิลา ๖๖
- ได้เรียนวิชาแพทย์เป็นพิเศษ ๖๘
- กลับบ้านเมืองของตน ๖๙
- ใช้วิชาเป็นผลสำเร็จครั้งแรก ๗๐
- ถึงกรุงราชคฤห์ แคว้นมคธ ๗๑
- เกียรติคุณในราชสำนัก ๗๒
- เปิดกะโหลกศีรษะเศรษฐี ๗๕
- เศรษฐีจัดการตามที่ว่านี้ ๗๗
- รักษาคนป่วยในต่างแคว้น ๗๗
- รักษาพระมหากษัตริย์กรุงอุชเชนี ๗๙
- ยาระบายพิเศษ ๘๖
- ทูลขอพรพระพุทธองค์ ๘๘
- สร้างวัดถวายพระพุทธเจ้า ๘๙
- รักษาแผลโลหิตุปบาท ๙๑
- นำพระเจ้าอชาตศัตรูเข้าเฝ้า ๙๕
- ทูลขอไม่ให้บวชคนมีโรคติดต่อ ๑๐๐
- ทูลถามเรื่องอุทิศมังสะ ๑๐๒

ประวัติวัดสัมพันธวงศาราม วรวิหาร

- ความเบื้องต้น ๑๐๘
- ประวัติเบื้องต้น ๑๑๐
- การบูรณปฏิสังขรณ์ ๑๑๑
- อาณาเขตของวัด ๑๑๔
- พระอุโบสถหลังเดิม ๑๑๖
- พระอุโบสถทรงจัตุรมุขหลังใหม่ ๑๒๒
- พระพุทธรูปสำคัญ ปูชนียสถานและปูชนียวัตถุอื่นๆ ๑๒๖
- ลำดับเจ้าอาวาส ๑๓๖
- เหตุการณ์สำคัญ ๑๔๔

พระประวัติ สมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุ้ย กรมหลวงพิทักษ์มนตรี
- พระประวัติเบื้องต้น ๑๕๙
- พระอิสริยยศ ๑๕๙
- คำนำพระนาม พระสัมพันธวงศ์เธอ ๑๕๙
- ทรงเป็นปฐมในการสถาปนา ปฏิสังขรณ์วัดสัมพันธวงศ์ ๑๖๔
- พระองค์ท่านกับพระราชวังเดิม ๑๖๕
- พระองค์ท่านกับราชการที่ ๒ ๑๖๗
- ทรงบัญชาการทัพหลวง ณ เมืองเพชรบุรี ๑๖๙
- เรื่องจินตกวีและนาฏศาสตร์ ๑๗๐
- พระองค์ท่านกับงานช่าง ๑๗๓
- ทรงเป็นผู้บัญชาการพระราชพิธี ลงสรงครั้งแรกในสมัยรัตนโกสินทร์๑๗๖
- พระองค์ท่านกับรัชกาลที่ ๔ ๑๗๗
- ทรงชำนาญด้านวิชาโหราศาสตร์ ๑๗๘
- ทรงเป็นต้นราชตระกูล "มนตรีกุล" ๑๘๐
- พระโอรส-พระธิดา ๑๘๑
- สิ้นพระชนม์ ๑๘๒

ธัมมิกวัตร ภาค ๑
- วัตรเวลาตื่นนอน ๑๙๒
- วัตรเวลาล้างหน้าล้างตาบ้วนปาก ๑๙๓
- วัตรก่อนไหว้พระเช้า ๑๙๔
- วัตรเวลาเจริญกัมมัฏฐาน ๑๙๔
- คำอาราธนากัมมัฏฐาน ๑๙๘
- วิธีนั่งกัมมัฏฐานและน้อมใจนึก ๑๙๘
- วัตรเมื่อนั่งกัมมัฏฐานแล้ว ๒๐๐
- วัตรเวลาอาบน้ำ ๒๐๑
- วัตรเวลาบริโภคอาหาร ๒๐๑
- วัตรเวลาออกจากถิ่นที่อยู่ไปสู่ถิ่นอื่น ๒๐๒
- วัตรเมื่อกลับมาถึงถิ่นที่อยู่ ๒๐๒
- กิจเบื้องต้นก่อนทำวัตรค่ำสวดมนต์ ๒๐๓
- ฟังเทศนา ๒๐๓
- วิจารณาเทศนา ๒๐๔
- ธัมมสากัจฉา ๒๐๔
- วัตรเวลาจะเข้านอน ๒๐๕
- คำระลึกแลเปล่งวาจาไหว้พระ ๒๐๘
- คำกล่าวเวลานอบน้อมพระพุทธเจ้า ๒๐๙
- คำอาราธนากัมมัฏฐาน ๒๐๙

ธัมมิกวัตร ภาคพิเศษ
- พรหมวิหาร ๒๑๒
- เมตฺตานิสงฺสสูตร ๒๑๓
- ปัตติทานคาถา ๒๑๔
- กรวดน้ำ แปลเป็นฉันท์ ๒๑๕
- อธิบายบุรุษโทษสิบแปดประการ ๒๑๗
- มหาทาน ๕ ประการ ๒๑๘
- เนาวรัตน์ ๙ ประการ ๒๑๘
- สัตตรัตน แก้ว ๗ ประการ ๒๑๘
- คำเตือนสติคนเวลาจวนจะตาย ๒๑๘

วิชาชูชีพ
- วิชาชูชีพ ๒๒๒
- บริโภคอาหารเนื่องด้วยเวลา ๒๒๘
- บริโภคอาหารเนื่องด้วยประโยชน์ ที่ต้องการ ๒๒๘
- พิธีเนื่องด้วยการบริโภคอาหาร ๒๓๐

ฉลองอายุวัฒนมงคล ๑๐๐ ปี

สมเด็จพระมหาวีรวงศ์

(มานิต ถาวรมหาเถร ป.ธ.๙)

เจ้าอาวาสวัดสัมพันธวงศาราม วรวิหาร กรุงเทพมหานคร

เถรประวัติ
สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ (มานิต ถาวรมหาเถร ป.ธ.๙)
เจ้าอาวาสวัดสัมพันธวงศ์ กรุงเทพมหานคร

ชาติภูมิและวงศาคณาญาติฝ่ายโยมบิดาเป็นชาวไร่ชาวนา บ้านเหล่าเขวา ตำบลโพนเมืองน้อย อำเภอม่วงสามสิบ จังหวัดอุบลราชธานี (ปัจจุบันขึ้นอำเภอหัวตะพาน จังหวัดอำนาจเจริญ)

ชาติภูมิและวงศาคณาญาติฝ่ายโยมมารดาเป็นชาวไร่ชาวนา บ้านบ่อชะเนง ตำบลหนองแก้ว อำเภออำนาจเจริญ จังหวัดอุบลราชธานี (ปัจจุบันขึ้นอำเภอหัวตะพาน จังหวัดอำนาจเจริญ)

ชาติกาลและชาติภูมิ

เจ้าประคุณ สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ (นามเดิม กงมา เจ้าคุณอุปัชฌาย์เปลี่ยนให้เป็น มานิต ฉายา ถาวโร ป.ธ.๙) เกิด ณ วันที่ ๒๙ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๖๐ ตรงกับวันเสาร์ แรม ๑ ค่ำ เดือนยี่ ปีมะเส็ง นพศก จุลศักราช ๑๒๗๙ (ร.ศ. ๑๓๖) ที่บ้านบ่อชะเนง ตำบลหนองแก้ว อำเภออำนาจเจริญ จังหวัดอุบลราชธานี (ปัจจุบันเป็นจังหวัดอำนาจเจริญ) โยมบิดาชื่อช่วย โยมมารดาชื่อกา สกุล ก่อบุญ เป็นบุตรคนที่ ๔ ในจำนวนพี่น้อง ๑๑ คน

ประถมวัยและประถมศึกษา

พ.ศ. ๒๔๗๐ อายุ ๑๐ ปี เข้าเรียนหนังสือที่โรงเรียนประชาบาลประจำตำบลหนองแก้ว ซึ่งตั้งอยู่ที่ศาลาวัดบ้านโคกเลาะ เรียนอยู่ชั้นประถมปีที่ ๑ ปลายปีจวนจะสอบไล่ประจำปี แต่มีเหตุจำต้องหยุดการเรียน คือ ถูกครูใหญ่ลงโทษโดยไม่ยุติธรรม ถูกตีจนมือแตก ด้วยความผิดเพียงไม่ไปพบหลังจากให้นักเรียนไปตามตัว ที่ไม่ไปหาหรือไปพบครูใหญ่ไม่ได้นั้น เวลานั้นพักเที่ยง ครูประจำชั้นซึ่งเป็นครูน้อยได้ใช้ให้ไปหายางมะตูม เพื่อมาติดหนังสือที่ขาด เมื่อทำธุระให้ครูน้อยเสร็จแล้ว ก็กลับไปโรงเรียนซึ่งเป็นเวลาเข้าเรียนพอดี จึงไม่สามารถไปพบครูใหญ่ตามคำสั่งที่ให้ไปพบได้ เป็นเหตุให้ครูใหญ่ไม่พอใจ จึงได้เรียกไปตีต่อหน้านักเรียนทั้งโรงเรียน ตีจนมือแตกกำไม่เข้า ด้วยความน้อยใจจึงตัดสินใจหนีโรงเรียน ตั้งใจว่าจะเดินทางไปผจญภัยตามยถากรรมทางภาคกลาง แต่ยังไม่ทันได้ไปในขณะนั้น เพราะขาดผู้นำทาง และเพื่อนร่วมเดินทาง

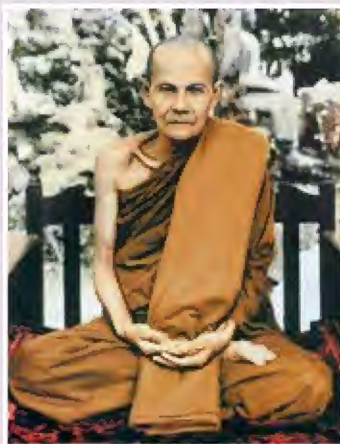
การบรรพชา

พ.ศ. ๒๔๗๒ บิดามารดาและญาติพี่น้องนำตัวไปบวชเป็นสามเณรมหานิกายที่วัดบ้านบ่อชะเนง ซึ่งเป็นวัดประจำหมู่บ้านนั้น พร้อมกับเพื่อนรุ่นพี่ชื่อชัย มีเจ้าอาวาสวัดนั้นชื่อญาคูโม้เป็นพระอุปัชฌาย์ โดยที่ไม่ได้เตรียมตัว ทุกอย่างต้องบอกให้ว่าตามทั้งนั้น ขณะที่บวชเป็นสามเณรอยู่ วัดนั้นเป็นเวลา ๑ ปี เรียนหนังสือธรรมบ้าง สวดมนต์เวลาค่ำบ้าง นอกจากนั้น ก็รดน้ำต้นหมาก ต้นมะพร้าว เป็นต้น ไม่เห็นทางที่จะก้าวหน้าแม้ในปีนั้นจะมีการเปิดสอนนักธรรมตรีที่วัดนั้น และที่บ้านใกล้เคียงก็มีสำนักเรียน

มูลกัจจายน์ แต่ก็ยังไม่ศรัทธา ไม่มีอุตสาหะ หลังจากออกพรรษาแล้ว ออกเดินธุดงค์ ติดตามพระธุดงค์กรรมฐานสายพระอาจารย์เสาร์ กนฺตสีโล, พระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต พระอาจารย์สิงห์ ขนฺตยาคโม ไปยังอำเภอบางอำเภอในเขตจังหวัดอุบลราชธานี

พระอาจารย์เสาร์ กนฺตสีโล

พระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต

พระอาจารย์สิงห์ ขนฺตยาคโม

พ.ศ. ๒๔๗๓ เดินธุดงค์กรรมฐานพร้อมกับคณะโดยผ่านจังหวัดร้อยเอ็ด จังหวัดมหาสารคาม ไปยังจังหวัดขอนแก่น จำพรรษาที่วัดป่าช้าเหล่างา ปัจจุบันนี้เรียกว่าวัดป่าวิเวกธรรม ตำบลพระลับ อำเภอเมือง ญัตติเป็นสามเณรธรรมยุตที่นี่ โดยมีพระอาจารย์สิงห์ ขนฺตยาคโม เป็นพระอุปัชฌาย์แทนพระครูพิศาลอรัญญเขต เจ้าอาวาสวัดศรีจันทร์ และเจ้าคณะจังหวัดขอนแก่น (ธรรมยุต) ออกพรรษาแล้วเดินธุดงค์กรรมฐานไปยังจังหวัดชัยภูมิ กับอาจารย์กรรมฐานผู้เป็นหัวหน้าคณะชื่อท่านอุ่นเนื้อ

พ.ศ. ๒๔๗๔ จำพรรษาที่วัดป่าสาลวัน อำเภอเมือง จังหวัดนครราชสีมาเป็นปีที่เริ่มสร้างวัดนั้น ซึ่งหลวงชาญนิคม ผู้ถวายที่ดินให้สร้างวัด ได้นิมนต์ท่านอาจารย์สิงห์ ขนฺตยาคโม จากจังหวัดขอนแก่นมาเป็นเจ้าอาวาส และอบรมสั่งสอนประชาชนชาวนครราชสีมาที่นี่ ท่านจึงนิมนต์พระกรรมฐานที่เป็นศิษยานุศิษย์ ให้มาจำพรรษารวมกันที่วัดนั้น จึงได้ติดตามอาจารย์อุ่นเนื้อ มาจำพรรษาอยู่ที่วัดนั้นด้วย

พ.ศ. ๒๔๗๕ ออกพรรษาแล้วเดินทางกลับไปเยี่ยมญาติโยม ที่บ้านบ่อชะเนง จังหวัดอุบลราชธานี (ปัจจุบันเป็นจังหวัดอำนาจเจริญ) จากนั้นตั้งใจจะออกธุดงค์กรรมฐาน ติดตามอาจารย์และเพื่อนสามเณรที่แยกย้ายกันไป หลังจากจำพรรษาที่

วัดป่าสาลวันแล้ว พอดีได้ทราบข่าวว่าเพื่อนสามเณร ๒ รูป ที่เข้าป่าออกกรรมฐานล่วงหน้าไปก่อนมรณภาพเพราะไข้ป่า จึงเกิดความคิดว่าเรายังเด็กเกินไปที่จะเข้าป่า ในวัยนี้ควรจะศึกษาเล่าเรียนพระปริยัติธรรม จึงตัดสินใจเดินทางไปยังจังหวัดนครพนม เพื่อแสวงหาสถานที่ศึกษาเล่าเรียนพระปริยัติธรรม ได้อยู่จำพรรษาที่วัดอรัญญิกาวาส (วัดโพนแก้ว) อำเภอเมือง จังหวัดนครพนม เริ่มเรียนปริยัติธรรมที่วัดอรัญญิกาวาส เป็นเวลา ๔ ปี

พ.ศ. ๒๔๗๙ ท่านอาจารย์กิ่ง อธิมุตฺตโก ได้พบกับท่านเจ้าคุณ พระรัชชมงคลมุนี เจ้าอาวาสวัดสัมพันธวงศ์ ขณะท่านเดินทางไปปฏิบัติศาสนกิจอยู่ที่จังหวัดระยอง ท่านอาจารย์กิ่ง ได้กล่าวฝากสามเณรกับท่านเจ้าอาวาสวัดสัมพันธวงศ์ ท่านก็เมตตารับ เมื่อฝากเรียบร้อยแล้ว ท่านอาจารย์กิ่ง ส่งข่าวไปบอกว่าได้ฝากให้อยู่ที่วัดสัมพันธวงศ์ กรุงเทพมหานคร ให้เดินทางลงมาได้ โดยกำชับให้พระช่วยอธิบายเส้นทางการเดินทางและซักซ้อมจนเข้าใจดี จึงพร้อมกับเพื่อนชื่อ สามเณรทองทิพย์ (ต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็นไพบูลย์ ภายหลังได้กลับไปอยู่สกลนคร สุดท้ายได้รับพระราชทานสมณศักดิ์ ที่พระเทพสุเมธี เป็นอดีตเจ้าอาวาสวัดศรีโพน-เมือง อดีตเจ้าคณะจังหวัดสกลนคร (ธ) มรณภาพแล้ว) ออกเดินทางจากนครพนมไปพักที่สกลนคร และเดินทางไปขึ้นรถไฟที่อุดรธานี ในสมัยนั้นรถไฟไม่ได้แล่นรวดเดียวถึงกรุงเทพฯ ต้องแวะพักที่ขอนแก่น และนครราชสีมา เมื่อลงรถไฟที่สถานีรถไฟหัวลำโพง ก็เข้าไปถามตำรวจว่าวัดสัมพันธวงศ์ไปทางไหน เมื่อทราบแล้วก็เดินเท้ามาและแวะถามมาเรื่อยๆ จนถึงกำแพงวัดก็จวนพลบค่ำเมื่อเข้ามาในวัดทราบว่าท่านเจ้าอาวาสไปประชุม วันนั้นกว่าท่านจะกลับประมาณสี่ทุ่ม พระจึงจัดให้พักที่กุฏีสนประสาท

พระอาจารย์กิ่ง อธิมุตฺตโก วัดโพธิ์ชัย
บ้านสามผง อำเภอศรีสงคราม จังหวัดนครพนม

เช้าวันรุ่งขึ้นหลังฉันเช้าแล้วได้ไปกราบท่านเจ้าอาวาส เขียนใบรับรองท่านก็เมตตาให้ไปอยู่ที่กุฏินิตยเกษม โดยอยู่ในความกำกับดูแลของท่านเจ้าคุณ พระเนกขัมมมุนี เฉย ยโส (ภายหลังดำรงสมณศักดิ์ที่ พระเทพปัญญามุนี อดีตเจ้าอาวาสวัดสัมพันธวงศ์) จากนั้นก็อยู่ศึกษาเล่าเรียน พระปริยัติธรรมในสำนักเรียนวัดสัมพันธวงศ์ตามที่ได้ตั้งใจไว้

เขียนที่ วัดปทุมวนาราม

วันที่ ๒๑ มีนาคม พ.ศ. ๑๔๗๕

กราบเท้าพระเดชพระคุณผู้เปนที่เคารพยิ่ง
ด้วยเกล้าได้ขอฝากสามเณรคงมาแล
สามเณรทองทิพ ผู้สอบ ป.ธ. ตกปีนี้
ในวันที่ ๑๗ นั้น เปนอันไม่มั่นคงเพราะ
เปนแต่พูดด้วยปากเปล่า เหตุนี้เกล้าจึงทำ
จดหมายฝากสามเณรทั้งสองผู้เปนศิษยของเกล้า
ถวาย พระเดชพระคุณ ให้เปนศิษยานุปถาก
ขอพระเดชพระคุณได้โปรดรับแลสงเคราะห์
อนุเคราะห์ตามกำลัง ถ้าเณรทั้งสองขัด
โอวาทเมื่อใด จงลงโทษตามควรหรือ
ให้ส่งไปหาเกล้าตามกาล
นั้นจึงกราบเท้ามาเพื่อทราบ
โดยเคารพแลเลื่อมใสยิ่ง
ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด
พระเกิ่ง อธิมุตตโก เจ้าอาวาส
วัดโพธิ์ชัย ตำบล[illegible] นครพนม

การอุปสมบท

พ.ศ. ๒๔๘๐ อายุ ๒๐ ปี อุปสมบทเป็นพระภิกษุ โดยมีท่านเจ้าคุณพระมหา-รัชชมังคลาจารย์ (เทศ นิทฺเทสโก) ขณะดำรงสมณศักดิ์เป็นที่ พระรัชชมงคลมุนี เจ้าอาวาสวัดสัมพันธวงศ์ เป็นพระอุปัชฌายะ พระครูสุวรรณรังษี (สุวรรณ ชุตินฺธโร) เป็นพระกรรมวาจาจารย์ พระครูปลัด (เสิ่ง ทินฺนวโร) เป็นพระอนุสาวนาจารย์ (ภายหลังได้รับพระราชทานสมณศักดิ์เป็นที่ พระเนกขัมมมุนี) ที่พระอุโบสถวัดสัมพันธวงศ์ วันที่ ๘ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๘๐

พระมหารัชชมังคลาจารย์ (เทศ นิทฺเทสโก)

การศึกษานักธรรมและบาลี

พ.ศ. ๒๔๗๖ สอบได้นักธรรมชั้นตรี
พ.ศ. ๒๔๗๘ สอบได้นักธรรมชั้นโท
พ.ศ. ๒๔๘๐ สอบได้ประโยค ป.ธ.๓
พ.ศ. ๒๔๘๑ สอบได้ประโยค ป.ธ.๔ และนักธรรมชั้นเอก
พ.ศ. ๒๔๘๔ สอบได้ประโยค ป.ธ.๕
พ.ศ. ๒๔๘๖ สอบได้ประโยค ป.ธ.๖
พ.ศ. ๒๔๘๘ สอบได้ประโยค ป.ธ.๗
พ.ศ. ๒๔๙๒ สอบได้ประโยค ป.ธ.๘
พ.ศ. ๒๔๙๙ สอบได้ประโยค ป.ธ.๙

หน้าที่ภายในวัด

พ.ศ. ๒๔๘๑ เป็นครูผู้ช่วยสอนบาลีไวยากรณ์
พ.ศ. ๒๔๘๔ เป็นครูสอนบาลีไวยากรณ์
พ.ศ. ๒๔๘๖ เป็นครูสอนธรรมบทชั้นต้น
พ.ศ. ๒๔๘๗ เป็นครูสอนธรรมบทชั้น ป.ธ.๓
พ.ศ. ๒๔๘๘ เป็นครูสอน ป.ธ.๔ และเป็นครูสอน ป.ธ.๕-๖ ในปีต่อ ๆ มา
จนเป็นครูใหญ่ประจำสำนักเรียนวัดสัมพันธวงศ์
เป็นผู้อำนวยการศึกษา เป็นกรรมการสงฆ์ เป็นเลขานุการวัด
และเลขานุการกรรมการจัดผลประโยชน์วัด
พ.ศ. ๒๔๙๘ ได้รับตราตั้งเป็นครูสอนปริยัติธรรมสำนักเรียนวัดสัมพันธวงศ์
พ.ศ. ๒๕๑๑ เป็นรองเจ้าอาวาสวัดสัมพันธวงศ์
พ.ศ. ๒๕๑๔ เป็นเจ้าอาวาสวัดสัมพันธวงศ์ (๓ กันยายน ๒๕๑๔)
พ.ศ. ๒๕๑๔ เป็นพระอุปัชฌายะวิสามัญ

หน้าที่เกี่ยวกับการคณะและการพระศาสนา

พ.ศ. ๒๔๘๕ เป็นเลขานุการเจ้าคณะธรรมยุต จังหวัดธนบุรี-นนทบุรี-ปทุมธานี

พ.ศ. ๒๔๘๗ เป็นกรรมการตรวจบาลีสนามหลวง

พ.ศ. ๒๔๘๘ เป็นกรรมการตรวจธรรมสนามหลวง

พ.ศ. ๒๔๙๙ เป็นพระวินัยธรจังหวัด

พ.ศ. ๒๕๐๓ เป็นผู้ช่วยหัวหน้าพระธรรมธรคณะธรรมยุต

พ.ศ. ๒๕๑๑ เป็นรองเจ้าคณะภาค ๘ - ๑๐ (ธรรมยุต)

พ.ศ. ๒๕๑๖ เป็นรองเจ้าคณะภาค ๑๐ - ๑๑ (ธรรมยุต)

พ.ศ. ๒๕๑๙ เป็นผู้รักษาการเจ้าคณะภาค ๙ - ๑๐ - ๑๑ (ธรรมยุต)
เป็นเจ้าคณะภาค ๑๑ (ธรรมยุต) (๑๓ กรกฎาคม ๒๕๑๙)

สมณศักดิ์ที่ได้รับ

๕ ธันวาคม ๒๔๙๙ เป็นพระราชาคณะชั้นสามัญ ที่ พระอริยเมธี

๕ ธันวาคม ๒๕๐๗ เป็นพระราชาคณะชั้นราช ที่ พระราชกวี

๕ ธันวาคม ๒๕๑๔ เป็นพระราชาคณะชั้นเทพ ที่ พระเทพปัญญามุนี

๕ ธันวาคม ๒๕๑๙ เป็นพระราชาคณะชั้นธรรม ที่ พระธรรมบัณฑิต

๕ ธันวาคม ๒๕๓๒ ได้รับการสถาปนาเป็นรองสมเด็จพระราชาคณะ ที่
พระอุดมญาณโมลี สีลาจารวราภรณ์
สาทรหิตานุหิตวิมล โสภณธรรโมวาทานุสาสนี
ตรีปิฎกบัณฑิต ธรรมยุติกคณิสสร บวรสังฆาราม
คามวาสี

๕ ธันวาคม ๒๕๔๔ ได้รับการสถาปนาเป็นสมเด็จพระราชาคณะ ที่
สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ จาตุรงคประธานวิสุต
พุทธพจนมธุรธรรมวาที ตรีปิฎกปริยัติโกศล
วิมลศีลาจารวัตร พุทธบริษัทปสาทกร ธรรมยุตติก
คณิสสร บวรสังฆาราม คามวาสี อรัญวาสี

กิจกรรมพิเศษ

เป็นประธานเททองหล่อพระประธานประจำพุทธมณฑล จังหวัดชัยภูมิ

ไปปฏิบัติศาสนกิจเป็นครูสอนปริยัติธรรม ที่วัดสัตตนารถปริวัตร จังหวัดราชบุรี ๑ ปี ปีสุดท้ายของสงครามโลกครั้งที่ ๒ กรุงเทพมหานครถูกโจมตีทางอากาศอย่างหนัก ต้องหลบภัยไปพักอยู่ที่วัดดอนโค อำเภอบ้านแพ้ว จังหวัดสมุทรสาคร และช่วยสอนปริยัติธรรมที่วัดนั้นเป็นเวลา ๑ ปี เมื่อสงครามโลกสงบลง ไปปฏิบัติศาสนกิจเป็นครูสอนปริยัติธรรมที่วัดอาวุธวิกสิตาราม (บางพลัด) ธนบุรี ๒ ปี

ไปบำเพ็ญวิปัสสนากรรมฐานแบบยุบหนอพองหนอ และเรียนพระอภิธรรมกับพระอาจารย์พม่า ชื่อภัททันตะ อูวิลาสะ ที่วัดปรก ถนนตก ๒ ครั้ง ๆ ละ ๑ เดือน

เป็นนักศึกษาสภาการศึกษา มหามกุฏราชวิทยาลัยมหาวิทยาลัยพุทธศาสนารุ่นแรก เรียนอยู่ ๓ ปี

เป็นกรรมการนำข้อสอบธรรม และบาลีไปเปิดสอบต่างจังหวัดแทนแม่กองธรรมสนามหลวง และแม่กองบาลีสนามหลวง

เป็นผู้แทนไปเปิดปฐมนิเทศพระธรรมทูตประจำจังหวัด สายที่ ๕ แทนเจ้าประคุณสมเด็จพระมหามุนีวงศ์ หัวหน้าพระธรรมทูตสายที่ ๕

พ.ศ. ๒๕๑๕ ไปนมัสการสังเวชนียสถานทั้ง ๔ ตำบล ที่ประเทศอินเดีย

พ.ศ. ๒๕๑๘ ไปนมัสการปูชนียวัตถุ และปูชนียสถานมีพระทันตธาตุ เป็นต้น ที่ประเทศศรีลังกา

พ.ศ. ๒๕๒๑ ได้รับการแต่งตั้งเป็นกรรมการมหาเถรสมาคม และเป็นมาจนถึงปัจจุบัน

พ.ศ. ๒๕๓๓ เดินทางไปตรวจการคณะสงฆ์ เยี่ยมวัดไทย และประชาชนชาวไทยในประเทศสหรัฐอเมริกา

พ.ศ. ๒๕๓๕ เป็นกรรมการตรวจชำระพิมพ์อรรถกถาพระไตรปิฎก ถวายสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ ในวโรกาสที่ทรงเจริญพระชนมพรรษาครบ ๕ รอบ

พ.ศ. ๒๕๓๕ เป็นพระอุปัชฌาย์อุปสมบทพระภิกษุ จำนวน ๗๐ รูป เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ในวโรกาสทรงเจริญพระชนมพรรษาครบ ๕ รอบ

พ.ศ. ๒๕๓๕ เป็นหัวหน้าพระธรรมทูตสายที่ ๕

พ.ศ. ๒๕๓๗ เป็นประธานดำเนินการสร้าง พระพุทธสันติสุขไพศาล อุดม-มงคลจักวาฬประสิทธิ์ ขนาดหน้าตักกว้าง ๕.๖ เมตร สูง ๑๐.๔๐ เมตร ประดิษฐาน ณ วัดบ้านเก่าบ่อ อำเภอหัวตะพาน จังหวัดอำนาจเจริญ จนแล้วเสร็จ จัดให้มีพิธีสมโภชเมื่อวันที่ ๒๘-๒๙ ธันวาคม ๒๕๓๙ ในการนี้ เจ้าพระคุณ สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ทรงประทานพระบรมสารีริกธาตุไปบรรจุในองค์พระ

พ.ศ. ๒๕๔๒ จัดโครงการ และเป็นพระอุปัชฌาย์บรรพชาอุปสมบท พระภิกษุสามเณร จำนวน ๔๑ รูป เฉลิมพระเกียรติพระบาท-สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชมหาราช ในวโรกาสทรงเจริญพระชนมพรรษาครบ ๖ รอบ ๗๒ พรรษา ณ วัดสัมพันธวงศ์ กรุงเทพมหานคร

พ.ศ. ๒๕๔๓ เป็นประธานเจ้าคณะภาค ๘-๙-๑๐-๑๑ (ธรรมยุต) และเป็นประธานจัดประชุมพระสังฆาธิการและตรวจธรรม-สนามหลวงชั้นตรี ภาค ๘-๙-๑๐-๑๑ (ธรรมยุต) ซึ่งในแต่ละปีมีพระสังฆาธิการเข้าร่วม ประชุมประมาณ ๑,๕๐๐ รูป

พ.ศ. ๒๕๔๖ เป็นประธานดำเนินการสร้างถาวรเจติยมหาวิหาร ที่วัดบ้านเก่าบ่อ อำเภอหัวตะพาน จังหวัดอำนาจเจริญ จนแล้วเสร็จ และจัดให้มีพิธีสมโภชและบรรจุพระบรมสารีริกธาตุที่ยอดองค์เจดีย์เมื่อวันที่ ๒๘-๒๙ ธันวาคม ๒๕๔๖

พ.ศ. ๒๕๔๖ ได้รับปริญญาดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์สาขาพุทธศาสตร์จาก มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

พ.ศ. ๒๕๕๒-๒๕๕๖ เป็นคณะผู้ปฏิบัติหน้าที่สมเด็จพระสังฆราช

ตำแหน่งปัจจุบัน

- เจ้าอาวาสวัดสัมพันธวงศ์ กรุงเทพมหานคร
- กรรมการมหาเถรสมาคม
- กรรมการเถรสมาคมธรรมยุต
- กรรมการอำนวยการจัดงานปฏิบัติธรรมเฉลิมพระเกียรติ ณ พุทธมณฑล
- ประธานคณะสงฆ์ธรรมยุตภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
- ประธานที่ปรึกษาฝ่ายสงฆ์มูลนิธิโรงเรียนวัดสัมพันธวงศ์สังกัดกรุงเทพมหานคร
- ที่ปรึกษาเจ้าคณะภาค ๑๑ (ธรรมยุต)

พิธีสมโภชถาวรเจติยมหาวิหารและฉลองอายุวัฒนมงคล ๘๖ ปี
ณ วัดบ้านเก่าบ่อ อ.หัวตะพาน จ.อำนาจเจริญ วันที่ ๒๘ - ๒๙ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๔๖

แจ้งความสำนักคณะรัฐมนตรี

เรื่องพระราชทานสัญญาบัตรตั้งสมณศักดิ์

ด้วยทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานสัญญาบัตรตั้งสมณศักดิ์ ในโอกาสพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา วันที่ ๕ ธันวาคม ๒๔๙๙ คือให้

ฯลฯ

พระมหามานิต ๙ ประโยค วัดสัมพันธวงศ์ เป็นพระราชาคณะ มีนามว่า พระอริยเมธี

ฯลฯ

แจ้งความ ณ วันที่ ๘ มกราคม ๒๕๐๐

จอมพล ป. พิบูลสงคราม

นายกรัฐมนตรี

แจ้งความสำนักนายกรัฐมนตรี

เรื่อง พระราชทานสัญญาบัตรตั้งสมณศักดิ์

ด้วยทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานสัญญาบัตรตั้งสมณศักดิ์ ในโอกาสพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา วันที่ ๕ ธันวาคม ๒๕๐๗ คือให้

ฯลฯ

พระอริยเมธี เป็น พระราชกวี นรสีหพจนปิลันธน์ คันถธุรบัณฑิต ยติคณิสสร บวรสังฆาราม คามวาสี พระราชาคณะชั้นราช สถิต ณ วัดสัมพันธวงศ์ วรวิหาร พระอารามหลวง มีฐานานุศักดิ์ตั้งฐานานุกรมได้ ๔ รูป คือ พระครูปลัด ๑ พระครูสังฆรักษ์ ๑ พระครูสมุห์ ๑ พระครูใบฎีกา ๑

ฯลฯ

แจ้งความ ณ วันที่ ๑๐ ธันวาคม ๒๕๐๗
จอมพล ถ. กิตติขจร
นายกรัฐมนตรี

เล่ม ๘๘ ตอนที่ ๑๕๑ ราชกิจจานุเบกษา ๓๑ ธันวาคม ๒๕๑๔

แจ้งความสำนักนายกรัฐมนตรี

เรื่อง พระราชทานสัญญาบัตรตั้งสมณศักดิ์

ด้วยทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานสัญญาบัตรตั้งสมณศักดิ์ ในโอกาสพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา วันที่ ๕ ธันวาคม ๒๕๑๔ คือให้

ฯลฯ

พระราชกวี เป็น พระเทพปัญญามุนี ศรีปิฎกบัณฑิต ศาสนกิจธุราทร ยติคณิสสร บวรสังฆาราม คามวาสี พระราชาคณะชั้นเทพ สถิต ณ วัดสัมพันธวงศ์ วรวิหาร พระอารามหลวง มีฐานานุศักดิ์ตั้งฐานานุกรมได้ ๕ รูป คือ พระครูปลัด ๑ พระครูวินัยธร ๑ พระครูสังฆรักษ์ ๑ พระครูสมุห์ ๑ พระครูใบฎีกา ๑

ฯลฯ

แจ้งความ ณ วันที่ ๒๐ ธันวาคม ๒๕๑๔
พลเรือเอก อนันต์ เนตรโรจน์ ร.น.
เลขาธิการคณะรัฐมนตรี

แจ้งความสำนักนายกรัฐมนตรี

เรื่อง พระราชทานสัญญาบัตรตั้งสมณศักดิ์

ด้วยทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานสัญญาบัตรตั้งสมณศักดิ์ ในโอกาสพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา วันที่ ๕ ธันวาคม ๒๕๑๙ คือให้

ฯลฯ

พระเทพปัญญามุนี เป็น พระธรรมบัณฑิต วิจิตรปฏิภาณสุโกศล วิมลคัมภีรญาณ นิเทศกาจารย์วิภูสิต ยติคณิสสร บวรสังฆาราม คามวาสี พระราชาคณะชั้นธรรม สถิต ณ วัดสัมพันธวงศ์ วรวิหาร พระอารามหลวง มีฐานานุศักดิ์ตั้งฐานานุกรมได้ ๖ รูป คือ พระครูปลัดเมธาวัฒน์ ๑ พระครูวินัยธร ๑ พระครูธรรมธร ๑ พระครูสังฆรักษ์ ๑ พระครูสมุห์ ๑ พระครูใบฎีกา ๑

ฯลฯ

แจ้งความ ณ วันที่ ๒๘ ธันวาคม ๒๕๑๙
ธานินทร์ กรัยวิเชียร
นายกรัฐมนตรี

ประกาศ

สถาปนาสมณศักดิ์

ภูมิพลอดุลยเดช ป.ร.

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช มหิตลาธิเบศร รามาธิบดี จักรีนฤบดินทร สยามินทราธิราช บรมนาถบพิตร

มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ประกาศว่า โดยที่ทรงพระราชดำริว่า พระสงฆ์ซึ่งดำรงในสมณคุณ มีอุปการะยิ่งแก่การพระศาสนา สมควรจะได้เลื่อนอิสริยฐานันดรในสมณศักดิ์สูงขึ้น มีอยู่ บัดนี้ จวบกาลมหามงคลสมัยเฉลิมพระชนมพรรษา ควรจะสถาปนาอิสริยยศพระสงฆ์ขึ้นไว้ เพื่อจักได้บริหารพระศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองสถาพรสืบไป

ฯลฯ

อนึ่ง ทรงพระราชดำริว่า พระธรรมบัณฑิต เป็นพระเถระผู้เจริญในสมณพรหมจรรย์ ได้ศึกษาชำนาญในมคธปริวรรตนวิธี มีปรีชาญาณ

แตกฉานรอบรู้ในพระปริยัติอรรถธรรมวินัยไตรปิฎกสุตาคม อุดมปัญญาสามารถสอบไล่ได้เป็นเปรียญธรรม ๘ ประโยค ทรงพระกรุณาโปรดให้เป็นพระราชาคณะที่ พระอริยเมธี แล้วโปรดให้เลื่อนเป็นชั้นราชที่ พระราชกวี เป็นชั้นเทพที่ พระเทพปัญญามุนี และเป็นชั้นธรรมที่ พระธรรมบัณฑิต โดยลำดับมา ก็สังวรรักษาสมณคุณสมบัติและระเบียบปฏิบัติประเพณีราชการได้เรียบร้อย เป็นอย่างดี มีพรหมจริยวัตรศีลสมาจารสมบูรณ์บริสุทธิ์ ประกอบพุทธศาสนกิจเป็นอัตหิตปรหิตจรรยาไพศาล แก่พุทธจักรและอาณาจักรสามารถจัดการศึกษาภาษาบาลีและนักธรรมให้จำเริญรุ่งเรืองเป็นลำดับมา กล่าวคือ ด้านการปกครองคณะสงฆ์ เป็นรองเจ้าอาวาสและเจ้าอาวาสวัดสัมพันธวงศ์ เป็นเลขานุการเจ้าคณะธรรมยุตจังหวัดธนบุรี – นนทบุรี – ปทุมธานี เป็นพระวินัยธรจังหวัด เป็นรองเจ้าคณะธรรมยุตภาค ๘ และภาค ๑๐ เป็นผู้รักษาการเจ้าคณะธรรมยุตภาค ๘ – ๑๐ – ๑๑ เป็นเจ้าคณะธรรมยุตภาค ๑๑ เป็นกรรมการเถรสมาคมธรรมยุต เป็นกรรมการคณะธรรมยุต เป็นกรรมการอำนวยการมหามกุฏราชวิทยาลัย เป็นกรรมการมหาเถรสมาคม เป็นพระอุปัชฌายะ ด้านการศึกษา จัดการศึกษาพระปริยัติธรรมทั้งบาลีและนักธรรมของวัดให้เจริญรุ่งเรือง สามารถมีภิกษุสามเณรเป็นเปรียญธรรม ตั้งแต่ ๓ ประโยคถึง ๘ ประโยค ในส่วนราชการ ได้ร่วมกับกรุงเทพมหานครจัดการศึกษาของเยาวชน และจัดสร้างอาคารเรียนขึ้นในวัดเป็นอาคารใหญ่ สูง ๔ ชั้น และไปจัดดำเนินงานสร้างอาคารเรียนพระปริยัติธรรมที่อำเภอหัวตะพาน จังหวัดอุบลราชธานี เป็นครูปริยัติธรรม เป็นครูใหญ่ เป็นอาจารย์ใหญ่ และผู้อำนวยการศึกษาสำนักเรียนวัดสัมพันธวงศ์ เป็นกรรมการตรวจธรรมสนามหลวง เป็น

กรรมการตรวจบาลีสนามหลวง เป็นกรรมการสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย เป็นหัวหน้าแผนกกองตำรามหามกุฏราชวิทยาลัย เป็นกรรมการอำนวยการและวิทยากรโรงเรียนพระสังฆาธิการชั้นต้นและชั้นสูงของคณะธรรมยุต ไปเป็นครูสอนพระปริยัติธรรมที่วัดสัตตนารถปริวัตร จังหวัดราชบุรี วัดดอนโค จังหวัดสมุทรสาคร วัดอาวุธวิกสิตาราม กรุงเทพมหานคร และเป็นกรรมการนำข้อสอบธรรมและบาลีไปเปิดสอบในภูมิภาคแทนแม่กองธรรมและแม่กองบาลี เป็นผู้แทนสมเด็จพระมหาวีรวงศ์ หัวหน้าพระธรรมทูตสาย ๕ ไปประชุม อบรมและอำนวยการงานพระธรรมทูต เป็นนักศึกษาสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย มหาวิทยาลัยพระพุทธศาสนา รุ่นแรก ด้านสาธารณูปการ เป็นประธานสร้างพระอุโบสถ วัดสัมพันธวงศาราม สืบต่อจากอดีตเจ้าอาวาส จัดสร้างเสนาสนะกุฏิที่พักพระสงฆ์ที่ชำรุดและสร้างใหม่ ให้เป็นอาคารมั่นคงถาวร เป็นประธานกรรมการปรับปรุงการจัดผลประโยชน์ในที่ดินของวัด เป็นประธานกรรมการหาทุนจัดสร้างอาคารสุจิณฺโณ สูง ๑๕ ชั้น เป็นอาคารรักษาพยาบาลที่ทันสมัยของประเทศแห่งหนึ่งในโรงพยาบาลมหาราช นครเชียงใหม่ สร้างเป็นอนุสรณ์แด่หลวงปู่แหวนสุจิณฺโณที่เจริญอายุครบ ๘๖ พรรษา การสังคมสงเคราะห์ เป็นประธานกรรมการมูลนิธิหลวงปู่แหวน สุจิณฺโณ ฝ่ายสงฆ์ เป็นประธานกรรมการมูลนิธิสุจิณฺโณอนุสรณ์ ฝ่ายสงฆ์ เป็นประธานกรรมการที่ปรึกษาสร้างวัดป่าชัยรังสี จังหวัดสมุทรสาคร เป็นกรรมการจัดสร้างโรงพยาบาลพระอาจารย์จันทร์ คเวสโก และสร้างโรงเรียนมัธยม ที่ถ้ำวังหิน อำเภอบ่อพลอย จังหวัดกาญจนบุรี เป็นกรรมการจัดการศึกษานักธรรมบาลีที่วัดป่าชัยรังสี จังหวัดสมุทรสาคร เป็นกรรมการควบคุมการจัดข้าวของ

แจกสาธารณประโยชน์ร่วมกับวัดป่าชัยรังสี เป็นกรรมการสร้างตึกสงฆ์อาพาธ โรงพยาบาลอำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี เป็นกรรมการสร้างอาคารหอประชุมมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์ วิทยาเขตสุรินทร์ เป็นกรรมการสร้างอุโบสถวัดปราสาทจอมพระ จังหวัดสุรินทร์ เป็นประธานกรรมการมูลนิธิโรงเรียนสัมพันธวงศ์ เป็นกรรมการอำนวยการสร้างพุทธมณฑล เป็นประธานกรรมการจัดให้มีการอบรมลูกเสือชาวบ้าน ค่ายสัมพันธวงศ์ เป็นประธานที่ปรึกษาสมาคมสัมพันธวงศ์ ด้านต่างประเทศ ได้เป็นคณะพระอนุจรตามเสด็จสมเด็จพระสังฆราชไปปฏิบัติศาสนกิจ และสังเกตการณ์พระศาสนาที่ประเทศศรีลังกา อินเดีย เนปาล พม่า สิงคโปร์ มาเลเซีย และฮ่องกง

อนึ่ง พระธรรมบัณฑิต เป็นผู้เอาใจใส่ในการอบรมสั่งสอนศีลธรรมแก่ประชาชน โดยได้แสดงธรรมและรจนาหนังสือธรรมะสารคดี บทความเกี่ยวด้วยศีลธรรมทั้งที่เป็นร้อยแก้วและร้อยกรอง พิมพ์ออกเผยแพร่เป็นประโยชน์แก่พระศาสนาและประชาชนเป็นอันมาก

สรรพกรณียกิจซึ่ง พระธรรมบัณฑิต ได้รับภาระปฏิบัติบำเพ็ญโดยลำดับดังพรรณนามา ปรากฏเป็นผลดีแก่พระศาสนา ประเทศชาติและประชาชน เป็นที่ประจักษ์อยู่แล้ว บัดนี้ พระธรรมบัณฑิต ก็เจริญด้วยพรรษายุกาล วัยวุฒิ รัตตัญญูเถรกรณธรรม มั่นคงอยู่ในเนกขัมมปฏิบัติ เป็นอจลพรหมจริยาภิรัต มีวัตรจริยาเป็นที่น่าเลื่อมใส เป็นหลักอยู่ในคณะสงฆ์รูปหนึ่ง สมควรจะยกย่องให้ดำรงในสมณฐานันดรสูงขึ้น

จึงมีพระบรมราชโองการโปรดสถาปนา พระธรรมบัณฑิต ขึ้นเป็นพระราชาคณะเจ้าคณะรอง มีราชทินนามตามที่จารึกในหิรัญบัฏว่า พระอุดมญาณโมลี สีลาจารวราภรณ์ สาทรหิตานุหิตวิมล โสภณธรรโม

วาทานุสาสนี ตรีปิฎกบัณฑิต ธรรมยุติกคณิสสร บวรสังฆาราม คามวาสี สถิต ณ วัดสัมพันธวงศ์วรวิหาร พระอารามหลวง มีฐานานุศักดิ์ตั้งฐานานุกรมได้ ๘ รูป คือ พระครูปลัดสุวัฒนมงคลคุณ อดุลศาสนภารธุราทร บวรธรรมยุติกคณานุนายก ๑ พระครูวินัยธร ๑ พระครูธรรมธร ๑ พระครูสรพจน์พิลาศ พระครูคู่สวด ๑ พระครูสรพาจน์พิไล พระครูคู่สวด ๑ พระครูสังฆกิจบรรหาร ๑ พระครูสมุห์ ๑ พระครูใบฎีกา ๑

ฯลฯ

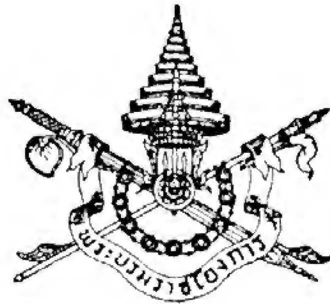
ขออาราธนาพระคุณผู้ได้รับพระราชทานเลื่อนสมณฐานันดรเพิ่มอิสริยยศในครั้งนี้ จงรับธุระพระพุทธศาสนา เป็นภาระสั่งสอน ช่วยระงับอธิกรณ์ และอนุเคราะห์พระภิกษุสามเณรในคณะและในพระอาราม ตามสมควรแก่กำลังและอิสริยยศซึ่งพระราชทานนี้ และจงเจริญอายุ วรรณ สุข พล ปฏิภาณคุณสารสิริสวัสดิ์ จิรัฏฐิติ วิรุฬหิไพบูลย์ ในพระพุทธศาสนาเทอญ

ประกาศ ณ วันที่ ๕ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๓๒ เป็นปีที่ ๔๔ ในรัชกาลปัจจุบัน

ผู้รับสนองพระบรมราชโองการ

พลเอก ชาติชาย ชุณหะวัณ

นายกรัฐมนตรี

ประกาศสถาปนาสมณศักดิ์

ภูมิพลอดุลยเดช ป.ร.

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช มหิตลาธิเบศรรามาธิบดี จักรีนฤบดินทร สยามินทราธิราช บรมนาถบพิตร

มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ประกาศว่า โดยที่ทรงพระราชดำริว่า พระสงฆ์ซึ่งดำรงในสมณคุณ มีอุปการะยิ่งแก่การพระศาสนา สมควรจะได้เลื่อนอิสริยฐานันดรในสมณศักดิ์สูงขึ้นมีอยู่ บัดนี้ จวบกาลมหามงคลสมัยเฉลิมพระชนมพรรษา ควรจะสถาปนาอิสริยยศพระสงฆ์ขึ้นไว้ เพื่อจักได้บริหารพระศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองสถาพรสืบไป

จึ่งทรงพระราชดำริว่า พระอุดมญาณโมลี เป็นพระเถระผู้เจริญในสมณคุณ ยินดีในเนกขัมมปฏิบัติ สมบูรณ์ด้วยศีลาจารวัตร รัตตัญญูมหาเถรกรณธรรมมั่นคงตลอดมาช้านาน ได้ประกอบกรณียกิจเป็นหิตานุหิตประโยชน์แก่พระพุทธศาสนาและพระราชอาณาจักรอย่างไพศาล ดั่งความพิสดารปรากฏในประกาศสถาปนาเป็นที่พระราชาคณะเจ้าคณะรอง เมื่อวันที่ ๕ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๓๒ แล้วนั้น

ครั้นต่อมา พระอุดมญาณโมลี ยิ่งเจริญด้วยอุตสาหะวิริยาธิคุณมิได้ท้อถอย สามารถประกอบพุทธศาสนกิจให้เจริญก้าวหน้ายิ่งขึ้นโดยลำดับ กล่าวคือ ด้านการบริหารและการปกครองคณะสงฆ์ ยังคงดำรงตำแหน่งหน้าที่สำคัญ อาทิ เป็นเจ้าอาวาสวัดสัมพันธวงศาราม เป็นพระอุปัชฌาย์ เป็นกรรมการมหาเถรสมาคม เป็นที่ปรึกษาเจ้าคณะภาค ๑๑ (ธรรมยุต) กรรมการเถรสมาคมธรรมยุต เป็นประธานที่ปรึกษาคณะสงฆ์ธรรมยุตภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เป็นกรรมการบริหารคณะธรรมยุต และเป็นกรรมการบริหารมูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ มีผลงานจัดระเบียบและส่งเสริมพัฒนาคณะสงฆ์ในส่วนที่เกี่ยวข้องได้เรียบร้อยตลอดมา ด้านการศึกษา เป็นผู้อำนวยการศึกษา และเป็นครูสอนพระปริยัติธรรมประจำสำนักเรียนวัดสัมพันธวงศาราม เป็นกรรมการตรวจธรรมสนามหลวงและบาลีสนามหลวง เป็นกรรมการตรวจชำระพิมพ์อรรถกถาพระไตรปิฎก เพื่อเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถ เนื่องในวโรกาสมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๕ รอบ เป็นกรรมการกองตำรามหามกุฏราชวิทยาลัย เป็นกรรมการมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย เป็นประธานคณะกรรมการศึกษาสงเคราะห์ และเป็นที่ปรึกษาคณะกรรมการปฏิรูปการศึกษา ในฐานะเป็นครูสอนพระปริยัติธรรม และผู้อำนวยการศึกษาประจำสำนักเรียนวัดสัมพันธวงศาราม ได้มีเมตตาอบรม แนะนำ พร่ำสอนในข้อวัตรปฏิบัติที่ชอบ กอปรด้วยเหตุผล ประพฤติตนให้เป็นแบบอย่างที่ดี ได้เอาใจใส่พัฒนาการศึกษาเล่าเรียนภายในพระอารามเต็มความสามารถ ได้เรียบเรียงตำราวิชาแปลไทยเป็นมคธ ไว้เป็นคู่มือการศึกษาของพระภิกษุสามเณรทั่วไป ด้านการเผยแผ่ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๕ เป็นหัวหน้าพระธรรมทูต สายที่ ๕ ได้นำพระธรรมคำสั่งสอนขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ไปประกาศเผยแผ่เพื่อประโยชน์สุขแก่พหูชนด้วยความอุตสาหะวิริยะอย่างยิ่ง โดยเป็นคณะสงฆ์เดินทางไปตรวจการคณะสงฆ์เยี่ยมวัดไทยและประชาชนชาวไทยในต่างประเทศ อาทิ สหรัฐอเมริกา อินเดีย

สหภาพพม่า ศรีลังกา สิงคโปร์ ฮ่องกง และมาเลเซีย ทั้งเป็นกำลังแห่งคณะสงฆ์ ช่วยจรรโลงพระพุทธศาสนาให้มั่นคงสถาพรด้วยดี ด้านการสาธารณูปการ ได้เป็นประธานกรรมการบูรณปฏิสังขรณ์พระอุโบสถ และถาวรวัตถุในพระอารามให้มีความสวยงามเป็นระเบียบเรียบร้อย และที่ชำรุดทรุดโทรมให้มั่นคงยิ่งขึ้น เป็นประธานจัดสร้างศาลาเฉลิมพระเกียรติ ๗๒ พรรษา พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ที่วัดสัมพันธวงศาราม และเป็นประธานจัดสร้างพระพุทธสันติสุขไพศาล ณ วัดบ้านเก่าบ่อ จังหวัดอำนาจเจริญ เพื่อเป็นพุทธานุสสติและเป็นที่สักการะของพุทธศาสนิกชนโดยทั่วไป ตลอดทั้งสร้างถาวรวัตถุ เสนาสนะเพิ่มขึ้นให้เพียงพอแก่การปฏิบัติศาสนกิจ งานพิเศษ เป็นกรรมการยกร่างกฎมหาเถรสมาคม เป็นกรรมการพิจารณายกวัดราษฎร์ขึ้นเป็นพระอารามหลวง เป็นประธานคณะกรรมการพิจารณาตั้งชื่อวัด เป็นกรรมการพิจารณาศาสนสมบัติกลาง เป็นที่ปรึกษาคณะกรรมการความมั่นคงแห่งพุทธศาสนาของมหาเถรสมาคม เป็นกรรมการอำนวยการจัดงานปฏิบัติธรรมเฉลิมพระเกียรติ ณ พุทธมณฑล เป็นประธานกรรมการฝ่ายสงฆ์มูลนิธิสุจิณโณอนุสรณ์ เป็นประธานกรรมการฝ่ายสงฆ์มูลนิธิหลวงปู่แหวนสุจิณโณ และเป็นประธานที่ปรึกษาฝ่ายสงฆ์มูลนิธิโรงเรียนวัดสัมพันธวงศาราม สังกัดกรุงเทพมหานคร อีกทั้งได้ริเริ่มจัดให้มีการบรรพชาและอุปสมบทหมู่ให้แก่กุลบุตร เพื่อถวายเป็นพระราชกุศลในมหามงคลวโรกาสเฉลิมพระชนมพรรษา ๕ รอบ สมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถ และในมหามงคลวโรกาสเฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

สรรพกรณียกิจที่ พระอุดมญาณโมลี ได้ปฏิบัติบำเพ็ญเป็นผลดีแก่พระพุทธศาสนา ประเทศชาติ และประชาชนทั่วไป จึงนับได้ว่าเป็นผู้มีเมตตาทิคุณเกื้อกูลต่อพหูชน และบัดนี้ พระอุดมญาณโมลี ก็เจริญด้วยวัสสายุกาล รัตตัญญูมหาเถรกรณธรรม ประพฤติพรหมจรรย์สมบูรณ์บริสุทธิ์ มีจริยาวัตรอันงดงามเป็นปสาทนียคุณ ไพบูลย์ด้วย

สมณวัตรทุกสถาน เป็นหลักเป็นประธานอยู่ในคณะสงฆ์รูปหนึ่ง เป็นที่ปรากฏแก่มวลพุทธบริษัทและทางราชการ เป็นที่เคารพสักการแห่งพุทธศาสนิกชนโดยทั่วไป สมควรยกย่องให้ดำรงในสมณฐานันดรที่ สมเด็จพระราชาคณะสืบไป

จึ่งมีพระบรมราชโองการโปรดสถาปนา พระอุดมญาณโมลี ขึ้นเป็นสมเด็จพระราชาคณะ มีราชทินนามตามที่จารึกในสุพรรณบัฏว่า สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ จาตุรงคประธานวิสุต พุทธพจนมธุรธรรมวาที ตรีปิฎกปริยัติโกศล วิมลศีลาจารวัตร พุทธบริษัทปสาทกร ธรรมยุตติกคณิสสร บวรสังฆาราม คามวาสี อรัญวาสี สถิต ณ วัดสัมพันธวงศาราม วรวิหาร พระอารามหลวง มีฐานานุศักดิ์ตั้งฐานานุกรมได้ ๑๐ รูป คือ พระครูปลัดสัมพิพัฒนวิริยาจารย์ สุนทรธรรมปฏิภาณนายก ปิฎกธรรมบัณฑิต ๑ พระครูวินัยธร ๑ พระครูธรรมธร ๑ พระครูวิมลสรสิทธิ์ พระครูคู่สวด ๑ พระครูสิลิฐสรคุณ พระครูคู่สวด ๑ พระครูบรรณวัตร พระครูรองคู่สวด ๑ พระครูพัทธกิจ พระครูรองคู่สวด ๑ พระครูสังฆบริคุต ๑ พระครูสมุห์ ๑ พระครูใบฎีกา ๑

ฯลฯ

ขออาราธนาพระคุณผู้ได้รับพระราชทานสถาปนาเลื่อนสมณฐานันดร เพิ่มอิสริยยศในครั้งนี้ จงรับธุระพระพุทธศาสนา เป็นภาระสั่งสอน ช่วยระงับอธิกรณ์และอนุเคราะห์พระภิกษุสามเณรในคณะและในพระอาราม ตามสมควรแก่กำลังและอิสริยยศซึ่งพระราชทานสถาปนานี้ และจงเจริญอายุ วรรณ สุข พล ปฏิภาณ คุณสาร สิริสวัสดิ์ จิรัฏฐิติ วิรุฬหิไพบูลย์ ในพระพุทธศาสนาเทอญ

ประกาศ ณ วันที่ ๕ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๔๔ เป็นปีที่ ๕๖ ในรัชกาลปัจจุบัน

ผู้รับสนองพระบรมราชโองการ
พันตำรวจโท ทักษิณ ชินวัตร
นายกรัฐมนตรี

กรรมการมหาเถรสมาคม พ.ศ. ๒๕๒๑

ท่านเจ้าพระคุณ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (วาสนมหาเถร) วัดราชบพิธฯ สมเด็จพระสังฆราช พระองค์ที่ ๑๘ แต่งตั้งให้ท่านเจ้าประคุณ สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ เมื่อครั้งดำรงสมณศักดิ์ที่ พระธรรมบัณฑิต เป็นกรรมการมหาเถรสมาคมครั้งแรกในปี พ.ศ. ๒๕๒๑ และได้รับการแต่งตั้งให้เป็นกรรมการมหาเถรสมาคม สืบต่อเนื่องมาตลอด จนได้รับโปรดสถาปนาเป็นสมเด็จพระราชาคณะ ท่านจึงเป็นกรรมการมหาเถรสมาคม โดยตำแหน่งสืบต่อมาจนถึงปัจจุบัน

มหาเถรสมาคม

ปัจจุบัน การบริหารงานกิจการพระพุทธศาสนา เป็นความรับผิดชอบโดยตรงสูงสุดของคณะสงฆ์ไทย ดำเนินงานโดยคณะสงฆ์ไทย เพื่อประโยชน์สุขแก่ชาวไทยและชาวโลกทั้งมวล กิจการและงานของพระพุทธศาสนาทุกด้าน จะจำเริญ ก้าวหน้า มั่นคง เข้มแข็ง ประการใด จึงเป็นความรับผิดชอบสูงสุดของคณะสงฆ์ไทย และคณะสงฆ์ไทย ผู้ทำหน้าที่หลักในการบริหารกิจการพระพุทธศาสนานี้ ปัจจุบันเรียกว่า ***"มหาเถรสมาคม"***

มหาเถรสมาคม เป็นองค์กรบริหารกิจการพระพุทธศาสนาสูงสุดของประเทศไทย (เทียบได้กับ ***"คณะรัฐมนตรี - คณะรัฐบาลผู้บริหารประเทศ"***)

คำว่า ***"มหาเถรสมาคม"*** ได้เริ่มต้นใช้เป็นครั้งแรก เมื่อมีการประกาศใช้ พระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. ๑๒๑ (พ.ศ. ๒๔๔๕) และได้เปลี่ยนชื่อเรียกมหาเถรสมาคมเป็น ***"สังฆสภา"*** ในพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๔๘๔ ภายหลังได้กลับมาเรียกองค์กรบริหารกิจการพระพุทธศาสนาสูงสุดของประเทศไทยว่า ***"มหาเถรสมาคม"*** อีกครั้ง ในพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๕๐๕, พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๕๐๕ (แก้ไขเพิ่มเติม พ.ศ. ๒๕๓๕) และ พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๕๐๕ (แก้ไขเพิ่มเติมปี พ.ศ. ๒๕๖๐) ในปัจจุบัน

การจัดตั้งมหาเถรสมาคมขึ้น ตามเจตนารมณ์ของพระราชบัญญัติทั้ง ๓ ฉบับ ดังกล่าวข้างต้น มีจุดมุ่งหมาย เพื่อให้เป็นศูนย์กลางที่รวมพระสงฆ์ทุกกลุ่ม ให้มางานร่วมกัน กล่าวคือ ให้มีองค์กรมหาเถรสมาคมรับผิดชอบทำหน้าที่ทุกอย่าง เพื่อเกื้อหนุนพระธรรมวินัยตามรูปแบบของการจัดองค์กรบริหารสมัยใหม่ ที่มุ่งเน้นการรวมพลังของ

พระสงฆ์ทุกกลุ่ม การกระจายอำนาจ ร่วมรับผิดชอบร่วมตัดสินใจด้วยกัน และมุ่งเน้นประสิทธิภาพในการทำงานทุกขั้นตอน

องค์ประกอบและอำนาจหน้าที่ของมหาเถรสมาคม ตามพระราชบัญญัติทั้ง ๓ ฉบับข้างต้นดังกล่าวนี้ ย่อมมีข้อแตกต่างกันและมีการปรับเปลี่ยนกันไปตามยุคสมัย กล่าวสำหรับพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๕๐๕ (แก้ไขเพิ่มเติมปี พ.ศ. ๒๕๖๐) กรรมการมหาเถรสมาคม ประกอบด้วย

๑. สมเด็จพระสังฆราช เป็นประธานกรรมการมหาเถรสมาคมโดยตำแหน่ง

๒. สมเด็จพระราชาคณะทุกรูป เป็นกรรมการโดยตำแหน่ง ปัจจุบัน มีจำนวน ๘ รูป

๓. พระราชาคณะที่สมเด็จพระสังฆราชทรงแต่งตั้ง มีจำนวนไม่เกิน ๑๒ รูป

รวมกรรมการมหาเถรสมาคม มีจำนวนทั้งสิ้น ๒๑ รูป

กรรมการมหาเถรสมาคมตามข้อ ๑ และ ๒ ไม่มีการจำกัดวาระการดำรงตำแหน่ง ส่วนกรรมการตามข้อ ๓ มีวาระการดำรงตำแหน่งตามที่สมเด็จพระสังฆราช ทรงประกาศแต่งตั้ง

....

กรรมการมหาเถรสมาคม ปี พ.ศ. ๒๕๒๑

บันทึกจากคำปรารภ

ทบทวนความจำเกี่ยวกับพระคุณเจ้า หลวงปู่แหวน สุจิณฺโณ วัดดอยแม่ปั๋ง ของ ท่านเจ้าประคุณ สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ (ถาวรมหาเถร) จากหนังสืออนุสรณ์ ในวโรกาสเสด็จพระราชดำเนิน พระราชทานเพลิงศพ พระคุณเจ้า หลวงปู่แหวน สุจิณฺโณ วันเสาร์ที่ ๑๗ มกราคม ๒๕๓๐

....

ท่านเจ้าประคุณ สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ (ถาวรมหาเถร) มีความศรัทธายิ่ง ใน ***พระคุณเจ้า หลวงปู่แหวน สุจิณฺโณ*** ถือเป็นศิษย์ของหลวงปู่แหวนรูปหนึ่ง เพราะความสนใจในวัตรปฏิบัติแบบพระกรรมฐานสายหลวงปู่มั่นที่มีมาแต่เดิม เมื่อมีเวลาว่างจากศาสนกิจเมื่อใด ท่านเจ้าประคุณสมเด็จฯ จะเดินทางไปกราบรับคำสอนของหลวงปู่แหวนที่วัดดอยแม่ปั๋งเป็นประจำ บันทึกประวัติและคำสอนของหลวงปู่แหวน สุจิณฺโณ ฉบับที่วัดสัมพันธวงศ์จัดพิมพ์ เป็นการบันทึกของท่านเจ้าประคุณสมเด็จฯ ร่วมกับคณะพระสงฆ์จากวัดสัมพันธวงศ์หลายรูป เช่น พระเดชพระคุณ พระพรหมเมธี (จำนงค์ ธมฺมจารี) ท่านพระครูวิมลญาณอุดม (ชินเทพ ชินทโว) ท่านพระครูธรรมคุณาลังการ (นาค อตุถวโร) เพื่อให้ผู้สนใจนำไปประพฤติปฏิบัติ

ในโอกาสนี้ จึงขอนำบันทึกคำปรารภของท่านเจ้าประคุณสมเด็จฯ (เมื่อครั้งดำรงสมณศักดิ์ที่ พระธรรมบัณฑิต เจ้าอาวาวาสวัดสัมพันธวงศ์ เจ้าคณะภาค ๑๑ (ธรรมยุต) และกรรมการมหาเถรสมาคม) จากหนังสืออนุสรณ์ ในวโรกาสเสด็จพระราชดำเนินพระราชทานเพลิงศพ พระคุณเจ้า หลวงปู่แหวน สุจิณฺโณ วันเสาร์ที่ ๑๗ มกราคม ๒๕๓๐ จัดพิมพ์โดยมูลนิธิสุจิณฺโณอนุสรณ์ เพื่อให้อนุชนรุ่นหลังได้ทราบและร่วมอนุโมทนา ดังนี้

ทบทวนความจำ - แนะนำพระคุณหลวงปู่

นับแต่ปี พ.ศ. ๒๕๑๖ เป็นต้นมา จนถึงปี พ.ศ. ๒๕๒๘ นี้นับได้เป็นเวลา ๑๐ กว่าปี ที่คณะวัดสัมพันธวงศ์ กรุงเทพมหานคร ทั้งฝ่ายบรรพชิตและคฤหัสถ์ ได้มีความสัมพันธ์ติดต่อเกี่ยวเนื่องกันกับวัดดอยแม่ปั๋ง อำเภอพร้าว จังหวัดเชียงใหม่ โดยลำดับมาทั้งทางตรงและทางอ้อม โดยเฉพาะพระคุณเจ้าหลวงปู่แหวน สุจิณฺโณ เป็นพระเถระฝ่ายวิปัสสนาสมถกรรมฐาน สายพระอาจารย์มั่น ภูริทัตตะเถร เป็นครุฐานิยปูชารหวุฒิ บุคคลที่เคารพนับถือของพุทธศาสนิกชน ทุกเพศทุกวัยทั่วไป ทั้งชาวไร่ชาวนา ชาวป่า ชาวเขา จนถึงเจ้าฟ้าเจ้าแผ่นดิน ทั่วทุกถิ่นฐานในประเทศบ้านเมืองไทย ขยายออกไปถึงต่างประเทศ มีเหตุมหัศจรรย์หลายสิ่งหลายอย่างเกี่ยวกับพระคุณเจ้าหลวงปู่แหวน ที่ข้าพเจ้าไปประสบพบเห็นมาด้วยตนเองก็มี ที่คนอื่น ๆ ที่ได้ประสบพบเห็นมาด้วยตนเองแล้วเล่าให้ฟังก็มี เพื่อเป็นการเชิดชูประกาศเกียรติคุณอันสูงส่งของพระคุณเจ้าหลวงปู่แหวน ในปัจฉิมวารกาลสุดท้ายนี้ จะขอเล่าประสบการณ์เท่าที่เวลาและหน้ากระดาษจะอำนวยให้ดังต่อไปนี้

พระพรหมเมธี (จำนงค์ ธมฺมจารี) และ พระครูวิมลญาณอุดม (ชินเทพ ชินเทโว)
กับหลวงปู่แหวน สุจิณฺโณ ณ วัดดอยแม่ปั๋ง จ.เชียงใหม่

พระพรหมเมธี (จำนงค์ ธมฺมจารี) พร้อมคณะพระสงฆ์จากวัดสัมพันธวงศ์
และคณะญาติโยมจากวัดสัมพันธวงศ์ ที่เดินทางไปกราบหลวงปู่แหวน สุจิณฺโณ ที่วัดดอยแม่ปั๋ง

พระครูธรรมคุณาลังการ อดีตผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดสัมพันธวงศ์ เมื่อครั้งยังเป็นพระนาค อตฺถวโร (ซ้ายสุด) และพระครู โอภาสสมาจาร ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดสัมพันธวงศ์ เมื่อครั้งยังเป็นพระอบ กาญฺจโน (ขวาสุด) ขณะดูแลหลวงปู่แหวน สุจิณฺโณ ที่วัดดอยแม่ปั๋ง จ.เชียงใหม่

ครั้งแรก เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๒ พระครูวิมลญาณอุดม (ขณะนั้นเป็นพระครูวินัยธร ชินเทพ ชินเทโว ฐานานุกรมของข้าพเจ้า) ขึ้นไปจำพรรษาอยู่วัดดอยแม่ปั๋งกับหลวงปู่ มีความเลื่อมใสศรัทธาในหลวงปู่มาก กลับลงมาแล้ว ปรารภจะอาศัยบารมีหลวงปู่สร้างพระประธานประจำพระอุโบสถวัดสัมพันธวงศ์ ซึ่งกำลังก่อสร้าง พร้อมกันนั้นก็จะสร้างพระพุทธรูปบูชาและวัตถุมงคล คือ เหรียญรูปเหมือนหลวงปู่ ชาวคณะวัดสัมพันธวงศ์ มีพระวิบูลธรรมาภรณ์ (ขณะนั้นเป็นพระครูปลัดจำนงค์ ธมฺมจารี) ได้ร่วมเดินทางไปกับพระครูวิมลญาณอุดม มีภิกษุ ๓ รูป ฆราวาส ๑๒ คน เดินทางไปกราบนมัสการหลวงปู่แหวนเป็นคณะแรกของวัดสัมพันธวงศ์ เมื่อคณะธรรมจาริกได้เดินทางไปกราบนมัสการหลวงปู่แล้ว ได้นำเรื่องราวของหลวงปู่แหวน สุจิณฺโณ และปฏิปทามารายงานให้ข้าพเจ้าทราบ

ต่อมา ข้าพเจ้าและคณะจึงได้เดินทางขึ้นไปราบนมัสการหลวงปู่แหวน สุจิณฺโณ ในฐานะเจ้าอาวาสวัดสัมพันธวงศ์เป็นครั้งแรก และปฏิบัติติดต่อกันมาจนถึงปัจจุบันนี้ เป็นกรณีเริ่มต้นส่งเสริมให้เกียรติคุณชื่อเสียงของหลวงปู่ ฟุ้งเฟื่องขจรไปทั่วทุกสารทิศ

ในครั้งที่ข้าพเจ้าเข้าไปกราบนมัสการหลวงปู่ใกล้ ๆ มีผู้กราบเรียนท่านให้ทราบว่า ***"นี่ เจ้าคุณพระธรรมบัณฑิต เจ้าอาวาสวัดสัมพันธวงศ์ กรุงเทพฯ"*** หลวงปู่ก้มลงมากระซิบที่หูของข้าพเจ้าว่า ***"อยู่ที่กุฏิที่อยู่เดี่ยวนี้นั้นดีแล้ว อย่าย้ายไปอยู่กุฏิอดีตเจ้าอาวาส อย่าไปโยกย้ายแตะต้องสิ่งของอะไรของท่านในที่นั้น เขายังหวงแหนอยู่"*** นี่เป็นโอวาทครั้งแรกที่หลวงปู่แนะนำข้าพเจ้า ข้าพเจ้าได้ถือปฏิบัติมาจนถึงทุกวันนี้ เรื่องเกี่ยวกับอดีตเจ้าอาวาสวัดสัมพันธวงศ์ ไม่มีใครเล่าให้หลวงปู่ฟัง แต่หลวงปู่หยั่งทราบเหตุการณ์ด้วยญาณวิถี หยั่งรู้ความเป็นไปของวัดสัมพันธวงศ์ว่า ในยุคที่ข้าพเจ้ามาอยู่ที่วัดสัมพันวงศ์นั้นจะได้เป็นเจ้าอาวาส มีอดีตเจ้าอาวาสสมภารเจ้าวัดล่วงลับไปแล้ว ๒ รูป ข้าพเจ้าเป็นรูปปัจจุบัน ตามธรรมเนียม เมื่อเจ้าอาวาสรูปก่อนล่วงลับไปแล้ว ผู้ที่ได้รับหน้าที่เป็นเจ้าอาวาสสืบต่อมา จะต้องโยกย้ายขยับขยายไปอยู่กุฏิอดีตเจ้าอาวาสโดยมาก และมักจะมีปัญหาถ้าบุญวาสนาบารมีไม่คู่ควร ไม่ตาย ก็สึกหาลาเพศ หรือมีเหตุอื่น ๆ คำแนะนำหลวงปู่ศักดิ์สิทธิ์ เป็นศุภนิมิตอันดีทำให้ข้าพเจ้าไม่มีปัญหา มีความสุขสวัสดีตลอดมาจนถึงทุกวันนี้

บางครั้งบางคราว เวลาข้าพเจ้าไปค้างคืนที่วัดดอยแม่ปั๋ง เวลากลางคืนไปกราบนมัสการหลวงปู่ ท่านเล่าเรื่องอดีตเกี่ยวกับสถานที่บ้าง เกี่ยวกับตัวท่าน คนอื่นบ้างให้ฟัง เช่น เรื่องที่ท่านเคยเดินไปเรียนมูลเดิมอยู่ที่วัดบ้านสร้างถ่อนอก บ้านสร้างถ่อในอำเภอม่วงสามสิบ จังหวัดอุบลราชธานี และเล่าถึงประวัติหลวงปู่ขาว อนาลโย วัดถ้ำกลองเพล จังหวัดอุดรธานี ขณะที่ยังครองฆราวาสเย้าเรือนเกิดมีปัญหาในการครองเรือนจนออกบวช ตลอดถึงหมู่บ้านในแถบนั้นท่านจำชื่อและหนทางไปมาติดต่อกันได้เป็นต้น

ข้าพเจ้าเองเป็นคนที่เกิดในภูมิลำเนาที่นั้น ยังจำไม่ได้ถูกต้องเหมือนท่าน และยังไม่เคยไปยังหมู่บ้านแถบนั้นบางหมู่บ้านเลย ข้าพเจ้าสงสัยว่า ทำไมจึงทำให้หลวงปู่รู้ภูมิประเทศ เหตุการณ์และอะไร ๆ แถวนั้นได้ดี เพราะไม่ใช่ถิ่นกำเนิดของท่าน

เมื่อข้าพเจ้ามีโอกาสไปกราบนมัสการหลวงปู่ขาว อนาลโย วัดถ้ำกลองเพล ซึ่งเป็นหลวงปู่ของข้าพเจ้าจริง ๆ ท่านจึงเล่าให้ฟังว่า หลวงปู่แหวน ตั้งแต่ยังเป็นสามเณรน้อย ได้ไปกับพระอาจารย์อ้วนจากจังหวัดเลย ซึ่งเป็นชาติภูมิของท่าน ได้ศึกษาเล่าเรียนมูลเดิมอยู่ที่วัดบ้านสร้างถ่อนอก สร้างถ่อใน และได้บวชเป็นพระอยู่ที่นั้น มีโยมอุปัฏฐาก

อุปถัมภ์อยู่ที่นั้นที่ยังมีชีวิตอยู่ก็มี อันนี้เป็นเหตุให้ข้าพเจ้าริเริ่มสืบสาวราวเรื่อง เขียนประวัติหลวงปู่ขึ้นเป็นครั้งแรก และต่อมาพระนาค อตถวโร วัดสัมพันธวงศ์ กรุงเทพมหานคร ขึ้นไปจำพรรษาอยู่วัดดอยแม่ปั๋ง ได้ค้นคว้าสืบสาวราวเรื่องจากศิษยานุศิษย์ที่ใกล้ชิดหลวงปู่ และจากปากคำของผู้ที่เคยเดินธุดงค์ร่วมกับหลวงปู่ แล้วบันทึกเรียบเรียงขึ้น เป็นเอกสารที่สมบูรณ์ ซึ่งทางวัดสัมพันธวงศ์ได้จัดพิมพ์ เมื่อวันที่ ๑๖ มีนาคม ๒๕๒๕

เมตตาบารมีหลวงปู่

บางคราว หลวงปู่ก็เล่าถึงการเดินธุดงค์กรรมฐานไปบำเพ็ญเพียรในสถานที่ต่าง ๆ ได้ประสบพบเห็นเหตุการณ์ที่ดี และไม่ดีจากพวกมนุษย์และอมนุษย์ เล่าถึงปฏิปทาข้อวัตรปฏิบัติพระอาจารย์มั่น ภูริทัตตะเถระ ซึ่งเป็นพระอาจารย์ของท่าน แม้หลวงปู่จะเป็นพระโบราณ ความรู้น้อย อธิบายธรรมะเฉพาะปฏิปทาที่ท่านได้ปฏิบัติดำเนินเป็นผลสำเร็จมา ข้อว่า ธัมโม ธัมเมา เป็นส่วนมากก็จริง แต่ถ้ามีผู้ฟังสนใจในการปฏิบัติจริง ๆ เรื่องจิตใจ หลวงปู่จะอธิบายให้ผู้ฟังผู้ถามได้ตลอดทั้งคืน และแนะนำเรื่องวัตถุมงคลว่าเป็นของภายนอก ไม่ใช่แก่นแท้ของพระศาสนาเป็นเพียงนาวาอาศัยข้ามฟาก ได้เน้นหนักในการประพฤติปฏิบัติเป็นหลักสำคัญ

หลวงปู่มีคุณธรรมสูงส่ง โดยเฉพาะพรหมวิหารธรรม มีเมตตากรุณาแก่ผู้ประสบทุกข์ได้รับความเดือนร้อนจากเหตุการณ์ต่าง ๆ

คณะสงฆ์วัดสัมพันธวงศ์ได้รับความเมตตาจากหลวงปู่เป็นกรณีพิเศษ โดยสงเคราะห์อนุเคราะห์ให้วัดสัมพันธวงศ์ และสมาคมสัมพันธวงศ์ เป็นประธานดำเนินการสร้างเหรียญรูปเหมือนหลวงปู่หลายแบบ เพื่อหาทุนสร้างถาวรวัตถุในพระพุทธ-ศาสนาตามวัดวาอารามต่าง ๆ หรับวัดสัมพันธวงศ์ เพื่อหาทุนสร้างพระอุโบสถกับปรับปรุงเสนาสนะในวัดและบริเวณวัด

โดยเฉพาะตัวข้าพเจ้าเอง คราวหนึ่งถึงวันกำหนดบำเพ็ญกุศลถวายในวันคล้ายวันเกิดหลวงปู่ ข้าพเจ้าอาพาธเป็นทั้งไข้ ท้องเสีย ทั้งถ่ายทั้งปวด นึกว่า คงไปไม่ได้คราวนี้ เมื่อตั้งใจอธิษฐาน แล้วออกเดินทางไป ทุกอย่างหายเป็นปกติ และทุกครั้งที่ข้าพเจ้าขึ้นไปกราบนมัสการหลวงปู่ที่วัดดอยแม่ปั๋ง พอรถเข้าถึงบริเวณวัด แม้จะเป็นเวลาที่

หลวงปู่เข้าพักผ่อนอยู่ภายในกุฏิเพียงรูปเดียว ท่านก็ออกมานั่งเก้าอี้พิงหน้ากุฏิ ซึ่งมีคณะศรัทธาพุทธศาสนิกชนคอยรอเข้าเฝ้ากราบไหว้อยู่หน้ากุฏิและที่อื่น ๆ เมื่อเห็นหลวงปู่ออกมาก็บอกกันต่อ ๆ ไป ให้รีบออกมากราบนมัสการหลวงปู่ และข้าพเจ้าก็ต้องรีบไปกราบนมัสการหลวงปู่ ก่อนจะไปพบพระอาจารย์หนู เจ้าอาวาส และไปที่พักต่อไป

แม้หลวงปู่จะเป็นพระป่าพระดอย ไม่เคยเข้าวังหรือพระที่นั่งในเมืองหลวง และที่ไหน ๆ แต่มีจิตใจประกอบด้วยเมตตาอย่างสูงต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ ถวายมงคลนามแบบโบราณชาวบ้าน แด่พระบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าทั้งสองพระองค์ว่า ***"เจ้าพ่อหลวง - เจ้าแม่หลวง"*** ถ้าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงพระประชวร ถ้าตรงกับเวลาที่พวกเราไปจากกรุงเทพฯ เข้ากราบนมัสการ หลวงปู่จะพูดปรารภขึ้นว่า ***"ได้ทราบว่า เจ้าพ่อหลวง - เจ้าแม่หลวง ทรงพระประชวรไม่สบาย เป็นเพราะทรงงานมาก ทรงเป็นห่วงพสกนิกรจะทุกข์ยาก ผู้เฒ่าก็ช่วยแผ่เมตตาอธิษฐานจิตให้เจ้าพ่อหลวง - เจ้าแม่หลวงหายโดยเร็ว หากได้ทรงพักผ่อนแล้วจะสุขสบายเป็นปกติ"*** ซึ่งเป็นคำพูดที่ซาบซึ้งจิตใจอย่างยิ่ง

วัตถุมงคลที่ดังที่สุด

วัตถุมงคลรูปเหมือนหลวงปู่ มีผู้ขออนุญาตสร้างหลายราย หลายรุ่น หลายขนาด มีทั้งของหลวงและของราษฎร์ เพื่อวัตถุประสงค์ต่าง ๆ กัน ทั้งในศาสนจักรและราชอาณาจักร

โดยมากวัดสัมพันธวงศ์และสมาคมสัมพันธวงศ์เป็นผู้ดำเนินการ มีเจ้าคุณวิบูล-ธรรมาภรณ์ (จำนงค์) และพระครูปลัดเมธาวัฒน์ (ชินเทพ) เป็นผู้ออกแบบดำเนินการรับผิดชอบ จนเสร็จกระบวนพิธีการทุกอย่าง

วัตถุมงคลเหรียญรูปเหมือนหลวงปู่ที่ดังที่สุด คือ เหรียญ ***"เราสู้"*** เนื่องจากมีเหตุการณ์ไม่สงบกระทบกระทั่งกัน เกิดขึ้นทางด้านชายแดนประเทศไทยกับประเทศกัมพูชา (เขมร) ในปี พ.ศ. ๒๕๒๐ มีทหาร ตำรวจ ข้าราชการ พ่อค้า ประชาชน เป็นจำนวนมาก ไปขอพึ่งพาอาศัยบารมีหลวงปู่ อยากได้สิ่งศักดิ์สิทธิ์จากหลวงปู่ไว้คุ้มครองป้องกันตัว และเป็นสิริมงคล ทางวัดดอยแม่ปั๋งขาดปัจจัย ทั้งพ้นวิสัยที่จะจัดให้ทั่วถึงได้ พระอาจารย์หนู สุจิตฺโต เจ้าอาวาสวัดดอยแม่ปั๋ง และนายกสมาคมสัมพันธวงศ์ในสมัยนั้น ร่วมกับวัดสัมพันธวงศ์ ตกลงขออนุญาตหลวงปู่สร้างเหรียญรูปเหมือนหลวงปู่ขึ้นจำนวนหนึ่ง เพื่อแจกจ่ายแก่ทหาร ตำรวจ และพ่อค้าประชาชน ตลอดถึงผู้ร่วมออกทุนสร้าง โดยอ้างเหตุผลและความอยู่รอดปลอดภัยของประเทศชาติบ้านเมือง หลวงปู่ไม่ขัดข้องยินดีอนุญาตให้ดำเนินการได้

คณะกรรมการจึงได้มอบให้เป็นภาระของพระครูวิบูลสีลวงศ์ เป็นผู้ออกแบบจัดสร้างเหรียญ และให้พระครูปลัดเมธาวัฒน์ ควบคุมการจัดพิมพ์ มอบให้อาจารย์ปลั่ง ชื่นกลิ่นธูป เป็นเจ้าพิธีการ เชิญ พล.อ.เกรียงศักดิ์ ชมะนันท์ นายกรัฐมนตรี ผู้ศรัทธาในหลวงปู่แหวน เป็นประธานฝ่ายฆราวาสประกอบพิธีแผ่เมตตาเหรียญแบบเราสู้

กระทำพิธีแผ่เมตตาอธิษฐานจิตที่ วิหารวัดดอยแม่ปั๋ง วันที่ ๑ กรกฎาคม ๒๕๒๐ นิมนต์พระคุณเจ้า หลวงปู่แหวน ลงมานั่งแผ่เมตตาตั้งแต่เริ่มพิธีพระเจริญพระพุทธมนต์จนจบ หลังออกจากสมาธินั่งปรกแล้ว ประพรมน้ำพระพุทธมนต์ให้โดยทั่วตลอดทั้งประชาชนผู้เข้าเริ่มพิธี เสร็จแล้วก็มีการแจกให้คณะต่าง ๆ ที่ไปร่วมพิธี มีนักข่าวหนังสือพิมพ์ที่เชิญไปร่วมพิธี ได้รับแจกไปทั้งเหรียญและรูปเหมือนหลวงปู่

ขณะนั้น กำลังมีการปะทะต่อสู้กันทางชายแดนไทยด้านอรัญประเทศ จังหวัดปราจีนบุรี นักข่าวและทหารที่ได้รับเหรียญเราสู้ไปเวลานั้น ได้ต่อสู้ผจญภัยในสนามรบอย่างโชกโชนตลอดคืน และปลอดภัยรอดตายมาได้ทุกคน เพราะมีเหรียญเราสู้ประจำตัวอยู่ทุกคน จึงทำให้เหรียญเราสู้โด่งดังไปทั่วทุกหนทุกแห่ง มีประชาชนทุกเพศทุกวัยอยากได้ พากันหลั่งไหลมาขอที่วัดสัมพันธวงศ์บ้าง ที่วัดดอยแม่ปั๋งบ้าง จนเหรียญไม่พอแจกให้แก่ผู้ต้องการอยากได้

คณะกรรมการจัดสร้างเหรียญหลวงปู่แหวน สุจิณฺโณ
เข้าเฝ้าเพื่อถวายเหรียญเราสู้ แด่พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช

ท่านเจ้าประคุณ สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ (ถาวรมหาเถร)
เมื่อครั้งดำรงสมณศักดิ์ที่ พระธรรมบัณฑิต เข้าเฝ้าถวายเหรียญเราสู้ สำหรับพระราชทานตามพระราชอัธยาศัย

จำนวนเหรียญ “เราสู้” ที่สร้าง

- เหรียญโลหะรมดำ จำนวน ๒๐๐,๐๐๐ เหรียญ
- เหรียญทองคำ จำนวน ๑๐๑ เหรียญ
- เหรียญเงิน จำนวน ๑๙๐ เหรียญ

ได้แจกแบ่งเหรียญ ***“เราสู้”*** ไป ดังนี้

๑. ทูลถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จำนวน ๒๒,๕๒๐ เหรียญ และเหรียญทองคำอีกจำนวน ๘ เหรียญ

๒. มอบให้ พล.อ.เกรียงศักดิ์ ชมะนันท์ จำนวน ๓๐,๐๐๐ เหรียญ

๓. มอบให้รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย นายสมัคร สุนทรเวช จำนวน ๒๐,๐๐๐ เหรียญ

๔. มอบให้อธิบดีกรมตำรวจ จำนวน ๑๐,๐๐๐ เหรียญ

๕. มอบให้ผู้บัญชาการตำรวจตระเวณชายแดน จำนวน ๑๑,๐๐๐ เหรียญ

๖. นอกจากนี้ ก็แบ่งถวายวัดต่าง ๆ และผู้มีอุปการคุณในการช่วยออกทุนสร้างตามที่แสดงความจำนงไว้อีกจำนวนหนึ่ง

มีเหตุการณ์ที่ควรบันทึกไว้ในที่นี้เกี่ยวกับเรื่องเหรียญ ***“เราสู้”*** คือ จำนวนที่มอบให้นายสมัคร สุนทรเวช รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทยในขณะนั้น ท่านสั่งให้เจ้าหน้าที่เก็บรักษาไว้ที่ห้องพระนาค กระทรวงมหาดไทย มีนักเลงดังหัวแหลม เอาเหรียญปลอมมาแทรกเข้าไว้ในถุงเหรียญเราสู้ ซึ่งบรรจุถุงละ ๑๐๐ เหรียญ ยักเอาเหรียญแท้ออกไปจำนวนหนึ่ง ซึ่งมีอยู่หลายถุงด้วยกัน ท่านรัฐมนตรีสมัคร สุนทรเวช สมัยนั้นเอาไปแจก เกิดมีคนที่ได้รับแจกไปทักว่า เหรียญปลอม ท่านรัฐมนตรีสมัครสงสัยไม่แน่ใจ จึงมาขอดูแม่พิมพ์เหรียญเราสู้ที่แท้จริง ซึ่งเก็บรักษาไว้ที่วัดสัมพันธวงศ์ เมื่อท่านดูแล้วจึงรู้ว่าอะไรแท้อะไรปลอม ได้ร้องออกมาว่า เออ ไม่น่าเชื่อ มาเฟียกระทรวงมหาดไทยก็มีเหมือนกัน

อัจฉริยานุภาพหลวงปู่

หลวงปู่มีบุญญาธิการอภินิหาร ดลบันดาลอิฏฐผลแก่พุทธศาสนิกชน ผู้เคารพนับถือในลักษณะการต่าง ๆ กัน ผู้ประสบภัยพิบัติหรือได้รับความเดือดร้อนในกรณีต่าง ๆ กัน เมื่อตั้งจิตอธิษฐานขอบารมีหลวงปู่เป็นที่พึ่ง คุ้มครองป้องกัน หรือสงเคราะห์ช่วยเหลือ ก็เป็นเหตุให้ผู้นั้นได้รับผลสำเร็จดังที่ตนมุ่งมาดปรารถนา ถ้าเป็นผู้มีศรัทธาเชื่อมั่นจริง ๆ

ดังผู้หญิงวัยกลางคนหนึ่ง ได้ประสบมาด้วยตนเอง คราววันงานวิสาขะรำลึก ปี พ.ศ. ๒๕๒๖

คณะดำเนินงาน ได้อัญเชิญรูปหุ่นขี้ผึ้งหลวงปู่มาประดิษฐาน ที่กรมประชาสัมพันธ์ เพื่อให้พุทธศาสนิกชนกราบไหว้บูชา และมีประชาชนทุกเพศทุกวัย ทั้งในกรุงและหัวเมือง ได้มากราบไหว้บูชาคารวะหุ่นขี้ผึ้ง เป็นจำนวนมากเป็นที่น่าอัศจรรย์

รูปหุ่นขี้ผึ้งของ หลวงปู่แหวน สุจิณฺโณ
นายแพทย์เฉลิม จันทรางสุข เป็นเจ้าภาพจัดสร้าง
จ้างสถาบันมาดามทรูโซ ประเทศอังกฤษ เป็นผู้ปั้น
นำมาประดิษฐานครั้งแรก ที่วัดสัมพันธวงศ์ กรุงเทพมหานคร ในเดือนสิงหาคม พ.ศ. ๒๕๒๒

พณฯ สัญญา ธรรมศักดิ์ ประธานองคมนตรี
เป็นประธานเปิดนิทรรศการหลวงปู่แหวน สุจิณฺโณ "วันวิสาขบูชารำลึก"
ขณะเดินชมหุ่นขี้ผึ้งหลวงปู่แหวน สุจิณฺโณ ณ กรมประชาสัมพันธ์
เป็นหุ่นขี้ผึ้งหุ่นแรกของพระสงฆ์ไทยในพระพุทธศาสนา และเป็นหุ่นขี้ผึ้งหุ่นแรกของประเทศไทย

ท่านเจ้าประคุณ สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ เมื่อครั้งดำรงสมณศักดิ์ที่ พระธรรมบัณฑิต
อัญเชิญหุ่นขี้ผึ้งหลวงปู่แหวน สุจิณฺโณ ไปทำพิธีถวายต่อวัดดอยแม่ปั๋ง
วันที่ ๒๓ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๒๒

สุภาพสตรีที่กล่าวถึง เป็นคนหนึ่งในจำนวนคนเหล่านั้น ได้ขอพึ่งบารมีหลวงปู่ให้ช่วยเหลือเรื่องหนี้สิน ซึ่งมีอยู่ประมาณหมื่นบาท เธอได้ประสบผลสำเร็จตามความตั้งใจ และได้ไปกราบสมัสการรูปหุ่นขี้ผึ้งหลวงปู่ ขณะที่ประดิษฐานอยู่ที่ตึกมงคลวิทยา (หอไตร) วัดสัมพันธวงศ์ ก่อนที่จะอัญเชิญกลับวัดดอยแม่ปั๋ง เป็นทำนองแก้บน ข้าพเจ้าได้สอบถาม เธอได้เล่าเรื่องนี้ให้ฟังพร้อมกับแสดงเหรียญรูปเหมือนหลวงปู่ ที่ได้รับแจกไปให้ดู และตั้งใจจะปิดทองถวายท่านด้วย

อาคารสุจิณฺโณ

อาคารสุจิณฺโณ โรงพยาบาลมหาราชนครเชียงใหม่

สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ วาสนมหาเถระ สมเด็จพระสังฆราชองค์ที่ ๑๘ วัดราชบพิธฯ ประพรมน้ำพระพุทธมนต์ ในพิธีเริ่มก่อสร้างอาคารสุจิณฺโณ โรงพยาบาลมหาราชนครเชียงใหม่

เนื่องจากหลวงปู่มีอายุพรรษาย่างเข้าชราภาพแล้ว คณะศิษยานุศิษย์ทั้งฝ่ายบรรพชิตและคฤหัสถ์ มีอาตมาภาพเป็นประธานฝ่ายสงฆ์ และพลเอกเกรียงศักดิ์ ชมะนันท์ เป็นประธานฝ่ายฆราวาส ตลอดคณะศรัทธาพุทธศาสนิกชนผู้มีความเคารพนับถือในหลวงปู่ ได้ปรารภกันว่าน่าจะได้จัดหาทุนสร้างอนุสรณ์สถานถวายหลวงปู่ เป็นสาธารณประโยชน์ สำหรับประชาชนทั่วไป ในฐานะที่หลวงปู่เป็นปูชนียบุคคลของมวลชนทุกหมู่เหล่าทุกเผ่าพันธุ์ ได้ตกลงกันว่า จะสร้างตึกพยาบาลให้โรงพยาบาลเชียงใหม่ โดยขอสร้างเหรียญรูปเหมือนหลวงปู่ด้านหนึ่ง อีกด้านหนึ่งเป็น

พระปรมาภิไธยย่อของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลปัจจุบัน คิดกันว่าจะหาทุนให้ได้สัก ๓๐ ล้านบาท เป็นค่าสร้างอาคารเสียประมาณ ๒๐ ล้านบาท เหลือจากนั้นตั้งเป็นมูลนิธิในนามของหลวงปู่ สำหรับตึกพยาบาลนั้น

พลเอก เกรียงศักดิ์ ชมะนันท์ ผู้เป็นศิษย์
ขณะเข็นรถนำหลวงปู่แหวน สุจิณฺโณ ชมอาคาร สุจิณฺโณ
ที่จัดสร้างในคราวฉลองอายุวัฒนมงคล ๘๖ ปี ของหลวงปู่

พระธรรมบัณฑิต (เจ้าประคุณ สมเด็จพระมหาวีรวงศ์) เจ้าอาวาสวัดสัมพันธวงศ์ องค์กลาง
พระครูปลัดเมธาวัฒน์ (พระครูวิมลญาณอุดม ชินเทพ ชินเทโว) ซ้าย
และ พระครูวิบูลสีลวงศ์ (พระพรหมเมธี จำนงค์ ธมฺมจารี) ขวา
ประชุมร่วมกับคณะกรรมการจัดสร้างอาคารสุจิณฺโณ ณ ห้องประชุมตึกมงคลวิทยา วัดสัมพันธวงศ์ กรุงเทพฯ

พระครูธรรมคุณาลังการ อดีตผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดสัมพันธวงศ์ (เมื่อครั้งยังเป็นนาค อตฺถวโร) แถวยืนองค์แรก
จากซ้าย ภาพนี้ บันทึกขณะดูแลหลวงปู่ที่โรงพยาบาลมหาราชนครเชียงใหม่

เช้าเวลา ๖.๐๐ น. ถึง ๗.๐๐ น.
เย็นเวลา ๑๗.๐๐ น. ถึง ๑๘.๐๐ น.
ทุกวันจะเดินหลวงปู่นั่งรถเข็นไปตาก
อากาศบริสุทธิ์ชั้นที่ ๑๕ ของตึกสุจิณโณ
ในช่วงระยะที่หลวงปู่ยังพูดคุยได้
ต่อมาหล่อรูปเหมือนหลวงปู่ใหญ่กว่าตัวจริง
เท่าตัว ประดิษฐานอยู่กลางห้องโถง ของ
ชั้นเป็นห้องประชุม บนชั้นที่ ๑๕ อาคารสุจิณโณ

บันทึกลายมือของท่านพระครูธรรมคุณาลังการ

โดยคณะกรรมการดำเนินงานเสนอเรื่องนี้ ไปยังโรงพยาบาลประจำจังหวัดเชียงใหม่ เขาตอบมาว่าไม่มีสถานที่จะจัดสร้าง แต่ทางคณะแพทย์ศาสตร์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ มีโครงการที่จะสร้างตึกพยาบาลหลังหนึ่ง ตั้งงบประมาณไว้ ๘๐ ล้านบาท ถ้าทางคณะศิษยานุศิษย์หลวงปู่ จะร่วมทุนแล้วสร้างเป็นอาคารหลังเดียวกันก็ยินดีต้อนรับ จึงตกลงร่วมกัน โดยพลเอกเกรียงศักดิ์ ชมะนันท์ นายกรัฐมนตรีในสมัยนั้นปวารณาต่อหลวงปู่ รับจัดสรรงบประมาณภาครัฐบาลร่วมจัดสร้าง ทางเราเพียงแต่ขอชื่อตึกเป็นฉายาหลวงปู่แหวน จึงได้ร่วมมือกันจัดดำเนินการจัดหาทุน ทั้งทางกรุงเทพฯ-ทางเชียงใหม่-ทางรัฐบาล และประชาชนโดยทั่วไป

ประมาณกันว่า สักร้อยกว่าล้านบาทก็จะสำเร็จ แต่เวลาประมูลก่อสร้างตามแบบแปลนแผนผังของโรงพยาบาล ราคาก็เข้าไปสองร้อยสิบกว่าล้าน ข้าพเจ้าซึ่งเป็นประธานฝ่ายบรรพชิตไม่มีปัญญาที่จะหาเงินเป็นล้าน ๆ ได้ แล้วแต่บารมีหลวงปู่ พอดีขณะนั้นท่านพลเอกเกรียงศักดิ์ ชมะนันท์ เป็นนายกรัฐมนตรี รับแบ่งเบาภาระ โดยจัดสรรเงินงบประมาณแผ่นดินส่วนที่เกินจากจำนวนที่ตั้งงบไว้เดิมเพิ่มเติม ช่วยเหลือจนสำเร็จเป็นตึกอาคารสุจิณฺโณ ๑๕ ชั้น ดังปรากฏแก่ทุกท่านที่โรงพยาบาลสวนดอก มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ เมื่อหลวงปู่อาพาธ ก็ได้ไปพักอาศัยให้แพทย์รักษาพยาบาลจนวาระสุดท้ายแห่งชีวิตของหลวงปู่ และเป็นสถานที่อำนวยประโยชน์มหาศาลถาวรตลอดกาล

เหรียญรูปเหมือน หลวงปู่แหวน สุจิณฺโณ ด้านหลังประดิษฐานพระปรมาภิไธยย่อ ภ.ป.ร. อนุสรณ์ ๙๐ ปี เพื่อสร้างตึกสุจิณโณ โรงพยาบาลมหาราชนครเชียงใหม่ โดยมีท่านเจ้าประคุณ สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ เมื่อครั้งดำรงสมณศักดิ์ที่ พระธรรมบัณฑิต เป็นประธานดำเนินการฝ่ายสงฆ์

นับตั้งแต่พระคุณเจ้าหลวงปู่แหวน สุจิณฺโณ ได้ถึงมรณภาพจากไป สมเด็จพระบรมบพิตร พระราชสมภารเจ้า ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ โปรดฯ พระราชทานพระมหากรุณาธิคุณ ให้รับศพหลวงปู่ไว้ในพระบรมราชานุเคราะห์ และทรงบำเพ็ญพระราชกุศลถวายเป็นลำดับมาครบถ้วนทุกประการ

ท่านเจ้าประคุณ สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ เมื่อครั้งดำรงสมณศักดิ์ที่ พระธรรมบัณฑิต ขณะเข้ากราบสักการะสรีระสังขารของหลวงปู่แหวน สุจิณฺโณ

และด้วยได้อาศัยพระบรมโพธิสมภารกับทั้งอาศัยบารมีธรรม อันมีอยู่ในหลวงปู่ ได้มีผู้ศรัทธาเลื่อมใสทั้งฝ่ายบรรพชิตและคฤหัสถ์บำเพ็ญกุศลอุทิศถวาย ตามกำลังสามารถของแต่ละเจ้าภาพ โดยเสด็จพระราชกุศลไม่ขาดสายตั้งแต่ต้นจนถึงวันงานออกเมรุ ดังปรากฏตามรายการบำเพ็ญกุศลอุทิศถวายโดยเสด็จพระราชกุศลอีกส่วนหนึ่ง พระราชศรัทธาที่ทรงพระราชทานแก่หลวงปู่ดังกล่าวนี้ ล้วนทำให้เกิดความเบิกบานแช่มชื่นปีติยินดีอย่างล้นพ้นประมารแก่คณะศิษยานุศิษย์และพุทธศาสนิกชนทั่วไป...

หมายเหตุ

- พระครูปลัดจำนงค์ ธมฺมจารี, พระครูวิบูลสีลวงศ์, พระวิบูลย์ธรรมาภรณ์ ปัจจุบัน ได้รับพระราชทานโปรดให้สถาปนาเป็นพระราชาคณะ เจ้าคณะรอง (ชั้นหิรัญบัฏ) ในราชทินนามที่ ***"พระพรหมเมธี"*** เป็นผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดสัมพันธวงศ์ เจ้าคณะภาค ๔ - ๕ - ๖ - ๗ (ธรรมยุต) และกรรมการมหาเถรสมาคม

- พระครูวินัยธรชินเทพ ชินเทโว, พระครูปลัดเมธาวัฒน์ ต่อมาได้รับพระราชทานสมณศักดิ์เป็นพระครูสัญญาบัตร ผู้ช่วยเจ้าอาวาสพระอารามหลวง ในราชทินนามที่ ***"พระครูวิมลญาณอุดม"*** ปัจจุบันมรณภาพแล้ว

- ในการสร้างอาคารสุจิณฺโณอนุสรณ์ ได้มีการจัดสร้างวัตถุมงคลเหรียญรูปเหมือน หลวงปู่แหวน สุจิณฺโณ ด้านหลังประดิษฐานพระปรมาภิไธยย่อ ภ.ป.ร. อนุสรณ์ ๙๐ ปี เพื่อสร้างตึกสุจิณฺโณ โรงพยาบาลมหาราชนครเชียงใหม่ เพื่อมอบเป็นที่ระลึกแก่ผู้ร่วมบริจาค โดยมีคำปรารภ เรื่องการสร้างเหรียญรูปเหมือน หลวงปู่แหวน สุจิณฺโณ ของ ท่านเจ้าประคุณ สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ ถาวรมหาเถร เมื่อครั้งยังดำรงสมณศักดิ์ที่ พระธรรมบัณฑิต (มานิต ถาวโร) กรรมการมหาเถรสมาคม เจ้าคณะภาค ๑๑ (ธรรมยุต) และเจ้าอาวาสวัดสัมพันธวงศ์ ประธานกรรมการฝ่ายสงฆ์ จากหนังสืออนุสรณ์ ในวโรกาสเสด็จพระราชดำเนิน พระราชทานเพลิงศพ พระคุณเจ้า หลวงปู่แหวน สุจิณฺโณ วันเสาร์ที่ ๑๗ มกราคม ๒๕๓๐ จัดพิมพ์โดยมูลนิธิสุจิณฺโณอนุสรณ์ ดังนี้

๑. การที่คณะผู้ดำเนินงาน และเจ้าอาวาสวัดดอยแม่ปั๋ง ได้ให้ความนับถือให้รับหน้าที่เป็นประธานกรรมการฝ่ายสงฆ์ จึงรู้สึกมีความยินดีอย่างยิ่ง เพราะงานครั้งนี้เป็นงานที่สร้างคุณประโยชน์ต่อสาธารณชน เป็นงานมหากุศลที่บำบัดทุกข์ บำรุงสุข จึงขอรับหน้าที่นี้ด้วยความเต็มใจ และจะปฏิบัติหน้าที่ที่ได้รับจนสุดความสามารถเท่าที่กำลังสติปัญญาจะเอื้ออำนวย อีกทั้งจะได้แสดงกตเวทีตอบสนองในพระคุณที่หลวงปู่แหวน สุจิณฺโณ ได้เมตตาต่อวัดสัมพันธวงศ์ โดยอนุญาตให้จัดสร้างปูชนียวัตถุของหลวงปู่แหวน หลายแบบ หลายอย่าง และแผ่เมตตาบริกรรมภาวนาอธิษฐานจิต นับตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๑๕ เป็นต้นมา จึงถึงปัจจุบัน แม้ในคราวที่วัดดอยแม่ปั๋งมีงานการใด ๆ เกิดขึ้นก็มอบความไว้วางใจให้คณะวัดสัมพันธวงศ์ เป็นผู้รับจัดดำเนินงานเสมอมา

๒. การจัดสร้างเหรียญนี้ ปรารภมงคลสมัยดิถีที่หลวงปู่แหวน สุจิณฺโณ วัดดอยแม่ปั๋ง ตำบลแม่ปั๋ง อำเภอพร้าว จังหวัดเชียงใหม่เจริญอายุครบ ๙๐ ปี เพื่อวัตถุประสงค์หาทุนทรัพย์สร้างถาวรวัตถุที่เป็นสาธารณกุศล ไว้เป็นอนุสรณ์แด่ หลวงปู่แหวน สุจิณฺโณ เพื่อประโยชน์ใช้สอยแก่ประชาชนโดยทั่วไป

๓. เหรียญที่จัดสร้างครั้งนี้ ได้ขอพระราชทานพระบรมราชานุญาต อัญเชิญพระปรมาภิไธยย่อ ภ.ป.ร. ประดิษฐานที่เหรียญ ก็เพื่อเป็นการถวายความจงรักภักดีต่อองค์พระบาทสมเด็จพระมหาราชเจ้าอยู่หัว และเพื่อเป็นเหตุชักชวนประชาชนโดยทั่วไปทุกหมู่คณะให้ได้บริจาคทรัพย์ โดยเสด็จพระราชกุศลในกิจการที่เป็นสาธารณกุศล เพื่อประชาชนทั่วไปที่เจ็บไข้ได้ป่วย ให้ได้รับการบำบัดพยาบาล สร้างความผาสุกสมบูรณ์และพลานามัยแก่ชนในชาติ

๔. การเงินที่ได้รับจาการให้บูชาเหรียญที่จัดสร้างครั้งนี้ จะได้นำไปเป็นทุนสร้างตึกพยาบาล พร้อมอุปกรณ์เครื่องมือแพทย์ และถ้าหากมีทุนเหลือมาก ก็จะได้นำไปจัดตั้งมูลนิธิเพื่อหาดอกผล เป็นทุนหมุนเวียนใช้เป็นค่ารักษาค่าเวชภัณฑ์ สำหรับประชาชนผู้ยากไร้ ตลอดถึงผู้ปฏิบัติหน้าที่ราชการชายแดน

๕. การดำเนินงานครั้งนี้ นับว่าเป็นงานใหญ่ต้องใช้ทุนทรัพย์มาก คณะผู้ทำงานจึงต้องมาจากหลายฝ่าย จึงได้เชื้อเชิญบุคคลที่เกี่ยวข้องเข้าร่วมเป็นคณะกรรมการ เพื่ออาศัยความร่วมมือร่วมแรงร่วมใจ และร่วมความคิดกันหลายฝ่าย แบ่งหน้าที่กันทำตามความเหมาะสม งานนี้จึงจะสำเร็จผลตรงเป้าหมาย

๖. งานอันดับแรก คือ งานออกแบบเหรียญ โครงการ เหตุผล วัตถุประสงค์เป็นงานต้องจัดทำก่อน ในฐานะที่เป็นเจ้าอาวาสวัดสัมพันธวงศ์ได้ทราบโครงการอันนี้มาแต่เริ่มแรก จากพระครูวิบูลศีลวงศ์ เลขานุการวัด ซึ่งเป็นผู้ออกแบบเหรียญ จึงได้ให้ผู้คิดโครงการกำหนดแบบเหรียญขึ้นเองและจัดทำไปก่อน ในขณะที่ยังไม่ได้ตั้งกรรมการดำเนินงานในเรื่องนี้

๗. งานในอันดับต่อมา จึงได้ปรึกษากันในคณะผู้ใกล้ชิดเกี่ยวข้องกับวัดทำเรื่องขอพระราชทานพระบรมราชานุญาต พระปรมาภิไธยย่อ ภ.ป.ร. ซึ่งเมื่อได้รับพระบรมราชานุญาต เมื่อวันที่ ๑๔ เมษายน ศกนี้แล้ว จึงได้นัดประชุมกันเป็นการภายใน กำหนดรายละเอียดวิธีการต่าง ๆ ขึ้น

๘. การติดต่อประสานงาน จัดเรื่องกรรมการและการเชื้อเชิญบุคคลต่าง ๆ ได้อาศัย คุณบุญมา พึ่งทอง นายกสมาคมสัมพันธวงศ์ เป็นผู้ไปเชิญ พลเอกเกรียงศักดิ์ ชมะนันทน์ ผู้บัญชาการทหารสูงสุดและผู้มีเกียรติอื่น ๆ อีกหลายท่าน ทั้งนี้โดยคิดว่า คราวที่วัดสัมพันธวงศ์จัดหาทุนสร้างเหรียญหลวงปู่แหวน สุจิณฺโณ แบบเราสู้ มอบแก่ทหาร ตำรวจ พลเรือนผู้ปฏิบัติหน้าที่ราชการชายแดน และผู้ทำคุณประโยชน์ในทางศาสนา ก็ได้เชิญ พลเอกเกรียงศักดิ์ ชมะนันทน์ เป็นประธานจัดสร้างมาในคราวนี้ จึงประสงค์จะให้เชิญท่านเป็นประธานฝ่ายฆราวาสอีก เพราะเคยร่วมทำงานกันมาแล้วครั้งหนึ่ง และงานครั้งนั้นก็ได้รับผลสำเร็จอย่างดียิ่ง แม้ในปัจจุบันนี้เหรียญแบบเราสู้ ก็เป็นที่ศรัทธาและนิยมของประชาชนโดยทั่วไป ทุก ๆ วงการก็แสวงหา เพราะสร้างจำนวนจำกัดเป็นของหายาก

อนึ่ง ทุนทรัพย์ที่จะได้มาเป็นทุนก่อสร้างตึกพยาบาล เพื่อเป็นอนุสรณ์แด่หลวงปู่แหวน สุจิณฺโณ คราวนี้ ด้วยแรงศรัทธาของประชาชนผู้มีความเคารพเลื่อมใสทั้งสิ้น ข้าพเจ้าและคณะกรรมการเป็นเพียงผู้ริเริ่มขวนขวายเท่านั้น จึงขอขอบพระคุณและอนุโมทนาในกุศลเจตนาของสาธุชน พุทธบริษัททั้งหลายไว้ล่วงหน้า ณ ที่นี้ด้วย

....

ท่านเจ้าประคุณสมเด็จฯ เมื่อครั้งดำรงสมณศักดิ์ที่ พระอุดมญาณโมลี
พร้อมคณะกรรมการมูลนิธิสุจิณฺโณอนุสรณ์
เข้าเฝ้าถวายทุนช่วยเหลือผู้ประสบอุทกภัย พ.ศ. ๒๕๓๘

ท่านเจ้าพระคุณ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (วาสนมหาเถร) สมเด็จพระสังฆราชพระองค์ที่ ๑๘
เสด็จทอดพระเนตรหุ่นขี้ผึ้งหลวงปู่แหวน สุจิณฺโณ ณ วัดสัมพันธวงศ์

ท่านเจ้าพระคุณ สมเด็จพระญาณสังวร (สุวฑฺฒนมหาเถร) สมเด็จพระสังฆราชพระองค์ที่ ๑๙
เสด็จทอดพระเนตรเมรุจำลองเพื่อใช้ในพิธีพระราชทานเพลิงศพหลวงปู่แหวน สุจิณฺโณ
ซึ่งตั้งแสดงอยู่ ณ วัดสัมพันธวงศ์

ท่านเจ้าประคุณสมเด็จฯ เมื่อครั้งดำรงสมณศักดิ์ที่พระธรรมบัณฑิต
เป็นประธานอัญเชิญหุ่นขี้ผึ้งหลวงปู่แหวน สุจิณฺโณ ไปถวายวัดดอยแม่ปั๋ง ทางเครื่องบิน

ท่านเจ้าประคุณสมเด็จฯ เมื่อครั้งดำรงสมณศักดิ์ที่พระธรรมบัณฑิต พร้อมท่านนายกรัฐมนตรี
ในพิธีวางศิลาฤกษ์อาคารสุจิณฺโณ ณ โรงพยาบาลมหานครนครเชียงใหม่ วันที่ ๒๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๒๑

เครดิตภาพจากวัดทวีการะอนันต์

พ.ศ. ๒๕๐๒
ยืนซ้าย พระอริยเมธี (มานิต ถาวโร ป.ธ.๙) วัดสัมพันธวงศ์
ยืนขวา องสรภาณมธุรส วัดสมณานัมบริหาร
นั่ง พระมหาเปรม เปมงฺกโร (ปิยพงศ์) วัดบรมนิวาส

คำนำของท่าน องสรภาณมธุรส (บ๋าวเอิง)

อดีตเจ้าอาวาส วัดสมณานัมบริหาร สะพานขาว

ในหนังสือ "กตัญญุตานุสรณ์ ชีวกโกมารภัจจ์" ลงวันที่ ๒๖ เมษายน พ.ศ. ๒๕๐๒

คำนำ

องสรภาณมธุรส

ในงานพระราชทานเพลิงศพ เจ้าพระคุณ พระครูคณานัมสมณาจารย์ (โผซ้าย) เจ้าคณะใหญ่อนัมนิกาย เจ้าอาวาสวัดอุภัยราชบำรุง ตำบลตลาดน้อย อำเภอสัมพันธวงศ์ จังหวัดพระนคร ณ เมรุวัดสมณานัมบริหาร (วัดญวน สะพานขาว) ถนนลูกหลวง พระนคร วันที่ ๒๖ เมษายน ๒๕๐๒ เวลา ๑๗.๐๐ น. คณะสงฆ์อนัมนิกาย โดยมีเจ้าพระคุณ พระครูคณานัมสมณาจารย์ (บิ๋นเลือง) เจ้าคณะใหญ่อานัมนิกายองค์ปัจจุบัน เป็นประธาน ได้พิจารณาเห็นสมควรจะได้พิมพ์หนังสือของคณะสงฆ์ แจกเป็นอนุสรณ์ ในงานพระราชทานเพลิงศพครั้งนี้ และได้มอบหมายให้ข้าพเจ้าจัดหาเรื่องอันสมควร เพื่อจัดพิมพ์ต่อไป

ข้าพเจ้าได้น้อมรับหน้าที่นี้ไว้ด้วยความเต็มใจ เพื่อสนองเจตนาของคณะสงฆ์อนัมนิกาย เป็นโอกาสได้บำเพ็ญกิจสนองแด่เจ้าพระคุณ และเป็นการแสดงความกตัญญูกตเวที เท่าที่ข้าพเจ้าจะกระทำบำเพ็ญได้ตามความสามารถ

ข้าพเจ้าจึงได้พิจารณาเลือกสรร เรื่องที่จะนำพิมพ์หนังสือครั้งนี้โดยรอบคอบ เห็นว่าเรื่องประวัติชีวิตและงานของบรมครูแพทย์ ชีวกโกมารภัจจ์ ซึ่งข้าพเจ้ามีความเคารพอย่างยิ่ง ในวิทยาการแพทย์ของท่าน ได้รวบรวมไว้แล้ว กับมีเรื่องที่ข้าพเจ้าได้บันทึกไว้ด้วย ชั้นเดิมข้าพเจ้าตั้งใจว่าจะพิมพ์เป็นส่วนตัวของข้าพเจ้าเอง แต่เมื่อได้มาใคร่ครวญเห็นว่า หนังสือเล่มนี้ได้รวบรวมมาด้วยความยากลำบาก ถือได้ว่าเป็นสมบัติส่วนตัวของข้าพเจ้า ควรจะนำมาจัดพิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพครั้งนี้ด้วย จึงได้นำเรื่องเสนอที่ประชุมคณะสงฆ์อนัมนิกาย ซึ่งมีความเห็นชอบ ข้าพเจ้าได้น้อมรับมติของที่ประชุม ซึ่งได้ให้โอกาสแก่ข้าพเจ้าได้แสดงความกตัญญูกตเวทีในวาระสำคัญยิ่ง ข้าพเจ้าขอขอบพระคุณอย่างสูง

อนึ่ง ข้าพเจ้าได้จัดพิมพ์หนังสือประวัติ บรมครูแพทย์ ชีวกโกมารภัจจ์ มาแล้วครั้งหนึ่ง ให้ชื่อหนังสือว่า ***"เป็นมิ่งขวัญมหามงคลที่ระลึก"*** ในงานพิธีพุทธาภิเษกหล่อรูปบรมครูแพทย์ ชีวกโกมารภัจจ์ เมื่อวันที่ ๒๔ เมษายน ๒๔๙๙ จำนวน ๓,๐๐๐ เล่ม และได้หมดสิ้นลงนานไปแล้ว เนื่องจากเป็นที่นิยมยินดีแก่บรรดาท่านสาธุชนพุทธบริษัททั้งหลายที่ได้ไปไว้เป็นที่เคารพสักการบูชา เพราะหนังสือนี้ได้นำเข้าสู่ในปริมณฑลพิธีพุทธาภิเษกด้วย จึงมีความศักดิ์สิทธิ์ด้วยเช่นเดียวกับเหรียญพระรูปของท่าน

แต่การจัดทำครั้งนี้ได้กระทำโดยรีบด่วน เพราะจะให้ทันเวลางาน จึงได้รวบรวมและเรียบเรียงในเวลากะทันหัน ไม่สมบูรณ์ครบถ้วน เมื่อหนังสือนี้หมดสิ้นไปแล้ว จึงได้รวบรวมขึ้นใหม่ในระยะเวลาอันยาว เพื่อให้ได้เรื่องครบถ้วนสมบูรณ์จริง ๆ แต่เมื่อได้กระทำไป คงได้แต่ประวัติชีวิตและงานของบรมครูแพทย์ ชีวกโกมารภัจจ์ แต่เฉพาะในบั้นต้นและในบั้นกลางเท่านั้น ส่วนชีวิตบั้นปลายไม่อาจค้นหาได้ในพระไตรปิฎก หรือในที่อื่นใด

เมื่อหมดหนทางเข้าจริง ๆ ข้าพเจ้าก็จำต้องพึ่งความรู้ ความชำนาญเก่าของข้าพเจ้าเอง คือ อัญเชิญบรมคุรุแพทย์ ชีวกโกมารภัจจ์ มาประทับร่างทรง ไต่ถามชีวิตบั้นปลายของท่านจนถึงกาลอวสานแห่งชีวิต ท่านได้เล่าให้ฟังโดยตลอด ซึ่งได้บันทึกเสียงไว้แต่ต้นจนจบ เมื่อได้มาแล้วก็ถอดข้อความออกจากเทป ท่านทั้งหลายจะได้อ่านในตอนท้ายของเรื่องนี้ โดยข้าพเจ้าได้ให้ชื่อเรื่องว่า ***"บันทึกประวัติชีวิตตอนบั้นปลายของบรมคุรุแพทย์ ชีวกโกมารภัจจ์"***

ประวัติชีวิตและงานของบรมคุรุแพทย์ ชีวกโกมารภัจจ์ ที่ได้จัดพิมพ์ครั้งใหม่นี้ได้ให้ชื่อเรื่องว่า ***"ชีวประวัติบรมคุรุแพทย์ ชีวกโกมารภัจจ์"*** ในชั้นต้นข้าพเจ้าได้ไปนิมนต์ให้ท่านเจ้าคุณอริยเมธี ป.๙ วัดสัมพันธวงศ์ พระนคร ค้นคว้าจากคัมภีร์พระไตรปิฎกและแปลโดยตรงออกสู่ภาษาไทย ให้ได้เรื่องครบถ้วนที่สุดเท่าที่จะกระทำได้ ท่านเจ้าคุณอริยเมธีได้กรุณารับจัดทำให้ด้วยความเต็มใจ แต่การแปลเรื่องนี้จากภาษามคธออกสู่ภาษาไทยโดยตรง ทำให้สำนวนอ่านเข้าใจยาก เรียกได้ว่าสำนวนวัด

ข้าพเจ้าเกรงว่า ท่านผู้อ่านจะลำบากแก่การเข้าใจ จึงได้นิมนต์ท่านเจ้าคุณอริยเมธีได้กรุณาเรียบเรียงให้ใหม่ มีสำนวนทันสมัยน่าอ่านน่าฟัง

แต่เป็นที่น่าเสียดาย ที่ท่านเจ้าคุณอริยเมธีไม่มีเวลาว่างพอจะทำให้ได้เสียแล้ว เพราะต้องแบกภาระหนักทางสภาการศึกษา และกองตำราที่สภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย มหาวิทยาลัยพุทธศาสนาในประเทศไทย วัดบวรนิเวศวิหาร กับต้องมีหน้าที่ชำระพระไตรปิฎกฉบับบาลี ที่จะต้องพิมพ์ใหม่ซึ่งขาดคราวไป ข้าพเจ้าจึงได้นิมนต์ให้ท่านมหาเปรม ปิยพงศ์ ฉายาเปมังกโรภิกขุ วัดบรมนิวาสวรวิหาร เป็นผู้นำข้อความจากสำนวนแปลดังกล่าวแล้ว เรียบเรียงเป็นสำนวนธรรมดาเสียใหม่ให้น่าฟัง ท่านมหาเปรมผู้นี้ได้แต่งหนังสือมาแล้วเป็นจำนวนมาก และเป็นที่พึงพอใจแก่ผู้ที่ได้อ่านหนังสือของท่าน ท่านมหาเปรม ได้รับจัดทำให้ด้วยความเต็มใจ จึงนับว่าเป็นโชคดีอย่างยิ่งของข้าพเจ้าที่ได้ท่านผู้แปลและผู้เรียบเรียงเป็นผู้มีคุณวุฒิสูงด้วยกัน

เมื่อได้เรียบเรียงใหม่เสร็จเรียบร้อยแล้ว ข้าพเจ้าได้นำเรื่องนี้ไปให้ท่านเจ้าคุณอนุมานราชธนตรวจพิจารณา และขอให้เขียนคำวิจารณ์และคำไว้อาลัย ท่านเจ้าคุณได้กรุณาจัดทำให้ด้วยความเต็มใจและยังมีเรื่อง ***"วิญญาณมีจริงหรือไม่"*** ของท่านเจ้าคุณราชสุมนต์มุนี วัดเทพศิรินทราวาส เลขาธิการสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย และ

เรื่อง ***"จิตกับวิญญาณ"*** ของท่านมหาเปรม ปิยพงศ์ ข้าพเจ้าขอขอบพระคุณทุกท่านที่ได้ระบุนามมาแล้วอย่างสูงไว้ ณ ที่นี้

เพื่อเป็นศิริมงคลอันยิ่งใหญ่ และเป็นเกียรติประวัติของหนังสือเล่มนี้ตลอดไป ข้าพเจ้าได้น้อมอัญเชิญ พระโอวาทของสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ สกลมหาสังฆปรินายก ซึ่งได้ประทานให้แก่ข้าพเจ้ามาพิมพ์ไว้เป็นประธานในหนังสือเล่มนี้ ข้าพเจ้าขอน้อมระลึกในพระเมตตาธิคุณอย่างสูงสุดที่ได้มีอยู่ต่อข้าพเจ้า

กุศลใดที่จะพึงมีพึงบังเกิด จากการที่คณะสงฆ์อนัมนิกายได้จัดพิมพ์หนังสือเล่มนี้ แจกเป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพครั้งนี้ และความดีอันใด ที่มีขึ้นจากเนื้อหาของหนังสือนี้ ในนามของคณะสงฆ์อนัมนิกาย ข้าพเจ้าขอน้อมอุทิศถวายแด่เจ้าพระคุณ ผู้ล่วงลับไปแล้ว ให้ได้เสวยความสุขสมบูรณ์ในสัมปรายภพ อันมีสุขาวดีทิศตะวันตกเป็นที่หมาย และได้เพิ่มพูนกุศลบารมีจนบรรลุพระนิพพานเป็นที่สุดยิ่ง ๆ ขึ้นไปด้วยเทอญ ฯ

(ลงนาม) องสรภาณมธุรส
(องสรภาณมธุรส)
เจ้าอาวาสวัดสมณานัมบริหาร
๒๖ เมษายน ๒๕๐๒

ชีวประวัติบรมคุรุแพทย์ ชีวกโกมารภัจจ์

รวบรวมและแปลจากพระไตรปิฎก

โดย พระอริยเมธี ป.ธ. ๙

เรียบเรียงโดย เปมงฺกโร ภิกฺขุ

พระอริยเมธี ป.ธ. ๙

คำชี้แจง

ของผู้รวบรวมและแปลจากพระไตรปิฎก

ข้าพเจ้าได้รวบรวมและแปลเรื่องชีวประวัติของหมอชีวกโกมารภัจจ์ จากหนังสือคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเท่าที่จะค้นหาได้ คือ บาลีพระไตรปิฎกและอรรถกถา ตามคำขอร้องของท่าน องสรภาณมธุรส (ป๋าวเอิง) เจ้าอาวาสวัดสมณานัมบริหาร (วัดญวน-สะพานขาว) เนื่องจากในวันหนึ่ง คุณพิศิษฐ์ พรหมอักษร ได้พาท่านไปพบข้าพเจ้าที่วัดสัมพันธวงศ์ (วัดเกาะ) ท่านได้ปรารภถึงเหตุการณ์ต่าง ๆ เท่าที่ท่านได้ผ่านพบมาและปรารถนาจะจัดพิมพ์หนังสือชีวประวัติของหมอชีวกโกมารภัจจ์ขึ้นใหม่อีกครั้งหนึ่ง ให้ได้เรื่องราวของท่านโดยละเอียดเท่าที่จะค้นหาและรวบรวมมาได้ ข้าพเจ้ามีความยินดีและเต็มใจให้ความร่วมมือกับท่าน อง สรภาณมธุรส รวบรวมและแปลเรื่องชีวประวัติของหมอชีวกโกมารภัจจ์ เท่าที่ความรู้ความสามารถจะพึงอำนวยให้

ท่านชีวกโกมารภัจจ์ผู้นี้ เท่าที่ข้าพเจ้าได้พบชีวประวัติมา เป็นเรื่องที่น่ารู้ น่าศึกษา และมีความสำคัญเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา ไม่ด้อยไปกว่าท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี และนางวิสาขามหาอุบาสิกา ในสมัยพุทธกาล

ธรรมดาของการแปลภาษาหนึ่งสู่อีกภาษาหนึ่งย่อมจะมีภาษาเดิมติดเป็นศัพท์แสงอยู่ด้วย เป็นสำนวนขัดหูของผู้ไม่เคยชิน ทั้งยากลำบากแก่การตีความหมาย ครั้นจะตัดทิ้งเสียเลยก็ไม่เหมาะสม เพราะภาษาเดิมกินความหมายกว้าง ภาษาที่รับถ่ายทอดมานั้นอาจกินความไม่กว้างเท่าภาษาเดิมก็ได้ จึงควรรักษาของเดิมไว้บ้างบางสำนวน ทั้งข้าพเจ้าเองก็ไม่มีเวลาที่จะเรียบเรียงและประพันธ์ขึ้นใหม่ให้เป็นสำนวนไพเราะเพราะพริ้งน่าอ่านทันสมัย เนื่องจากข้าพเจ้าต้องแบกภาระหนักทางสภาการศึกษา ฯ และกองตำรา คือ ต้องบันทึกการสอนพระสูตรและพระอภิธรรมที่สภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย มหาวิทยาลัยพุทธศาสนาในประเทศไทย และชำระพระไตรปิฎก ฉบับบาลีที่จะต้องพิมพ์ใหม่ซึ่งขาดคราวไป ด้วยเหตุนี้ คุณพิศิษฐ์จึงได้นำเรื่องนี้ไปให้ท่านเปมังกโรภิกขุ จัดการเรียบเรียงและประพันธ์ ดังสำนวนที่ปรากฏในหนังสือซึ่งอยู่ในมือของท่านนี้

อนึ่ง เป็นที่น่าเสียดายที่ชีวประวัติของท่านชีวกโกมารภัจจ์ในบั้นปลายสุดท้ายแห่งชีวิต ไม่ปรากฏว่าได้ดำเนินไปอย่างไรบ้าง ท่านได้ถึงมรณกรรมก่อนหรือหลังพุทธปรินิพพานไม่ปรากฏชัด เพราะว่าในปัจฉิมโพธิกาลใกล้กับเวลาที่พระพุทธองค์จะเสด็จดับขันธ์ปรินิพพาน และหลังจากพุทธปรินิพพานแล้วไม่มีท่านผู้ใด หรือหนังสือเรื่องใดได้กล่าวถึงชีวประวัติตอนนี้ของท่านไว้เลย หรืออาจเป็นเพราะข้าพเจ้าดูหนังสือไม่ทั่วถึงก็อาจเป็นได้ ถ้าผู้ใดได้พบ น่าจะเขียนเล่าสู่กันฟังบ้าง จะเป็นประโยชน์ทางด้านประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา และศีลธรรม จรรยาทางแพทย์ ตลอดถึงวัฒนธรรมทางด้านอื่น ๆ อีกมาก

พระอริยเมธี
วัดสัมพันธวงศ์ พระนคร
๒๖ มกราคม ๒๕๐๒

ชีวประวัติบรมครุแพทย์ ชีวกโกมารภัจจ์

รวบรวมและแปลจากพระไตรปิฎก โดย พระอริยเมธี ป.ธ. ๙

เรียบเรียงโดย พระมหาเปรม เปมงฺกโร (ปิยพงศ์)

ปฐมภาคส่วนเบื้องต้น

ครั้งสมัยดึกดำบรรพ์ ชมพูทวีปเป็นพื้นภูมิภาคที่เกิดอาศัยของคนหมู่มาก มีหลายพวกหลายภาษา แต่เมื่อย่อลงอาจแบ่งได้เป็นสองเหล่า คือ ชนชาติที่ได้ชื่อว่า ***"อริยกะ หรือ อารยัน"*** พวกหนึ่ง และชนชาติที่เป็นชาวพื้นเมืองเดิมอีกพวกหนึ่ง ซึ่งชาวอารยันให้ชื่อรวมว่า ***"ทัสยุ"*** ในสมัยปัจจุบันจัดเป็นประเทศส่วนหนึ่งของทวีปเอเชีย เปลี่ยนชื่อชมพูทวีปนั้นเป็นประเทศอินเดีย หรือตามที่ชาวอินเดียเรียกเองว่า ***"ประเทศภารตะ"*** ตั้งอยู่ทางทิศพายัพของประเทศไทย ถัดไปจากประเทศสาธารณรัฐสหภาพพม่า

ประเทศอินเดีย ครั้งพุทธกาล ว่าเฉพาะตอนที่เรียกว่า ***"มัธยมประเทศ"*** แบ่งแยกออกเป็นหลายแคว้น หลายอาณาจักร ปรากฏเป็น ๑๖ แคว้นใหญ่ เรียกว่า ***"มหาชนบท"*** มีการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชบ้าง แบบประชาธิปไตย หรือสาธารณรัฐ บ้าง

มีแคว้นหนึ่งใน ๑๖ เป็นแคว้นใหญ่สำคัญที่เกิดของบรมครุแพทย์ ชีวกโกมารภัจจ์ ซึ่งจะต้องพูดถึงในที่นี้ คือ แคว้นมคธหรือมคธอาณาจักร ของประชาชาติมคธี มีการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราช พระเจ้าพิมพิสารเป็นผู้ครองแคว้นโดยสิทธิ์ขาด เมืองหลวงชื่อ ***"ราชคฤห์"*** ตั้งอยู่ฝั่งของแม่น้ำคงคา ส่วนฝั่งแม่น้ำคงคาถัดขึ้นไปไกลทางด้านเหนือ เป็นอีกแคว้นหนึ่ง เรียกว่า ***"แคว้นวัชชี"*** ของประชาชาติวัชชี ปกครองตามแบบที่เรียกว่า ***"สามัคคีธรรม"*** เมืองหลวงชื่อ ***"ไพศาลี"*** แคว้นมคธ กับ แคว้นวัชชี ติดต่อกัน อยู่คนละฝั่งแม่น้ำคงคา ประชาชาติทั้งสองแคว้นย่อมไปมาหาสู่กันด้วยกิจธุระ เช่น การค้าขาย เป็นต้น

ครั้งหนึ่ง พวกคนสำคัญ ๆ ชั้นเศรษฐีกระฎุมพีในกรุงราชคฤห์ แห่งแคว้นมคธ ไปด้วยกิจธุระในกรุงไพสาลีแห่งแคว้นวัชชี คนพวกนี้ไปเกิดสนใจเรื่องหญิงโสภิณี ซึ่งตั้งเกลื่อนกลาดอยู่ในกรุงไพสาลีหลายตำบล ขึ้นเป็นอาชีวกรรมที่ไม่มีในแคว้นของตน จึงสนใจ ก็พากันเห็นพ้องต้องกันว่าดี เป็นประศาสโนบายอย่างหนึ่ง เปิดช่องทาง

ให้เงินไหลเข้าสู่แคว้น โดยได้จากคนต่างแคว้นซึ่งเข้ามาด้วยธุรกิจ เช่น พวกพ่อค้าวาณิช เข้ามาทำการค้าขายเป็นต้น เข้ามาแล้วจักเข้าหาหญิงโสภิณี หญิงพวกนี้ก็เท่ากับเป็นคณะ มีหน้าที่ทำการรับแขกเมืองอันมาจากแคว้นต่าง ๆ ปรากฏว่าหญิงโสภิณในแคว้นวัชชี ครั้งกระนั้นมีหัวหน้าควบคุม นางอัมพปาลีได้รับตำแหน่งเป็นหัวหน้าควบคุมหญิงโสภิณีทั้งหมด เรียกว่า ***"คณิกา"*** คือ หญิงหัวหน้าคณะโสภิณี ประกอบกับชื่อของเขาว่า ***"อัมพปาลีคณิกา"*** เฉพาะตัวนางอัมพปาลีเอง ซึ่งเป็นหัวหน้ามีค่าตัวคืนหนึ่ง ๕๐๐ กหาปณะ (๑ กหาปณะ เท่ากับ ๔ บาท)

เมื่อพวกเศรษฐีกฎุมพีชาวกรุงราชคฤห์จำนวนนั้น กลับสู่แคว้นของตน ถึงกรุงราชคฤห์แล้ว ได้โอกาสก็พากันเข้าเฝ้าพระเจ้าพิมพิสาร พระเจ้าแผ่นดินของตน ทูลเล่าถวายถึงความเจริญสมบูรณ์แห่งกรุงไพสาลี วัชชีอาณาจักร และพรรคหญิงโสภิณี ซึ่งมีอยู่ทั่ว ๆ ไปตามหัวเมืองสำคัญ ๆ ในแคว้นวัชชี ทูลถวายความเห็นถึงประโยชน์แห่งหญิงโสภิณีว่า เป็นทางให้เงินเข้าสู่ประเทศได้จากคนต่างแคว้นซึ่งมาจากแคว้นนั้น ๆ ทูลแนะนำว่า ควรจัดให้จัดทำตั้งพรรคหญิงโสภิณีขึ้นบ้าง เหมือนอย่างแคว้นวัชชี พระเจ้าพิมพิสารทรงสดับแล้วก็ทรงเห็นประโยชน์สอดคล้องกับคนพวกนั้น ได้ประทานพระราชานุมัติ เสนาบดีผู้เป็นประธานในราชกิจก็ได้ดำเนินงานตามราชาอนุมัติ จัดสรรขึ้นตามความประสงค์ของคนเหล่านั้น

หญิงที่จะเป็นโสภิณีได้ มิใช่จะหมายเอาแต่คนรูปสวยงามอย่างเดียวเท่านั้น ต้องเป็นคนที่สมบูรณ์ด้วยมารยาท นาฏศิลป์ มีความรู้ในการขับจับระบำรำฟ้อน และดนตรีประเภทต่าง ๆ ด้วย หญิงสาวชาวกรุงราชคฤห์คนหนึ่ง มีนามว่า ***"สาลวดี"*** ได้รับตำแหน่งหัวหน้าหญิงโสภิณีประจำแคว้น ประกอบด้วยรูปสมบัติ และคุณสมบัติสมบูรณ์พร้อมฟ้อนรำ ระบำ ดนตรี นับว่าดีเลิศหาผู้ทัดเทียมได้ยาก มีค่าตัวคืนหนึ่ง ๑๐๐ กหาปณะ ตั้งแต่นั้นมาแคว้นมคธก็เกิดหญิงโสภิณีขึ้นดื่นดาดตามหัวเมืองสำคัญ ๆ อย่างเดียวกับประเทศวัชชีเหมือนกัน เป็นวิธีหาเงินจากคนต่างด้าวเข้าสู่แคว้นได้ทางหนึ่ง ฯ

ชาติกำเนิดของชีวกโกมารภัจจ์

นางสาลวดีหัวหน้าหญิงโสภิณีทำหน้าที่รับแขกเมืองดี มีเกียรติคุณกระฉ่อนไปยังแคว้นต่าง ๆ ในชมพูทวีป จิรกาลนานมา นางได้ตั้งครรภ์ ในระหว่างที่นางมีครรภ์นี้ ได้พักหน้าที่รับแขกชั่วคราว จนกว่าจะคลอดบุตรเสร็จแล้ว เมื่อนางตั้งครรภ์นานกำหนดครบถ้วนทศมาส ก็คลอดบุตรออกมาเป็นชาย นางสาลวดีผู้มารดาไม่คิดจะเลี้ยงดู จึงเรียกหญิงสาวใช้มา ให้เอาทารกใส่กระด้งนำไปทิ้งเสียที่กองขยะแต่เวลาเช้ามืด มิให้ใครจับร่องรอยได้

ในตอนบ่ายวันนั้น อภัยราชกุมาร พระราชโอรสของพระเจ้าพิมพิสาร เสด็จประพาสพระมหานครโดยรถม้าไปตามถนนหลวง เลี้ยวเข้าถนนสายหนึ่ง ทอดพระเนตรเห็นกองขยะขนาดใหญ่ มีฝูงกาจับเป็นกลุ่มรุกเข้าไปถอยออกมา จึงตรัสใช้ให้นายสารถีไปตรวจดู กลับมาทูลว่า

"ทารกนอนอยู่บนกองขยะมูลฝอย พระเจ้าข้า"

ตรัสถามว่า ***"เป็นหรือตาย"***

เขาทูลว่า ***"ยังเป็นอยู่ พระเจ้าข้า"***

คำทูลให้ทรงทราบว่ายังเป็นอยู่นี้ เป็นนามของทารกน้อยนั้นในกาลสืบไปว่า ***"ชีวก"*** แปลว่าผู้เป็นอยู่ หรือยังเป็นอยู่ ภาษาไทยควรจะเป็น เจ้าชีพหรือนายชีพ

เมื่อพระราชกุมารทรงทราบว่ายังเป็นอยู่ ก็ตรัสบัญชาให้ไปอุ้มเอามา นำไปสู่นิเวศน์วังของพระองค์ ทรงมอบให้แก่หญิงนางนมคนหนึ่ง ทรงบังคับให้เลี้ยงดูเป็นอย่างดียิ่ง ทารกน้อยนี้ใช้นามว่า ***"เจ้าชีพ คือ ชีวะ หรือ ชีวก"*** ภายหลังเมื่อเจริญวัยขึ้นก็ได้นามเพิ่มเติมอีกว่า ***"โกมารภัจจ์"*** หมายความว่า เด็กหรือบุตร บุญแต่ง บุญทำ บุญสร้างของพระราชกุมารทรงชุบเลี้ยงไว้ คุมกันเข้าเป็น ***"ชีวกโกมารภัจจ์"*** ดังนี้ แต่คนภายนอกทั่ว ๆ ไปก็พากันเข้าใจว่า ชีวกโกมารภัจจ์เป็นพระโอรสของอภัยราชกุมาร เป็นพระราชนัดดาของพระเจ้าพิมพิสาร มคธินทราธิราช แม้ตัวของชีวกโกมารภัจจ์เองก็เข้าใจว่าตัวเป็นพระโอรสของอภัยราชกุมาร นัดดาของพระเจ้าพิมพิสารเหมือนกัน

เมื่อชีวกโกมารภัจจ์เจริญวัยขึ้นเป็นลำดับ ครั้งหนึ่งน่าจะมีเหตุการณ์อะไรสักอย่างหนึ่ง ณ ภายนอกเกิดขึ้นเร้าจิตใจของชีวกโกมารภัจจ์ ให้คิดถึงตัวว่า ***“คนมีสกุลเช่นเราถ้าไม่มีศิลปวิทยาความรู้เป็นเครื่องประดับ จะดำรงชีวิตไปได้ยาก เราจำต้องหาวิชาใส่ตัวจึงจะเหมาะสม ศิลปวิทยาการเครื่องประกอบเป็นอาชีพ มีมากในโลกจะเลือกอย่างไหนดีหนอ”*** ก็เกิดความคิดเห็นชอบใจวิชาการแพทย์ ตกลงเลือกวิชาแพทย์ก็ผูกใจไว้ เข้าใจว่าเพราะชีวกโกมารภัจจ์เป็นผู้มีอัชฌาศัยเช่นนั้นเตือนใจอยู่เป็นเดิมแล้ว จึงจำเพาะเจาะหมายเอาวิชาการแพทย์ แล้วค่อยหาช่องทางต่อไป

ชีวกโกมารภัจจ์ไปเมืองตักกสิลา

สบเหมาะวันหนึ่ง ชีวกโกมารภัจจ์ได้พบพวกพ่อค้าชาวเมืองตักกสิลา แห่งแคว้นคันธาระ (ปัจจุบันอยู่ในเขตตอนเหนือของแคว้นปัญจาป ประเทศปากีสถานตะวันตก) ชีวกโกมารภัจจ์ ได้ทำความคุ้นเคยกับพ่อค้าชาวเมือตักกสิลาคนหนึ่ง จนสนิทชิดชอบ ถามถึงพฤติการณ์ความเจริญ ความเสื่อม การกิน การใช้ในเมืองตักกสิลา ตลอดถึงสถานที่การศึกษาเล่าเรียน และความสะดวก ขัดข้องในระหว่างทางไปมา ความคุ้นเคยสนิทสนมนั้น เป็นเหตุเกิดความรักชอบใจซึ่งกันและกัน ชีวกโกมารภัจจ์ ก็ขอมอบตัวกับพ่อค้าคนนั้น เพื่อจะได้โดยสารเดินทางไปเมืองตักกสิลา ศึกษาวิชาการแพทย์ ให้คำมั่นสัญญาวันกลับกัน เป็นที่ไว้ใจได้

เมื่อพวกพ่อค้าวานิช ชาวเมืองตักกสิลาเหล่านั้นเสร็จกิจธุระเรื่องการค้าแล้วก็จะกลับ คนหนึ่งที่ชอบพอกับชีวกโกมารภัจจ์ ชายหนุ่มก็มาบอกแก่ชีวกโกมารภัจจ์ ให้เตรียมตัวออกเดินทางพรุ่งนี้เช้ามืด กันสว่างไว้หน้า ชีวกโกมารภัจจ์ก็เตรียมตัว เมื่อเสร็จแล้วก็ควรลาผู้ใหญ่ของตน แต่หนีไปมิได้ทูลลาอภัยราชกุมารให้ทรงทราบ การหนีไม่ใช่ความประพฤติที่ดี ไม่ใช่มรรยาทสุภาพเรียบร้อยของปรกติชน คงจักมีเหตุอะไรสำคัญสักอย่างหนึ่งแฝงอยู่ในครัวเรือน ทำให้ชีวกโกมารภัจจ์หนี คิดไม่เห็น ใครคิดได้ก็คิดเอา

ได้เวลา ชีวกโกมารภัจจ์ก็ไปกับพ่อค้าเกวียน ที่เคลื่อนกระบวนออกเดินทางแต่เช้ามืดไปเมืองตักกสิลา หมู่เกวียนเดินเป็นกระบวน ผ่านพงเทือกเขา หมู่บ้านอำเภอจังหวัด ข้ามแม่น้ำลำธารทุรกันดารไปโดยลำดั บหลายทิวาราตรี มีกำหนดตั้งเดือนเศษจึงถึงเมืองตักกสิลา

เมื่อถึงแล้ว ก็พักผ่อนหย่อนใจเที่ยวชมบ้านเมืองอยู่หลายวัน จนเห็นเพียงพอสมควรแล้ว ชีวกโกมารภัจจ์ก็ชวนเชิญพ่อค้าที่สนิทชิดชอบ ให้ไปมอบตัวกับอาจารย์ทิศาปาโมกข์ (พระฤาษีโรคาพฤกษตริณฌา) ผู้ให้การศึกษาวิชาสำนักหนึ่ง พ่อค้าคนหนึ่งก็นำชีวกโกมารภัจจ์ไปสู่สำนักอาจารย์ อาจารย์ออกปฏิสันถาร ถามชื่อชีวกโกมารภัจจ์ บ้านเกิดเมืองนอน มารดาบิดา สกุลวงศ์ และความประสงค์ที่จำนงเข้ามา ก็ทราบแจ้งชัดว่า ชายหนุ่มนี้ชื่อว่าชีวกโกมารภัจจ์ เป็นโอรสของอภัยราชกุมาร นัดดาของพระเจ้าพิมพิสาร ณ พระมหานครราชคฤห์ แคว้นมคธ ด้านบูรพาทิศ มาประสงค์จะศึกษาวิชาแพทย์ ก็รับไว้ด้วยความเต็มใจ

แต่ชีวกโกมารภัจจ์ได้มอบตัวเป็นศิษย์ ใช้สอยประจำสำนักอาจารย์ เพราะไม่มีทรัพย์สินสำหรับค่าเล่าเรียน ก็ได้ความว่า นักเรียนมี ๒ ประเภท คือ นักเรียนที่เรียกค่าเล่าเรียนประเภทหนึ่ง ไม่เรียกค่าเล่าเรียนประเภทหนึ่ง ที่เรียกค่าเล่าเรียน ก็ไม่มีกำหนดอัตรา แล้วแต่จะให้ ชีวกโกมารภัจจ์เป็นนักเรียนใช้สอยกินนอนประจำสำนัก ไม่เรียกค่าเล่าเรียน นักเรียนประเภทนี้ทำงานประจำสำนักเวลาหนึ่ง ศึกษาเล่าเรียนเวลาหนึ่ง ไม่ได้เรียนเต็มวันเหมือนนักเรียนที่ได้เสียค่าเล่าเรียน ถึงดังนั้นนักเรียนประเภทนี้ที่มีปัญญาเฉลียวฉลาด ก็สามารถเรียนได้ดียิ่งกว่าพวกประเภทที่ได้เรียน ๒ เวลา คือ เต็มวันก็ได้

ชีวกโกมารภัจจ์เป็นนักเรียนชั้นเยี่ยม มีปัญญาขึ้นหน้าเพื่อนนักเรียนทั่วหมด ศึกษาวิชาการแพทย์ได้เร็ว เพราะถูกอัชฌาศัยด้วย สำเร็จวิชานี้เวลาเพียง ๗ ปีเท่านั้น ซึ่งตามกำหนดเขาเรียนกันถึง ๑๖ ปี จึงจักสำเร็จบริบูรณ์ ที่ว่าชีวกโกมารภัจจ์สำเร็จวิชาการแพทย์ภายใน ๗ ปีนั้น คือ สำเร็จจบตามหลักสูตร เท่าที่อาจารย์สอนอยู่โดยปรกติ พูดอีกทีก็ว่า หมดจบตามหลักสูตรที่สอนแล้วไม่มีอะไรจะสอนอีก

แต่ชีวกโกมารภัจจ์เกิดความคิดเห็นขึ้นอีกทางหนึ่งว่า ที่เราเรียนจบนั้นเป็นเพียงจบตามหลักสูตรการสอนเท่านั้น ส่วนความรู้ในทางแพทย์แท้จริงนั้น จะจบด้วยหรือไม่หนอ ทำอย่างไรจักรู้ซึ่งจุดจบของวิชาแพทย์ได้ ชวนให้สงสัยอยู่ร่ำไปว่าวิชาความรู้ของเราจบหรือไม่จบ จำเป็นต้องเอาข้อสงสัยนี้เข้าไปหาท่านอาจารย์

ถามว่า ***“วิชาแพทย์ของผมเท่าที่ได้ศึกษามาจนถึงที่สุดจุดจบกันแล้วจริงหรือหรือมีอะไรอีก”***

ท่านอาจารย์ เมื่อได้ฟังคำถาม ก็นึกทายความคิดเห็นของชีวกโกมารภัจจ์ได้ จึงตอบแก้ความสงสัยออกไปว่า ***"ถ้าเช่นนั้นเจ้าต้องไปหาไม้ หญ้า เถาวัลย์ เฉพาะที่ไม่เป็นยา ไม่เข้ายาอะไรได้ สิ่งละอย่าง ๆ มาให้ฉัน ที่เป็นยา เข้ายาได้ อย่าเอามานะ เจ้าจงพยายามหามาให้ได้ภายใน ๓ - ๔ วัน เริ่มตั้งแต่พรุ่งนี้เป็นต้นไป"***

ชีวกโกมารภัจจ์ก็ทำตามคำสั่งของท่านอาจารย์โดยความตั้งใจจริง เข้าป่าเที่ยวค้นหาอยู่ตลอด ๔ วันเต็ม ไม่ได้ไม้ หญ้า เถาวัลย์อะไรสักอย่าง มีแต่เป็นยา เข้ายาทั้งนั้น เท่าที่พบปะตามความรู้ของเขา เข้าไปหาท่านอาจารย์พร้อมกับความอ่อนอกอ่อนใจในการเที่ยวค้นหา เรียนท่านว่า ***"ผมหาไม่ได้ครับ พยายามเต็มความสามารถแล้ว พบแต่ที่เป็นยา เข้ายา ทั้งนั้น"***

ท่านอาจารย์ฟังแล้วก็ยิ้ม แล้วพูดบอกว่า ***"วิชาแพทย์ของเจ้าถึงที่สุดจุดจบแล้ว ออกไปประกอบการเลี้ยงชีพด้วยวิชานี้ได้"*** ชีวกโกมารภัจจ์กราบลงด้วยความปลื้มใจ

ชีวกโกมารภัจจ์ได้เรียนวิชาแพทย์เป็นพิเศษ

ชีวกโกมารภัจจ์เป็นศิษย์ที่ดีของอาจารย์ มีคุณสมบัติดีเป็นพิเศษหลายประการ เช่น มีความเคารพนับถือ เชื่อถือ กตัญญูกตเวที มีศีลธรรมมั่นคงเป็นที่พอใจ อัชฌาศัยเยือกเย็น ละเอียด มรรยาทสุภาพเรียบร้อยดี ไม่พลาดพลั้ง ทั้งเชาวน์ปัญญาก็เยี่ยมยิ่ง ท่านอาจารย์นึกถึงคุณสมบัติพิเศษของชีวกโกมารภัจจ์ดังว่านั้น จึงให้ชีวกโกมารภัจจ์ศึกษาวิชาแพทย์เป็นพิเศษอีกแขนงหนึ่ง คือ วิชาประสมยา ปรุงยาขนานเอก พร้อมทั้งวิธีการรักษาโรคด้วย

ยาขนานนี้มีคุณภาพสูงมาก วางครั้งเดียวเท่านั้น โรคหายเด็ดขาดไม่ต้องวางซ้ำ รักษาโรคได้ทุกอย่างทุกชนิด เว้นเสียแต่โรคชนิดหนึ่งเรียกว่า ***"กัมมวิปากาชา อาพาธา คือ โรคเกิดแต่วิบากแห่งกรรม"*** นอกจากโรคที่ว่านี้แล้ว รับรองได้ วางครั้งเดียวเท่านั้นหายไปหมดทุกชนิด

วิชาแพทย์พิเศษนี้เป็นวิชาที่ท่านอาจารย์ต้องสงวน ไม่เปิดเผยแก่ศิษย์ทั่วไป ได้เฉพาะศิษย์ที่ดี ที่เห็นสมควรเท่านั้น การเรียนวิชาพิเศษของชีวกโกมารภัจจ์ตอนนี้ มักชอบเพิ่มเติมเสริมต่อในทางพระพุทธศาสนา ซึ่งเรียกกันว่า ***"พระอรรถกถาจารย์"*** กล่าวไว้ว่า

เทวดาผู้มเหศักดิ์มีอำนาจใหญ่ คือ ท้าวสักกเทวราช ผู้เป็นใหญ่ เป็นเจ้าแห่งเทวดาในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ คิดรำพึงว่า ***“ชีวกโกมารภัจจ์ผู้นี้ต่อไปจักเป็นพุทธอุปฐากและเป็นนายแพทย์ประจำองค์พระพุทธเจ้า และพระภิกษุสงฆ์ทั้งหลาย เราควรจะให้ชีวกโกมารภัจจ์ศึกษาวิชาประกอบยา ปรุงยา พร้อมทั้งวิธีใช้ยาเป็นพิเศษเหนือวิสัยปัญญาสามารถของมนุษย์จะพึงคิดทำได้”***

ดำริแล้ว ก็เข้าสิงทรงในสรีรร่างกายของอาจารย์ อาจารย์เรียกชีวกโกมารภัจจ์ให้มาศึกษาวิชาพิเศษนี้ ซึ่งเป็นยาบำบัดโรคได้ทุกประเภท ทุกชนิด เป็นยาวิชาพิเศษของท้าวสักกะเทวราชในสวรรค์

แต่ส่วนชีวกโกมารภัจจ์มิได้ทราบเรื่องว่า เทวดาท้าวสักกะมาเข้าสิงทรงร่างกายของอาจารย์ สอนวิชาพิเศษนี้ให้ สำคัญมั่นใจว่า ตนได้ศึกษาจากอาจารย์ของตนเอง

เมื่อเป็นเช่นนี้ ก็ควรเข้าใจว่า ชีวกโกมารภัจจ์ไม่เห็นบุญคุณของเทวดาท้าวสักกะเฉพาะในเวลานั้น และกล่าวว่าอาจารย์ของชีวกโกมารภัจจ์เองก็ทราบว่า วิชาแพทย์พิเศษนี้มิใช่ของตน เป็นของเทวดาท้าวสักกะ ผู้เป็นเจ้าแห่งเทวดาในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์

ถ้าเช่นนั้น ที่พูดไว้ข้างต้นว่า ***“วิชาพิเศษนี้ เป็นวิชาที่ท่านอาจารย์ต้องสงวนไม่เปิดเผยแก่ศิษย์ทั่วไป ให้ได้เฉพาะแต่คนที่เห็นสมควรเท่านั้น”*** ข้อความที่ยกมาพูดนี้เป็นโมฆะ เพราะวิชาพิเศษนี้เป็นของเทวดาท้าวสักกะ หาใช่ความรู้ของอาจารย์ไม่

เพราะฉะนั้น คำของพระอรรถกถาจารย์ที่เพิ่มเติมเสริมต่อเข้าไว้นี้ ผิดชอบประการใด แล้วแต่ผู้อ่านจะพิจารณาวินิจฉัยเอาเอง ผู้เขียนจะตัดทิ้งก็เกรงเขาว่า จะเอาไว้ก็หนักใจ ที่ว่ายาขนานเดียวรักษาโรคได้ทุกชนิด ก็หนักใจพออยู่แล้ว ยังจะเติมความหนักใจเข้ามาอีก

ชีวกโกมารภัจจ์กลับบ้านเมืองของตน

ชีวกโกมารภัจจ์เข้าไปหาท่านอาจารย์ ขอกราบลาเตรียมตัวกลับบ้านเมือง ท่านอาจารย์ทราบแล้ว คงรู้สึกเสียดาย แต่ก็เห็นความจำเป็น อาจารย์คิดจัดหาเสบียงกรังสำหรับเดินทางให้ด้วยเมตตาอาลัย เสบียงที่อาจารย์จัดให้นั้น จัดโดยใคร่ครวญเหตุผลเป็นประโยชน์แก่ชีวกโกมารภัจจ์ในระหว่างทาง คือ จัดให้พอเพียงในระยะทางกึ่งหนึ่ง เท่านั้น ส่วนอีกกึ่งหนึ่งข้างหน้า เอาไว้ให้ชีวกโกมารภัจจ์ใช้ศิลปวิชาหาเอง

เขาจะได้เกิดปีติปราโมทย์ เห็นคุณค่าของวิชาที่ได้รักษาไว้ และจะได้รู้สึกคิดถึงบุญคุณของอาจารย์ตน จึงจัดให้แต่พอกึ่งทางเท่านั้น เมื่อชีวกโกมารภัจจ์เข้าไปกราบลาครั้งสุดท้ายจะจากกัน อาจารย์มอบเสบียงให้แล้ว ก็ให้โอวาทสั่งสอน อวยพรตามธรรมเนียมเสร็จแล้ว ชีวกโกมารภัจจ์กราบลาออกเดินทาง

ชีวกโกมารภัจจ์ใช้วิชาเป็นผลสำเร็จครั้งแรก

ชีวกโกมารภัจจ์เดินทางออกจากเมืองตักกสิลา พักผ่อนรอนแรมผ่านพ้นหมู่บ้านหัวเมืองเขตแคว้น แดนประเทศมาเป็นลำดับ ขณะถึงเมืองสาเกต แคว้นมหารัฐโกศลได้กึ่งทางพอดี หาที่พักแรมได้แห่งหนึ่ง ยังไม่เดินทางต่อไป เสบียงอาหารของชีวกโกมารภัจจ์ก็จวนแจจะหมดลง ชวนให้เกิดความวิตกตรง ตามที่อาจารย์คาดหมายไว้ ชีวกโกมารภัจจ์คิดหาเสบียงอาหารเพิ่มเติม ดำริจะใช้วิชาแพทย์ นึกถึงคนป่วยก็ออกจากที่พัก เดินไปตามบ้าน เที่ยวสืบถามหาคนป่วยไข้ ก็ได้เรื่อง

เวลานั้นภริยาเศรษฐีในเมืองสาเกตคนหนึ่ง เป็นโรคปวดศีรษะมาเป็นเวลานานประมาณ ๗ ปี ทั้งหมอชั้นต่ำชั้นสูงจำนวนมากมาย ได้ทำการรักษาพยาบาล ก็ไม่หายขาดได้ ภริยาเศรษฐีต้องสิ้นเปลืองทรัพย์สินไปจนระอาอกใจ ทอดอาลัยให้เป็นไปตามยถากรรมแล้ว

ชีวกโกมารภัจจ์ก็เข้าไปหาภริยาเศรษฐี แสดงความจำนงกับคนใช้ว่า จะขอรักษาโรคปวดศีรษะของภริยาเศรษฐี

คนใช้เข้าไปบอกนาย ภริยาเศรษฐีถามว่า หมอคนนั้นหนุ่ม หรือแก่

คนใช้บอกว่า ***“หนุ่มครับ”***

นายร้องตวาด ***“เฮ้ย ไล่มันไป ไม่มีประโยชน์ หนุ่ม ๆ รักษาอะไรได้ ไม่เอาบอกให้ออกไปเสียจากบ้าน รำคาญจะตายแล้ว”***

คนใช้ออกมาบอกชีวกโกมารภัจจ์ ชีวกโกมารภัจจ์ให้คนใช้กลับไปบอกอีกว่า ***“จะรักษาให้หายก่อน จึงจะรับทรัพย์ค่ารักษา ถ้าไม่หาย จะไม่เอาอะไรเลย”***

คนใช้เข้าไปบอกนายอีกตามคำสั่งของชีวกโกมารภัจจ์

ครั้งนี้ภริยาเศรษฐีชอบใจ สั่งให้ชีวกโกมารภัจจ์เข้าไปพบในบ้าน พบแล้วพูดจาตกลงยอมให้รักษา ชีวกโกมารภัจจ์เริ่มต้นเข้าตรวจโรคก่อน วิธีบำบัดแสดงไว้ว่า

ชีวกโกมารภัจจ์เอาเนยใสเจียวให้แก่ไฟ จนแปรกลิ่นและรสแล้ว ประกอบกับยาผงขนานหนึ่งเสร็จแล้ว ให้ภริยาเศรษฐีนัตถุ์เข้าทางจมูก แต่ว่าอาเจียนยานั้นออกมาทางปาก

โรคปวดศีรษะของภริยาเศรษฐี หายอย่างปลิดทิ้งเพียงนัตถุ์ยาครั้งเดียวเท่านั้น

ภริยาเศรษฐีปลื้มใจแทบจะลอยตัว ยกย่องสรรเสริญความสามารถของชีวกโกมารภัจจ์ไปทั้งวันทั้งคืน ให้เงินค่ารักษาแก่ชีวกโกมารภัจจ์โดยเต็มอกเต็มใจ เป็นจำนวน ๔,๐๐๐ กหาปนะ (๑ กหาปนะ เท่ากับ ๔ บาท)

ลูกชาย และลูกสะใภ้ของภริยาเศรษฐี ให้อีกคนละ ๔,๐๐๐ กหาปนะ ตัวเศรษฐีเจ้าของบ้านให้อีก ๔,๐๐๐ กหาปนะ พร้อมทั้งข้าทาสชายหญิง และรถม้าเฉพาะตัว รวมจำนวนเงิน ๑๖,๐๐๐ กหาปนะ รวยเหลือแหล่สำหรับเป็นเสบียงทางต่อไป

ชีวกโกมารภัจจ์เมื่อเสร็จการรักษาภริยาเศรษฐีแล้ว ก็ออกจากเมืองสาเกต แคว้นมหารัฐโกศล เดินทางต่อไป ฯ

ชีวกโกมารภัจจ์ถึงกรุงราชคฤห์ แคว้นมคธ

ชีวกโกมารภัจจ์ออกจากเมืองสาเกต ผ่านพ้นหมู่บ้านหัวเมือง เขตแคว้นประเทศแรมรอนผ่อนพักมาเป็นลำดับหลายทิวาราตรี ก็ถึงกรุงราชคฤห์ แคว้นมคธ บ้านเกิดเมืองนอนของตนโดยสวัสดิภาพ

เมื่อถึงแล้ว ก็เข้าเฝ้าพระบิดา อภัยราชกุมาร ทูลขออภัยโทษในการที่หนีไปโดยมิได้ทูลลา แล้วทูลเล่าเรื่องการไปเมืองตักกสิลา โดยเจตจำนงค์จะศึกษาวิชาแพทย์ถวายตั้งแต่ต้นจนอวสาน ละเอียดลออพอใจฟัง ไม่พลั้งพลาด ไม่ขาดสูญสมบูรณ์ครบจบลงแล้ว ทูลถวายเงินกับข้าทาสหญิงชายรถม้าที่ได้มา เพื่อเป็นปฏิการะตอบแทนพระคุณ ทั้งเป็นการลบล้างความขุ่นข้องหมองพระทัยในการที่ตนหนีไม่ทูลลา

อภัยราชกุมารทรงปลาบปลื้มพระทัย ตรัสว่า ***"อย่าเลย ทรัพย์สินที่ได้มา พ่อไม่ปรารถนา เจ้าจงใช้สอยเองเถิด เป็นเครื่องก่อร่างสร้างตน เหมาะสมกับวัย และเวลาแล้ว"***

ครั้นกาลต่อมา อภัยราชกุมารก็ทรงจัดการให้สร้างบ้านเรือน ประทานให้แก่ชีวกโกมารภัจจ์ขึ้น ภายในบริเวณวังของพระองค์ แยกชีวกโกมารภัจจ์ออกไปเป็นครัวเรือนหนึ่งต่างหาก ชีวกโกมารภัจจ์ ก็อยู่เป็นสุขสำราญตลอดไป

อภัยราชกุมารเจ้าองค์นี้ มีพระโอรสหรือไม่ ตำรามิได้กล่าวถึง ไม่แสดงไว้ ชวนให้คิดสงสัย หรือผู้เรียบเรียงชีวประวัติของชีวกโกมารภัจจ์ มุ่งแสดงแต่เฉพาะเรื่อง ชีวกโกมารภัจจ์เท่านั้น ไม่ใฝ่ฝันถึงชีวประวัติของอภัยราชกุมาร ก็น่าจะเป็นไปได้ ฯ

เกียรติคุณของชีวกโกมารภัจจ์ในราชสำนัก

ครั้งหนึ่ง พระเจ้าพิมพิสารมคธินทราธิราช พระองค์ประชวรด้วยโรคริดสีดวง ที่พระทวารหนัก พระภูษาทรงเปรอะเปื้อนด้วยพระโลหิต เมื่ออภัยราชกุมารเข้าเฝ้า มีพระบัญชาให้ทรงเรียกแพทย์หลวงมาเยียวยารักษา

อภัยราชกุมารทูลว่า ***"เกล้ากระหม่อมมีนายแพทย์ผู้เชี่ยวชาญอยู่คนหนึ่ง ชื่อชีวก โกมารภัจจ์ มีความรู้ในทางแพทย์ดีเป็นพิเศษ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ จะนำเข้า มาให้รักษา"***

พระราชบิดาทรงโปรด ตรัสบัญชาให้นำชีวกโกมารภัจจ์เข้ามาได้ อภัยราชกุมาร ทูลลาออกจากที่เฝ้า เสด็จกลับไปนิเวศน์วังของพระองค์ ทรงนำตัวชีวกโกมารภัจจ์มา เฝ้านายแพทย์ชีวกโกมารภัจจ์ทูลขอพระราชทานบรมราชานุญาตตรวจพระโรค เมื่อ ตรวจเสร็จแล้ว ก็ทายาถวายครั้งเดียวเท่านั้น พระโรคริดสีดวงนั้นหายไปโดยสิ้นเชิง

พระเจ้าพิมพิสารทรงสบายพระหฤทัย ด้วยโรคก่อกวนชวนให้เกิดทุกขเวทนา จนทรงรำคาญ หงุดหงิดพระหฤทัยนั้นหายไป พระวรกายเป็นปรกติ ทรงโปรดปราน ชีวกโกมาภัตมาก ทรงทึ่งในคุณภาพแห่งยา และความสามารถของเขา ทรงดำริจะ บำเหน็จรางวัลว่า จะควรประการใดจึงจะเหมาะสม ทรงดำริแล้วจึงตรัสบัญชา ให้จัด ทรัพย์สินเครื่องพระราชทานแก่นายแพทย์ชีวกโกมารภัจจ์ เป็นดังนี้ คือ ให้รวบรวม เครื่องมหัคฆภัณฑ์ เพชรนิลจินดาสำหรับราชตระกูลทั้งชุดเก่าชุดใหม่มากองเข้า ถ้าจะ คิดเป็นราคาเห็นจะเป็นจำนวนล้าน ๆ แล้วจัดหญิงรูปสวย วัยเท่า ๆ กัน ๕๐๐ คน แต่งกายประดับรัตนาภรณ์อันมีค่าสูงเยี่ยม พวกราชสำนักทั้งภายในภายนอก สูงและ ต่ำทั้งชายและหญิงมาประชุมกันเป็นส่วนมาก

แล้วตรัสบัญชา ให้เรียกนายแพทย์ชีวกโกมารภัจจ์มา พระเจ้าพิมสิตสารทรง มอบพระราชทานทรัพย์เครื่องมหัคฆภัณฑ์เหล่านั้น พร้อมทั้งหญิง ๕๐๐ คน พระราชทาน แก่ชีวกโกมารภัจจ์ ด้วยพระวาจาตรัสว่า ***"ชีวก เครื่องมหัคฆภัณฑ์กองนี้ พร้อมทั้งพวก***

หญิง ๕๐๐ คน ที่นั่งอยู่นั้น เรามอบให้เป็นสมบัติของแก เป็นปฏิการตอบแทนบุญคุณของแกที่รักษาโรคในตัวเราหาย”

ตอนนี้ผู้อ่านผู้ฟังทุกคน เห็นจะต้องคิดตรงกันหมดว่า เพียงแต่รักษาโรคริดสีดวงทวารหนักให้หายเท่านั้น ทำไมจึงต้องสมนาคุณกันมากมายถึงเพียงนั้น มันอย่างไร ๆ กันอยู่ ไม่น่าเชื่อ ไม่น่าฟัง คงจะมีพระราชประสงค์อะไรอีกสักอย่างหนึ่งเป็นส่วนสำคัญแฝงอยู่ในพระราชหฤทัย ไม่ใช่เรื่องปฏิการตอบแทนบุญคุณอย่างเดียวเท่านั้น

เมื่อนึกถึงพระมหากษัตริย์พระองค์นี้มาก ๆ ซ้ำ ๆ ก็เห็นปรากฏในตำรับตำราอื่น ๆ หลายแห่งว่า พระมหากษัตริย์พระองค์นี้ เป็นผู้ทรงพระเกียรติคุณดี มีพระปรีชาปัญญาสามารถในการปกครองประเทศชาติ ให้ประชาชนซึ่งอยู่ภายใต้พระบารมี อยู่ดีกินดี สำคัญพระองค์หนึ่งครั้งพุทธกาล และทรงชำนาญในนรลักษณศาสตร์ เฉพาะนรลักษณ์เสียง ทรงชำนาญมาก มีพระเกียรติคุณว่า ***“สัพพัญญู”*** ทรงชำนาญในการฟังเสียงของคนทั้งปวง ฟังแล้ว รู้ได้ว่าเป็นคนอย่างนั้น ๆ ทั้งฝ่ายดีและฝ่ายชั่ว

ถ้าเป็นดังว่านี้ เวลาชีวกโกมารภัจจ์เข้าไปถวายการรักษาพระโรค พระมหากษัตริย์พระองค์นี้ทอดพระเนตรเห็นรูปร่าง และทรงสดับเสียงของชีวกโกมารภัจจ์ที่กราบบังคมทูลบางสิ่งบางอย่าง เกี่ยวกับพระโรค ก็ทรงทราบเรื่องของชีวกโกมารภัจจ์ได้มากพออยู่แล้ว เกิดพระกรุณาปรารถนาจะชุบเลี้ยงฝังอยู่ในพระราชหฤทัย แต่มีพระประสงค์จะทรงทดลองต่อไปอีก เป็นการสอบสวนความรู้ความเข้าใจ ที่ได้ทรงศึกษาและทรงพิจารณาแล้วแต่ต้น ให้กระชิดชับยิ่งขึ้น

ถ้าเป็นดังว่านี้ การที่พระองค์ทรงปฏิการตอบสนองความดีของชีวกโกมารภัจจ์มากมายถึงเพียงนั้น ก็เป็นวิธีการคัดเลือกคนของพระมหากษัตริย์ ซึ่งจะต้องชุบเลี้ยงเท่านั้น คนนิสัยมักได้ โลภจิต เห็นแก่ตัวมากเกินไป ไม่ควรที่พระมหากษัตริย์จะทรงชุบเลี้ยงคนเช่นนี้ เมื่อดำรงหน้าที่ราชการแผ่นดินหรือหน้าที่ใด ๆ ก็ตามที่กุมอำนาจแล้วต้องทำการทุจริต ไม่ซื่อตรงต่อหน้าที่ ไม่เห็นธรรม ไม่เป็นที่ไว้วางใจของผู้ใหญ่เหนือกว่า และคนทั่วไปให้ฉายาว่า ***“คนโกง ขี้โกง กังฉิน”***

ส่วนคนที่ตรงกันข้ามกับคนดังว่านั้น ย่อมเป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัยของพระมหากษัตริย์ และเป็นที่ไว้วางใจของคนทั่วไปได้ เป็นคนดีสมควรแก่หน้าที่ ที่กุมอำนาจได้ทุกอย่าง คนโลภมาก มีหน้าที่ทำได้อย่างเดียว คือ เป็นกรรมกรรับจ้างขุดดินแบกหามเท่านั้น

ในที่สุดของเรื่องนี้ นายแพทย์ชีวกโกมารภัจจ์ไม่รับพระราชทาน เห็นเกินสมควร เกินวาสนาของตน ทูลถวายคืนแด่พระมหากษัตริย์ว่า ที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานทรัพย์สิน และคนเหล่านี้แก่ข้าพระพุทธเจ้านั้น ก็เป็นพระมหากรุณาธิคุณอย่างล้นพ้นหาที่เปรียบมิได้ แต่ข้าพระพุทธเจ้าเล็งเห็นไม่เหมาะสมกับภาวะของตน ใช่จะหมิ่นพระบรมเดชานุภาพอย่างใด ๆ นั้นมิได้เลย ข้าพระพุทธเจ้าขอน้อมเกล้า ฯ ถวายทรัพย์สินกับคนเหล่านั้นคืนแด่ฝ่าละอองธุลีพระบาท

พระมหากษัตริย์ทรงพอพระทัยในน้ำใจของชีวกโกมารภัจจ์ หากชีวกโกมารภัจจ์ไม่ถวายคืน พระองค์ก็คงเตรียมทางที่จะทรงเอากลับคืนไว้เสร็จแล้ว ด้วยพระปรีชาปัญญาสามารถ เมื่อชีวกโกมารภัจจ์ทำได้อย่างนี้ นับว่าได้สร้างโชคดีให้เกิดขึ้นแก่ตนเอง และสร้างโชคดีให้แก่พระมหากษัตริย์ของตนอีกด้วย กล่าวคือ พระมหากษัตริย์จะได้คนดีใช้ และชีวกโกมารภัจจ์ก็จะได้ตำแหน่งหน้าที่สูง มีเกียรติคุณฟุ้งขจรในหมู่ชนทุกทิศทุกทาง ยืนคงอยู่ตลอดกาลนานไกล จักเป็นเนติแบบฉบับของคนดีทั้งหลาย

สมาคมผู้มีเกียรติ์ซึ่งประชุมคอยดูอยู่ ณ ที่นั้น เมื่อได้เห็นชีวกโกมารภัจจ์ทำอย่างนั้น ต่างก็พากันเกิดปีติยินดี นิยมชมชอบกล่าวยกย่องสรรเสริญเสียงระเบ็งเซ็งแซ่ ทั้งคนชั้นสูงชั้นต่ำ และทั้งหญิงและชาย พระมหากษัตริย์ทรงพลิกแพลงไปพระราชทานอย่างอื่น คือ ที่ดิน เคหาสน์บ้านเรือน เครื่องใช้สอย คนใช้ ยานพาหนะ กับสวนหลวงแห่งหนึ่ง ชื่อพระราชอุทยานอัมพวัน (สวนมะม่วง) ที่ดินมีส่วยแสนหนึ่งประจำปีให้แก่ชีวกโกมารภัจจ์ เหมาะสมแก่ชีวกโกมารภัจจ์ ส่วนนี้ชีวกโกมารภัจจ์น้อมเกล้ารับพระราชทานโดยดุษณียภาพ

ต่อจากนี้ ทรงพระกรุณาโปรดให้ชีวกโกมารภัจจ์ มารับหน้าที่เป็นนายแพทย์ประจำพระองค์พระมหากษัตริย์ และราชบริพาร ภายในราชสำนัก และเป็นนายแพทย์ประจำพระองค์พระพุทธเจ้า กับพระภิกษุสงฆ์ทั้งหลายตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา

ต่อจากนั้น จะเป็นเวลาเท่าใดไม่กำหนด ชีวกโกมารภัจจ์ก็ได้รับพระราชทานตำแหน่งเป็นเอกอัครมหาอำมาตย์ ตามภาษามคธว่า ***“เอโก อคฺคมหามตฺโต ชีโว โกมารภจฺโจ”*** ดังนี้ เป็นที่สนิทชิดชอบ คู่ปรึกษาราชการแผ่นดินของพระมหากษัตริย์ ชีวกโกมารภัจจ์มีเกียรติยศ เกียรติคุณชื่อเสียงทุกตำแหน่ง เป็นข้าราชการแผ่นดินดี เป็นนายแพทย์ที่ดี เป็นที่ไว้วางใจของผู้ใหญ่เหนือกว่าและคนทั่วไป ประกอบกิจไม่มี

การทุจริตผิดธรรม สมควรแก่การเคารพนับถือบูชา มีชื่อเสียงดีเป็นตัวอย่างปรากฏอยู่ในโลกตลอดกาลนาน

ชีวกโกมารภัจจ์เปิดกะโหลกศีรษะเศรษฐีชาวกรุงราชคฤห์

เศรษฐีชาวกรุงราชคฤห์ คนหนึ่งเป็นโรคปวดศีรษะมานานประมาณ ๗ ปีกว่า หมอเลว หมอดี มากด้วยกันปล้ำรักษากันมานานแล้ว ไม่รู้จักหายสักที เศรษฐีทนทุกขเวทนาจนระอาในชีวิต หมอไหนก็หมอนั้น ไม่ได้ผล ปวดไม่หาย จ่ายแต่ค่ายารักษาไปน้อยบ้างมากบ้าง สิ้นเวลานานประมาณ ๗ ปีกว่า ถ้าจะจดบันทึกรายจ่ายไว้เห็น จะหมดเงินไปจำนวนหมื่น ๆ กหาปนะ

พวกหมอที่ใกล้ ๆ เคยรักษาเยียวยา มาเยี่ยมเยียน เห็นอาการแล้ว ต่างก็พยากรณ์คาดหมายว่า จะต้องตายภายใน ๕ วันบ้าง ๗ วันบ้าง

ส่วนพวกคนสำคัญ ๆ ชั้นเศรษฐี ที่เป็นมิตรสหายชอบพอนับถือกับเศรษฐีนั้น ก็พากันมาเยี่ยมเยียน เห็นอาการหนักก็ตกใจ ทั้งทราบวาพวกหมอบอกเลิกไปหมดแล้ว ไม่มีหมอประจำ คนหนึ่งในพวกคนสำคัญ ๆ ชั้นเศรษฐี ซึ่งเป็นมิตรสหายของเศรษฐีนั้น เข้าเฝ้าพระเจ้าพิมพิสารมคธินทราธิราช กราบบังคมทูลเล่าอาการป่วยของเศรษฐีนั้น ถวายให้ทรงทราบ พระองค์จึงทรงพระกรุณาตรัสบัญชาให้นายแพทย์หลวงชีวกโกมารภัจจ์ไปรักษาเศรษฐีคนนั้น..

ชีวกโกมารภัจจ์เมื่อได้รับทราบพระราชบัญชาแล้ว ก็รีบเตรียมตัวไปบ้านเศรษฐีที่ป่วยนั้น ถึงแล้ว ชีวกโกมารภัจจ์พูดกับเศรษฐีว่า ***“ผมจะมารักษาโรคของท่านโดยพระบรมราชโองการตรัสใช้”*** แล้วชีวกโกมารภัจจ์ก็เข้าตรวจโรค รู้จักเรื่องของโรคดีแล้วพูดลองใจกับเศรษฐีว่า ***“ถ้าผมรักษาโรคของท่านหาย ท่านจะให้อะไรแก่ผม อยากจะทราบก่อนที่จะลงมือรักษา”***

เศรษฐีตอบว่า ***“ถ้าหายจริงแล้ว ผมจะยกทรัพย์สมบัติของผมให้ท่าน ส่วนตัวของผมพร้อมด้วยบุตรภริยาข้าทาสชายหญิงก็จะยอมเป็นข้าทาสของท่าน”***

แล้วชีวกโกมารภัจจ์ถามต่อไปว่า ***“ท่านสามารถนอนตะแคงขวา ๗ เดือน ตะแคงซ้าย ๗ เดือน นอนหงาย ๗ เดือน โดยไม่สับเปลี่ยนได้ไหม ?”***

เศรษฐีรับว่านอนได้

ชีวกโกมารภัจจ์พูดว่า ***"ถ้าได้อย่างว่า ตกลงผมรักษา"***

แล้วชีวกโกมารภัจจ์ ลงมือจัดทำให้เศรษฐีนอนเรียบร้อยตามที่ต้องการ แล้วดำเนินงานตามวิธีศัลยแพทย์ ใช้มีดผ่าตัดได้ถลกหนังหุ้มกะโหลกศีรษะออก ใช้เครื่องมืองัดเปิดกะโหลกศีรษะออกส่วนหนึ่งตามรอยประสาน เห็นตัวสัตว์เล็กใหญ่ ๒ ขนาด ที่ก้อนมันสมอง เอาคีมคีบจับออกมาแสดงแก่ชนทั้งหลาย พูดว่า ***"นี่ พวกคุณดู ตัวสัตว์เล็กใหญ่ถึง ๒ ขนาด เกิดอยู่ที่สมอง ตัวสัตว์ ๒ ขนาดนี้แหละ มันสามารถกินมันสมองของเศรษฐีให้หมดไปภายใน ๕ วัน หมดมันสมองแล้ว เศรษฐีก็ต้องตาย"***

เมื่อเอาตัวสัตว์ออกหมดแล้ว ก็เอากะโหลกศีรษะชิ้นที่งัดออกนั้นลงปิด ทำให้สนิทตามรอยประสานดีอย่างเดิมแล้ว เย็บหนังหุ้มกะโหลกศีรษะที่ตัดถลก ทำโดยบรรจงประณีต เสร็จแล้วเอายาทาตามรอยที่เย็บ ดำเนินการเพียงเท่าที่ว่านี้ จัดว่าชีวกโกมารภัจจ์ทำการรักษาสำเร็จแล้ว ปล่อยไว้ให้เศรษฐีทนนอนตะแคงขวา ๗ วัน ตะแคงซ้าย ๗ วัน นอนหงาย ๗ วัน สิ้นเวลา ๓ สัปดาห์ แผลหายเป็นปรกติ ร่างกายของเศรษฐี ผิวพรรณสดใส สมบูรณ์พูนสุขทุกเวลา มากไปด้วยการยิ้มแย้มแจ่มใสหายดีแล้ว

เมื่อเศรษฐีหายป่วยเป็นปรกติดีแล้ว วันหนึ่งชีวกโกมารภัจจ์ได้ไปหาเศรษฐีพบถามว่า

"ศีรษะเป็นอย่างไรบ้างครับ หายปวดไหม ?"

เศรษฐีตอบว่า ***"หายเป็นปรกติแล้วครับ"***

ชีวกโกมารภัจจ์พูดว่า ***"ดีแล้ว ต่อไปนี้เราจะได้พบกันอีก ก็ยากเต็มที ท่านจะให้อะไรผม เห็นค่ายา ค่ารักษา ก็ควรจะจัดการได้"***

เศรษฐีพูดว่า ***"ก็คงเป็นตามสัญญากันไว้เดิม ไม่แปรเป็นอื่นไปได้ ทรัพย์สินสมบัติของผมทั้งหมดยกให้ท่าน ส่วนตัวผมพร้อมด้วยบุตรภริยา ข้าทาสชายหญิงก็ต้องมอบเป็นข้าทาสของท่าน"***

ชีวกโกมารภัจจ์ ***"หึ"*** พูดว่า ***"เอากันหนักถึงอย่างนั้นเทียวหรือ ท่านนี่ใจดีมาก ควรนับถือ อย่าให้หนักมือถึงขนาดนั้นเลยท่าน ผมก็ไม่ใช่คนโลภลาภหาบเงินอะไรดอก เอาอย่างนี้ก็แล้วกัน คือ ให้ผมเสียหนึ่งแสนกหาปนะ ทูลเกล้า ฯ ถวายเป็นของหลวงไปเสียหนึ่งแสนกหาปนะ ก็แล้วกัน"***

เศรษฐีจัดการตามที่ว่านี้

เรื่องที่แสดงตอนนี้ ที่พูดถึงโรคในศีรษะของเศรษฐีก็ดี วิธีการรักษาของนายแพทย์ชีวกโกมารภัจจ์ก็ดี ฟังแล้วทำให้จิตใจมืดมัว ไม่แจ่มกระจ่างในทางเหตุผล โรคชนิดนี้เห็นจะมีน้อยในโลก ไม่ดื่นดาดเหมือนโรคอย่างอื่น ชวนให้สงสัยว่าตัวสัตว์หรือตัวพยาธิ มันเกิดขึ้นได้อย่างไรในสมอง ในเมื่อกะโหลกศีรษะไม่มีทะลุเป็นรูรั่ว หรือเกิดจากเส้นโลหิตที่เดินไปทั่วสรรพางค์กาย ก็อาจเป็นได้ มันสมองย่อมมีเยื่อหุ้มเป็นถุงอยู่ภายนอกอีกชั้นหนึ่ง ต่อจากกะโหลกศีรษะลงไป เมื่อวัยวะส่วนใดไม่เสียส่วนนั้นไม่น่าจะเกิดตัวสัตว์ได้

อนึ่ง ตัวสัตว์ทุกชนิด ย่อมต้องมีปราณ คือ ลมหายใจ สมุฏฐานแห่งชีวิตเนื่องกับอากาศ จึงจะยังชีวภาพให้เป็นอยู่ได้ แต่สัตว์ที่เกิดภายในร่างกายคน ไม่ต้องมีปราณ คือ ลมหายใจ ก็ได้กระมัง อย่างทารก ซึ่งอยู่ในท้องแม่ ก็ไม่หายใจเหมือนกัน อาศัยโลหิตของแม่วิ่งมาเลี้ยงตัวจากสายสะดือ ตัวสัตว์ซึ่งชุ่มแช่อยู่ในสิ่งโสโครกก็เช่นนั้น คนไม่รู้วิชาแพทย์ย่อมจะต้องสงสัยเป็นธรรมดา เพราะความโง่

วิธีการรักษาของชีวกโกมารภัจจ์ที่ว่า งัดเปิดกะโหลกศีรษะออกส่วนหนึ่งตามรอยประสาน เห็นตัวสัตว์เล็กใหญ่ ๒ ขนาด ที่ก้อนมันสมอง เอาคีมคีบจับออกมานั้นก็เหมือนกัน ชวนให้สงสัยว่างัดเปิดอย่างไร น่ากลัวกะโหลกศีรษะจะมิบิ่นแตกหักป่นปี้ยี่ยับไปหมด ไม่ใช่ของเอาออกง่าย ๆ คนที่ถูกเขาตีหัวจนหนังศีรษะขาดแตก กะโหลกศีรษะก็ไม่แตกแยกจากรอยประสานเลย แสดงให้เห็นว่าแน่นแข็งมาก แต่ชีวกโกมารภัจจ์งัดเปิดออกมาได้ง่าย ๆ เหมือนอย่างเปิดฝาตุ่มน้ำ คนโง่ไม่รู้วิชาแพทย์ก็ย่อมจะต้องสงสัยเป็นธรรมดาอีกเหมือนกัน

ชีวกโกมารภัจจ์รักษาคนป่วยในต่างแคว้น

ครั้งหนึ่ง เศรษฐีมีอิทธิพลคนหนึ่งในกรุงพาราณสี แคว้นกาสี บุตรชายของเขาเป็นโรค แสดงอาการเป็นผอมเหลือง เป็นมานานแล้ว แพทย์หมอในกรุงพาราณสีหลายคนแก้ไม่ตก เศรษฐีนึกถึงนายแพทย์ชีวกโกมารภัจจ์ในกรุงราชคฤห์ ตามเกียรติที่เล่าลือฟุ้งขจรไปหลายแคว้นในชมพูทวีป ว่าเป็นหมอดี วิเศษศักดิ์สิทธิ์ รักษาหายทุกรายและรักษาโรคได้ทุกชนิด คิดแล้วตกลงใจจะไปเอาหมอชีวกโกมารภัจจ์ เตรียมตัวออกเดินทางมากรุงราชคฤห์ ถึงแล้วพักแรม

เมื่อได้โอกาสก็เฝ้าพระเจ้าพิมพิสาร ทูลขอแพทย์หลวง ชีวกโกมารภัจจ์ไปรักษาบุตรชายของตน พระองค์ทรงพระกรุณาโปรดพระราชทาน ตรัสบัญชาชีวกโกมารภัจจ์ให้ไปกับเศรษฐี เศรษฐีนำชีวกโกมารภัจจ์เดินทางกลับกรุงพาราณสี เมื่อถึงเคหาสน์นิเวศน์ พักผ่อนได้เวลาแล้ว เศรษฐีนำบุตรชายของตนมาแสดงตัวกับชีวกโกมารภัจจ์ ชีวกโกมารภัจจ์ลงมือตรวจโรค เมื่อได้ตรวจดูถี่ถ้วนรอบคอบแล้ว แสดงผลการตรวจ

ชีวกโกมารภัจจ์บอกกับเศรษฐีว่า บุตรชายของท่านเป็นฝีในลำไส้ จะต้องทำการผ่าตัดที่ท้อง จึงจักรักษาหาย ท่านจะว่าอย่างไร เศรษฐีพูดว่า ***“แล้วแต่คุณหมอจะเห็นสมควรประการใด ผมต้องการให้โรคของลูกหายเท่านั้น”***

นายแพทย์ชีวกโกมารภัจจ์ ก็เตรียมตัวทำการผ่าตัด ลงมือดำเนินงานตามวิธีของศัลยแพทย์ ได้ผ่าท้องลูกชายเศรษฐี จับดึงลำไส้ตอนที่เป็นฝีทั้งหมดออกมาแสดงให้เศรษฐี พร้อมทั้งภริยาและลูกสะใภ้ วงศาคณาญาติ ซึ่งประชุมดูอยู่ในที่นั้นดูทุกคน พร้อมกับคำอธิบายโทษของฝีชนิดนี้ให้ฟังด้วย เสร็จแล้วดำเนินการต่อไป ตัดลำไส้ที่เป็นฝีทิ้ง ตรวจตราเรียบร้อยแล้ว ทำแผล เย็บใน เย็บนอกแล้ว เอายาทาแผล เป็นเสร็จการโดยเรียบร้อยทุกอย่าง

ต่อมาลูกชายของเศรษฐีก็หายจากโรค สบายดีแล้ว ร่างกายอ้วนท้วนสมบูรณ์พูนพีดีครัน ผิวพรรณผุดผ่องเหมือนทองทาบทา นายแพทย์ชีวกโกมารภัจจ์เตรียมตัวกลับ ได้รับเงินค่ายาค่ารักษาจากเศรษฐีเป็นเงิน ๑๖,๐๐๐ กหาปนะ

ชีวกโกมารภัจจ์ได้ไปเผยแพร่เกียรติ์คุณชื่อเสียงดี โดยสมรรถภาพในทางแพทย์ไว้ในกรุงพาราณสี แคว้นกาสี แล้วเดินทางกลับกรุงราชคฤห์โดยสวัสดิภาพ

เรื่องที่แสดงถึงวิธีการรักษาของนายแพทย์ชีวกโกมารภัจจ์ในตอนนี้ ฟังแล้วมืดมัว ไม่กระจ่างในทางเหตุผล ชวนให้คิดสงสัย ในเมื่อลงมือทำการผ่าตัด ไม่ปรากฏว่าใช้ยาอะไร ทำอย่างไร ระงับเส้นประสาทตรงที่ผ่าตัดเลย

บุตรชายเศรษฐี ที่ถูกผ่าท้องจะเจ็บปวดหรือไม่หนอ สมมุติว่า เรานั่งอยู่ดี ๆ เพื่อนมารุมจับให้นอนหงาย แล้วเอามีดมาผ่าท้อง ลากเอาไส้ออกมาดูกัน เวลาจับมีดลงแทงท้อง มิดิ้นถีบเอาจ้าละหวั่นไปหรือ เพราะความหวาดเสียวและความเจ็บ ทนไม่ไหว ดูแต่พวกโทสะจริตเขาตีรันฟันแทงกันตามถนนหนทาง ยังเจ็บปวดร้องครางกันอย่างน่าสลดใจ แต่สัตว์เป็น ๆ ไปจับมันมาผ่าท้องของมันเข้า มันยังดิ้นแทบจะจับไม่อยู่ แต่

ชีวกโกมารภัจจ์ทำการผ่าตัด ทำง่าย ๆ เหมือนร่างผี คนตายแล้ว คนไม่รู้วิชาแพทย์ก็ต้องสงสัยเป็นธรรมดา เพราะความโง่ ฯ

ชีวกโกมารภัจจ์รักษาพระมหากษัตริย์กรุงอุชเชนี

ครั้งหนึ่ง พระเจ้าจัณฑปัชโชโต อวันตีมหาราช กรุงอุชเชนี แคว้นอวันตี ประชวรพระวัณโรค ผอมเหลือง ทรงทนทุกข์ทรมานมานานวัน พวกแพทย์หลวงประจำราชสำนัก และพวกแพทย์อื่น ๆ คนสำคัญ ๆ ปล้ำเยียวยารักษากันจนเต็มความสามารถหมดฝีมือ แก้ไม่ตกมานานแล้ว

โดยที่เกียรติคุณชื่อเสียงดี ในทางการแพทย์ของชีวกโกมารภัจจ์ ชำนิชำนาญรักษาหายทุกราย และรักษาโรคได้ทุกชนิด ชวนให้คนสำคัญ ๆ ในพวกข้าราชการแผ่นดินนึกถึงชีวกโกมาภัต ณ กรุงราชคฤห์ จึงกราบบังคมทูลพระมหากษัตริย์ให้ทรงทราบถวายคำแนะนำให้ทรงขอหมอชีวกโกมารภัจจ์มารักษา น่าจะหายได้

พระเจ้าจัณฑปัชโชโต ทรงเห็นชอบด้วย จึงตรัสบัญชาให้คณะราชทูตนำพระราชสาส์นไปทูลเกล้า ฯ ถวายพระเจ้าพิมพิสาร ณ กรุงราชคฤห์ ครั้นจัดเสร็จเรียบร้อยแล้ว พวกราชทูตก็กราบบังคมลา ออกเดินทางทางไปกรุงราชคฤห์ แคว้นมคธผ่านหมู่บ้าน นิคมชนบท บรรพตป่าพงดงพยัคฆ์มรรคกันดาร นทีธาร ทรมานขะมุกขะมอมรอนแรมไปเป็นลำดับ ๆ จนถึงกรุงราชคฤห์โดยสวัสดิภาพ

คณะทูตเข้าหาขุนนางผู้ใหญ่ แสดงเจตจำนงที่จะเข้าเฝ้าพระเจ้าแผ่นดิน ให้ขุนนางผู้ใหญ่กำหนดกาลนัดหมายไว้ให้กันเสร็จแล้ว เมื่อถึงเวลากำหนด เมื่อนั้น (มคธราชา เสนิโย พิมพิสาโร) พระเจ้าพิมพิสาร จอมทัพมคธินทราธิราช เสด็จออกยังท้องพระโรงโอฬารมหันต์สุพรรณพิจิตรลิขิตตระการ ขุนนางผู้ใหญ่นำคณะทูตกรุงอุชเชนีเข้าเฝ้าถวายพระราชสาส์น ความในพระราชสาส์นนั้นทูลขอพระราชทานนายแพทย์ชีวกโกมารภัจจ์ไปรักษาพระโรคพระเจ้าจัณฑปัชโชโต พระเจ้าพิมพิสารทรงทราบแล้วทรงโปรดพระราชทาน ตรัสบัญชาให้ชีวกโกมารภัจจ์ไปกรุงอุชเชนีกับคณะทูต คณะทูตกราบถวายบังคมลาออกจากที่เฝ้า

ชีวกโกมารภัจจ์รับพระราชบัญชาแล้วเตรียมตัว ได้เวลาออกเดินทางไปพร้อมกับคณะทูต ชีวกโกมารภัจจ์กับคณะทูตเดินทางตรากตรำคลำดิน ทนแดดลมระบมกาย

มุ่งหมายจะให้ถึงโดยเร็ว ไปตามทางทุรกันดาร หลายทิวาวารจึงถึงกรุงอุชเชนี แคว้นอวันตีโดยสวัสดิภาพ

เมื่อถึงแล้ว ได้โอกาสชีวกโกมารภัจจ์กับคณะทูต เข้าเฝ้าพระเจ้าจัณฑปัชโชโต พระมหากษัตริย์ทอดพระเนตรเห็นนายแพทย์ผู้มีเกียรติ ชีวกโกมารภัจจ์ ก็ทรงดีพระทัยมาก ตรัสถามเรื่องส่วนตัวและการเดินทาง เกิดความสนิทสนมคุ้นเคยกันแล้ว ได้โอกาสเหมาะ ชีวกโกมารภัจจ์ทูลขอรับพระราชทานพระบรมราชานุญาตตรวจพระโรค พระเจ้าจัณฑปัชโชโต พระราชทานพระบรมราชานุญาต

ชีวกโกมารภัจจ์ตรวจพระโรคโดยละเอียดรอบคอบทั่วถึงแล้ว ทูลว่า ***"พระโรคนี้ไม่เป็นไรพระเจ้าข้า สามารถรักษาให้หายได้ พระโอสถสำหรับพระโรคนี้มีแต่ต้องประสมกับเนยใสเป็นกระสาย"***

ตรัสถามว่า ***"หือ ! อะไร เนยใส !"***

ทูล ***"เนยใสพระเจ้าข้า"***

ตรัส ***"บ๊ะ ไม่ได้ ไม่ได้ ไม่ได้เป็นอันขาด ปฏิกูลสำหรับฉัน เกลียด ๆ เกิดมาไม่เคยล่วงลำคอเข้าไปเลย อย่าว่าแต่จะกินเข้าไปเลย เพียงแต่พูดถึงชื่อมันเท่านั้นทนไม่ไหวอยู่แล้ว ตายเสียก่อนที่จะกินเนยใส ท่านจงเอายาอย่างอื่นแก้ อ้ายจัญไรนี้เป็นไม่ได้แน่ ๆ"***

ชีวกโกมารภัจจ์ เมื่อได้ฟังพระเจ้าจัณฑปัชโชโต ตรัสปฏิเสธ ไม่ยอมเสวยพระโอสถที่เข้าเนยใสเป็นเด็ดขาด เช่นนี้แล้วก็ให้อัดอั้นตันใจที่สุด เพราะโรคนี้ ถ้าไม่แก้ด้วยยาที่ประสมเนยใสแล้ว ไม่มีทางจะหายได้เลย ชีวกโกมารภัจจ์ตกลงแข็งใจต้องใช้ยานี้ให้ได้ แต่คิดต่อไปว่า พระมหากษัตริย์พระองค์นี้ ดูพระลักษณะอาการจะเป็นคนพระทัยร้าย จำต้องหาทางหนีทีไล่ไว้ให้เสร็จ มิเช่นนั้นจะต้องเข้าปิ้ง เมื่อเข้าปิ้งแล้วจะถูกจับตัวประหารชีวิต

เมื่อคิดมาถึงแค่นี้ พอดีชีวกโกมารภัจจ์นึกขึ้นมาได้อีกว่าพระมหากษัตริย์พระองค์นี้ทรงมีคน และสัตว์พาหนะพิเศษในทางฝีเท้าสำคัญ ๆ อยู่หลาย คือ ช้างพังชื่อภัททวดี เดินทางวันละ ๕๐ โยชน์ ช้างพลายชื่อ นาฬาคีรี เดินทางวันละ ๑๐๐ โยชน์ ม้า ๒ ตัว ตัวหนึ่งชื่อ เวลุกัณโฐ อีกตัวหนึ่งชื่อ มุญชเกโส ๒ ตัวนี้กำลังฝีเท้าเท่ากันเดินทางวันละ ๑๒๐ โยชน์ ราชบุรุษคนหนึ่งชื่อ กาโก เดินทางวันละ ๖๐ โยชน์ เราจำจะขอพระราชทานพาหนะเหล่านี้สักอย่างหนึ่งขี่พาตัวหนี ในเมื่อวางยาเสร็จแล้ว

เมื่อคิดเห็นช่องทางได้แล้ว จึงถวายบังคมทูลว่า "จะเอาพระโอสถขนานอื่นใช้ไม่ต้องประกอบเนยใสก็ได้พระเจ้าข้า พระโอสถยังมีอีก แต่ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานช้างชื่อภัททวดี และประตูพระนครประตูหนึ่ง เพื่อความสะดวกสำหรับใช้ออกเที่ยวหาตัวยาที่มีสรรพคุณ ซึ่งเนื่องจากเวลากลางคืนก็มี กลางวันก็มี งานถวายการรักษาก็จะได้เร็วเข้า

เมื่อพระเจ้าจัณฑปัชโชโตได้ทรงสดับคำขอของชีวกโกมารภัจจ์ หาได้ทรงคิดระแวงไปในทางเล่ห์กลของชีวกโกมารภัจจ์ไม่ ก็ทรงอนุญาตตรัสบัญชาหัวหน้ามหาดเล็กให้จัดการตามความประสงค์ของชีวกโกมารภัจจ์

ส่วนชีวกโกมารภัจจ์ถวายบังคมลา ออกจากที่เฝ้าไปสู่เคหาสน์ที่พัก ซึ่งเจ้าหน้าที่จัดไว้สำหรับรับรอง นอนตรึกตรองถึงการประกอบยา คิดสำเร็จแล้วลุกขึ้นดำเนินงานไปเอาเนยใสมาเคี่ยวแก่ไฟหน่อย แปรสีกลิ่นรสให้คล้ายคลึงกับสีน้ำฝาดรสฝาดได้ที่ดีแล้ว เก็บคอยเวลา

ตามธรรมเนียมพระนครหลวง หรือกรุง ครั้งสมัยโบราณ ผู้คนไม่คับคั่งล้นหลามเหมือนสมัยนี้ ประตูพระมหานครเปิดกลางวัน ปิดกลางคืน มีคนเฝ้ารักษาประตูทุกประตู ชีวกโกมารภัจจ์เข้าเฝ้าถวายพระโอสถตอนหัวค่ำ

เมื่อชีวกโกมารภัจจ์ได้เวลาแล้ว ก็เข้าเฝ้าพระมหากษัตริย์จัณฑปัชโชโต กราบบังคมทูลเกล้า ฯ ถวายพระโอสถ ทูลว่า ***"เสวยพระโอสถพระเจ้าข้า พระโอสถนี้ประสมด้วยน้ำฝาดเป็นกระสาย"***

พระมหากษัตริย์ก็ทรงรับมาเสวย โดยมิได้ทรงทราบว่าประกอบกับเนยใส

เมื่อพระมหากษัตริย์เสวยพระโอสถเสร็จแล้ว ไม่ช้า ชีวกโกมารภัจจ์ก็ทูลว่า ***"จะจัดพระโอสถมาทูลเกล้า ฯ ถวายอีก"*** แล้วถวายบังคมลาออกจากที่เฝ้า รับไปยังโรงช้าง แจ้งความประสงค์ให้เจ้าพนักงานเลี้ยงช้างทราบว่า จะต้องการช้างพังภัททวดีเดี๋ยวนี้

ชีวกโกมารภัจจ์ เมื่อได้ช้างภัททวดีแล้ว ก็ขึ้นขับหนีออกจากพระนครอุชเชนี เอาขอขนาบช้างภัททวดี เร่งฝีเท้าให้เร็วเข้า ตกที่ลุ่ม ไปเตะที่สูง โดนหัวตอแล้วก็ชนต้นไม้ วิ่งไถลไถถลำ ตีหัวซ้ำมันลงไป ยิ่งเร็วมากยิ่งดี รุดไปข้างหน้า

ส่วนเบื้องหลัง พระโอสถที่พระมหากษัตริย์จัณฑปัชโชโตเสียแล้ว ก็ละลายกระจายรสพองตัว ทรงเรอออกมา ส่งกลิ่นเนยใสฟุ้งไปทั่วบริเวณพระนาสิก ทรงร้องว่า

" เอ๊ะ เนยใส อ้ายจัญไรเอากูแล้ว ฉิบหายตายห่ากันวันนี้แน่"

ตรัสเรียกมหาดเล็กเวร พระสุรเสียงออกลั่น พอมหาดเล็กเวรเข้ามาเสนอตัว ตรัสว่า

"ไปตามตัวหมอชีวกโกมารภัจจ์มาเดี๋ยวนี้ เร็ว"

ทรงเรอ ออกมาถี่ ๆ มหาดเล็กไปตามตัวชีวกโกมารภัจจ์ ก็เงียบหาย ทรงพิโรธโกรธกริ้ว ทุบ ถีบเครื่องราชูปโภคใกล้เคียงแตกกระจุยกระจาย กระโถน ขันน้ำ พระเขนย เตะเป็นลูกฟุตบอล มหาดเล็กกลับเข้ามาถวายบังคมทูลว่า

"หมอชีวกโกมารภัจจ์ขี่ช้างพังภัททวดี ออกจากพระนครไปนานแล้วพระเจ้าข้า ไม่ทราบเกล้า ฯ ว่าไปหายา หรือหนี"

ทรงสดับแล้ว ตรัสว่า ***"อ้ายหมอเจ้าเล่ห์ หนีซิ ขืนอยู่หัวมันจะขาด ไปตามตัวอ้ายกากมาให้กูเร็ว ๆ"*** (นายกาก คือ ราชบุรุษผู้เยี่ยมยิ่งในทางฝีเท้า เดินทางได้วันละ ๖๐ โยชน์)

มหาดเล็กรับพระบรมราชโองการตรัสใช้ให้ไปตามนายกาก หายเงียบไปหลายชั่วโมง จนเวลาจวนสว่างแล้ว จึงได้ตัวนายกากเข้ามาเฝ้า พระมหากษัตริย์ทอดพระเนตรเห็นนายกาก ตรัสว่า

"อ้ายกาก เกิดเรื่องขึ้นแล้ว หมอชีวกโกมารภัจจ์ พวกกรุงราชคฤห เอามาให้รักษากู วางยาผิดแล้วหลบหน้า พาช้างภัททวดีเผ่นหนี มึงชำนาญทาง ดีแล้วรับไปตามตัวมาเร็ว ๆ มันหนีไปนานแล้ว อย่าชักช้า นี่กูจะเตือนมึง อ้ายหมอคนนี้ท่าทีเล่ห์เหลี่ยมของมันเห็นจะมากโขอยู่นะ แต่มึงนั่น กุมหัวโง่ขี้เท่ออย่างกะหัวสาก จงสำนึกตัว มึงดีแต่เดินเร็วเท่านั้น แต่กูมีปัญญาพอตัว เป็นถึงพระเจ้าแผ่นดินยังไล่ความคิดมันไม่ทัน ถูกตกหลุมเนยใสของมันอยู่นี่ ไปทันเข้ากลางทางแล้ว มันจะให้กินอะไร ๆ อย่าไปกินของมัน ขืนกินเข้าไป จะตกหลุมเล่ห์กลของมันอีกคนหนึ่ง เสียเกียรติชาวกรุงอุชเชนี จำไว้นะ ไป๊"

(กรุงอุชเชนี เป็นเมืองหลวงของแคว้นอวันตี สมัยปัจจุบันตั้งอยู่ใกล้แม่น้ำสิปราเหนือแคว้นบอมเบ)

ราชบุรุษกาโก หรือ กาก รับพระราชบัญชาแล้ว กราบถวายบังคมลาออกจากที่เฝ้า เดินมุ่งตรงไปยังบ้านเรือนของตน เตรียมตัวเดินทางโดยรีบด่วน สั่งเสียกิจการอะไร ๆ กับภรรยาเสร็จแล้ว ออกเดินทางโดยรีบร้อน

ชีวกโกมารภัจจ์คิดคาดหมายไว้ก่อนแล้วว่า พระเจ้าแผ่นดินกรุงอุชเชนีต้องใช้ให้ราชบุรุษ หรือมหาดเล็ก คนที่ชื่อกากตามเขานำเอาตัวกลับแน่นอน จึงพยายามเร่งฝีเท้าช้างภัททวดีให้พ้นจากเขตแคว้นแดนอวันตี แล้วจะพักคอยรอนายกาก ส่งช้างคืนไปให้ เขาจะไม่ยอมกลับหลัง มุ่งเดินทางต่อไปข้างหน้าสู่บ้านเมืองของตน

เมื่อชีวกโกมารภัจจ์เดินทางมาถึงตำบลหนึ่ง ตามที่หมายกันว่ากึ่งกลาง ใกล้กรุงโกสัมพี ก็หยุดลงจากหลังช้างพักรับประทานอาหาร เที่ยวเดินไปตามบริเวณที่พัก พบต้นมะขามป้อมต้นหนึ่งลูกดก เก็บเอามากำมือหนึ่ง มีคุณภาพแก้กระหายน้ำ แล้วลงมือรับประทานอาหาร ขณะกำลังรับประทานอยู่นั้น ทอดตาไปเห็นคน ๆ หนึ่งเดินมาตามทางที่ตนมา ใครหนอ ? อ้ายกากตามมากระมัง เขาหันหน้าไปที่ตัวช้างซึ่งกำลังกระชากใบไม้เป็นอาหารอยู่ แล้วส่ายตาไปโดยซ้ายขวาบริเวณที่ช้างยืน แน่แล้ว อ้ายกาก อ้ายกากแน่ เราต้องทำใจดีสู้เสือ เขายังไม่เห็นเรา เราควรรีบทักเขาเสียก่อน อย่าให้เขาทันเห็น คิดแล้วตะโกนขึ้นทันทีว่า

"คุณกากครับ เชิญมาทางนี้ ผมอยู่นี่"

มหาดเล็กกาก แลเห็นชีวกโกมารภัจจ์ ก็เดินตรงเข้าไป ยิ้มแป้น พูดว่า

"คุณหมอ มีพระบรมราชโองการให้ผมมาเชิญคุณหมอกลับไปรับพระราชทานบำเหน็จการรักษาพระโรค ว่าอย่างไร"

ชีวกโกมารภัจจ์ตอบ ***"ก็กลับซิ คุณเป็นคนของพระมหากษัตริย์สำคัญคนหนึ่งในกรุงอุชเชนี ผมก็เป็นคนของพระมหากษัตริย์สำคัญคนหนึ่งในกรุงราชคฤห์ ทำความเข้าใจกันได้ง่าย ๆ ไม่ให้คุณลำบากถึงกับจะต้องจับมัดดอก นั่งลงรับประทานอาหารด้วยกันนะ แล้วค่อยพูดกัน เดินทางมาไกล หิวแล้วมิใช่หรือ ?"***

นายกากมีสติ ก็นึกขึ้นได้ เมื่อเวลาจะกราบถวายบังคมลา ตรัสห้ามไม่ให้กินอะไร ๆ ของหมอชีวก จึงตอบพร้อมกับยกมือว่า

"คุณหมอ ไม่ คุณหมอรับประทานคนเดียวเถอะ ผมเดินกินโรตีมาตามทาง กำลังอิ่มปรี่อยู่นี่ อยากกินแต่น้ำเท่านั้น มีหนองน้ำ หรือลำธารที่ไหนบ้าง ?"

ชีวกโกมารภัจจ์ตอบว่า ***"อย่างนั้นรึ น้ำข้าพเจ้าก็มีในกระบอกนี้ แต่ท่านกินไม่ได้"***

นายกากถามว่า ***"ทำไมล่ะ"***

ชีวกโกมารภัจจ์ตอบว่า ***"หมอเขาห้าม เดินทางตากแดดมาร้อน ๆ จะเกิดโรคต้องกินผลมะขามป้อมแก้กระหายน้ำเสียก่อน"***

แล้วชีวกโกมารภัจจ์เอามือล้วงลงไปในกระทายเครื่องยา นิ้วแม่มือกดลงไปที่ห่อยาถ่าย

ยาถ่ายก็ติดเล็บแม่มือ แล้วไปจิกลงที่ผลมะขามป้อมผลหนึ่ง เอาขึ้นมาส่งให้นายกากกิน พูดว่า ***“ เอ้า กินผลเดียวก็พอ”***

ตอนนี้นายกากเสียท่า คิดผิดเพราะฤทธิ์โง่ ยื่นมือไปรับเอามากินทันที เคี้ยวบดจนหมดผล แล้วนั่งอยู่ รอชีวกโกมารภัจจ์จนกว่าจะรับประทานอาหารเสร็จ คุยกันไปพลาง สักครู่เดียวเท่านั้น นายกากก็ร้องขึ้นว่า

“ เอ๊ะ คุณหมอ ท้องผมมันเป็นอะไรนี่”

ชีวกโกมารภัจจ์ถาม ***“เป็นอย่างไร”***

นายกากละล่ำละลักบอกว่า ***“มันปั่นป่วนครืดคราดเป็นลูกคลื่น วิ่งพล่านอย่างกับหนูวิ่งหนีแมวอยู่นี่”***

ชีวกโกมารภัจจ์ ***“อือ ไม่เป็นไร เดี๋ยวหาย”***

นายกาก ***“หายอะไรมันยิ่งแรงหนักขึ้นนี่”***

นายกากนึกถึงพระวาจาตรัสห้าม ไม่ให้กินอะไร ๆ ของหมอ จะเสียทีหมอเสียแล้วกระมัง กูนี่มันโง่จริง ๆ

ชีวกโกมารภัจจ์ รับประทานอาหารเสร็จแล้ว เก็บข้าวของเดินทางต่อไป นายกากหน้าดำซีดร้องขึ้นอีกว่า

“คุณหมอทำอะไรผมนี่ โอ๊ย ปวดท้อง”

ยังไม่ทันเปลื้องผ้า อุจจาระพุ่งจู๊ดไม่มีระยะ หมดพุง หน้าดำ ตาโบ๋ ล้มนอนหมดแรง อุจจาระกองจมผ้านุ่ง ครางเสียงแหบแผ่ว

“อือ โอย ตายแน่ ๆ คุณหมอ พุทโธ่ ทำกันได้ลงคอ”

ชีวกโกมารภัจจ์นั่งลงตรงหน้านายกาก แล้วพูดปลอบว่า ***“เพื่อนเอ๋ย ไม่เป็นไรดอก เชื่อผม มันเป็นยาถ่าย ไม่ใช่ยาพิษ นึกว่าฝ่ายท้องเสียทีก็แล้วกัน มันหมักหมมกันมานานแล้ว หมดพิษยาถ่ายแล้ว เรี่ยวแรงก็มา อย่าตกใจ ต่อไปจะเป็นคนสุขภาพดีที่สุด ผิวพรรณผุดผ่องเดินคล่องว่องไว คุณเดินทางได้วันหนึ่ง ๖๐ โยชน์ ต่อไปนี้อาจเพิ่มกำลังขึ้นได้อีกวันละ ๗๐ โยชน์ก็ได้ มันเป็นความจำเป็นของผม ซึ่งจะต้องทำอย่างนี้ ไม่เช่นนั้น เราก็จะต้องเล่นชักกะเย่อกันอยู่ ๒ คน ในป่านี้เอง เพื่อนมีแรงหาย***

แล้ว ขี่ช้างกลับบ้านเมืองเสียนะ ผมจะกลับไปเมืองผม ลานะ ครางให้ดัง ๆ หน่อย เดี๋ยวช้างมันเดินมาเหยียบตาย เอาละ ลาที”

ชีวกโกมารภัจจ์ทิ้งนายกาก แล้วเดินทางกลับ มุ่งตรงไปพระมหานครราชคฤห์ แคว้นมคธ ด้านบูรพาทิศ รอนแรมไปเป็นลำดับ ถึงราชคฤห์มหานครโดยสวัสดิภาพ

เมื่อชีวกโกมารภัจจ์ถึงกรุงราชคฤห พักผ่อนควรแก่เวลาแล้ว ก็เข้าเฝ้าพระเจ้าพิมพิสาร ทูลเล่าเรื่องราวทั้งปวงอันเนื่องด้วยกิจกรรมที่ตนไปทำตั้งแต่ต้นจนอวสาน ให้ทรงทราบทุกประการ พระองค์ทรงยกย่องสรรเสริญความฉลาดสามารถของชีวกโกมารภัจจ์ที่เอาตัวรอดได้ ไม่ให้เสียชีวิตของตนเอง และไม่ให้เกิดเหตุอันร้ายแรงขึ้นได้

แต่การกระทำของพระเจ้ากรุงอุชเชนี พระเจ้าพิมพิสารจะทรงคิดว่ากระไรยากที่จะทำนายทายได้ ชีวกโกมารภัจจ์เอาตัวรอดได้ก็ได้แล้ว แต่ถ้าเอาตัวรอดไม่ได้ คือไม่หนี พระเจ้าจัณฑปัชโชโตจะให้จับชีวกโกมารภัจจ์ประหารชีวิตไหม เป็นคำถามที่สอดขึ้นมา เรื่องก็กำกวมอยู่ ถ้าถูกประหารแน่ ชีวกโกมารภัจจ์ตายเพราะวางยาไม่ถูกพระประสงค์ นั้นชอบแล้วหรือ ?

ชีวกโกมารภัจจ์ไม่ใช่คนของพระเจ้าจัณฑปัชโชโต และไม่ใช่ของประชาชนชาวกรุงอุชเชนี ชีวกโกมารภัจจ์เป็นคนของพระเจ้าพิมพิสาร และเป็นคนของประชาชนชาวกรุงราชคฤห์ต่างหาก เมื่อมีความผิดทำอะไรไม่ถูกตามความหมาย ก็ควรจะต่อว่ามาถึงเจ้าของ การกระทำโดยพลการ ไม่คำนึงถึงเจ้าของ น่ากลัวจะเกิดสงครามขึ้นในระหว่าง ๒ ประเทศ เพราะการที่พระเจ้าพิมพิสารพระราชทานชีวกโกมารภัจจ์ไปให้ตามที่ขอนั้น เป็นการสมานมิตร หรือสมานทางพระราชไมตรีในระหว่าง ๒ ประเทศ

แต่การกระทำของพระเจ้าจัณฑปัชโชโต เป็นการทำลายมิตร ไม่ตรงกันแล้วซิ ถ้าไม่ประหารชีวกโกมารภัจจ์ เป็นแต่กริ้วกราดเท่านั้น ก็แล้วกันไป

มหาดเล็กหรือราชบุรุษกาก เมื่อชีวกโกมารภัจจ์ได้แยกทางจากกันไปแล้ว ในไม่ช้าก็ค่อยรู้สึกมีเรี่ยวแรงขึ้น พอลุกขึ้นได้ ก็เรียกช้าง ปีนขึ้นหลังช้างกลับกรุงอุชเชนีถึงโดยสวัสดิภาพ พักผ่อนเรี่ยวแรงดีแล้ว ได้เวลาก็เข้าเฝ้าพระเจ้าจัณฑปัชโชโต ทูลเล่าเรื่องราว เนื่องด้วยกิจกรรมที่ตนทำ ตั้งแต่ต้นจนอวสาน ให้ทรงทราบทุกประการ

ในกาลต่อมา เมื่อพระโรคของพระเจ้าจัณฑปัชโชโตหาย พระวรกายเป็นปรกติดีแล้ว พระองค์ทรงรำลึกถึงความดีความสามารถของชีวกโกมารภัจจ์ ยังมิได้ตอบแทน

อะไร อย่างใดแก่เขาเลย จึงตรัสสั่งให้จัดสิ่งของเครื่องใช้สอยอันมีค่านานาประการให้ทูตนำมามอบให้ชีวกโกมารภัจจ์ถึงกรุงราชคฤห์

กาลต่อมาอีกครั้งหนึ่ง พระเจ้าจัณฑปัชโชโต มีพระราชบัญชาให้จัดผ้าชื่อ ***"สิวัยยกะ"*** ซึ่งเกิดจากแคว้นกาสี เป็นหัตถกรรมฝีมือองชนชาวกาสี เมืองหลวง คือ พาราณสี นิยมกันว่าเป็นผ้าดี ฝีมือดีอย่างเยี่ยมยิ่งกว่าผ้าประเทศใด ๆ ในกาลครั้งนั้น เลือกสรรเอาชนิดที่ดีเยี่ยม ให้ทูตนำมาพระราชทานแก่ชีวกโกมารภัจจ์ถึงกรุงราชคฤห์ เพื่อเป็นปฏิการตอบแทนคุณ หลายพับ

ชีวกโกมารภัจจ์รับแล้ว ตรวจดู คิดเห็นว่าผ้าเหล่านี้เป็นชั้นดีเยี่ยม ไม่สมควรแก่เราที่จะใช้สอย ย่อมสมควรแด่พระพุทธเจ้า หรือพระมหากษัตริย์ จึงเก็บทิ้ง นิ่งไว้ก่อน หาได้ใช้สอยไม่ ตั้งใจจะถวายสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ฯ

ยาระบายพิเศษของชีวกโกมารภัจจ์

ครั้งหนึ่ง สมเด็จพระพุทธเจ้ามีพระประสงค์พระโอสถระบาย จึงตรัสบัญชาพระอานนท์เถระ ให้ไปแจ้งแก่ชีวกโกมารภัจจ์ พระอานนท์เถระก็ไปตามพระพุทธบัญชา แจ้งให้ชีวกโกมารภัจจ์ทราบว่า มีพระประสงค์พระโอสถถ่าย

ชีวกโกมารภัจจ์เมื่อทราบแล้ว ก็คิดว่าควรปรุงพระโอสถถ่ายพิเศษขึ้น สำหรับองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ไม่ควรใช้ยาธรรมดาสามัญ จึงคิดไล่เลียงคุณภาพแห่งสรรพวัตถุอันเป็นสรรพคุณยา ด้วยปัญญาปรีชาแห่งตนตามหลักวิชาที่ได้ศึกษามา จับถนัดแน่แล้ว ตกลงเริ่มดำเนินงานประสมยาถ่าย

ทำอย่างนี้ คือ เก็บดอกอุบล บัวขาบ มาคั่วให้มีกลิ่น แล้วกะเอา ๓ ฝ่ามือ หรือ ๓ กำมือ แยกไว้เป็น ๓ ส่วน ส่วนละ ๑ กำมือ ประกอบกับเภสัชอย่างอื่นที่เป็นยาถ่ายอยู่แล้ว จัดเป็นยาถ่ายพิเศษ เพราะใช้ดมสูดเข้าไปทางจมูก ไม่ต้องกินเหมือนยาถ่ายธรรมดา ปรุงเสร็จแล้ว ก็ไปเฝ้าพระสัมมาสัมพุทธเจ้า กราบบังคมทูลว่า

" พระโอสถสำหรับระบาย ได้ปรุงเสร็จแล้วพระเจ้าข้า เวลาสมควรแล้วที่จะทรงระบายได้"

แล้วชีวกโกมารภัจจ์ทูลอธิบายวิธีใช้พระโอสถว่า

"พระโอสถดอกอุบลนี้ จัดเป็นห่อ ๆ ละ ๑ กำมือ เป็นพระโอสถพิเศษ ไม่ต้อง

เสวยเหมือนพระโอสถธรรมดา ใช้ทรงดมสูดเข้าไปเท่านั้น ฝ่าพระบาทจงทรงดมสูดห่อที่หนึ่งเรื่อย ๆ ไป จะระบายออกมาถึง ๑๐ ครั้ง ทิ้งห่อที่ ๑ ทรงดมสูดห่อที่ ๒ จะระบายออกมาอีก ๑๐ ครั้ง ทิ้งห่อที่ ๒ ทรงดมสูดซ้ำอีกห่อที่ ๓ จะระบายออกมาอีก ๑๐ ครั้ง ๓ ห่อ ๆ ละ ๑ กำมือ จะระบายได้ ๓๐ ครั้ง ดังนี้”

พระพุทธองค์ทรงกำหนดคำอธิบาย และทรงรับปฏิบัติตาม พร้อมหน้าพระอานนท์เถระ เมื่อชีวกโกมารภัจจ์ถวายพระโอสถพร้อมกับคำแนะนำวิธีใช้เสร็จแล้ว นึกถึงธุรกิจ ซึ่งจะต้องกระทำ ก็กราบถวายบังคมลาออกจากที่เฝ้า

พอเดินออกมาถึงเขตพระอารามหลวง ก็เกิดความคิดในเรื่องปฏิบัติใช้ยาเพิ่มเติมขึ้นมาใหม่อีก ที่อธิบายให้ปฏิบัติถวายไปแล้วยังไม่เหมาะสม เนื่องด้วยพระอุทรของพระองค์สะสม หมักหมม มานานวัน วิธีปฏิบัติเนื่องด้วยการระบายจำต้องเพิ่มเติมอีก คิดแล้วย้อนกลับมาเฝ้าอีก กราบบังคมทูลว่า

“ข้าพระพุทธเจ้า นึกถึงวิธีปฏิบัติในการระบายขึ้นมาได้อย่างหนึ่ง เนื่องด้วยพระอุทรของฝ่าพระบาทหมักหมมมานาน ควรเพิ่มเติมวิธีปฏิบัติขึ้นอีกสักอย่างหนึ่ง คือ พระโอสถดมสูดนั้น ๓ ห่อ ใช้หมดถึง ๓ ห่อจะระบายถึง ๓๐ ครั้ง คอยนับไว้ เมื่อระบายถึง ๒๙ ครั้ง ยังเหลืออีกครั้งเดียวจะครบ ๓๐ ตอนนี้ ขอฝ่าพระบาทจงทรงสรงสนานพระวรกายด้วยน้ำอุ่น คือ น้ำต้มปล่อยไว้ให้อุ่น แล้วสรงสนาน ต่อจากการสรงสนานนี้ไป ก็ระบายอีกครั้งเดียวบวกกับ ๒๙ เป็น ๓๐ ครั้ง อย่างนี้พระเจ้าข้า”

พระองค์ทรงรับทราบโดยแสดงพระกิริยาให้รู้ พระอานนท์เถระก็นั่งอยู่ด้วยในที่เฝ้า ท่านกำหนดจดจำไว้ เมื่อเรื่องที่ทูลเป็นที่เข้าใจกันได้แล้ว ชีวกโกมารภัจจ์ก็กราบถวายบังคมลาสู่เคหาสน์บ้านตน

สมเด็จพระทศพลทรงใช้พระโอสถระบาย ตามวิธีที่ชีวกโกมารภัจจ์ทูลแนะนำทุกประการ ไม่เคลื่อนคลาด ระบายเสร็จแล้ว ทรงได้สุขภาพสำราญพระหฤทัย เป็นปัจจัยบำเพ็ญพุทธกิจสั่งสอนเวนัยสัตว์สืบอนุสนธิต่อไป ฯ

ยาระบายวิเศษของชีวกโกมารภัจจ์ขนานนี้ อย่างที่ว่ามานี้ มีข้อควรคิดอยู่ ๒ ประการ คือ

ยาระบายดมสูดกลิ่นทางจมูก และกำหนดการระบายไว้ห่อละ ๑๐ ครั้ง การสูดกลิ่น หรือดมสูดกลิ่น อาตมาผู้เขียนเรื่องนั่งนึกขึ้นมาได้

ครั้งหนึ่งเขานิมนต์ไปบังสุกุล เขาเอาศพออกจากโลง ศพนั้นไม่มีผ้าห่อหุ้ม กำลังขึ้นพองจวนจะเฟอะ กลิ่นเหม็นแรงที่สุด เขาเอาใบไม้วางบนท้องศพที่นอนหงาย แล้วเอาผ้าสบงทอดวางบนใบไม้ อาตมาเข้าไปชักผ้าบังสุกุล กลิ่นกำลังพอง เข้าไปยืนจับผ้าว่า อนิจจา กว่าจะจบ ถูกกลิ่นศพอัดเข้าจมูกซ้ำ ๆ แทบทนไม่ไหว เสร็จแล้วออกมา ท้องขึ้นลั่นครืด ๆ พอกลับถึงกุฏิ ต้องรีบไปส้วม อุจจาระพุ่งจู๊ด ๓ ครั้งนี้แต่ไม่เป็นไร ไม่ได้ฉันยา หายเงียบไปเอง

ดังนี้พอชวนให้เชื่อได้ในการดมสูดกลิ่น แต่จะกินหรือดม ไม่สำคัญอะไรเป็นแต่ทำให้แปลกกว่าเขาหน่อยเท่านั้น ประโยชน์ของยาถ่าย ก็ต้องการระบายอุจจาระหมักหมมออก จะใช้โดยวิธีใดก็ตาม เมื่อออกได้ก็ใช้ได้ ถึงจุดจบเท่านั้น ฯ

แต่ที่กำหนดครั้งคราวว่า ดมสูดห่อที่หนึ่ง ๑๐ ครั้งนี้ที่สอง ๑๐ ครั้ง ที่สาม ๑๐ ครั้งนั้น ฟังยาก จะให้ตรงเผงได้อย่างไร ต้องกำหนดน้ำหนักอุจจาระในท้องว่ามีน้ำหนักเท่าไร แล้วเฉลี่ยออกเป็นส่วนเท่า ๆ กัน ให้ครบ ๓๐ ส่วน ดมสูดยา ๑ ห่อ ระบายออกมา ๑๐ ส่วน ส่วนหนึ่ง ๆ มีน้ำหนักเท่ากัน คือ ๑๐ ครั้ง ห่อที่ ๒ ห่อที่ ๓ ก็เช่นเดียวกัน ต้องทำได้อย่างว่านี้ ยา ๓ ห่อจึงจะครบ ๓๐ ครั้งนี้แต่จะทำได้ หรือไม่ถ้าทำไม่ได้ ที่พูดไว้เป็นเรื่องฟังยากดังว่าแล้ว

ชีวกโกมารภัจจ์ทูลขอพรพระพุทธองค์

ครั้งหนึ่ง พวกพุทธมามกชน ชาวกรุงราชคฤห์ ชวนกันทำบุญถวายทานแด่พระภิกษุสงฆ์ มีองค์สมเด็จพระพุทธเจ้าเป็นประธาน เป็นการพิเศษ ณ พระเวฬุวนาราม ตอนเมื่อพระพุทธองค์เสวยพระกระยาหารเสร็จแล้ว และพระภิกษุสงฆ์ทั้งหลายฉันอาหารเสร็จแล้ว ชีวกโกมารภัจจ์นำผ้าสิวัยยกะ ๒ พับ เข้าเฝ้าสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า กราบถวายบังคมแล้วทูลขอพระพุทธองค์ว่า :-

"พระสงฆ์พุทธสาวกทั้งหลาย ยินดีอยู่ตามป่า นิยมถือผ้าบังสุกุล เป็นการปฏิบัติประจำ ไม่ยอมรับผ้าจีวรที่คฤหบดีถวาย เพราะฝ่าพระบาทยังมิได้ทรงอนุญาตให้รับ ขอจงทรงพระกรุณาโปรดอนุญาตให้พระสงฆ์พุทธสาวกทั้งหลาย รับผ้าจีวรที่คฤหบดีถวายเถิด ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป ผิดชอบอย่างไรที่ข้าพระพุทธเจ้าทูลขอนี้ แล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด"

เมื่อพระพุทธองค์ทรงสดับแล้ว ก็ทรงพิจารณาถึงประโยชน์ ทรงเห็นว่าชอบดี ควรอนุญาต จึงได้ตรัสประทานอนุญาต เพื่ออนุเคราะห์แก่พระสาวก และทายกผู้ถวายด้วย

ชีวกโกมารภัจจ์ เมื่อพระพุทธองค์ทรงอนุญาต แสดงอาการให้เห็นว่าเกิดปีติปราโมทย์มาก ยกผ้า ๒ พับขึ้นแสดงแล้วทูลว่า

" ผ้าสิวัยยกะคู่นี้เป็นผ้าเนื้อดีพิเศษกว่าผ้าอื่น ๆ พระมหากษัตริย์จัณฑปัชโชโต กรุงอุชเชนี ที่ข้าพระพุทธ เจ้าได้ไปรักษาพระโรค ณ กาลครั้งนั้น ได้ทรงพระกรุณาส่งมาพระราชทานแก่ข้าพระพุทธเจ้า ข้าพระพุทธเจ้าพิจารณาแล้วเห็นว่า ไม่เหมาะสมที่จะใช้เอง เป็นผ้าสมควรแด่องค์สมเด็จพระพุทธเจ้า และสมเด็จพระเจ้าพิมพิสาร จะพึงทรงใช้ คิดเห็นดังนี้แล้วก็เก็บไว้เพื่อถวายแด่ฝ่าพระบาท การทำบุญใหญ่กันวันนี้ จึงนำมาด้วย ขอฝ่าพระบาทจงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า จงทรงรับผ้านี้ไว้ทรงใช้สอยเถิดพระเจ้าข้า จักเป็นผลานิสงส์อันยิ่งใหญ่แก่ข้าพระพุทธเจ้า"

แล้วก็น้อมเกล้าถวายผ้าคู่นั้น

พระพุทธองค์ทรงรับแล้ว ทรงแสดงพระธรรมเทศนาอนุโมทนาในการกุศลทานของชีวกโกมารภัจจ์ และของมหาชน ซึ่งร่วมกันบำเพ็ญในคราวเดียวกัน ณ กาลครั้งนั้น เมื่อจบพระธรรมเทศนาลง พระอรรถกถาจารย์มักเพิ่มเติมเสริมต่อ กล่าวไว้ว่า ชีวกโกมารภัจจ์ได้บรรลุผลเป็นพระอริยบุคคล ชั้นพระโสดาปัตติผล เป็นพระอริยะชั้นต่ำ แต่แน่นอนที่จะตรัสรู้ธรรมชั้นสูงก้าวหน้ายิ่งขึ้นไป ไม่ถอยหลัง โดยประการฉะนี้

ชีวกโกมารภัจจ์สร้างวัดถวายพระพุทธเจ้า

ชีวกโกมารภัจจ์คิดถึงตัว ปรารถนาจะอบรมจิตใจในทางธรรมให้มากยิ่งขึ้น จึงคิดว่า เราควรจะเข้าเฝ้า นั่งใกล้พระพุทธเจ้าวันละ ๒ ครั้ง เช้าเย็นจึงจักดี การนั่งเฝ้าสั่งสนทนาจะสิ้นเวลาเท่าใดนั้นไม่กำหนด แล้วแต่เรื่องที่จะต้องพูด ต้องฟังมากหรือน้อยเท่านั้น ถือวันละ ๒ ครั้งเป็นเกณฑ์ เป็นทางพูนเพิ่มกองการกุศล และเจริญก้าวหน้าในทางธรรมปฏิบัติ

แต่พระราชอุทยานเวฬุวัน พระอารามหลวง ที่พระพุทธเจ้าประทับกับพระสาวกภิกษุสงฆ์นั้น ห่างไกลสำหรับเรา ไปมาไม่สะดวก ควรสร้างวัดสำหรับตัวขึ้นใหม่สักวัด

ดีกว่า จึงจะเข้าเฝ้าวันละ ๒ เวลาได้สะดวก พระราชอุทยานอัมพวัน (สวนมะม่วง) ที่พระมหากษัตริย์พระราชทานเรานั้นใกล้บ้าน ไปมาสะดวกดี จำต้องอุทิศถวายอัมพวันเป็นที่ธรณีสงฆ์สร้างวัดเสียเถิด

คิดตกลงแล้ว ก็เริ่มดำเนินงานก่อสร้าง หานายช่างมากะการ คุมกำลังคนงาน สืบหาไม้อิฐปูนเครื่องทัพพสัมภาระก่อสร้างนานาประการตามความต้องการ สร้างอาคารสถานขึ้น เล็กใหญ่ ครบตามธุรกิจซึ่งจะต้องใช้ เป็นอาคารอิฐปูนก็มี ไม้ก็มี กุฎีเป็นหลัง ๆ วางเป็นแถวแนวเหมาะสมเป็นที่ประทับขององค์สมเด็จพระพุทธเจ้า และพระภิกษุทั้งหลาย ศาลาที่ประชุมกระทำสังฆกิจ โรงธรรมสากัจฉา แสดงพระธรรมเทศนา สถานที่วิเวกบำเพ็ญสมณธรรม บ่อน้ำ กำแพง วงรอบเป็นเขตวัด ที่ธรณีสงฆ์ครบหมดตามที่ต้องการ

เสร็จเรียบร้อยแล้ว กราบบังคมทูลเชิญเสด็จ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพร้อมด้วยพระสงฆ์พุทธสาวก เสด็จเข้าประทับอาศัยในวัดใหม่ บำเพ็ญกุศลทานฉลองเป็นการใหญ่ เมื่อเลี้ยงอาหารบิณฑบาตทานแด่พระภิกษุสงฆ์ มีองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นประธานเสร็จแล้ว ถวายบริขารจีวรทาน ให้ครองผ้าสบงจีวรอีกต่อหนึ่ง

เสร็จแล้ว ชีวกโกมาภัตกราบบังคมทูลมอบถวายอาวาสแด่พระภิกษุสงฆ์ ขาดจากกรรมสิทธิ์เจ้าของเดิม ตามความนิยมในกาลครั้งนั้น นับว่าชีวกโกมารภัจจ์ได้บริจาคปัจจัยทานแด่พระสงฆ์ มีองค์สมเด็จพระพุทธเจ้าเป็นประธาน ครบหมดทั้ง ๔ ประการ คือ จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ คิลานเภสัช เสร็จการมอบถวายแล้ว พระพุทธองค์ทรงแสดงเทศนาอนุโมทนาในกุศลทานพิเศษนี้ จบลงเป็นเสร็จกิจเรื่องการสร้างวัดถวาย

วัดนี้มีชื่อระบือไปในหมู่ชาวกรุงราชคฤห์ตามนิมิตเดิมของสวนว่า ***“วัดอัพวนาราม”*** บ้าง ***“ชีวกัมพวนาราม”*** บ้าง ส่วนชีวกโกมารภัจจ์ ซึ่งเป็นเจ้าของวัด ก็อุปถัมภ์วัดนี้ไปจนตลอดชีพ ได้เข้าเฝ้า นั่งใกล้สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าวันละ ๒ เวลาเช้าเย็น สมความประสงค์ตามที่จำนองไว้ และได้เที่ยวตรวจตราดูแลพระภิกษุสงฆ์ทั่วทั้งวัด รูปใดขาดแคลนด้วยปัจจัยสิ่งใด ก็จัดการเพิ่มเติมด้วยปัจจัยสิ่งนั้น แม้เกิดอาพาธป่วยเจ็บ ก็รักษาพยาบาลให้จนหายปรกติ พระภิกษุสงฆ์สมบูรณ์พูนสุข อยู่ดีกินดี บำเพ็ญสมณกิจได้สะดวก เพราะชีวกโกมารภัจจ์ตั้งใจอุปถัมภ์ดูแลด้วยจิตศรัทธาปสาทะอันเข้มแข็ง พระภิกษุสงฆ์ที่ชีวกโกมารภัจจ์อุปถัมภ์เป็นสมณะที่ดีทั้งนั้น เป็นพระอริยบุคคลเป็นส่วนมาก ไม่ใช่สมณะเลว ๆ เหลวแหลกอย่างที่เขาด่าว่า

“ที่ลุ่มน้ำขัง ไหลหลั่งจากดอน ที่ร้อนคนหนี เย็นดีคนดก ลาภฟรีชีรก สกปรกทั้งเพ เฮโลลงน้ำ ป๋อม ๆ ๆ เขี่ยมันลงไปให้หมด อ้ายพวกเจ้าพระฝาง เมืองสวางคบุรี”

ชีวกโกมารภัจจ์รักษาแผลโลหิตุปบาท

พระภิกษุรูปหนึ่งเป็นเจ้า นามว่า ***“เทวทัต”*** เป็นเจ้านายในวงศ์กษัตริย์สากิยะโกลิยะวงศ์ เป็นพระชนิษฐภาดา (น้องชาย) ของพระนางพิมพา ยโสธรบวรลักษณ์ เจ้าเทวทัตตกุมารเข้ามาทรงผนวช บวชในพระพุทธศาสนาพร้อมกับเจ้านายหลายพระองค์ เช่น เจ้าอนันทกุมาร ที่เรียกกันว่า ***“พระอานนท์”*** เป็นต้น

เจ้าพระเทวทัตพระองค์นี้ ใช้เรียกกันห้วน ๆ สั้น ๆ ว่า ***“พระเทวทัต”*** พระเทวทัตทรงผนวชแล้ว ไม่ได้คุณพิเศษอะไรในทางมรรคผล คนอื่น ๆ ที่บวชพร้อมกัน เขาได้มรรคผลเป็นพระอริยบุคคลไปหมด ที่พระเทวทัตไม่ได้มรรคผล เห็นจะเพราะกิเลสหยาบบาปหนา ***ปาปิจฺโฉ*** *- ปรารถนาลามก,* ***อิจฺฉาปกโต -*** *เป็นคนอยากได้เป็นปกติจะเอาทุกด้าน มักอิจฉาริษยา,* ***ทัสสนะ -*** *หรือทิษฐินอกคอกนอกรีดผิดแนวแห่งเหตุผล*

นับตั้งแต่บวชใหม่ ๆ มา ไม่มีชื่อเสียงดีในทางใดหมด พวกพุทธมามกชน ไม่มีใครถามถึง ไม่มีใครเอ่ยชื่อถึง เป็นคนอันดับชื่อเสียงในทางดี ไม่เหมือนพระเถรองค์อื่น ๆ นี่เป็นเหตุให้พระเทวทัตน้อยอกน้อยใจ ทนไม่ไหว คิดพุ่งพล่านไปด้วยแรงกิเลสอยากจะหาบุคคลผู้อุปถัมภ์สร้างอิทธิพล มุ่งกระทำความเสียหายให้มากยิ่งขึ้น คือ อยากจะครองตำแหน่งเป็นพระพุทธเจ้า เพื่อปกครองภิกษุสงฆ์ทั้งหมดเสียเอง

เมื่อคิดไล่ตัวไปถึงบุคคลผู้มีอำนาจ ที่จะเข้ายึดครอง ก็นึกถึงอชาตศัตรูมงกุฎราชกุมาร ซึ่งเป็นพระราชโอรสของพระเจ้าพิมพิสาร เป็นโอรสชั้นเจ้าฟ้าลูกหลวง ดำรงตำแหน่งมงกุฎราชกุมาร สำหรับจะครองราชสมบัติเป็นพระมหากษัตริย์สืบสันตติวงศ์ต่อไปในมคธประเทศ พระราชกุมารพระองค์นี้ยังทรงพระเยาว์ ตั้งอยู่ในยุวพุทธิกะ

ความคิดความเห็นยังอยู่ในฐานเป็นคนหนุ่ม ยังไม่ล่วงล้ำถึงชั้นผู้ใหญ่ได้ พระเทวทัตจึงคิดว่าจำเราจะล่อลวงหลอกหลอนให้อยู่ในอำนาจ แล้วจะได้เป็นกำลังของเราตกลงใจเอามันละฮือ เมื่อพระเทวทัตคิดตก เก็บความสำเร็จไว้ ณ ภายใน นึกทะนงอิ่มเอิบอยู่ในใจ กระหยิ่มยิ้มย่องพองตัวทุกอิริยาบถ

ครั้นได้โอกาส วันหนึ่งพระเทวทัตเข้าไปหาอชาตศัตรูราชกุมาร ในตอนนี้พระอรรถกถาจารย์กล่าวว่า พระเทวทัตแปลงเพศเป็นอย่างอื่น นิรมิตงูขึ้นพาดพันตัวก็ดี เหาะไปโดยทางอากาศ แสดงให้เห็นว่าพระเทวทัตมีวิชาดีมากอยู่แล้ว พระเทวทัตศึกษาทางกลวิทยาหรือทางใด หรือผู้เรียบเรียงพูดมากไป แล้วแต่ท่านผู้อ่านจะพึงพิจารณา ถ้าพระเทวทัตชำนาญทางกลวิทยาก็ดี ทางฌานก็ดี ทำไมจึงไม่เที่ยวทำกับคนอื่น ๆ บ้าง ชื่อเสียงจะได้ดี ลาภผลจะได้เกิด จักไม่ต่ำต้อยน้อยหน้าพระภิกษุองค์อื่น ๆ

อชาตศัตรูราชกุมารเกิดความเลื่อมใส พอพระทัยในพระเทวทัต ผดุงขึ้นไว้เป็นที่เคารพนับถือ มอบพระองค์เป็นผู้อุปถัมภ์พระเทวทัตตั้งแต่นั้นมา ทุกสิ่งทุกอย่างเมื่อพระเทวทัตเกิดความต้องการขึ้นแล้ว อชาตศัตรูราชกุมารทรงจัดหาให้สมความประสงค์หมด พระเทวทัตก็คุมพรรคพวกที่เป็นพระภิกษุพาล ๆ เข้าไว้ได้มาก อาศัยกำลังของอชาตศัตรูมกุฎราชกุมารคนเดียว จิตใจของพระเทวทัตก็ยิ่งกำเริบเสิบสาน ชักจูงแนะนำให้อชาตศัตรูมกุฎราชกุมารจัดการปลงพระชนม์พระเจ้าพิมพิสาร ผู้เป็นพระราชบิดาของพระองค์เอง เพื่อขึ้นครองราชสมบัติ ส่วนตัวพระเทวทัตเองก็จะพยายามปลงพระชนม์องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เพื่อครอบครองพระภิกษุบริษัทเสียเอง

เริ่มลงมือดำเนินงาน พระเทวทัตขอกำลังจ้างคนสันทัดทางธนูศร ให้ไปยิงสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระพุทธองค์ทรงผจญนายสันทัดธนูศร นายสันทัดธนูศรแพ้ยอมจำนน นับเป็นครั้งที่หนึ่ง

ต่อมาพระเทวทัตทูลขอกำลังอีก ปล่อยช้างหลวงชื่อ ***“นาฬาคีรี”*** ซึ่งกำลังบ่มมันคลั่ง ปล่อยออกมาให้ขยี้สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ในเวลาเสด็จออกจากวัด พระพุทธองค์ทรงผจญ ช้างนาฬาคีรี ถึงหมอบแพ้ ยอมราบคาบ นับเป็นครั้งที่สอง

กาลต่อมาครั้งหนึ่ง สมเด็จสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จเปลี่ยนพระอิริยาบถ เสด็จขึ้นประทับ ณ เขาคิชกูฏ ที่เคยประทับ พระเทวทัตรู้การเปลี่ยนพระอิริยาบถของพระพุทธองค์แล้ว คุมพรรคพวกตามขึ้นไปสู่ยอดเขาคิชกูฏ หวังปลงพระชนม์ พระพุทธองค์จึงไปคุมพวกซุ่มซ่อนอยู่ในที่แห่งหนึ่งใกล้ ๆ ที่ประทับ เตรียมพร้อม พวกเราเตรียมพร้อม เตรียมอะไร ก้อนหินซิวะ กลิ้งมันตามลงไปเวลาเสด็จลงจากยอดเขา คงจะต้องตายกันเป็นศพ ๆ ทีเดียว ที่รอดตายไปได้ก็หัวแตก ขาหัก จมูกบี้ ตาบอด นี่คือมรรคผลนิพพานของพระเทวทัต จำไว้นะ

เมื่อถึงเวลาสมควรแก่พระประสงค์แล้ว สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจะเสด็จลงจากยอดเขา ตรัสสั่งพระอานนท์เถระให้พระภิกษุสงฆ์เตรียมตัว เสร็จแล้วเคลื่อนกระบวน พระพุทธองค์เสด็จนำหน้า พระเทวทัตรู้โดยวางสายลับไว้ ก็คุมพวกเตรียมตัวพร้อมแล้ว พระเทวทัตนำกระบวนขึ้นที่สูง ตรงทางที่กระบวนของพระพุทธองค์เสด็จลง ก็ทำการหักหลัง บัญชาให้ช่วยกันงัดก้อนหินก้อนหนึ่งสูงใหญ่มาก แต่รากฐานไม่ลึก ได้กะหมายกันไว้แล้ว ลงมือเร็ว เรียกกำลัง เฮโลสาระพา ๆ เอา เฮโลสาระพา เนื้อตัวเป็นเกลียวเรี่ยวแรงมาแล้วผลัก ๆ เอา เคลื่อนแล้ว

พอกระบวนพระพุทธองค์เสด็จถึงหน้าถ้ำมัททกุจฉิ ก้อนหินยักษ์ของคณะพระเทวทัตก็เคลื่อนหลุดออกจากฐาน กระโจนอย่างกะนกพุ่งตัวออกจากกิ่งไม้ ลิ่ว ๆ ตึงครืน กระทบกับหินผาก้อนใหญ่ ขนาดเขาเล็ก ๆ ข้างล่าง เสียงสนั่นกึกก้องอย่างกะฟ้าผ่า หินแตกกระจาย พวกพระภิกษุในกระบวนของพระพุทธองค์เคราะห์ดี ไม่มีใครเป็นอันตราย มีสะเก็ดหินก้อนเล็ก ๆ ก้อนหนึ่งบินหวือมากระทบพระชงฆ์ของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผัวะ พองโน เกิดเป็น***โลหิตุปบาท -ห้อเลือดขึ้น***

พระพุทธองค์ทรงทราบด้วยพระปรีชาญาณว่า เหตุการณ์อันนี้เกิดขึ้นเพราะการกระทำของพระเทวทัต แล้วรีบนำกระบวนพระภิกษุสงฆ์ตรงไปยัง ***“ชีวกกัมพวนาราม - วัดสวนมะม่วง”*** ของชีวกโกมารภัจจ์ เมื่อเสด็จถึงแล้ว ก็ตรัสบัญชาพระอานนท์เถระให้ไปตามชีวกโกมารภัจจ์มารักษาแผลโลหิตุปบาท พระอานนท์เถระรับพระพุทธบัญชาแล้ว ก็ถวายบังคมลาไปแจ้งแก่ชีวกโกมารภัจจ์

ชีวกโกมารภัจจ์รับทราบแล้ว ก็รีบมาเฝ้าโดยด่วน ได้ตรวจแล้ว ใช้ยาพอกแผลเอาผ้าพันเสร็จเรียบร้อยแล้วทูลว่า ***“ข้าพระพุทธเจ้าจะไปรักษาคนป่วยอีกคนหนึ่งภายในพระนคร แล้วจะกลับมาอีก ขอฝ่าพระบาทอย่าเพิ่งแก้ผ้าพันแผลก่อน จนกว่าข้าพระพุทธเจ้าจะกลับมา ข้าพระพุทธเจ้าจะจัดทำถวายเอง”*** แล้วถวายบังคมลาเข้าไปในพระนคร ทำการรักษาคนไข้ที่เขารับไว้

เมื่อชีวกโกมารภัจจ์รักษาคนไข้เสร็จแล้ว ก็รีบมาเฝ้าพระพุทธองค์โดยด่วนเวลาพลบค่ำใกล้จะมัวมืด เดินมาพอถึงประตูพระนครก็ปิดเสียแล้ว ออกไปเฝ้าไม่ได้ตามที่ทูลนัดหมายไว้ จำเป็นต้องกลับบ้าน นอนวิตกกระวนกระวายโอดครวญขึ้นนานาประการ ทำเสียแทบอกหัก บาปหนักเสียแล้วเรา สัญญาไว้กับพระพุทธองค์ เวลาแก้

ผ้าพันแผลก็ล่วงเลยไปแล้ว จะเกิดเจ็บปวดขึ้นที่แผล พระพุทธองค์จะทรงเร่าร้อนพระทัยตลอดคืนแน่แล้ว

ส่วนพระพุทธองค์ ทรงทราบเหตุการณ์ขัดข้องของชีวกโกมารภัจจ์ โดยพระวิจารณญาณกระจ่างชัด เมื่อถึงเวลาแก้ผ้าพันแผลตามที่ชีวกโกมารภัจจ์กำหนดไว้ จึงตรัสเรียกพระอานนท์เถระ ให้มาแก้ผ้าพันแผลนั้นออกเสีย เมื่อพระเถระแก้แล้วแผลนั้นแห้งล่อนหายเป็นปรกติ ประดุจเปลือกไม้ที่สะเก็ดแห้งได้ร่วงหลุดออกไป ฉะนั้น จัดว่าแผลโลหิตุปบาทของพระองค์หายดีแล้ว

ครั้นเวลารุ่งขึ้นเช้า ยังไม่ทันสว่างดี ชีวกโกมารภัจจ์ก็รีบออกจากบ้านมาเฝ้าพระพุทธองค์ ถวายบังคมแล้วทูลว่า ***"ข้าพระพุทธเจ้าวิตกเดือดร้อนนอนไม่หลับตลอดคืน เสียคำมั่นสัญญาที่ทูลไว้ ไปรักษาคนไข้ช้าไปหน่อย กลับออกมา ประตูพระนครปิดเสียแล้ว งง หมดทางที่จะออกมาเฝ้า แก้ผ้าพันแผลได้ ต้องกลับบ้านนอนเป็นทุกข์ว่า ความเร่าร้อนพระหฤทัย เพราะความปวดแผลจักเกิดแด่พระพุทธองค์เป็นแน่นอน เป็นอย่างไรพระเจ้าข้า แผลเป็นอย่างไร ? ความเร่าร้อนได้เกิดขึ้นแด่ฝ่าพระบาทตามที่คิดคาดไว้บ้างหรือไม่?"***

เมื่อชีวกโกมารภัจจ์ทูลถามดังว่านั้นแล้ว พระพุทธองค์ก็ตรัสตอบเป็นทางธรรมประกาศผลแห่งความสิ้นกิเลสว่า ***"ความเร่าร้อน หรือความเจ็บนั้น เป็น ๒ ประการ คือ ความร้อนกาย และใจ หรือความเจ็บกาย และเจ็บใจ ใน ๒ ประการนั้น ความร้อนใจหรือเจ็บใจของเราไม่มี ได้ดับสนิทไปแล้วเมื่อวันตรัสรู้ ณ ภายใต้โพธิพฤกษ์"*** แล้วพระองค์ตรัสเป็นข้อธรรมว่า ***"คตทฺธิโน วิโสกสฺส วิปฺปมุตฺตสฺส สพฺพธิ สพฺพคนฺถปฺปหีนสฺส ปริฬาโห น วิชฺชติ"*** แปลว่า ***"ความร้อนใจย่อมไม่มีแก่ผู้ที่หลุดพ้นพิเศษแล้ว จากทางไกล คือ วัฏฏะ ๓ กิเลส กรรม วิบาก ขัดล้างกิเลสเครื่องรึงรัดทั้งหลายในธรรมทั้งปวง หมดความเศร้าโศกเสียใจ ดังนี้ พระดำรัสจบลง ชีวกโกมารภัจจ์พอใจ เต็มใจชื่นใจมาก กราบลงแทบฝ่าพระบาททั้งคู่ของพระพุทธองค์ ฯ"***

โชคดีของชีวกโกมารภัจจ์ ที่ได้รักษาแผลโลหิตุปบาทของพระพุทธองค์ให้หายมีเกียรติคุณ แนบไปกับพระพุทธศาสนาตลอดกาลนานไกล แต่ไปอัปรีย์จัญไรอยู่กับพระเทวทัต ผู้กระทำโลหิตุปบาท โดยอำนาจกิเลสหยาบบาปหนา ปรารถนาลามกชื่อเสียงเหม็นอยู่ตลอดกาลนานไกล อกุศลทุจริตที่ปิดบังดังผงไว้ ก็ระเบิดตูมตามกันขึ้นในวันที่เขากระทำโลหิตุปบาทนั้นเอง

ในชั่ววันหนึ่งกับคืนหนึ่ง ข่าวอันลามกของพระเทวทัต ก็ระบือลือกระฉ่อนทั่วไป ทั้งภายในและภายนอกแห่งพระมหานครราชคฤห์ ประชาชนนับแสนโจษกันเสียงระเบ็งเซ็งแซ่ว่า พระเทวทัตภิกษุบาปหาบตัณหา พาพรรคพวกขึ้นไปยอดเขา มุ่งจะปลงพระชนม์แห่งองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ช่วยกันงัดก้อนหินลงมาเดชะพระบารมีพลานุภาพของพระพุทธองค์ ได้ผลเพียงโลหิตุปบาทเท่านั้น พระเทวทัตยังยุยงแนะนำพระมหากษัตริย์อชาตศัตรูราช ให้ทรงกระทำปิตุฆาตปลงพระชนม์พระเจ้าพิมพิสารนอกราชสมบัติ พระราชบิดาของพระองค์เอง เพื่อความมั่นคงแห่งราชสมบัติอีกด้วย เสียงอัปมงคลออกจากมหาชนทั่วไปทุกแห่งหน กล่าวคำหยาบคายต่อพระมหากษัตริย์ หมิ่นพระบรมเดชานุภาพโดยมิได้เกรงกลัวต่ออำนาจใด ๆ เพราะไปทรงคบค้ากับพระเทวทัตภิกษุบาป และพากันแช่งด่าพระเทวทัตหยาบคายนานาประการ

ส่วนพระเทวทัตก็กลัวอำนาจมหาชน พาพรรคพวกลอดเล็ดหนีออกนอกพระราชอาณาจักร ไปอยู่ที่คยาสีสะประเทศ ชื่อเสียงเสียชั่วร้ายของพระเทวทัตตามกันไปกับความดีของชีวกโกมารภัจจ์ โดยประการดังนี้ ฯ

ชีวกโกมารภัจจ์นำพระเจ้าอชาตศัตรูเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า

อชาตศัตรูมกุฎราชกุมาร มีพระอัชฌาสัยคด ทรยศ ไม่ซื่อตรง ขาดความจงรักภักดีในพระเจ้าพิมพิสาร ผู้เป็นพระราชบิดามาเป็นเดิมแล้ว เมื่อทรงคบค้าสมาคมกับพระเทวทัต ก็ยิ่งทรงฮึกเหิมมากขึ้น

ในเบื้องต้นของมกุฎราชกุมารพระองค์นี้ พระราชชนนีของพระองค์ คือ พระนางเจ้าเวเทหิยะบรมราชินี พระอัครมเหสีของพระเจ้าพิมพิสาร จอมทัพมคธินทราธิราช เวลาพระนางเจ้าตั้งพระครรภ์ พระนางเจ้าทรงสุบินนิมิตร้าย และมีการแพ้พระครรโภทรอีกด้วย พระนางเจ้าทรงเรียกคณะพระโหรเข้าเฝ้า ให้ทำนายนิมิตร้ายดังว่านั้น คณะพระโหราจารย์ทำนายว่า ***“พระราชโอรสในพระครรโภทรประสูติออกมาจักเป็นศัตรูกับพระราชบิดา จักคิดการปลงพระชนม์พระราชบิดา”***

พระนางเจ้าทรงเชื่อตามที่คณะพระโหราจารย์ทำนาย จึงทรงคิดกำจัดเสียโดยวิธีการประหารต่าง ๆ เช่น เสวยยาทำลายเป็นต้น แต่ไม่สำเร็จตามที่ทรงมุ่งหมายทุกวิธี พระเจ้าพิมพิสารทรงทราบเข้า จึงตรัสบัญชาสั่งให้งด ปล่อยให้ประสูติออกมาค่อยแก้ไข

เอาภายหลัง เมื่อพระราชโอรสประสูติออกมาแล้ว ก็พระราชทานพระนามว่า ***"อชาตศัตรู"*** แปลว่า ***"เกิดมาไม่เป็นศัตรู หรือไม่เกิดเป็นศัตรู"*** ดังนี้

เมื่อทรงเจริญวัยเป็นยุพราช ได้ทรงคบค้ากับบาปมิตร คือ พระเทวทัต ก็เข้ารูปเดิม พากันแหลกเหลวป่นปี้ ปู้ยี่ปู้ยำ อชาตศัตรูราชกุมารทรงพยายามปลงพระชนม์พระราชบิดา เพื่อราชสมบัติโดยอุบายนานาประการหลายครั้งหลายคราว ตามคำยุยงต่อเติมของพระเทวทัต จนกระทั่งถึงซ่อนอาวุธไว้ในพระองค์ เข้าเฝ้าพระราชบิดาหมายจะปลงพระชนม์ แต่ทหารมหาดเล็กผู้รักษาการภายในพระราชวัง ขอประทานพระอนุญาตตรวจค้นพระองค์ตามระเบียบธรรมเนียม ค้นแล้วก็พบอาวุธ แล้วกราบบังคมทูลความผิดของมกุฎราชกุมารแด่พระเจ้าพิมพิสาร พระองค์ตรัสบัญชาให้นำคดีขึ้นสู่ศาล ศาลพิพากษาตัดสินให้ประหารชีวิตมงกุฎราชกุมาร แต่พระเจ้าพิมพิสารผู้เป็นพระราชบิดาพระราชทานอภัยโทษ โดยพระราชอำนาจสมบูรณาญาสิทธิราช

กาลต่อมา พระเจ้าพิมพิสารทรงมอบราชสมบัติ จัดการพระราชพิธีราชาภิเษกให้พระราชโอรส อชาตศัตรูมงกุฎราชกุมารขึ้นครองราชสมบัติตามพระราชประสงค์สืบสันตติวงศ์ต่อไป

พระเจ้าอชาตศัตรู เมื่อได้ราชสมบัติเป็นพระเจ้าแผ่นดินแล้ว ก็ทรงเห็นว่าพระราชบิดาของพระองค์อยู่นอกราชสมบัติ สิ้นพระราชอำนาจในแผ่นดินแล้ว แต่อาจกลับคืนขึ้นได้อีก เพราะข้าราชการทั้งฝ่ายทหารและพลเรือนยังจงรักภักดีอยู่ จำต้องจัดการประหารเสียให้เด็ดขาด เวลานี้เป็นโอกาสเหมาะดี ตรัสบัญชาให้จับพระราชบิดาขังให้ทำการควบคุมกันอย่างหนาแน่น ตรัสบัญชาให้ทำการทรมานพระราชบิดาโดยประการต่าง ๆ ในที่สุดก็ให้เอามีดกรีดฝ่าพระบาท ไม่ให้ทรงเดินได้ และไม่ให้เสวยพระกระยาหาร จนสวรรคต

การกระทำของพระเจ้าอชาตศัตรูด้วยความพยายาม เพื่อจะปลงพระชนม์พระราชบิดา ต้องการราชสมบัติ จนสำเร็จถึงที่สุด พระราชบิดาสวรรคตนี้ ได้ระเบิดไหลรั่วแพร่ออกไปในหมู่ประชาชนทั่วพระมหานครราชคฤห์ และจังหวัดราชอาณาจักรมคธพร้อมกับการกระทำโลหิตุปบาท ในพระพุทธองค์ของพระเทวทัต เรื่องสวรรคตของพระเจ้าพิมพิสารนอกราชสมบัติ และเรื่องกระทำโลหิตุปบาทแด่พระพุทธองค์เหตุการณ์ทั้ง ๒ ได้แพร่สะพัดออกไปพร้อมกัน

มหาชนพลเมืองพากันเคียดแค้น เกลียดชัง พระเจ้าอชาตศัตรูว่าเป็นกษัตริย์อธรรม น้ำใจบาปหยาบช้า กล่าวหาว่าให้ปลงพระชนม์พระเจ้าพิมพิสาร พระราชบิดาของพระองค์เอง เพราะทรงคุณค่ากับพระเทวทัต ภิกษุพาลใจบาปผู้มุ่งร้าย คิดปลงพระชนม์แห่งองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า กระทำโลหิตุปบาทแด่พระพุทธองค์อชาตศัตรูไม่สมควรแก่ราชสมบัตินานาประการ พร้อมกับการแช่งด่าพระเทวทัตระคนปนกันไป พยายามคุมกำลังจะลุกฮือขึ้น ฉุดออกจากราชบัลลังก์ เป็นกษัตริย์นอกราชสมบัติ

พระเจ้าอชาตศัตรูทรงตกพระทัย ทรงหวาดหวนต่อภัยอันใหญ่ยิ่งนี้มาก ตรัสบัญชาให้เชิญชีวกโกมารภัจจ์เข้าเฝ้า ทรงเพื่อขอความช่วยเหลือ ชีวกโกมารภัจจ์ทูลสรรเสริญยกย่องพระพุทธคุณ โดยเอนกประการยืดยาวมาก เพื่อปลุกพระทัยของพระเจ้าอชาตศัตรูให้เกิดศรัทธาปสาทะในพระพุทธองค์ จะได้ทรงเห็นพระคุณ ขะมักเขม้นในการที่จะเสด็จเข้าเฝ้าพระพุทธองค์โดยด่วนและทูลว่า ***“ประชาชนพลเมืองมคธทั้งประเทศ ยอมเคารพนับถือพระพุทธองค์เป็นสรณะที่พึ่งอันแรงกล้า น้ำหนึ่งใจเดียวกัน ถ้ารีบเสด็จมาเฝ้าสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสียโดยเร็วแล้ว หากจะเหลืออยู่บ้างก็ค่อยคิดจัดการแก้ไขกันต่อไปในภายหลัง แต่ก่อนอื่น อันเป็นกิจที่จะต้องกระทำก็คือ รีบเสด็จเฝ้าสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธ เจ้าเสียโดยเร็ว”***

พระเจ้าอชาตศัตรูทรงพอพระทัย ทรงรับจะปฏิบัติตามคำแนะนำ ตรัสบัญชาให้ชีวกโกมารภัจจ์จัดการเตรียมการเสด็จในตอนค่ำคืน เวลานั้นพระพุทธองค์เสด็จประทับอยู่ ณ วัดชีวกกัมพวนาราม ของชีวกโกมารภัจจ์

ชีวกโกมารภัจจ์ เอกอัครมหาอำมาตย์ จัดการเสด็จพระราชดำเนินโดยพระเกียรติ์ยศอันใหญ่ยิ่ง พิเศษแปลกประหลาดมากกว่าทุกคราว และจัดการคุ้มครองป้องกันองค์พระมหากษัตริย์อชาตศัตรูด้วยกำลังทหารอย่างแข็งแรง วางทหาร ๒ ข้างทางเสด็จซ้ายขวา ข้างละ ๗ แถว คัดเลือกแต่เฉพาะสันทัดในเพลงอาวุธเท่านั้น เกรงประชาชนพลเมืองจะรุกล้อมเข้ามา เสด็จออกเวลาประมาณ ๒ ทุ่ม ทรงช้างพระที่นั่งเป็นราชพาหนะ ชีวกโกมารภัจจ์ เอกอัครมหาอำมาตย์เป็นผู้นำเสด็จ

เมื่อเสด็จถึงหน้าวัดอัมพวัน เกิดการขลุกขลักกันขึ้นนิดหน่อย ด้วยความเงียบสงัดในวัด แม้ว่ามีพระสงฆ์ในวัดตั้งพันรูป พระเจ้าอชาตศัตรูทรงสงสัย หรือระแวงว่าชีวกโกมารภัจจ์จะคิดการกบฏชิงราชสมบัติ ให้ทรงหวาดหวั่น ไม่กล้าเสด็จเข้าไปในวัด

แต่ชีวกโกมารภัจจ์พยายามทูลแก้การทรงระแวงภัยนั้น ให้ต่อไปได้ จึงทรงยอมเสด็จเข้าไป เมื่อเสด็จถึง ทรงนมัสการพระพุทธองค์โดยความเคารพแล้ว พระพุทธองค์ก็ตรัสปฏิสันถารเพื่อเปิดทางความสนิทคุ้นเคย กำจัดความกระดากขวยเขินแล้ว พระเจ้าอชาตศัตรู ตรัสถามพระพุทธองค์ถึงสามัญผล คือ ผลของความเป็นสมณะ หรือผลของการบวชว่า ***"การบวชเป็นสมณะได้ประโยชน์อะไร"*** ปัญหานี้ส่อให้เห็นว่าพระมหากษัตริย์ผู้ตรัสถาม ห่างไกลจากพระพุทธศาสนามาก ไม่ได้ประโยชน์อะไรเลยในการที่ทรงคบค้ากับพระเทวทัต

ความเป็นสมณะ หรือเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนา มิได้หมายความเพียงแต่ครองผ้าเหลือง นุ่งเหลืองห่มเหลืองเท่านั้น ต้องมีวัตรปฏิบัติ เครื่องชักฟอก เช็ดล้างขัดเกลาจิตใจเป็นสำคัญ วัตรปฏิบัตินั้นเรียกสั้น ๆ ว่า พระธรรมวินัย หรือไตรสิกขา ไตรสิกขาคือ ศีล สมาธิ ปัญญา กล่าวโดยพิสดาร ก็คือ มรรค ประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ ตั้งใจ ***ปฏิบัติด้วยอาการ-สุปฏิปนฺโน ปฏิบัติดี, อุชุปฏิปนฺโน-ปฏิบัติตรง ๆ, ญายะปฏิปนฺโน-ปฏิบัติเพื่อนิพพาน ความสิ้นกิเลส และทุกข์ทั้งปวง, สามิจิปฏิปนฺโน-ปฏิบัติน่าเคารพนับถือให้ได้รับความเคารพนับถือจากชุมชน ไม่ทำตนเป็นศัตรู เป็นกัลยาณมิตรของโลกไม่เป็นภัยอันตราย ไม่เป็นที่น่าเกลียดกลัวของประชุมชน*** เช่นนี้ ความเป็นสมณะจึงจักเกิดผลดี

พูดย่อ ๆ สั้น ๆ อีกที ก็ควรจะว่า พวกสมณะหรือพวกพระเป็นคนพวกบริสุทธิ์ มักน้อยเอาแต่น้อย ๆ พอบริหารชีวิตไปวันหนึ่ง ๆ เท่านั้น เป็นมิตรของโลก ไม่ใช่ศัตรูของโลก เพราะไม่เบียดเบียนใคร แม้สัตว์เล็กน้อย

สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงแสดงผลแห่งความเป็นสมณะในพระพุทธศาสนา เริ่มต้นตั้งแต่ได้ศรัทธาปสาทะความเชื่อถือ เลื่อมใส และความเคารพนับถือจากประชาชนแล้ว อุปถัมภ์บำรุงด้วยปัจจัย ๔ คือ จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ คิลานเภสัช ได้ความสะดวก เยือกเย็น จิตใจบริสุทธิ์เข้าไปเป็นชั้น ๆ เป็นลำดับ ๆ ตามกำลังการปฏิบัติที่ไม่ถอยหลัง เหมือนคนซักฟอกเสื้อผ้าที่เปรอะเปื้อนด้วยมลทิน อาศัยความเพียรพยายาม จนกระทั่งถึงพระอรหัตตผล จนสำเร็จกิจเป็นวิมุตตินิพพานเป็นที่สุด จัดเป็นสามัญญผล คือ ผลแห่งความเป็นสมณะในพระพุทธศาสนา ทรงแสดงประทานแด่พระเจ้าอชาตศัตรูมหาราชแห่งประชาชาติมคธ

เมื่อพระพุทธองค์ทรงแสดงพระธรรมเทศนาสามัญญผลจบลงแล้ว พระเจ้าอชาตศัตรูไม่ได้ทรงสำเร็จมรรคผลอะไร เป็นแต่เพียงเกิดศรัทธาปสาทะ ทรงเชื่อถือเลื่อมใสในพระรัตนตรัย และทรงชื่นชมยินดีในพระธรรมเทศนาเท่านั้น

การที่ไม่ได้มรรคผลเมื่อจบพระธรรมเทศนาลงนั้น เข้าใจกันมาว่า เพราะโทษที่ทรงกระทำปิตุฆาต ปิดกำบังเสียเป็นนิวรณ์สิงอยู่ไม่รู้หาย

ต่อจากพระธรรมเทศนาจบแล้ว มหาราชอชาตศัตรู ทรงรู้สึกสำนึกพระองค์ถึงปิตุฆาตที่ทรงกระทำ อันเป็นความผิดที่ร้ายแรงใหญ่หลวง เป็นนิวรณ์ประจำพระหฤทัย คอยกระซิบทักท้วงอยู่เสมอไม่รู้หาย พระองค์ทรงเห็นอุบายว่า จะต้องเปิดเผยโทษความผิดร้ายแรงนี้แด่พระพุทธองค์เสียที เห็นจะดี เป็นวิถีทางจะเบาบางลงได้บ้าง ทรงคิดแล้ว ทรงเปลี่ยนพระอิริยาบถประทับทรงนั่งกระโหย่งพระบาทประนมพระหัตถ์ถวายบังคม ทูลขอ ***“อัจจโยโทษ”*** ***ต่อองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ว่า “อัจจโย มัง ภันเต อัจจคมา ยถาพลัง ยถามูฬหัง ยถาอกุสลัง โยหัง ภันเต ปิตรัง ธัมมิกัง ธัมมราชานัง อัสสริ ยัสสะ การณา ชีวีตา โวโรเปสิ ตัสสะ เม ภันเต ภควา อัจจยัง อัจจยโต ปฏิคคัณหาตุ อายติง สังวรายะ”***

ดังนี้ แปลว่า

“พระเจ้าข้า โทษทับถมข้าพระพุทธเจ้า โดยอำนาจความหลง ไม่รู้ผิดชอบ โดยอำนาจอกุศลจิต คิดการผิดธรรม พระเจ้าข้า ข้าพระพุทธเจ้าใช้ให้คนปลงพระชนม์พระราชบิดา ผู้มีพระทัยเป็นธรรม ครองราชสมบัติเป็นธรรม เพื่อราชสมบัติ พระพุทธองค์จงทรงพระกรุณาโปรดรับโทษของข้าพระพุทธเจ้า ให้ข้าพระพุทธเจ้าพ้นโทษ ข้าพระพุทธเจ้าจะตั้งใจระมัดระวัง ไม่ทำความชั่วอย่างใด ๆ ต่อไป”

เมื่อพระมหากษัตริย์อชาตศัตรู ทูลขอประทานอัจจโยโทษจบลง สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงรับฟังการขอประทานอัจจโยโทษนั้น ด้วยพระวาจาว่า

“มหาบพิตรให้คนปลงพระชนม์พระราชบิดา ผู้มีพระทัยเป็นธรรม เพื่อราชสมบัติเป็นความผิดอย่างร้ายแรง มีโทษใหญ่หลวง ทรงรู้สึกสำนึกพระองค์แล้ว ทรงแสดงเปิดเผย ซึ่งความผิดนั้นไม่ปิดบัง เป็นวิถีทางระเบียบอย่างที่ดี ในธรรมวินัยศาสนาของเรา มหาบพิตร จงตั้งพระทัยระมัดระวัง อย่าทรงกระทำกรรมใด ๆ ซึ่งเป็นความชั่วเช่นนั้น ต่อไปอีก”

พระเจ้าอชาตศัตรูมหาราช ทรงแสดงพระองค์เป็นพุทธมามกะจนตลอดพระชนม์ชีพแล้ว ถวายบังคมลาพระพุทธองค์ เสด็จกลับเข้าพระราชนิเวศน์วังหลวงพร้อมด้วยอำมาตย์ราชบริพาร โดยพระเกียรติยศอันใหญ่ยิ่ง ปลอดภัย เป็นสวัสดิภาพ ฯ

ประชาชนพลเมืองที่พากันเคียดแค้น เกลียดชังต่อพระองค์พระมหากษัตริย์อชาตศัตรูมหาราช คิดคุมกำลังก่อการจลาจลลุกฮือขึ้นล้มราชบัลลังก์นั้น ก็สงบเงียบไปในที่ทั่ว ๆ ไปเพราะการเสด็จเข้าเฝ้าพระพุทธองค์ขอประทานอภัยโทษ และแสดงพระองค์เป็นพุทธมามกะของพระเจ้าอชาตศัตรูนั้น มหาชนชาวพระนครราชคฤห์ได้ทราบทั่วถึงกัน นับว่าเหตุการณ์อันร้ายแรงน่าหวาดเสียวสงบกันลงได้ เพราะอาศัยอุบายของชีวกโกมารภัจจ์ เอกอัครมหาอำมาตย์ผู้เดียว ที่ชักนำพระเจ้าอชาตศัตรูเสด็จเข้าเฝ้าสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ ชีวกโกมารภัจจ์ไม่ใช่จะมีเกียรติคุณดีแต่เฉพาะเป็นแพทย์หมออย่างเดียวเท่านั้น ย่อมมีเกียรติคุณดีในทางราชการแผ่นดินอีกด้วยนานาประการ ดังที่ยกมาว่านี้ ฯ

ชีวกโกมารภัจจ์ทูลขอไม่ให้บวชคนมีโรคติดต่อ

ในยุคหนึ่ง ได้เกิดโรคสกปรก โรคร้ายแรง โรคติดต่อขึ้นในพระมหานครราชคฤห์ ได้ระบาดไปทั่วกรุง ตลอดถึงจังหวัดที่ใกล้เคียง โรคติดต่อนั้น ระบุว่า ***กุฏฐัง-ขี้เรื้อน, คัณโฑ- ฝีหรือฝีดาษ, กิลาโส- ขี้กลาก, โสโส-ไข้มองคร่อ, อปมาโร-ลมบ้าหมูชักเป็นคราว ๆ*** (การแปลชื่อโรคจากภาษามคธออกเป็นภาษาไทยนี้ ความหมายในครั้งนี้ จะให้ตรงตามความหมายในครั้งนั้นได้ยาก เพราะเป็นกาลนานไกลประมาณสองพันปีเศษ ถือเอาแต่ใจความว่า โรคผิวหนัง โรคร้ายแรง ที่ติดต่อได้ก็แล้วกัน) รวมเป็นโรค ๕ อย่างดังว่านั้น

เมื่อโรค ๕ ประการนี้ระบาดมากขึ้น ชีวกโกมารภัจจ์ก็ปล้ำป้องกัน และปล้ำบำบัดรักษามาก หนักไปใน ๒ ด้าน คือ ด้านหนึ่งภายในราชสำนัก อีกด้านหนึ่งเป็นฝ่ายพระภิกษุสงฆ์ แต่ฝ่ายด้านประชาชนนั้นย่อหย่อนไป เพราะคนเจ็บป่วยภายในพระราชสำนักก็ดี พระภิกษุสงฆ์เจ็บป่วยในคณะสงฆ์ก็ดี เห็นธุรกิจของชีวกโกมารภัจจ์โดยตรง จะย่อหย่อนไม่ได้ ถึงแม้ว่าด้านประชาชนมีผลประโยชน์แก่เขามากด้วยค่าจ้างรักษาก็จริงอยู่ แต่ก็จำเป็นต้องย่อหย่อน เพราะจะเสียความสัตย์ เป็นคนเห็นแก่ลาภไปส่วนเมตตา

กรุณาที่จะให้คนหายป่วยเจ็บนั้น เป็นธรรมประจำสันดานของชีวกโกมารภัจจ์อยู่ แต่จะทำให้สมบูรณ์ได้ยาก เพราะเหลือบ่ากว่าแรง ประชาชนเล่า ส่วนมากยอมไว้วางใจเชื่อถือความสามารถของนายแพทย์ ชีวกโกมารภัจจ์คนเดียว แพทย์หมออื่น ๆ แม้มีอยู่มาก ก็ไม่สู้ใครนิยมชมชอบ ฯ

อาศัยเหตุดังว่ามานั้น คฤหัสถ์บางคนที่เป็นโรคอย่างใดอย่างหนึ่งใน ๕ ประการนั้น ก็เกิดคิดอุตริขึ้น เข้าบวชเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนา เพื่อจะได้รับการบำบัดรักษาจากนายแพทย์ ชีวกโกมารภัจจ์ ได้ความสะดวกดี เมื่อได้รับการบำบัดรักษาจากชีวกโกมารภัจจ์สมความปรารถนาแล้ว โรคหายเป็นปกติดีแล้ว ก็ลาสิกขาสึกออกมาเสีย เพราะจุดประสงค์ในการบวชต้องการเพียงเท่านั้น

เมื่อคนหนึ่งทำได้มีผลดี คนอื่น ๆ ที่เป็นโรคเช่นนั้น ก็เอาอย่าง เข้าบวชบ้าง พระภิกษุที่เป็นโรคติดต่อดังว่านั้น ก็ยิ่งมีจำนวนมากสูงขึ้นทุกวันในหมู่สงฆ์ ทำให้ติดต่อกันขึ้น ลามปามเลอะเทอะไปหมดในคณะสงฆ์

ชีวกโกมารภัจจ์จับได้ โดยเห็นคนบวชเป็นภิกษุกันมาก และสึกมาก บวชมากแต่สึกเร็ว เกิดความสงสัย วันหนึ่งชีวกโกมารภัจจ์จับมือนายทิดที่สึกใหม่คนหนึ่ง ถามความประสงค์ในการบวชว่า บวชเพื่ออะไรจึงสึกเร็ว นายทิดคนนั้นก็ตอบชี้แจงให้ฟังแจ่มแจ้งชัดเจน ได้ความว่า บวชเพื่อได้รับการรักษาโรคเท่านั้น โรคหายแล้วก็ต้องสึก จะบวชอยู่ทำอะไร เป็นอย่างนี้กันทั้งนั้น

ชีวกโกมารภัจจ์ทราบเรื่องแล้ว ร้องว่า ***“อุบ๊ะ เล่นแบบนี้แย่สิวะกู คณะสงฆ์ก็งอมแงมเป็นแมวตกน้ำ ต้องวิกัปเรื่องนี้ไว้ในใจก่อน”***

เมื่อได้โอกาสเวลาเหมาะ ชีวกโกมารภัจจ์เข้าเฝ้าสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทูลเล่าเหตุการณ์ที่คนมีโรคติดต่อประการใดประการหนึ่งใน ๕ ประการนั้นเข้ามาบวชในพระพุทธศาสนา ดังที่ได้สอบสวนมาแล้ว ให้ทรงทราบ และทูลถวายความเห็นว่า

“ควรที่ฝ่าพระบาททรงวางบทบัญญัติห้ามเสีย ไม่ให้สงฆ์บวชคนมีโรคเช่นนั้น ข้าพระพุทธเจ้าตั้งใจมาจะทูลขอไม่ให้บวชคนเช่นนั้น ขอจงทรงพระกรุณาโปรดประทานแก่ข้าพระพุทธเจ้าเถิด พระเจ้าข้า”

พระพุทธองค์ตรัสว่า ***“ชอบแล้ว เราจักห้ามตามความประสงค์ของท่านเป็นความเสียหายในหมู่สงฆ์มาก จริงอย่างว่า”***

เมื่อชีวกโกมารภัจจ์ถวายบังคมลากลับแล้ว สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสบัญชาให้ประชุมพระภิกษุสงฆ์ แล้วเสด็จเข้าประทับในที่ชุมนุมสงฆ์ ทรงแสดงโทษคนที่มีโรคติดต่อ ๕ ประการ แม้ประการใดประการหนึ่ง เข้ามาบวชเป็นพระภิกษุในพระศาสนาพากันลามปามติดต่อเลอะเทอะ แล้วทรงวางบทบัญญัติห้ามเด็ดขาด เป็นอันตรายิกธรรม ขัดต่อความเป็นภิกษุ ไม่ให้สงฆ์ หรือภิกษุรูปใดรูปหนึ่งรับบวชเข้าไว้อีก ตั้งแต่วันนั้นเป็นต้นไป ถ้าผู้ใดฝ่าฝืน จัดว่ามีโทษเป็นอาบัติตามพระพุทธบัญญัตินั้น แล้วเลิกประชุมเสด็จกลับ โดยประการดังนี้

ชีวกโกมารภัจจ์ทูลถามเรื่องอุทิศมังสะ

ครั้งหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จประทับอยู่ ณ ชีวกัมพวนาราม คือ วัดสวนมะม่วงของนายแพทย์ชีวกโกมารภัจจ์ พระมหานครราชคฤห ครั้งนั้นวันหนึ่ง ชีวกโกมารภัจจ์เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ถวายบังคมแล้วดูท่าที เมื่อได้โอกาสจึงทูลถามพระพุทธองค์ว่า -

“เรื่องนี้น่าสงสัยพระพุทธเจ้าข้า ข้าพระพุทธเจ้าได้ยินได้ฟังมานานแล้ว เขาพูดกันอย่างนี้ว่า – มากคนด้วยกัน ฆ่าสัตว์ อุทิศเจาะจงถวายพระสมณโคดมและพระสมณโคดมก็ทรงทราบเรื่องดีอยู่ว่า เขาฆ่าเพื่อตน แล้วก็เสวยเนื้อสัตว์นั้น ๆ ทั้ง ๆ ที่รู้อยู่ว่า เขาฆ่าเพื่อตน ดังนี้ คำพูดอย่างนี้ถูก หรือผิด ตรงตามพระพุทธประสงค์หรือไม่ ? เป็นธรรม หรือผิดธรรม เป็นการกล่าวตู่พระพุทธองค์หรือไม่ ? ข้าพระพุทธเจ้าสงสัยเกิดเป็นนิวรณ์กลัดกลุ้มสุมใจข้าพระพุทธเจ้ามานานแล้ว ขอประทานพระกรุณาโปรดเฉลยให้แจ่มแจ้งเถิดพระเจ้าข้า”

พระพุทธองค์ตรัสตอบชีวกโกมารภัจจ์ว่า

“คำพูดอย่างนั้นไม่เป็นธรรม เสียเหตุผล ผิดไม่ตรงตามความมุ่งหมายของเรา เป็นการกล่าวตู่เราอย่างแท้จริง”

ชีวก ตั้งใจพึงกำหนดจดจำให้ดีนะ เนื้อสัตว์ที่ไม่บริสุทธิ์ พระภิกษุไม่ควรฉันมีอยู่ ๓ คือ ได้เห็น ได้ยิน และสงสัย ดังนี้

ที่ว่าได้เห็น คือ เห็นเขากำลังฆ่าสัตว์ อุทิศเพื่อตน

ที่ว่าได้ยิน คือ ได้ยินเขาพูดกันว่า จะฆ่าสัตว์อย่างนี้อย่างนั้น อุทิศเพื่อตน

ที่ว่าสงสัย คือ สงสัยไปว่าเขาจะฆ่าอุทิศเพื่อตน

เนื้อสัตว์ ๓ อย่างนี้เป็นเนื้อไม่บริสุทธิ์ ภิกษุไม่ควรฉัน ถ้าขืนฉันเข้าไป ต้องเป็นอาบัติโทษตามที่เราบัญญัติไว้

เนื้อสัตว์ที่บริสุทธิ์ ภิกษุควรฉันได้นั้น มีอยู่ ๓ อย่าง คือ ที่ไม่ได้เห็น ไม่ได้ยิน ไม่ได้รังเกียจสงสัย เนื้อสัตว์บริสุทธิ์อย่างว่านี้ภิกษุฉันได้ ไม่มีโทษ พ้นจากโทษตามที่เราบัญญัติไว้

ชีวก ภิกษุในศาสนาของเรา บรรดาศิษย์สาวกของเรา ย่อมมีพรหมธรรมประจำจิตใจ คือ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา เป็นอโนทิสสผรนา แผ่ไปในหมู่สัตว์ทั่วสากลโลกธาตุ โดยไม่เจาะจงผู้หนึ่งผู้ใด เสมอภาคหมด ไม่เบียดเบียนใคร ไม่ก่อเวรกับใคร เที่ยวสัญจรไปในที่ต่าง ๆ เมื่อทายกคนใดคนหนึ่งได้เห็น เกิดมีจิตเลื่อมใสศรัทธา ปรารถนาจะบริจาคทาน จะถวายภัตตาหาร นิมนต์พระภิกษุนั้นไปฉันภัตตาหารในบ้าน เธอรับนิมนต์แล้ว ก็ไปฉันตามเจตจำนงของทายก ทายกนั้นเลี้ยงดูด้วยภัตตาหารอย่างประณีตก็ดี พระภิกษุนั้นมิได้คิดเพลิดเพลินกำเริบเสิบสานในรสอาหารว่า วันนี้อร่อยดีจริง หมูเห็ดเป็ดไก่ปูปลาน่ากิน ปรุงด้วยฝีมืออันชำนาญ ดีใจจนพูดพล่าม ทำอย่างไรหนอจึงจะได้กินอย่างนี้ทุกวันเสมอไป อาการอันลามกอย่างนี้ไม่มี หากได้รับการเลี้ยงดูด้วยภัตตาหารอันเลวทรามเล่า ก็มิได้คิดเสียอกเสียใจว่าวันนี้โชคไม่ดี นี่อาหารของคนบ้านคนดง จะฉันเข้าไปได้หรือ ขออย่าให้พบอย่างนี้ต่อไปอีกเลย อาการอย่างนี้ก็ไม่มีแก่ภิกษุนั้น

พระภิกษุนั้นทำในจิต คิดว่า ประโยชน์ของอาหารก็เพื่อยังชีวิตให้เห็นไปได้เท่านั้น เขาเลี้ยงดู เขาให้อย่างไร เราก็กินอย่างนั้น ***“ปรปฏิพัทธาเมชีวิกา”*** ชีวิตของเราอาศัยคนอื่น ดังนี้

ชีวก อย่างที่ว่ามานั้น ภิกษุนั้นจะเสียพรหมธรรม คือ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา ได้หรือ และจัดว่าเบียดเบียนตน และเบียดเบียนคนอื่น ได้หรือ ?

ชีวกโกมารภัจจ์ทูลว่า ***“ไม่ได้พระพุทธเจ้าข้า”***

พระพุทธองค์ตรัสต่อไปว่า ***“พระภิกษุนั้น ฉันอาหารบริสุทธิ์แล้ว ไม่มีโทษ ไม่เสียคุณสมบัติ คือ พรหมธรรม ไปได้เลย”***

ชีวก ผู้ฆ่าสัตว์อุทิศต่อเราตถาคตและศิษย์สาวกของเราตถาคต จะต้องพบเห็นอาการที่เป็นบาป ไม่สมควร ๕ อย่าง คือ เวลาจับสัตว์มัด สัตว์นั้นย่อมตกใจ เป็นทุกข์ นี้อย่างหนึ่ง เวลาสั่งให้ฆ่า สัตว์นั้นย่อมตกใจเป็นทุกข์ นี้อย่างหนึ่ง เวลาที่เราตถาคตก็ดี ศิษย์สาวกของเราตถาคตก็ดี ฉันเนื้อสัตว์นี้อย่างหนึ่ง ล้วนเป็นอาการแห่งบาป ไม่สมควรทั้งนั้น

คำพูดที่กระฉ่อนไปในที่ต่าง ๆ ซึ่งท่าน ***"จำมาถามนั้น เป็นคำพูดผิด ไม่ตรงตามความหมายของเรา เป็นคำพูดที่เสียเหตุผล ไม่เป็นธรรม ไม่เป็นสุภาษิต"***

เมื่อพระพุทธองค์ทรงแสดงเรื่องนี้จบลงแล้ว ชีวกโกมารภัจจ์สรรเสริญพระพุทธพจน์ ที่ทรงแสดงเหมือนแสงประทีปส่องทาง แจ่มกระจ่างในใจ สิ้นความสงสัย มีใจเบิกบานสำราญรื่น กราบลงแทบพระยุคลบาททั้งคู่ นึกถึงธุรกิจที่จะต้องทำแล้ว ถวายบังคมลากลับสู่นิเวศน์สถานแห่งตน

ชีวประวัติของบรมครุแพทย์ชีวกโกมารภัจจ์ ที่ประกอบอยู่ในหนังสือคัมภีร์พระพุทธศาสนามีมาก ที่ยกมาแสดงนี้ เพียงเท่าที่พบเห็นด้วยความพยายามอันน้อยของพระอริยเมธี ป. ๙ วัดสัมพันธวงศ์เท่านั้น เข้าใจว่าจะยังมีอยู่มาก เพราะทางมามีมาได้หลายทาง คือ มาทางพระสุตตันตปิฎก ก็มี ทางพระวินัยปิฎก ก็ได้ และคัมภีร์อรรถกถาก็มาก ยุติเอาเพียงเท่านี้

หากค้นพบได้ดี ๆ น่าฟัง ค่อยเพิ่มเติมเอาเมื่อพิมพ์ต่อไปภายหน้า ครั้งนี้แม้จะไม่หมดสิ้นก็ตาม ก็เป็นทางให้ผู้ที่สนใจเรื่อง บรมครุแพทย์ ชีวกโกมารภัจจ์ ได้ทราบดีพอแก่ความต้องการเหมือนกัน ต่อไปหากจะเพิ่มมาอีก ก็เท่านั้นเอง

อ่านแล้วสรุปความลงว่า ชีวกโกมารภัจจ์เป็นคนสำคัญคนหนึ่งครั้งพุทธกาล เป็นคนดี มั่นคงในศีลธรรม ซื่อสัตย์สุจริต ปัญญาดี มีความสามารถในกิจกรรม รู้วิชาแพทย์ดีเยี่ยม ทำประโยชน์ให้แก่ประเทศชาติและพระพุทธศาสนาดีมาก ทั้งในด้านการแพทย์เยียวยารักษาโรค และทางราชการแผ่นดิน ดังที่ปรากฏแล้ว น่าเคารพนับถือบูชา ควรถือเอาเป็น ***"ทิฏฐานุคติ"*** ตัวอย่างไว้ประพฤติตาม สืบอนุสนธิของคนดีต่อ ๆ ไป โดยประการดังนี้.

เปมงฺกโร ภิกฺขุ
วัดบรมนิวาส วรวิหาร
วันที่ ๕ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๐๑

ประวัติวัดสัมพันธวงศาราม วรวิหาร

เขตสัมพันธวงศ์ กรุงเทพมหานคร

ประวัติวัดสัมพันธวงศาราม วรวิหาร
ความเบื้องต้น

วัดสัมพันธวงศาราม หรือ วัดเกาะแก้วลังการาม เป็นพระอารามหลวงชั้นตรี ชนิดวรวิหาร ตั้งอยู่ใกล้แม่น้ำเจ้าพระยา ในท้องที่ตำบลสัมพันธวงศ์ อำเภอสัมพันธวงศ์ จังหวัดพระนคร

ตามประวัติพระอารามหลวงฉบับกรมการศาสนา ซึ่งจัดพิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพของเจ้าคุณพระวรญาณวิสุทธิ์ (เขียน วรเลโช) วัดเทพศิรินทราวาสเมื่อ ๒๒ มิถุนายน ๒๕๐๖ กล่าวว่า

พระอารามหลวงชั้นตรี ชนิดวรวิหาร อยู่ริมถนนทรงวาด เหนือวัดปทุมคงคา อำเภอสัมพันธวงศ์ จังหวัดพระนคร เป็นวัดโบราณ เดิมชื่อวัดเกาะแก้วลังการาม เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรีทรงสร้างในรัชกาลที่ ๓ พระราชทานนามใหม่ว่า วัดสัมพันธวงศาวาส

ส่วนตำนานพระอารามหลวง ฉบับเจ้าพระยาวิชิตวงศ์วุฒิไกร (ม.ร.ว.คลี่ สุทัศน์) ได้เรียบเรียงทูลเกล้าฯ ถวายในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และได้ทรงพระกรุณาโปรดตรวจแก้ไขพระราชทานไว้ พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพของท่านผู้เรียบเรียง เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๗ กล่าวว่า

วัดสัมพันธวงษาราม อยู่ถนนสำเพ็ง เหนือวัดปทุมคงคา เดิมชื่อวัดเกาะแก้วลังการาม เป็นวัดโบราณในรัชกาลที่ ๓ เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรี ทรงสร้างในรัชกาลที่ ๔ พระราชทานนามใหม่ว่า ***"วัดสัมพันธวงษาราม"***

เพื่อขจัดปัญหาเรื่องการพระราชทานนามวัดดังกล่าวให้หมดสิ้นไป ในระหว่างตำนานพระอารามหลวงทั้ง ๒ ฉบับ จึงค้นหนังสือพระราชพงศาวดาร ในสมัยรัชกาลที่ ๔ ฉบับที่พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพคุณหญิงธรรมสารเนติ (อบ บุนนาค) เมื่อวันที่ ๑๗ กุมภาพันธ์ ๒๔๗๗ เรื่องทรงตั้งและแปลงนามวัดต่าง ๆ ต่อไปได้ความว่า

"ชื่อวัดทรงใหม่ วัดราชประดิษฐ์ ๑ วัดมหรรณพาราม ๑ วัดบุรณศิริมาตยาราม ๑ วัดนามบัญญัติ ๑ วัดโสมนัสวิหาร ๑ วัดตรีทศเทพ ๑ วัดบรมนิวาส ๑ วัดไชยฉิมพลี ๑ วัดเวฬุราชิณ ๑ วัดสมุหประดิษฐ์ เจ้าพระยานิกรบดินทร์สร้างที่เมืองสระบุรี ๑ วัดสุปฏิการาม เมืองนครไชยศรี ๑ ชื่อวัดทรงแปลงใหม่ วัดน้อยบางใส้ไก่ แปลงว่า วัดหิรัญรูจี, วัดพระยาญาติการามเดิม แปลงว่า วัดพิชัยญาติการาม, วัดใหม่ทรงแปลงว่า วัดอนงคาราม, วัดประยูรวงศ์อาวาส แปลงว่า วัดประยูรวงศาราม, วัดดอกไม้ แปลงว่า วัดบุบผาราม, วัดอรุณราชธาราม แปลงว่า วัดอรุณราชวราราม, วัดหงษาราม แปลงว่า วัดหงศรัตนาราม, วัดกรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส แปลงว่า วัดชิโนรสาราม, วัดระฆังโฆสิตาราม แปลงว่า วัดราชคัณฑิยาราม, **วัดเกาะแก้วแปลงว่า วัดสัมพันธวงศาราม**, วัดตะเคียน แปลงว่า วัดมหาพฤฒาราม, วัดสระเกศแปลงว่า วัดเจดียบรรพตาราม, วัดบางลำภู แปลงว่า วัดสังเวชวิศยาราม ฯลฯ"

อาศัยหนังสือตำนานพระอารามหลวง ฉบับของเจ้าพระยาวิชิตวงศ์วุฒิไกรและพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๔ เรื่องทรงตั้งแปลงนามวัดต่าง ๆ ก็พอจะเป็นเครื่องยืนยันได้ว่า การเปลี่ยนแปลงชื่อวัดเกาะแก้วลังการามเป็นวัดสัมพันธวงศาราม หรือวัดสัมพันธวงษาราม นี้เกิดขึ้นในรัชกาลที่ ๔ แม้ปัจจุบันทางราชการหรือประชาชน

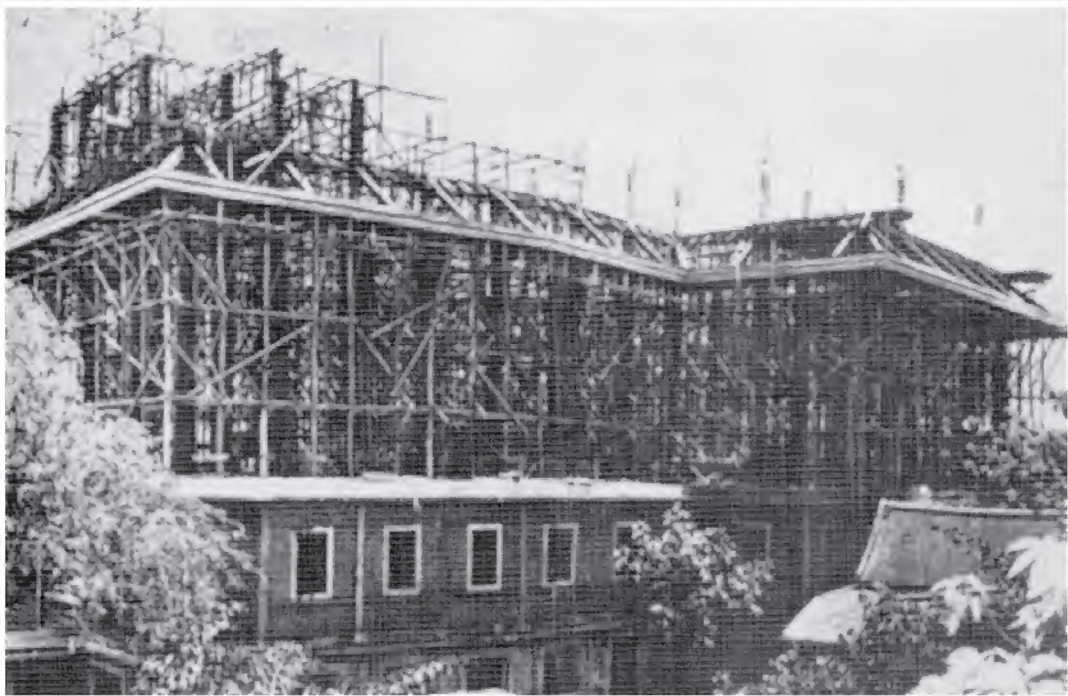
ส่วนมากจะนิยมเรียกว่า "วัดสัมพันธวงศ์" ทางวัดก็มิได้รับรองหรือสนับสนุน ตลอดจนขอเปลี่ยนแปลงแต่ประการใด แต่ที่ได้นำเรื่องดังกล่าวมาพิมพ์ไว้ก็เพียงเพื่อต้องการให้ผู้ที่ยังไม่ทราบจะได้ทราบ เพราะบางครั้งทางวัดเคยใช้ชื่อเต็มว่า "วัดสัมพันธวงศาราม" ผู้ที่ไม่เคยทราบประวัติความเป็นมาของวัด ก็วิพากย์วิจารณ์ไปต่าง ๆ กัน มีทั้งดีและไม่ดี อันนี้เป็นเหตุให้ได้พยายามสืบสวนข้อเท็จจริง เพื่อให้เป็นที่ประจักษ์ชัดว่า อะไรผิด อะไรถูก ไม่ใช่ต้องการเอาเป็นแพ้เป็นชนะกันแต่ประการใด จึงขอฝากไว้ให้ผู้ที่เคยวิพากย์วิจารณ์ได้ทราบด้วย

ประวัติเบื้องต้น

วัดสัมพันธวงศารามเป็นพระอารามหลวงชั้นตรี ชนิดวรวิหาร ตั้งอยู่ใกล้แม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันออก ในท้องที่แขวงสัมพันธวงศ์ เขตสัมพันธวงศ์กรุงเทพมหานคร เดิมเป็นวัดราษฎร์ มีนามว่าวัดเกาะ หลักฐานในการสร้างวัดแต่เดิมไม่ปรากฏท่านผู้ใดใครเป็นผู้สร้าง ทราบแต่ว่าเป็นวัดโบราณเก่าแก่ มีมาตั้งแต่สมัยพระนครศรีอยุธยา ก่อนสถาปนากรุงเทพมหานครเป็นราชธานี

การบูรณะปฏิสังขรณ์

เมื่อครั้งเริ่มก่อสร้างพระอุโบสถสามชั้นหลังใหม่

ในรัชกาลที่ ๑

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เมื่อได้ทรงสร้างกรุงเทพ-มหานครเป็นราชธานี สถาปนาราชจักรีวงศ์แล้ว มีพระราชประสงค์จะทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้มั่นคงสถาพร จึงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯให้พระบรม-วงศานุวงศ์ ทำการบูรณะปฏิสังขรณ์วัดต่าง ๆ ขึ้นใหม่หลายวัด

รัตนโกสินทร์ศก ๑๕ ตรงกับปีมะโรง อัฐศก จ.ศ. ๑๑๕๘ พ.ศ. ๒๓๓๙ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้ สมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรี (สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ) พระนามเดิมจุ้ย ต้นราชสกุล มนตรีกุล ผู้เป็นพระโอรสองค์ที่ ๕ ในสมเด็จพระพี่นางเธอเจ้าฟ้ากรมพระศรีสุดารักษ์ (แก้ว) ไปบูรณะปฏิสังขรณ์วัดเกาะใหม่หมดทั้งอาราม ทรงสร้างพระอุโบสถ พระวิหาร พระวิหารคต หอระฆังด้วยก่ออิฐถือปูน กุฏีสร้างด้วยไม้มุงกระเบื้อง

ทรงบูรณะปฏิสังขรณ์อยู่กี่ปีไม่มีหลักฐานปรากฏ เมื่อบูรณะปฏิสังขรณ์เสร็จเรียบร้อยแล้ว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สถาปนาวัดเกาะที่บูรณะปฏิสังขรณ์แล้วนั้น ขึ้นเป็นพระอารามหลวง พระราชทานนามใหม่ว่า ***"วัดเกาะแก้วลังการาม"*** มีการเฉลิมฉลองสมโภชพระอาราม เป็นงานมหกรรมใหญ่โตมีมหรสพ คือ ละครเรื่องอิเหนาประชัน ๒ โรง สมกับที่ท่านผู้เป็นแม่กองงานบูรณะปฏิสังขรณ์ เป็นผู้เชี่ยวชาญในวิชานาฏศาสตร์และจินตกวี

ในรัชกาลที่ ๓

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชศรัทธาทำการปฏิสังขรณ์อีก แต่จะทรงปฏิสังขรณ์สิ่งใดไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัด เพียงแต่พบหลักฐานในพระราชพงศาวดาร รัชกาลที่ ๓ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ พิมพ์เมื่อ พ.ศ. หน้า ๓๕๐ เรื่องการปฏิสังขรณ์และสร้างพระอารามความว่า "วัดเกาะแก้วเป็นวัดของกรมหลวงพิทักษ์มนตรีบูรณะไว้ก่อนชำรุดไป ให้ซ่อมแซมและทำกุฏีสงฆ์ขึ้น"

ในรัชกาลที่ ๔

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงบูรณะปฏิสังขรณ์วัดเกาะแก้วลังการามอีก เสร็จแล้วทรงพระราชดำริว่า ***"วัดเกาะแก้วลังการาม"*** เป็นวัดที่สมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้าฯ กรมหลวงพิทักษ์มนตรี ผู้ทรงเป็นสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอในสมเด็จพระศรีสุริเยนทรามาตย์ พระบรมราชชนนีของพระองค์ ได้เป็นผู้รับสนองพระบรมราชโองการ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เป็นผู้แรกสถาปนาวัดนี้ให้งดงาม มีเกียรติประวัติเพื่อให้เหมาะสมกับเหตุผล และเพื่อเป็นการเฉลิมพระเกียรติแห่งเจ้าฟ้าฯ กรมหลวงพิทักษ์มนตรี จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานเปลี่ยนนามวัดใหม่ว่า ***"วัดสัมพันธวงศาราม วรวิหาร"*** ซึ่งจักให้เกิดปีติปราโมทย์แก่ผู้สืบสกุลในเมื่อได้ทราบว่าบรรพบุรุษบุพพการีของตนได้สร้างกุศลไว้ เป็นเหตุชักจูงศรัทธาปสาทะ ให้เกิดแก่พระประยูรญาติ และนำให้บำเพ็ญบุญกุศลในวัดนี้ตามกำลัง

พระราชพงศาวดารรัชกาลที่ ๔ เรื่องทรงตั้งและแปลงนามวัดต่าง ๆ ฉบับพิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ คุณหญิงธรรมสารเนติ (อบ บุนนาค) เมื่อ ๑๗ กุมภาพันธ์ ๒๔๗๗ ความว่า

"ชื่อวัดทรงใหม่ วัดราชประดิษฐ์ ๑ วัดมหรรณพาราม ๑ วัดบุรณศิริมาตยาราม ๑ วัดนามบัญญัติ ๑ วัดโสมนัสวิหาร ๑ วัดตรีทศเทพ ๑ วัดบรมนิวาส ๑วัดไชยฉิมพลี ๑ วัดเวฬุราชิณ ๑ วัดสมุหประดิษฐ์ เจ้าพระยานิการบดินทร์สร้างที่เมืองสระบุรี ๑ วัดสุปฏิการาม เมืองนครไชยศรี ๑ ชื่อวัดทรงแปลงใหม่ วัดน้อยบางใส้ไก่ แปลงว่า วัดหิรัญรูจี, วัดพระยาญาติการามเดิม แปลงว่า วัดพิชัยญาติการาม, วัดใหม่ ทรงแปลงว่า วัดอนงคาราม, วัดประยูรวงศ์อาวาส แปลงว่า วัดประยูรวงศาราม, วัดดอกไม้ แปลงว่า วัดบุบผาราม, วัดอรุณราชธาราม แปลงว่า วัดอรุณราชวราราม, วัดหงษาราม แปลงว่า วัดหงสรัตนาราม, วัดกรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส แปลงว่า วัดชิโนรสาราม, วัดระฆังโฆสิตาราม แปลงว่า วัดราชคัณฑิยาราม, วัดเกาะแก้ว แปลงว่า วัดสัมพันธวงศาราม, วัดตะเคียน แปลงว่า วัดมหาพฤฒาราม, วัดสระเกศ แปลงว่า วัดเจดียบรรพตาราม, วัดบางลำภู แปลงว่า วัดสังเวชวิศยาราม ฯลฯ"

พระอุโบสถ ปัจจุบัน

อาณาเขตของวัด

ภาพจากมุมสูง ทัศนียภาพบางส่วนของวัดสัมพันธวงศ์

ในอดีตวัดสัมพันธวงศ์ เป็นวัดที่มีน้ำล้อมรอบบริเวณที่ตั้งวัด จึงเรียกว่า ***"วัดเกาะ"*** เขตวิสุงคามสีมาไม่ทราบว่ามีเท่าไร เขตพัทธสีมาเก่า กว้าง ๑๖ เมตร ยาว ๒๒ เมตร เขตการอยู่จำพรรษาของพระภิกษุสามเณรเดิม จะกำหนดเขตและอุปจารอย่างไรหาทราบไม่ กล่าวกันว่า เขตวัดจดแม่น้ำเจ้าพระยา มีศาลาท่าน้ำของวัด ๓ หลัง ตามพงศาวดารกล่าวว่า

"ในคราวเสด็จพระราชทานผ้าพระกฐิน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ เสด็จถวายผ้าพระกฐินที่วัดสัมพันธวงศ์ และวัดปทุมคงคา โดยทางชลมารค เรือพระที่นั่งเทียบที่ศาลากลางท่าน้ำวัดเกาะ เสด็จโดยลาดพระบาทถวายผ้าพระกฐิน ณ พระอารามนี้"

เนื่องจากที่ดินสมัยนั้นไม่มีราคา จึงไม่มีผู้ที่สนใจจัดทำโฉนดหรือแผนที่ไว้เป็นหลักฐาน ใครมาปลูกสร้างบ้านเรือนอาศัยก็ปลูกไป วัดก็ไม่ได้สนใจ นานเข้าผู้อยู่อาศัยอาจขายเซ้งให้ผู้อื่นไป นอกจากนั้นผู้ที่อยู่อาศัยเดิมตายไป บุตรหลานที่อาศัยอยู่ด้วยถือกรรมสิทธิ์ซื้อขายกันต่อไปบ้างก็อาจเป็นไป เมื่อมีบ้านเรือนหนาแน่นขึ้น ศาลาท่าน้ำของวัดไม่ได้บูรณะไว้จึงไม่ปรากฏ ถ้าเป็นเรื่องจริงตามที่เล่ากันสืบมา วัดคงมีเนื้อที่ประมาณ ๓๑ ไร่ แต่ระยะก่อน ๕๐ ปีมานี้ วัดเหลือเนื้อที่ประมาณ ๒๑ ไร่สูญเสียเป็นของผู้อื่นและถูกตัดถนนไปประมาณ ๑๐ ไร่ ไม่มีทางที่จะเอาคืนได้

ในสมัยเมื่อยังไม่ได้ตัดถนนทรงสวัสดิ์ มีหมู่กุฏิอยู่ทางด้านตะวันตกจรดคลองสัมพันธวงศ์ คือ คลองระหว่างวัดสัมพันธวงศ์กับวัดปทุมคงคา ซึ่งบัดนี้ถมเป็นถนนปลูกสร้างเป็นตึกแถวหมดแล้ว การบอกเขตจำพรรษาด้านตะวันออกถึงคลองสัมพันธวงศ์ และคูวัดด้านเหนือถึงด้านตะวันตก ด้านใต้จรดแม่น้ำเจ้าพระยา ต่อมามีบ้านเรือนราษฎรมากและมีถนนสำเพ็งแล้ว คงบอกเขตเพียงคูและตึกแถวถนนสำเพ็ง

เมื่อทางราชการตัดถนนทรงสวัสดิ์ผ่านกลางวัด วัดจึงย้ายกุฏิมารวมกันทางด้านตะวันตกของถนนทรงสวัสดิ์ ดังที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน การบอกเขตจำพรรษาด้านตะวันออกมีกำแพงปูนยาว ๓ เส้น ๕ วา ๒ ศอก กั้นไปตามแนวถนนทรงสวัสดิ์ ด้านใต้จากกำแพงคอนกรีตตรงไปทางตะวันตก ๑๐ วา เลี้ยวมาด้านหลังตึกแถวของวัด ๑๗ วา แล้วเลี้ยวมาด้านตะวันตกเฉียงเหนือตลอดมาถึงด้านทิศเหนือ เลี้ยวโอบมาด้านทิศตะวันออก ตามคูของวัดจดกำแพงคอนกรีตริมถนนทรงสวัสดิ์ยาว ๔ เส้น ๘ วา (เวลานี้ถมคูเป็นถนนไปหมดแล้ว)

สันนิษฐานเนื้อที่ดินของวัดเป็น ๕ เหลี่ยมกลาย ๆ คิดเป็นเนื้อที่ประมาณ ๘ ไร่ ๒ งาน ๓๗ ตารางวา ในที่มีกำหนดเหล่านี้ เป็นเขตการรักษาอรุณแห่งการจำพรรษา ถ้านับทั้งที่เป็นห้องแถว คลองและคูของวัดรวมเข้าด้วย ก็จะเป็นเนื้อที่ประมาณ ๘ ไร่ ๒ งาน ๗๘ ตารางวา

นอกจากนี้ มีที่ธรณีสงฆ์ซึ่งเป็นที่จัดผลประโยชน์โดยตรง คือที่ดินที่สร้างห้องแถวและตึกแถวด้านใต้ของวัดมีเนื้อที่ ๒ งาน ๗๕ ตารางวา ที่นอกคูด้านเหนืออีก ๑ ไร่ ๗๒ ตารางวา ที่ด้านตะวันออกของถนนทรงสวัสดิ์อีก ๘ ไร่ ๓ งาน ๔๒ ตารางวา รวมที่ธรณีสงฆ์ของวัด ที่จัดผลประโยชน์ ทั้งสิ้น ๑๑ ไร่ ๒ งาน ๘๙ ตารางวา เมื่อรวมที่สร้างวัดและที่ธรณีสงฆ์เข้าด้วยกันโดยประมาณ ๒๑ ไร่ ๑ งาน ๖๗ ตารางวา

พระอุโบสถหลังเดิม

พระอุโบสถหลังเดิมของวัดสัมพันธวงศ์

พระอุโบสถของเดิม ก่ออิฐถือปูน ๕ ห้อง ร่วมในกว้าง ๗ เมตร ๑๘ เซนติเมตร ยาว ๑๓ เมตรเศษ มีระเบียงรอบนอก ผนังกว้าง ๒ เมตรเศษ หลังคาลดหลั่นเป็น ๔ ชั้น มุงด้วยกระเบื้องดินเผา ทรวดทรงทางแขกปนจีน ไม่มีช่อฟ้า ใบระกา หน้าบันประกอบด้วยลายกระเบื้องเคลือบสี ผนังด้านในพื้นล่างเดิมก่ออิฐถือปูน

มาในสมัยพระพินิตวินัย (แจ้ง ปิยสีโล) อดีตเจ้าอาวาสองค์ที่ ๘ ได้ทำการซ่อมแซม และนำเอากระเบื้องลายสีแบบของจีน ก่อขึ้นจากพื้นสูงประมาณ ๘๐ เซนติเมตร ส่วนผนังภายในช่องหน้าต่าง ได้ทำการให้ช่างเขียนภาพเรื่องปฐมสมโพธิ์ด้วยสีน้ำมันในยุคนั้นอยู่ในรัชกาลที่ ๖

ส่วนหนึ่งของภาพเขียนสีน้ำมันปฐมสมโพธิภายในพระอุโบสถหลังเดิม

อายุของพระอุโบสถเดิมสร้างมาเป็นเวลานานชำรุดทรุดโทรมอยู่ทุกขณะเจ้าอาวาสแต่ละยุคก็ได้ซ่อมแซมบูรณะเป็นเสมอมา แต่ก็ยากลำบากแก่ทางวัดเป็นอย่างยิ่งที่จะรักษาสภาพของโครงสร้าง ภาพเขียนต่างๆ ก็ชำรุดผุร่วงมากยิ่งขึ้นเพราะพื้นพระอุโบสถเดิมต่ำ เวลาฝนตก น้ำท่วมพื้นภายในภายนอก อิฐที่ก่อเป็นผนังดูดน้ำขึ้นไป ทำให้ปูนเสื่อมค่าหมดยางเวลาประกอบสังฆกรรมบางครั้งต้องโยกย้ายหยุดทำสังฆกรรมก็มีเหตุเพราะหลังคารั่ว คานเพดานก็ผุกร่อน

พระวิหาร เป็นรูปตึกก่ออิฐถือปูน ทรวดทรงลักษณะเดียวกันกับพระอุโบสถเป็นแต่เล็กกว่าผนังไม่มีภาพเขียนใดๆ หน้าบันมีการะเบื้องประดับ หลังคาลดหลั่นเป็น ๓ ชั้น พื้นลาดซีเมนต์ ชำรุดมากเช่นเดียวกันกับพระอุโบสถ ประตูหน้าต่างส่วนใหญ่เปิดใช้การไม่ได้ เพราะความทรุดตัว

ต่อมา ในปี พ.ศ. ๒๕๐๔ ท่านเจ้าคุณพระมหารัชชมังคลาจารย์ นิทฺเทสกเถรอดีตเจ้าอาวาส ได้ดำเนินการเสนอเรื่องผ่านเจ้าคณะฝ่ายสงฆ์และรัฐบาลตามลำดับเพื่อขอพระบรมราชานุญาตรื้อพระอุโบสถ พระวิหาร พระเจดีย์ และพร้อมกันนั้นก็ขอสร้างพระอุโบสถวิหารการเปรียญ เป็นอาคารแบบจัตุรมุข ทรงไทย ๓ ชั้น

เมื่อทางวัดได้รับพระมหากรุณาพระราชทานพระบรมราชานุญาตเรียบร้อยแล้วจึงได้ทำการรื้อพระวิหาร พระเจดีย์ออกก่อน จัดสร้างพระอุโบสถเฉพาะร่วมในขึ้น เมื่อพระอุโบสถหลังใหม่เสร็จพอใช้ประกอบสังฆกรรมได้ จึงได้ทำการรื้อพระอุโบสถหลังเดิมออก

พระพุทธรูปที่เป็นพระประธานในพระอุโบสถเดิมไม่ปรากฏพระนาม ต่อมาท่านเจ้าคุณพระมหารัชชมังคลาจารย์ นิทฺเทสกเถร ได้ถวายพระนามว่า ***"พระพุทธนราสภะ-ทศพล"*** บนฐานแท่นชุกชีที่พระพุทธรูปประทับนั่งลดหลั่นกันลงมาเป็น ๓ องค์ มีพระอัครสาวกยืนซ้ายขวา ๒ องค์ พระอัครสาวกนั่งซ้ายขวา ๔ องค์ รวมบนฐานชุกชีมีพระทั้งหมด ๘ องค์

ภาพพระประธานภายในพระอุโบสถหลังเดิม

สำหรับพระประธานองค์ใหญ่ เป็นพระพุทธรูปที่สร้างด้วยไม้ เป็นซุงคว้านไส้กลวง ภายนอกถือปูนทับ พระพาหาเป็นไม้ทั้งลงรักปิดทองปางมารวิชัย หน้าพระเพลากว้าง ๒ ศอก ๑ คืบ ๑๑ นิ้ว สูงแต่ที่ประทับสุดพระรัศมี ๔ ศอก ๒ นิ้วครึ่ง

พระพุทธรูปองค์รองลงมาซึ่งเป็นองค์กลาง หน้าพระเพลากว้าง ๒ ศอก ๕ นิ้ว ปางมารวิชัย ก่ออิฐถือปูน ลงรักปิดทอง องค์ล่าสุดเป็นพระพุทธรูปหล่อด้วยโลหะ หน้าพระเพลากว้าง ๑ ศอก ๕ นิ้ว ใต้ฐานองค์พระโปร่ง มีพระมงกุฎเครื่องราชูปโภคเบญจราชกกุธภัณฑ์ จำลองเป็นส่วนเล็กทำด้วยทองคำ สำหรับพระมงกุฎภายในและบริเวณรอบ ๆ บรรจุพระอังคารของสมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรี ยอดพระมงกุฎบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ๒ องค์ โดยมีผอบเป็นแก้วครอบอีกชั้นหนึ่ง

เดิมที่เดียวทางวัดเองก็ไม่ทราบว่ามีสิ่งต่าง ๆ และพระอังคารบรรจุอยู่ภายใน ต่อมาในวันที่ ๑๐ กันยายน พ.ศ. ๒๕๐๒ หม่อมหลวงต่วนศรี วรวรรณ (หม่อมมารดาของพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงษ์ประพันธ์) ผู้เป็นกุลทายาทในสมเด็จเจ้าฟ้า กรมหลวงพิทักษ์มนตรี ผู้สถาปนาวัดนี้ ได้มาบำเพ็ญกุศลฉลองชนมายุครบ ๗ รอบ ที่พระอุโบสถวัดสัมพันธวงศ์

หม่อมหลวงต่วนศรี วรวรรณ
(มนตรีกุล)

*พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวรรณไวทยากร
กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์*

ก่อนที่พระสงฆ์จะเจริญพระพุทธมนต์ หม่อมหลวงต่วนศรี วรวรรณ ได้แจ้งแก่ทางวัดว่า ประสงค์จะบำเพ็ญกุศลทักษิณานุปทานกิจ สดับปกรณ์พระอังคารสมเด็จเจ้าฟ้าฯ ผู้ทรงเป็นต้นราชสกุลของท่าน โดยให้พนักงานโยงผ้าภูษาโยงไปที่พระพุทธรูปองค์ล่างสุด ท่านกล่าวยืนยันเป็นแม่นยำว่าพระพุทธรูปองค์นี้ภายในบรรจุพระอังคารของสมเด็จเจ้าฟ้า กรมหลวงพิทักษ์มนตรี ต้นราชสกุล ***"มนตรีกุล"*** สำหรับพระอัฐินั้น ประดิษฐานอยู่ที่หอพระนาก ในพระบรมมหาราชวัง (ซึ่งแต่เดิมทีเดียวประดิษฐานอยู่ที่วังหน้า จนหอชำรุดรื้อลงในรัชกาลที่ ๕ จึงได้เชิญไปไว้ที่หอพระนาก)

ดังนั้น ในคราวอัญเชิญพระพุทธรูปจากพระอุโบสถหลังเดิม ขึ้นไปประดิษฐานบนพระอุโบสถหลังใหม่ ได้พบปูชนียวัตถุต่าง ๆ ดังกล่าวมาข้างต้น จึงนับว่าหม่อมหลวงต่วนศรี วรวรรณ ท่านมีความทรงจำในอดีต เกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของต้นสกุลท่านเป็นเยี่ยม แม้จะมีอายุชราถึง ๘๔ พรรษา (ขณะที่มาบำเพ็ญกุศลในวันนั้น)

สำหรับแผ่นเงิน แผ่นนากและแผ่นทองคำ ที่พบรวมอยู่กับพระมงกุฎ ได้จารึกอักษรขอม กล่าวถึงพระสูตร พระอภิธรรมต่าง ๆ ซึ่งบรรดาของมีค่าเหล่านั้น ทางวัดได้เก็บรักษาไว้เป็นอย่างดี เพื่อที่จะนำเข้าบรรจุไว้ในพระพุทธรูปองค์เดิมที่พบ โดยจะได้บำเพ็ญกุศลถวายเป็นกรณีพิเศษ ตามพระประสงค์ของพระเจ้าวรวงศ์เธอกรมหมื่น-นราธิปพงษ์ประพันธ์ มีพระประสงค์ในคราวที่พระเทพปัญญามุนี (มานิตถาวรมหาเถร) (ปัจจุบัน พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช รัชกาลที่ ๙ ได้มีพระบรม-ราชโองการโปรดฯ พระราชทานให้สถาปนาเป็น สมเด็จพระมหาวีรวงศ์) เจ้าอาวาสรูปปัจจุบัน และคณะได้นำสิ่งต่าง ๆ ไปถวายที่วังเพื่อขอพระวินิจฉัย ในอันที่ปฏิบัติต่อปูชนียวัตถุนั้น ทั้งนี้โดยที่พระวรวงศ์บพิตร เสด็จในกรมฯ ทรงเป็นกุลทายาทผู้สูงศักดิ์ และทรงดำรงตำแหน่งเป็นองค์อุปถัมภ์ของวัดสัมพันธวงศ์มาเป็นเวลาช้านาน

ส่วนพระประธานองค์ใหญ่ ขณะที่สกัดทำการเคลื่อนย้าย ได้พบพระเครื่องเนื้อชินเงินพิมพ์ต่าง ๆ บรรจุอยู่ในองค์พระ และใต้ฐานพระเป็นจำนวนมาก นับเป็นหมื่นองค์ พระเครื่องชุดนี้ตามที่ปรากฏหลักฐานจากท่านผู้มีความรู้ทางโบราณคดี แจ้งว่าพระชุดนี้สร้างในสมัยเดียวกันกับกรุวัดราชบูรณะ และเมื่อสร้างแล้วนำมาบรรจุไว้ตามซุ้มกำแพงแก้วบ้าง ในองค์พระเจดีย์บ้าง ในองค์พระประธานบ้าง

พระกรุที่บรรจุอยู่ตามซุ้มประตูกำแพงแก้ว และในพระเจดีย์ ทางวัดได้เคยเปิดกรุนำออกแจกจ่ายแก่ประชาชนสมัยสงครามโลกครั้งที่ ๒ อีกครั้งหนึ่ง และนำออกในคราวรื้อซุ้มประตูเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๔ เป็นครั้งสุดท้าย

การนำออกจากซุ้มประตูแต่ละคราวก็เจาะเป็นซุ้ม ๆ เฉพาะที่ต้องการ ซุ้มไหนยังไม่ได้เจาะก็ให้คงไว้ เหลือมาถึงในคราวสุดท้ายที่ทำการรื้อกำแพงแก้ว

ส่วนที่บรรจุอยู่ในองค์พระประธานและฐานพระ แต่เดิมทางวัดเองก็ไม่ทราบว่ามีพระเครื่องบรรจุอยู่ มาเมื่อวันที่ ๑๕ เมษายน พ.ศ. ๒๕๑๕ ทางวัดได้ดำเนินการอัญเชิญพระประธานจากพระอุโบสถหลังเดิม ขึ้นประดิษฐานบนพระอุโบสถหลังใหม่ ได้สกัดฐานเพื่อใช้รถยกพระประธานขึ้น จึงได้พบพระกรุจำนวนมาก

พระอุโบสถทรงจตุรมุข ๓ ชั้น หลังใหม่

พระอุโบสถสามชั้น วัดสัมพันธวงศ์ เมื่อก่อสร้างเสร็จใหม่ ๆ

พระอุโบสถสามชั้น ด้านหน้า เมื่อมองจากทางเข้าวัดในปัจจุบัน

วัดสัมพันธวงศ์ แม้จะเป็นวัดขนาดเล็ก แต่เนื่องจากทางวัดได้ส่งเสริมการศึกษาและการปฏิบัติธรรม และจัดระเบียบการปกครองภายในวัดอย่างรัดกุม ผลจึงปรากฏว่าได้มีพระภิกษุสามเณรจากทุกภาคในประเทศไทย มาอยู่จำพรรษาที่วัดนี้มากขึ้นโดยลำดับ ทำให้เสนาสนะที่อยู่อาศัยแออัดยัดเยียดเป็นอันมาก

อนึ่ง เนื่องจากวัดนี้ตั้งอยู่ใจกลางย่านการค้า มีประชาชนและบ้านเรือนหนาแน่น ทางวัดได้เพียรพยายามทุกวิถีทางที่จะขยายเสนาสนะ ตลอดจนพระอุโบสถและพระวิหาร ให้ได้ส่วนสัมพันธ์กับพระภิกษุ - สามเณร และให้เป็นระเบียบเรียบร้อยแต่ก็ไม่อาจกระทำได้ เพราะการเจรจาตกลงกับประชาชนผู้อยู่อาศัยในที่ธรณีสงฆ์รอบ ๆ วัดกระทำได้โดยยากมาก จนกระทั่งมาในสมัยรัฐบาลของ ฯพณฯ จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ นายกรัฐมนตรี ได้กรุณารับเป็นประธานปรับปรุงวัดนี้ด้วย โครงการปรับปรุงทั้งภายในวัดและในที่ธรณีสงฆ์ จึงเริ่มขึ้นอย่างจริงจังและก้าวหน้ามาโดยลำดับ

การปรับปรุงครั้งนี้ ทางวัดได้วางผังสิ่งปลูกสร้างภายในวัดใหม่แทบทั้งหมด หน้าวัดเดิมหันลงทางแม่น้ำเจ้าพระยา ก็จะได้หันไปทางถนนทรงสวัสดิ์ต่อไป ในการวางผังปรับปรุงสิ่งก่อสร้างภายใน คณะกรรมการเห็นว่า พระอุโบสถและพระวิหารเดิม ซึ่งสมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรี ทรงสร้างไว้นั้นมีอายุ ๑๖๗ ปีแล้ว (นับที่ พ.ศ. ๒๕๐๖) จึงชำรุดทรุดโทรมมาก และมีขนาดเล็ก ไม่พอปฏิบัติศาสนกิจของพระภิกษุ - สามเณร จึงควรจัดสร้างขึ้นใหม่ เพื่อให้เหมาะสมกับความเจริญของวัดในยุคปัจจุบัน จึงได้จัดสร้างขึ้น

พระอุโบสถหลังนี้มีขนาดกว้าง ๓๐ เมตร ยาว ๔๙ เมตร สูง ๓๙ เมตร และโดยที่บริเวณวัดมีเนื้อที่จำกัดเพียง ๒๑ ไร่ แบ่งเป็นที่จัดผลประโยชน์เสีย ๑๑ ไร่เศษ ก็คงเป็นสังฆาวาสและพุทธาวาสเพียง ๘ ไร่เศษที่สังฆาวาสนี้ก็ได้จัดสร้างถาวรวัตถุต่างๆ ไว้มากพอแล้ว ไม่มีที่พอที่จะจัดสร้างโรงเรียนพระปริยัติธรรม และศาลาการเปรียญใหม่ได้

ดังนั้น ในการสร้างพระอุโบสถครั้งนี้ จึงได้สร้างให้เป็น ๓ ชั้น

ชั้นที่ ๑ ใช้เป็นโรงเรียนพระปริยัติธรรม และโรงเรียนพุทธศาสนาวันอาทิตย์ สำหรับเยาวชนและประชาชน รวมทั้งห้องแสดงพิพิธภัณฑ์ของวัด

ชั้นที่ ๒ ใช้เป็นหอประชุมหรือศาลาการเปรียญ

ชั้นที่ ๓ เป็นพระวิหารและพระอุโบสถ สำหรับทำสังฆกรรม

การสร้างพระอุโบสถหลังนี้ จึงเท่ากับเป็นการสร้างโรงเรียนและศาลาการเปรียญของวัดด้วย งบประมาณก่อสร้าง ๓,๕๐๐,๐๐๐.๐๐ บาท (ตามการ ประเมินราคาในสมัยนั้น)

พ.ศ. ๒๕๐๔ ท่านเจ้าคุณ พระมหารัชชมังคลาจารย์ นิทฺเทสกเถร อดีตเจ้าอาวาสรูปที่ ๔ ได้ดำเนินการเสนอเรื่องผ่านเจ้าคณะฝ่ายสงฆ์และรัฐบาลตามลำดับ เพื่อขอพระบรมราชานุญาตรื้อพระอุโบสถ พระวิหาร พระเจดีย์ ของเดิมที่ชำรุด และพร้อมกันนั้นก็ขอสร้าง “พระอุโบสถวิหารการเปรียญ เป็นอาคารแบบจัตุรมุข ทรงไทย ๓ ชั้น”

พ.ศ. ๒๕๐๕ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช รัชกาลที่ ๙ได้ทรงพระกรุณาโปรดฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้วัดสัมพันธวงศ์ รื้อพระอุโบสถ พระวิหาร พระเจดีย์และจัดสร้างพระอุโบสถวิหารการเปรียญ ๓ ชั้น ขึ้นใหม่เมื่อวันที่ ๑๐ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๐๕

พ.ศ. ๒๕๐๖ ฯพณฯ จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ นายกรัฐมนตรีในขณะนั้น ได้ให้เกียรติเดินทางมาเป็นประธานในพิธีพิธีวางศิลาฤกษ์พระอุโบสถทรงจตุรมุข ๓ ชั้นของวัดสัมพันธวงศ์ เมื่อวันพุธที่ ๘ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๐๖ เวลา ๐๘.๓๘ นาฬิกา

พ.ศ. ๒๕๑๓ นับเป็นพระมหากรุณาธิคุณอย่างหาที่สุดมิได้แก่วัดสัมพันธวงศ์ เมื่อพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช รัชกาลที่ ๙ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้วัดสัมพันธวงศ์อัญเชิญพระปรมาภิไธย ภ.ป.ร. ประดิษฐานที่หน้าบันพระอุโบสถหลังใหม่ ตามหนังสือของสำนักราชเลขาธิการ ที่ รล. ๐๐๐๒/๓๖๐๙ ลงวันที่ ๒๖ สิงหาคม ๒๕๑๓

พระเดชพระคุณ พระมหารัชชมังคลาจารย์ (เทศ นิทฺเทสกเถร) ขณะมีธรรมปฏิสันถารกับนายกรัฐมนตรี

ฯพณฯ จอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ เป็นประธานในพิธีวางศิลาฤกษ์พระอุโบสถหลังใหม่

พระพุทธรูปสำคัญ ปูชนียสถาน และปูชนียวัตถุอื่น ๆ

พระพุทธนราสภะทศพล

(พระประธานภายในพระอุโบสถ)

พระพุทธนราสภะทศพล
พระประธานองค์ใหญ่ ในพระอุโบสถหลังเดิม

พระพุทธนราสภะทศพล (องค์บน)
ประดิษฐานคู่กับพระพุทธศรีสุทธิสัมพันธ์
ภายในพระอุโบสถหลังใหม่

พระพุทธนราสภะทศพล ปิดทองใหม่

พระพุทธนราสภะทศพล เป็นพระพุทธรูปที่เป็นพระประธานในพระอุโบสถหลังเดิม ไม่ปรากฏพระนาม ต่อมา ท่านเจ้าคุณ พระมหารัชชมังคลาจารย์ นิทฺเทสกเถร อดีตเจ้าอาวาสวัดสัมพันธวงศ์ รูปที่ ๕ ได้ถวายพระนามว่า ***"พระพุทธนราสภะทศพล"*** ปัจจุบันประดิษฐานอยู่ภายในพระอุโบสถชั้น ๓ เป็นพระประธานคู่กับ ***"พระพุทธศรีสุทธิสัมพันธ์"*** พระประธานอีกองค์ที่หล่อขึ้นใหม่ โดยตั้งประดิษฐานเป็นองค์บนในจำนวนพระประธานทั้งสองที่ประดิษฐานลดหลั่นกันลงมา

เป็นพระพุทธรูปที่สร้างด้วยไม้ เป็นซุงคว้านไส้กลวง ภายนอกถือปูนทับ พระพาหาเป็นไม้ทั้งลงรักปิดทอง ปางมารวิชัย หน้าพระเพลากว้าง ๒ ศอก ๑ คืบ ๑๑ นิ้ว สูงแต่ที่ประทับสุดพระรัศมี ๔ ศอก ๒ นิ้วครึ่ง

พระพุทธศรีสุทธิสัมพันธ์

(พระประธานภายในพระอุโบสถ)

พระพุทธศรีสุทธิสัมพันธ์

พระพุทธศรีสุทธิสัมพันธ์ พระประธานที่หล่อขึ้นใหม่ (องค์ล่าง)
ประดิษฐานคู่กับพระพุทธนราสภะทศพล ภายในพระอุโบสถหลังใหม่

เป็นพระพุทธรูปหล่อด้วยโลหะ หน้าตักกว้าง ๒ ศอกคืบ ศิลปะสมัยรัตนโกสินทร์บบประยุกต์ ปางสมาธิ ห่มจีวรริ้วทาบผ้าสังฆาฏิ ขัดเงา แล้วลงรักปิดทอง ปัจจุบันประดิษฐานอยู่ภายในพระอุโบสถชั้น ๓ เป็นพระประธานคู่กับ ***"พระพุทธนราสภะ-ทศพล"*** พระประธานจากพระอุโบสถหลังเดิม โดยตั้งประดิษฐานเป็นองค์ล่างในจำนวนพระประธานทั้งสองที่ประดิษฐานลดหลั่นกันลงมา

พระประธานองค์นี้ ได้รับพระเมตตาจากสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (วาสนมหาเถระ) วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม ได้เสด็จเป็นองค์ประธานเททองหล่อ เมื่อวันอาทิตย์ที่ ๔ สิงหาคม ๒๕๑๗ เวลา ๑๔.๑๒ น. และทรงถวายพระนามว่า ***“พระพุทธศรีสุทธิสัมพันธ์”*** เพื่อประดิษฐานเป็นพระประธานประจำพระอุโบสถหลังใหม่

ถวายพระนามพระประธาน
ว่า
พระพุทธศรีสุทธิสัมพันธ์
มีเทสสัมพันธ์ ถาวโรดม
วิปัสสนาศรีรมย์รัตนบุษกร์.

ใจความว่า
พระพุทธ์ผู้จอมปราชญ์ดุจดวงแก้ว
สมดีในความรู้แจ้ง, ประเสริฐมั่นคง
ด้วยแสดงสิ่งความสงบ, สื่อต่อ
ความหมดจดอันเป็นสิ่งขวัญ.
สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ.
๔ สิงหาคม ๒๕๑๗

ท่านเจ้าพระคุณ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช วัดราชบพิธฯ
โปรดเมตตาขนานพระนามพระประธานที่หล่อขึ้นใหม่ว่า พระพุทธศรีสุทธิสัมพันธ์ฯ

พระพุทธรูปสำคัญอื่น ๆ จากพระอุโบสถหลังเดิม

พระพุทธรูปที่ประดิษฐานลดหลั่นกันลงมาในพระอุโบสถหลังเดิม มี ***“พระพุทธนราสภะทศพล”*** ประดิษฐานอยู่บนสุด ซึ่งอัญเชิญไปประดิษฐานเป็นพระประธานบนพระอุโบสถชั้น ๓ แล้วที่เหลืออีก ๘ องค์ คือ มีพระอัครสาวกยืนซ้ายขวา ๒ องค์ พระอัครสาวกนั่งซ้ายขวา ๔ องค์ และพระพุทธรูปอีก ๒ องค์ ปัจจุบันอัญเชิญไปประดิษฐานอยู่ภายในพระอุโบสถชั้น ๒

พระปฏิมาจากพระอุโบสถหลังเดิม

หลวงพ่อหินศักดิ์สิทธิ์และหลวงพ่อพวงมาลัยประดิษฐานคู่กัน

หลวงพ่อหินศักดิ์สิทธิ์

หลวงพ่อหินศักดิ์สิทธิ์ เป็นพระพุทธรูปศิลา แกะสลักจากหิน ปรากฏคู่กับวัดนานมาแล้ว ไม่ปรากฏหลักฐานว่าสร้างแต่สมัยใด แต่เดิมตั้งอยู่ภายนอกพระอุโบสถหลังเก่า หลวงพ่อหินเป็นที่เคารพของคนจีนในย่านนี้ และโด่งดังในอดีตมาก เคยถูกโจรกรรมไป ๓ ครั้ง แต่ก็มีเหตุอัศจรรย์ให้ได้นำกลับมาทุกครั้งไป ผู้โจรกรรมไป ไม่สามารถนำส่งต่อไปขายได้ จนทางวัดต้องตั้งประดิษฐานไว้อย่างดี เพื่อมิให้ถูกโจรกรรมอีก

แต่เดิมนั้น ผู้ที่มาสักการะและกราบขอพร จะเป็นคนจีนเก่าแก่ในย่านวัดเกาะและสำเพ็งเป็นส่วนใหญ่ ปรากฏว่าผู้ที่มาขอพรได้รับสิ่งที่ขอสมปรารถนา เป็นที่โด่งดังของคนในย่านนี้ในสมัยก่อนมาก ผู้ที่ได้สมปรารถนาก็จะนำปะทัดมาจุดถวายด้วย ดังนั้น ทุกวันนี้ เมื่อเข้ามาอาจจะได้ยินเสียงปะทัดที่มีผู้มาจุดเป็นการถวายอยู่เนืองๆ

ปัจจุบัน ***“หลวงพ่อหิน”*** ตั้งประดิษฐานอยู่ในมณฑลหอระฆังด้านซ้ายมือภายในเขตกำแพงแก้วของพระอุโบสถ ด้านหน้าเปิดให้พุทธศาสนิกชนได้มากราบไหว้ขอพรทุกวัน

หลวงพ่อพวงมาลัย

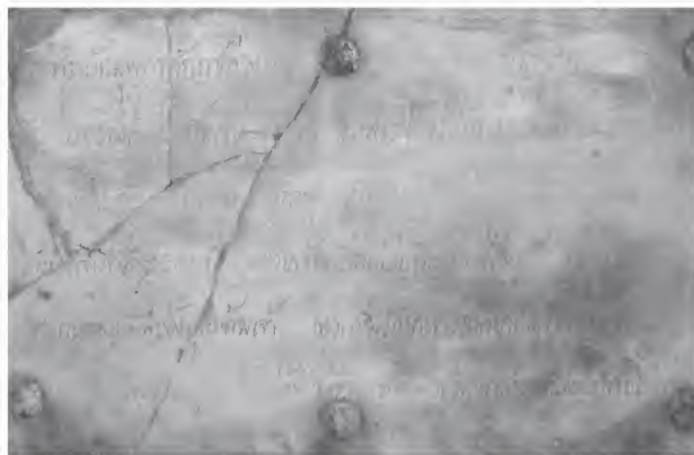
หลวงพ่อพวงมาลัย เป็นพระพุทธรูป ปางห้ามญาติ ปรากฏคู่กับวัดเป็นเวลานาน เป็นที่เคารพของคนจีนในย่านนี้คู่กับหลวงพ่อหินมานานแล้ว เหตุที่มีการเรียกขานพระพุทธรูปองค์นี้ว่า หลวงพ่อพวงมาลัย เพราะแต่เดิมนั้นผู้ที่มาสักการะและกราบขอพร จะเป็นคนจีนเก่าแก่ในย่านวัดเกาะและสำเพ็งเป็นส่วนใหญ่ ปรากฏว่า ผู้ที่มาขอพรได้รับสิ่งที่ขอสมปรารถนา จะนำพวงมาลัยพวงใหญ่มาถวายท่าน

ปัจจุบัน “หลวงพ่อพวงมาลัย” ตั้งประดิษฐานให้คนมากราบไหว้ขอพรคู่กับ “หลวงพ่อหิน” ตั้งประดิษฐานอยู่ในมณฑลหอระฆังด้านซ้ายมือภายในเขตกำแพงแก้วของพระอุโบสถด้านหน้า เปิดให้พุทธศาสนิกชนได้มากราบไหว้ขอพรทุกวัน

อัฏฐังคสุวรรณมหาปรางค์ พระปรางค์เก่าแก่ของวัดสัมพันธวงศ์

อัฏฐังคสุวรรณมหาปรางค์
พระปรางค์เก่าแก่ของวัดสัมพันธวงศ์

คำจารึกที่ฐานพระปรางค์ สร้างตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๔

วัดสัมพันธวงศ์ได้ค้นพบพระปรางค์เก่าองค์หนึ่ง ซึ่งตั้งอยู่ในเขตวัดสัมพันธวงศ์นั้น โดยตั้งอยู่บริเวณหลังกุฎีแม่ชี ด้านติดกับโรงเรียนวัดสัมพันธวงศ์ พระปรางค์องค์นี้เป็นพระปรางค์เก่า มีขนาดไม่ใหญ่นัก การพบครั้งแรกไม่ใคร่เป็นที่สนใจมากนัก เพราะอยู่ในบริเวณเขตบ้านเช่าของวัด มีรั้วกั้นและมีเศษใบโพธิ์รวมทั้งดินทับถมอยู่สูงพอสมควร มองเห็นได้เพียงปลายยอดเล็กน้อยเท่านั้น จึงทำให้เข้าใจกันครั้งแรกว่าเป็นเจดีย์บรรจุอัฐิธาตุ ของบุคคลที่สำคัญในอดีตที่เกี่ยวข้องกับวัดเท่านั้น

ต่อมา วัดสัมพันธวงศ์ได้ทำการบูรณะปฏิสังขรณ์ที่ดินบริเวณด้านหลังวัด (หน้าวัดเดิม) ที่ติดกับที่ดินของทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ ถนนวานิช ๑ (ถนนสำเพ็ง) มีพระปรางค์เก่า ๑ องค์ ที่มีต้นโพธิ์บดบังอยู่ เมื่อมีการตักดินบริเวณโดยรอบออก ที่บริเวณฐานพระปรางค์ด้านทิศตะวันออก ปรากฏเป็นป้ายปูนเล็ก ๆ ติดอยู่ในแนวนอน มีขนาดประมาณหนึ่งฝ่ามือ มีจารึกอักษรอยู่ ทราบว่าสร้างมาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๙๖ (สมัยรัชกาลที่ ๔)

คำจารึกการสร้างพระปรางค์ (ถอดตามอักษรที่จารึก) ปรากฏดังนี้ คือ ***"ศุภมัศดุ พุทธศักราชล่วงแล้ว ๒๓๙๖ ปีฉลู เบญจศก เดือนสี่ แรมสองค่ำ ข้าพเจ้ามวลศรัทธาสร้างพระปรางไว้ในพระสาศนาที่ ณ วัดสำพันธวงษ์ ครั้นถึง ณ วันเดือนเจ็ด แรมสิบสามค่ำ พุทธศักราช ๒๓๙๗ ปีขาน ฉศก ฉลองแล้วเสรจ์ คิดเงินค่าจ้างทั้งการฉลองนั้นประมวนเข้าด้วยกันเปนเงินแปดชั่งเศศ กุศลอันนี้แผ่ไปให้บิดามานดาญาติพี่น้องบุตรข้าพเจ้า เทวดาซึ่งรักษาพระสาศนา ทังเจ้ากำมนายเวรจงมารับส่วนกุศลนี้ทุกคน ๆ แล้วขอให้ข้าพเจ้าสำเรทธิความปราถนาสวรรค์นิพาน ปัจจัยโยโหตุ ขะ"***

วัดสัมพันธวงศ์ได้จัดให้มีพิธีฉลองพระปรางค์ เมื่อวันศุกร์ที่ ๑๕ กรกฎาคม ๒๕๔๘ โดยในงานดังกล่าว พระเดชพระคุณ พระพรหมเมธี (จำนงค์ ธมฺมจารี) ได้กราบนิมนต์ ท่านเจ้าประคุณ สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ (ถาวรมหาเถร) เจ้าอาวาสวัดสัมพันธวงศ์ เพื่อเป็นประธานประกอบพิธีในครั้งนี้ พิธีเริ่มตั้งแต่เวลา ๐៩.๔๘ น. เป็นต้นไป มีพิธีเจริญพระพุทธมนต์ ถวายภัตตาหารเพลแด่พระสงฆ์ ในภาคบ่ายมีพิธีบวงสรวงพระปรางค์ เมื่อเสร็จพิธีได้จัดให้มีมหรสพ เป็นการละเล่นเพลงอีแซว เพลงฉ่อย มโหรี สมโภช ให้เหมือนกับสมัยอดีตกาล

ลำดับเจ้าอาวาส

ลำดับเจ้าอาวาสวัดสัมพันธวงศ์ แต่เดิมไม่ปรากฏว่าใครเป็นเจ้าอาวาสมาแล้วกี่รูป แต่ที่นับได้หลังจากที่สมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้าฯ กรมหลวงพิทักษ์มนตรี ทำการบูรณปฏิสังขรณ์ใหม่ทั้งพระอารามแล้ว มีเจ้าอาวาสตามลำดับดังนี้

๑. พระอธิการไพฑูรย์

๒. พระอธิการบุญมา

๓. พระครูศรีธรรมาลังการ

๔. พระธรรมติโลกาจารย์ (อู่ ป.ธ.๙)

สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (อู่)
อดีตเจ้าอาวาสวัดสุทัศนเทพวราราม

ในรัชกาลที่ ๓ พระธรรมติโลกาจารย์ (อู่ ป.ธ.๔) เดิมเป็นพระราชาคณะที่พระราชกระวี อยู่วัดเกาะ

ถึง พ.ศ. ๒๓๗๔ ทรงตั้งเป็นพระราชาคณะผู้ใหญ่ ที่พระธรรมติโลกาจารย์ ตามสำเนาทรงตั้งดังนี้ ***"ให้เลื่อนพระราชกระวี เป็นพระธรรมติโลกาจารย์ ญาณวิสารทนายก ติปิฎกธรา บวรสังฆาราม คามวาสี สถิต ณ วัดเกาะวรวิหาร พระอารามหลวง ทรงตั้งวันพฤหัสบดี ขึ้น ๕ ค่ำ เดือน ๘ ปีเถาะ พ.ศ. ๒๓๗๔"***

ในระหว่างที่เป็นเจ้าอาวาสวัดสัมพันธวงศ์ ได้ทำการสอนพระปริยัติธรรมเป็นพระอุปัชฌายาจารย์ โดยนัยว่า ท่านเป็นผู้ฉลาดในพระปริยัติธรรมเป็นเปรียญ ๔ ประโยค

ตามหนังสือที่พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมติอมรพันธ์และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงนิพนธ์ไว้ว่า ***"ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้สร้างพระวิหารหลวงวัดสุทัศน์ซึ่งค้างมาแต่รัชกาลที่ ๑ และรัชกาลที่ ๒ จนสำเร็จ แล้วโปรดให้สร้างพระอุโบสถการเปรียญแล้วเสร็จ พระราชทานนามว่า วัดสุทัศนเทพวราราม แล้วทรงพระกรุณาโปรดให้อาราธนาพระธรรมติโลกาจารย์ (อู่) วัดเกาะแก้ว ไปครองวัดสุทัศน์"*** เป็นอันสิ้นสุดแห่งการเป็นเจ้าอาวาสของท่านแต่เพียงเท่านี้

๕. พระครูปาน

เมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้พระธรรมติโลกาจารย์ไปครองวัดสุทัศน์ ในพ.ศ. ๒๒๗๗ แล้ว พระครูปานจึงได้เป็นเจ้าอาวาสองค์ต่อมา

๖. พระเนกขัมมมุนี (คง)

ในกาลต่อมา เมื่อพระครูปานมรณภาพลง พระครูไกรสรวิลาส หรือพระเนกขัมมมุนี (คง) จากวัดสุทัศน์มาเป็นเจ้าอาวาสวัดเกาะต่อมาพระเนกขัมมมุนี (คง) ท่านมีชาติภูมิอยู่บ้านดอนตะแบก จังหวัดปราจีนบุรี เกิดปีมะแม ตรีศก จุลศักราช ๑๑๗๒ พ.ศ. ๒๓๕๔ อุปสมบทที่วัดเกาะแก้วลังการาม มีพระธรรมติโลกาจารย์เป็นพระอุปัชฌายะ ได้สอบบาลีที่วัดพระเชตุพน เป็นเปรียญ ๔ ประโยค

ต่อมาเมื่อประมาณ พ.ศ. ๒๓๙๘ พระครูไกรสรวิลาศมีความพอใจในการปฏิบัติธรรมวินัยฝ่ายคณะธรรมยุต จึงทูลขอพระราชทานพระบรมราชานุญาต จากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทำญัตติกรรมเป็นพระภิกษุฝ่ายธรรมยุติกนิกาย พร้อมด้วยสหธรรมิกที่ร่วมใจใคร่จะปฏิบัติตามรวม ๑๒ รูป มีพระบรมราชโองการโปรดให้พระอมราภิรักขิต (เกิด) วัดบรมนิวาส เป็นผู้จัดการ โดยทำญัตติกรรมที่วัดบรมนิวาส มีพระกัสสโป (พระราชาคณะรามัญนิกาย) เป็นพระอุปัชฌายะ พระอมราภิรักขิต (เกิด) เป็นพระกรรมวาจาจารย์ พระมหาบุญ ๓ ประโยค วัดบรมนิวาสเป็นพระอนุสาวนาจารย์

เมื่อญัตติกรรมเป็นธรรมยุตเรียบร้อยแล้ว ท่านและคณะกลับมาอยู่ที่วัดสัมพันธวงศ์ตามปกติ ส่วนพระภิกษุที่ไม่ยินดีจะกระทำญัตติกรรมร่วมกับท่าน ต่างพากันแยกย้ายไปอยู่วัดปทุมคงคาบ้าง ไปอยู่วัดสามจีน (วัดไตรมิตรวิทยาราม) บ้าง ลาสิกขาเสียบ้าง คงเหลือแต่คณะของทาน

ภิกษุสามเณรวัดเกาะแก้วลังการาม จึงเป็นพระในสังกัดธรรมยุติกนิกาย สืบมาแต่ครั้งกระนั้น แต่เป็นที่น่าเสียดายว่า โรคาพาธเบียดเบียนท่านมาก จึงขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตลาสิกขา เมื่อลาสิกขานั้น ท่านอายุได้ ๕๙ ปี พ.ศ. ๒๔๑๒ นับแต่ญัตติกรรมเป็นธรรมยุตได้ ๑๕ ปี

๗. พระครูธรรมาภินันท์ (อินทร์)

พระครูธรรมาภินันท์ (อินทร์) ได้รับแต่งตั้งให้เป็นเจ้าอาวาสองค์ต่อมา ท่านเกิดปีวอก พ.ศ. ๒๓๗๘ ที่บ้านตำบลบางหญ้าแพรก อำเภอพระประแดง จังหวัดสมุทรปราการ ได้อุปสมบทเมื่อปีมะโรง พ.ศ. ๒๓๙๘ ที่วัดสัมพันธวงศ์ ก่อนที่พระเนกขัมมมุนีไปทำญัตติกรรมเป็นธรรมยุตได้ ๓ วัน เมื่อพระเนกขัมมมุนี (คง) ไปญัตติกรรมที่วัดบรมนิวาส ท่านก็ร่วมไปด้วยรูปหนึ่ง มรณภาพเมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๖ อายุได้ ๔๘ ปี พรรษา ๒๘ เป็นเจ้าอาวาสครองวัดได้ ๑๕ ปี

๘. พระพินิตวินัย (แจ้ง ปิยสีโล)

พระพินิตวินัย (แจ้ง ปิยสีโล) ชาติกาลเกิดวันพฤหัสบดี ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๖ มีมะแม พ.ศ. ๒๓๙๐ เป็นบุตรคนแรกของนายถี นางล้อม มีน้องร่วมบิดา มารดาเดียวกัน ๗ คน เป็นชาย ๓ หญิง ๔ เกิดที่ตำบลบ้านกระเทียม อำเภอบางพลีใหญ่ จังหวัดสมุทรปราการ

พระพินิตวินัย (แจ้ง ปิยสีโล)

ได้อุปสมบทที่วัดสัมพันธวงศ์ เมื่ออายุได้ ๒๑ ปี วันพฤหัสบดี ขึ้น ๑๓ ค่ำเดือน ๖ ปีเถาะ ตรงกับวันที่ ๑๖ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๑๐ พระอมราภิรักขิต (เกิด) วัดบรมนิวาส เป็นพระอุปัชฌาย์ พระเนกขัมมมุนี (คง) และพระครูธรรมาภินันท์ (อินทร์) เป็นพระกรรมวาจาจารย์ และพระอนุสาวนาจารย์ เมื่อวันที่ ๕ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๒๙

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดให้เป็นพระครูสัญญาบัตร ซึ่งคัดจากจดหมายเหตุราชกิจจารายวันความว่า ***"ทรงประเคนผ้าไตรสลับแพรและสัญญาบัตรที่ พระครูธรรมาภินันท์ คงอยู่วัดเดิม นิตยภัตพระราชทาน ตาลิปัตรพุดตาล บริขารเครื่องยศพร้อม ๑ ต่อมาในวันที่ ๑๑ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๓๓ ในรัชกาลที่ ๕ ทรงพระกรุณาพระราชทานสมณศักดิ์ ให้พระครูธรรมภินันท์ (แจ้ง) เป็นพระราชาคณะ มีพระราชทินนามว่า "พระพินิตวินัย" พระราชทานนิตยภัตเดือนละ ๓ ตำลึง"***

พ.ศ. ๒๔๕๘ พระพินิตวินัย เจ้าอาวาส อายุได้ ๗๐ ปี ชราภาพมากแล้ว ได้ทูลขอผู้ช่วยเจ้าอาวาสต่อสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิญาณวโรรส ทรงโปรดให้พระมหาแจ่ม เปรียญ ๕ ประโยค วัดเทพศิรินทราวาส มาเป็นผู้ช่วยเจ้าอาวาส พระมหาแจ่มมาอยู่วัดสัมพันธวงศ์ได้พรรษาเดียว ก็ทูลลากลับวัดเทพศิรินทราวาสภายหลังก็ได้ลาสิกขา

ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๕๙ ท่านได้ทูลขอผู้ช่วยเจ้าอาวาสอีก ครั้งนี้ทรงพระกรุณาโปรดให้ พระครูพุทธมนต์ปรีชา (เทศ นิทฺเทสโก) วัดบวรนิเวศวิหาร ซึ่งขณะนั้นยังโปรดให้ไปเป็นผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดราชาธิวาสอยู่ ย้ายกลับวัดบวรนิเวศวิหารก่อน แล้วจึงโปรดให้ย้ายมาเป็นผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดสัมพันธวงศ์ต่อไป

พระพินิตวินัย (แจ้ง ปิยสีโล) มรณภาพเมื่อวันที่ ๒๒ มิถุนายน ๒๔๖๐อายุได้ ๗๑ ปี พรรษา ๕๐ เป็นเจ้าอาวาสอยู่ ๓๓ ปี

๕. พระมหารัชชมังคลาจารย์ (เทศ นิทฺเทสโก)

พระเดชพระคุณ พระมหารัชชมังคลาจารย์
(เทศ นิทฺเทสกเถร)

พระมหารัชชมังคลาจารย์ (เทศ นิทฺเทสโก) สกุล วิทยานุกรณ์ ชาติกาล ณ วันเสาร์ เดือน ๗ ขึ้น ๑๑ ปีจอ วันที่ ๑๒ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๒๙ บิดาหมื่น ศิรินรา (อ่อง) มารดานางศิรินรา (กรอง) เกิดที่ตำบลปากน้ำประแสร์ อำเภอแกลง จังหวัดระยอง

อุปสมบท ณ วัดบวรนิเวศวิหาร เมื่อวันที่ ๒๒ มิถุนายน ๒๔๔๙ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ครั้งดำรงพระอิศริยยศ เป็นกรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ทรงเป็นพระอุปัชฌายะ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ครั้งดำรงพระอิสริยยศ เป็นพระญาณวราภรณ์ เป็นพระกรรมวาจาจารย์

พ.ศ. ๒๔๔๓ อายุได้ ๑๕ ปี ได้ถวายตัวเป็นศิษย์พระสุคุณคณาภรณ์ (สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์) ต่อมา พ.ศ. ๒๔๔๕ สอบประโยค ๑ ที่โรงเรียนสายสวลีภิรมย์ (โรงเลี้ยงเด็ก) ได้มีโอกาสเฝ้ารับใช้สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสบ่อยครั้ง พระญาณวราภรณ์จึงโปรดให้ย้ายสำนักไปอยู่เป็นมหาดเล็กในสมเด็จพระมหาสมณเจ้าพระองค์นั้น

โอกาสนี้ได้เดินทางไปเรียนหนังสือมัธยมศึกษา ที่โรงเรียนวัดสุทัศนเทพวนาราม เรียนชั้น ๑-๔ พ.ศ. ๒๔๔๗ สอบประโยค ๒ (มัธยม) ได้ เมื่อจบการศึกษาในขณะนั้นแล้ว สมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ ทรงพระกรุณาโปรดให้เข้าฝึกหัดงานในหน้าที่เลขานุการในพระองค์ ผู้ทรงบัญชาการคณะสงฆ์ทั่วสังฆมณฑล ระหว่างนี้ได้เตรียมตัวไปศึกษาวิชากฎหมายด้วย

เมื่ออายุได้ ๒๐ ปี ป่วยเป็นไข้หวัดมีอาการป่วยหนักมาก เมื่อหายดีแล้วไม่ไว้ใจในชีวิต จึงตัดสินใจจะอุปสมบทก่อน จะอยู่อย่างมาก ๓ พรรษา แล้วก็จะลาสิกขาออกไปศึกษาวิชากฎหมายตามที่คิดไว้

พ.ศ. ๒๔๔๙ อายุ ๒๑ ปี อุปสมบทเป็นพระภิกษุ โดยอุปถัมภ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ และทรงอุปการะตลอดมา การศึกษาพระธรรมวินัย ได้ศึกษาพระธรรมวินัย ในสำนักสมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ บ้าง ในสำนักพระญาณวราภรณ์ซึ่งเป็นอาจารย์บ้าง เกิดศรัทธาเลื่อมใสในธรรมปฏิบัติยิ่ง จึงเปลี่ยนความคิดที่จะเจริญทางโลกมาบำเพ็ญในทางธรรม ได้เป็นเลขาในพระองค์พระมหาสมณเจ้า ฯ ตลอดมาจนถึงคราวที่ย้ายไปเป็นผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดสัมพันธวงศ์

เมื่อเป็นเจ้าอาวาสวัดสัมพันธวงศ์ ได้สร้างความเจริญให้แก่ทางวัด เป็นอเนกประการ ปรับปรุงเสนาสนะใหม่หมด ทั้งพระอาราม สร้างถาวรวัตถุต่าง ๆ ไว้เป็นอันมากทั้งในวัด และต่างจังหวัด ได้เป็นผู้สร้างวัดธรรมยุตในจังหวัดระยองถึง ๑๐ วัด ได้ปรับปรุงที่ธรณีสงฆ์ของวัด ให้จัดเป็นสถานที่มีราคา สร้างเป็นอาคารพาณิชย์ จนทำให้วัดมีฐานะมั่นคงทางทรัพย์สิน เป็นทุนทรัพย์มากพอสมควร ได้ดำเนินการขอพระราชทาน พระบรมราชานุญาตรื้อพระอุโบสถ วิหาร เจดีย์ และสร้างพระอุโบสถ วิหารการเปรียญขึ้นใหม่ ๓ ชั้น แต่เป็นที่น่าเสียดายที่พระอุโบสถ ที่ท่านได้สร้างไว้ยังไม่ทันเสร็จ ท่านก็มรณภาพเสียก่อนเมื่อวันที่ ๒๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๑๐ รวมอายุได้ ๘๑ ปี พรรษา ๖๑ เป็นเจ้าอาวาสครองวัดอยู่ ๕๑ ปีเศษ

๑๐. พระเทพปัญญามุนี (เฉย ยโส ป.ธ.๗)

พระเดชพระคุณ พระเทพปัญญามุนี (เฉย ยโส)

พระเทพปัญญามุนี (เฉย ยโส ป.ธ.๗) สกุล ธรรมพันธ์ ชาติกาล ณ วันศุกร์แรม ๑๔ ค่ำ เดือน ๑๒ ปีมะแม วันที่ ๑๕ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๓๘ บิดา นายสนธิ์ มารดา นางขาว ธรรมพันธ์ เกิดที่ตำบลในเมือง อำเภอยโสธร จังหวัดอุบลราชธานี (ปัจจุบันเป็นอำเภอเมือง จังหวัดยโสธร)

อุปสมบทเมื่ออายุ ๒๔ ปี ที่วัดสร่างโศก อำเภอยโสธร เมื่อวันที่ ๒๖ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๑ โดยมีพระครูจิตตวิโสธนาจารย์ (ทองพูน โสภโณ) เป็นพระอุปัชฌาย์-พระมหาพุฒ ฐิตปญฺโญ เปรียญโท เป็นพระกรรมวาจาจารย์

ต่อมาเมื่อวันที่ ๘ มกราคม ๒๔๖๖ ได้ย้ายมาอยู่ที่วัดสัมพันธวงศ์ ขณะที่พระ-มหารัชชมังคลาจารย์ นิทฺเทสกเถร ยังดำรงสมณศักดิ์เป็นพระครูวิบูลศีลขันธ์ อยู่จำพรรษาที่วัดนี้ตลอดมาจนถึงวันมรณภาพ

ในขณะที่เป็นพระลูกวัดท่านได้เป็นกำลังสำคัญในการพัฒนาการศึกษาปรับปรุงแผนการศึกษาทั้งแผนกบาลีและนักธรรม และต่อมาเป็นกรรมการสงฆ์ของวัด จนได้รับแต่งตั้งเป็นเจ้าอาวาส เมื่อวันที่ ๓๐ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๑๐ ได้รับแต่งตั้งเป็นพระอุปัชฌาย์เมื่อวันที่ ๓๐ มิถุนายน ๒๕๑๐ เช่นเดียวกัน ท่านได้รับภาระหน้าที่การงานต่างๆ สืบต่อจากอดีตเจ้าอาวาสองค์ก่อนตลอดมา

ลุถึง วันที่ ๖ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๑๔ เวลา ๒๑.๑๐ น. ท่านก็มรณภาพด้วยอาการอันสงบ ที่วัดสัมพันธวงศ์ รวมอายุได้ ๗๗ ปี พรรษา ๕๓ เป็นเจ้าอาวาสอยู่ ๔ ปีเศษ

๑๑. เจ้าอาวาสองค์ปัจจุบัน ท่านเจ้าประคุณ สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ (มานิต ถาวโร ป.ธ.๙)

ท่านเจ้าประคุณ สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ (มานิต ถาวโร ป.ธ.๙)

เหตุการณ์สำคัญ

ด้วยความที่วัดสัมพันธวงศาราม วรวิหาร เป็นวัดเก่าแก่ จึงมีเหตุการณ์สำคัญต่าง ๆ มากมาย ทั้งที่เกี่ยวข้องกับสถาบันพระมหากษัตริย์ รัฐบาล และบุคคลต่าง ๆ จนมิอาจจะนำมากล่าวได้ทั้งหมด จึงขอนำมาบันทึกไว้เฉพาะส่วนที่สำคัญ ดังนี้

สมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรี

องค์ปฐมบูรณะปฏิสังขรณ์

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ ๑ เมื่อได้สร้างกรุงเทพมหานครเป็นราชธานี สถาปนาราชจักรีวงศ์แล้ว มีพระราชประสงค์จะทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้มั่นคงสถาพร จึงมีพระบรมราชโองการ โปรดเกล้าฯ ให้พระบรมวงศานุวงศ์ ทำการบูรณะปฏิสังขรณ์วัดต่าง ๆ ขึ้นใหม่หลายวัด

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ ๑

รัตนโกสินทร์ศก ๑๕ ตรงกับปีมะโรง อัฏฐศก จ.ศ. ๑๑๕๘ พ.ศ. ๒๓๓๙ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้ สมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรี (สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ) พระนามเดิมจุ้ย ต้นราชสกุล มนตรีกุล ผู้เป็นพระโอรส องค์ที่ ๕ ในสมเด็จพระพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากรมพระศรีสุดารักษ์ (แก้ว) ไปบูรณะปฏิสังขรณ์ วัดเกาะใหม่หมดทั้งอาราม ทรงสร้างพระอุโบสถ พระวิหาร พระวิหารคต หอระฆัง ด้วยก่ออิฐถือปูน กุฏิสร้างด้วยไม้มุงกระเบื้อง ทรงบูรณะปฏิสังขรณ์อยู่กี่ปีไม่มีหลักฐาน ปรากฏ

เมื่อบูรณะปฏิสังขรณ์เสร็จเรียบร้อยแล้ว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สถาปนา วัดเกาะที่บูรณะปฏิสังขรณ์แล้วนั้น ขึ้นเป็นพระอารามหลวง พระราชทานนามใหม่ว่า ***“วัดเกาะแก้วลังการาม”*** มีการเฉลิมฉลองสมโภชพระอาราม เป็นงานมหกรรมใหญ่โต มีมหรสพ คือ ละครเรื่องอิเหนา ประชัน ๒ โรง สมกับที่ท่านผู้เป็นแม่กองงาน บูรณะ ปฏิสังขรณ์ เป็นผู้เชี่ยวชาญในวิชานาฏศาสตร์และจินตกวี

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔
พระราชทานเปลี่ยนนามวัดใหม่ว่า “วัดสัมพันธวงศาราม”

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ขณะทรงศีล

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงบูรณะปฏิสังขรณ์วัดเกาะแก้วลังการาม อีกครั้ง เสร็จแล้วทรงพระราชดำริว่า ***“วัดเกาะแก้วลังการาม”*** เป็นวัดที่สมเด็จ-พระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้าฯ กรมหลวงพิทักษ์มนตรี ผู้ทรงเป็นสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอในสมเด็จพระศรีสุริเยนทรามาตย์ พระบรมราชชนนีของพระองค์ ได้เป็นผู้รับสนองพระบรมราชโองการ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชเป็นผู้แรกสถาปนาวัดนี้ให้งดงาม มีเกียรติประวัติ เพื่อให้เหมาะสมกับเหตุผล และเพื่อเป็นการเฉลิมพระเกียรติแห่งเจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรี

จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานเปลี่ยนนามวัดใหม่ว่า ***“วัดสัมพันธ-วงศาราม วรวิหาร”*** ซึ่งจักให้เกิดปีติปราโมทย์แก่ผู้สืบสกุล ในเมื่อได้ทราบว่าบรรพบุรุษบุพพการีของตนได้สร้างกุศลไว้ เป็นเหตุชักจูงศรัทธาปสาทะ ให้เกิดแก่พระประยูร-ญาติ และนำให้บำเพ็ญบุญกุศลในวัดนี้ตามกำลัง

การเปลี่ยนวัดสัมพันธวงศ์ เป็นวัดธรรมยุติกนิกาย

ตราสัญลักษณ์คณะธรรมยุตในยุคก่อน

การเปลี่ยนแปลงวัดสัมพันธวงศ์เป็นวัดในสังกัดธรรมยุติกนิกายนั้น เกิดขึ้นใน พ.ศ. ๒๓๙๘ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ซึ่งเป็นสมัยที่ยุคพระครูไกรสรวิลาส (คง) (ต่อมาได้รับพระราชทานสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะ มีราชทินนามว่า ***“พระเนกขัมมมุนี”*** เป็นเจ้าอาวาส

พระครูไกรสรวิลาส (คง) เจ้าอาวาสวัดสัมพันธวงศ์องค์ที่ ๖ เกิดความพอใจในการปฏิบัติธรรมวินัยฝ่ายธรรมยุติ จึงทูลขอพระบรมราชานุญาตจากพระบาทสมเด็จ-พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทำญัตติกรรมเป็นพระภิกษุฝ่ายธรรมยุติกนิกาย พร้อมด้วยสหธรรมิกที่ร่วมใจใคร่จะปฏิบัติตาม รวม ๑๒ รูป มีพระบรมราชโองการโปรดให้พระอมราภิรักขิต (เกิด) วัดบรมนิวาส เป็นผู้จัดการ เมื่อพุทธศักราช ๒๓๙๘

การทำญัตติกรรมครั้งนี้ ไปทำที่วัดบรมนิวาส มีพระกัสสโป พระราชาคณะรามัญนิกาย เป็นพระอุปัชฌาย์ พระอมราภิรักขิต (เกิด) เป็นพระกรรมวาจาจารย์พระมหาบุญเปรียญ ๓ ประโยค วัดบรมนิวาส เป็นพระอนุสาวนาจารย์ เมื่อญัตติกรรมเป็นธรรมยุตเรียบร้อยแล้ว ท่านกลับมาอยู่วัดสัมพันธวงศ์ตามปกติ ส่วนภิกษุที่ไม่ยินดีที่จะทำการญัตติกรรมร่วมกับท่าน ต่างพากันแยกย้ายไปอยู่วัดปทุมคงคาบ้าง วัดสามจีนบ้าง ลาสิกขาเสียบ้าง คงเหลืออยู่แต่ที่คณะของท่าน ภิกษุ-สามเณรวัดสัมพันธวงศ์ หรือวัดเกาะ จึงเป็นพระเณรในสังกัด ธรรมยุติกนิกายสืบมาแต่ครั้งนั้น

พระครูไกรสรวิลาส (คง) เป็นผู้มีศีลาจารวัตรสงบเรียบร้อย เคร่งครัดปฏิบัติธรรมวินัย เป็นเหตุนำความเลื่อมใสแก่ผู้ได้พบเห็น ในส่วนการบำเพ็ญปรมัตถประโยชน์ตามสติกำลังความสามารถเท่าที่ท่านจะทำได้ เพราะอัธยาศัยส่วนตัวเป็นพระสมถะมักน้อย พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงพระกรุณาโปรดให้เลื่อนสมณศักดิ์พระครูไกสรวิลาส (คง) ขึ้นเป็นพระราชาคณะ มีราชทินนามว่า ***“พระเนกขัม-มมุนี”*** เป็นที่น่าเสียดาย ว่าการประพฤติพรหมจรรย์ของท่านไปไม่ได้ตลอด เพราะท่านมาปรารภถึงโรคาพาธ ซึ่งมาเบียดเบียนทำร่างกายของท่านให้ทุพพลภาพ ไม่สะดวกในการจะดำรงพรหมจรรย์ให้ยั่งยืนต่อไปได้ จึงขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตลาสิกขา เมื่ออายุได้ ๕๘ ปี (ปีมะเส็ง เอกศก จุลศักราช ๑๒๑๓ พุทธศักราช ๒๔๑๒) นับแต่ญัตติเป็นธรรมยุตมาได้ ๑๕ ปี

พระเดชพระคุณ พระมหารัชชมังคลาจารย์ (เทศ นิทฺเทสกเถร)

ย้ายมาอยู่วัดสัมพันธวงศ์

ที่ ๑๙/๑๐๐

วัดสัมปทวน อำเภอนครชัยศรี

จังหวัดนครปฐม

วันที่ ๑๘ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๔๕๙

พระครูพุทธมนตปรีชา

ด้วยพระมหาแจ่ม ผู้รับสั่งช่วยการวัดสัมพันธวงศ์ ขอลาออกจากน่าที่ เธอจงเปนผู้รับสั่ง จงไปอยู่วัดนั้น เพื่อช่วยเจ้าอาวาสว่าการวัดนั้น ๆ ต่อไป เธอจักเปนผู้กำกับวัดนั้นเอง แลให้เธอเปนผู้ต่างหูต่างตาของเรา เหมือนที่วัดพิชยญาติ ฯ จงไปก่อนพรรษานี้ จักสั่งให้พระพินิตพินัยมารับ แต่ต้องกลับมาวัดบวรนิเวศก่อน ฯ

กรม-วชิรญาณวโรรส

พระมหาสมณลิขิต สั่งให้พระครูพุทธมนต์ปรีชา (เทศ)
มาอยู่วัดสัมพันธวงศ์

พ.ศ. ๒๔๕๘ พระพินิตวินัย (แจ้ง ปิยสีโล) อดีตเจ้าอาวาสวัดสัมพันธวงศ์ รูปที่ ๘ อายุได้ ๗๐ โดยปี นับว่าชราภาพมากแล้ว ได้ทูลขอผู้ช่วยเจ้าอาวาสต่อสมเด็จ-พระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ผู้ทรงตำแหน่งเจ้าคณะใหญ่ธรรมยุต ในขณะนั้น สมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ ทรงพระกรุณาโปรดให้พระมหาแจ่ม เปรียญ ๕ ประโยค วัดเทพศิรินทราวาส มาเป็นผู้ช่วย พระมหาแจ่มมาอยู่วัดสัมพันธวงศ์ได้พรรษาเดียว ก็ทูลลาต่อสมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ ขอกลับไปอยู่วัดเทพศิรินทราวาส แล้วต่อมาปรากฏว่าลาสิกขาในศกนั้น

พ.ศ. ๒๔๕๙ พระพินิตวินัย (แจ้ง ปิยสีโล) ได้ทูลขอพระผู้ช่วยเจ้าอาวาสอีกครั้งนี้ ทรงพระกรุณาโปรดให้ ***"พระครูพุทธมนต์ปรีชา นิทฺเทสโก เทศ"*** (พระเดชพระคุณ พระมหารัชชมังคลาจารย์ นิทฺเทสกเถร) วัดบวรนิเวศวิหาร ซึ่งขณะนั้นพระองค์ท่านโปรดให้ไปเป็นผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดราชาธิวาสอยู่ ย้ายกลับมาวัดบวรนิเวศก่อน แล้วจึงโปรดให้ย้ายมาเป็นผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดสัมพันธวงศ์ต่อไป (ตามความละเอียดในพระมหาสมณลิขิต ที่ ๑๙/๑๐๐ ลงวันที่ ๑๘ มิถุนายน ๒๔๕๙)

การย้ายมาอยู่วัดสัมพันธวงศ์ของพระเดชพระคุณท่านฯ ถือเป็นยุคเริ่มต้นเปลี่ยนแปลงและพัฒนาให้วัดเจริญรุ่งเรืองต่อเนื่องมาถึงปัจจุบันนี้

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช รัชกาลที่ ๙

พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้วัดสัมพันธวงศ์ อัญเชิญพระปรมาภิไธยย่อ "ภ.ป.ร." ประดิษฐานที่หน้าบันพระอุโบสถหลังใหม่

พระปรมาภิไธยย่อ "ภ.ป.ร." หน้าบันพระอุโบสถวัดสัมพันธวงศ์

สืบเนื่องจาก พระอุโบสถของเดิม ก่ออิฐถือปูน ๕ ห้อง ร่วมในกว้าง ๗ เมตร ๑๘ เซนติเมตร ยาว ๑๓ เมตร เศษ มีระเบียงรอบนอก ผนังกว้าง ๒ เมตรเศษ หลังคาลดหลั่นเป็น ๔ ชั้น มุงด้วยกระเบื้องดินเผา ทรวดทรงทางแขกปนจีน ไม่มีช่อฟ้า ใบระกา หน้าบันประกอบด้วยลายกระเบื้องเคลือบสี ผนังด้านในพื้นล่างเดิมก่ออิฐถือปูน มาในสมัยพระพินิตวินัย (แจ้ง ปิยสีโล) อดีตเจ้าอาวาสองค์ที่ ๘ ได้ทำการซ่อมแซมและ

นำเอากระเบื้องลายสีแบบของจีน ก่อขึ้นจากพื้นสูงประมาณ ๘๐ เซนติเมตร ส่วนผนังภายในช่องหน้าต่าง ได้ทำการให้ช่างเขียนภาพ เรื่องปฐมสมโพธิ์ด้วยสีน้ำมันในยุคนั้นอยู่ในรัชกาลที่ ๖ อายุของพระอุโบสถเดิมสร้างมาเป็นเวลานานชำรุดทรุดโทรมอยู่ทุกขณะ เจ้าอาวาสแต่ละยุคก็ได้ซ่อมแซมบูรณะเป็นเสมอมา

แต่ก็ยากลำบากแก่ทางวัดเป็นอย่างยิ่งที่จะรักษาสภาพของโครงสร้าง ภาพเขียนต่าง ๆ ก็ชำรุดผุร่วงมากยิ่งขึ้น เพราะพื้นพระอุโบสถเดิมต่ำ เวลาฝนตก น้ำท่วมพื้นภายในภายนอก อิฐที่ก่อเป็นผนังดูดน้ำขึ้นไป ทำให้ปูนเสื่อมค่า เวลาประกอบสังฆกรรมบางครั้งต้องโยกย้ายหยุดทำสังฆกรรมก็มี เหตุเพราะหลังคารั่วคานเพดานก็ผุกร่อน

พระวิหาร เป็นรูปตึก ก่ออิฐถือปูน ทรวดทรงลักษณะเดียวกันกับพระอุโบสถแต่เล็กกว่า ผนังไม่มีภาพเขียนใด ๆ หน้าบันมีกระเบื้องประดับ หลังคาลดหลั่นเป็น ๓ ชั้น พื้นลาดซีเมนต์ ชำรุดมากเช่นเดียวกันกับพระอุโบสถ ประตูหน้าต่างส่วนใหญ่เปิดใช้การไม่ได้ เพราะความทรุดตัว

ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๕๐๔ ท่านเจ้าคุณพระมหารัชชมังคลาจารย์ นิทฺเทสกเถร อดีตเจ้าอาวาส ได้ดำเนินการเสนอเรื่องผ่านเจ้าคณะฝ่ายสงฆ์และรัฐบาลตามลำดับเพื่อขอพระบรมราชานุญาตรื้อพระอุโบสถ พระวิหาร พระเจดีย์ และพร้อมกันนั้นก็ขอสร้างพระอุโบสถ วิหารการเปรียญ เป็นอาคารแบบจตุรมุข ทรงไทย ๓ ชั้น เมื่อวันที่ ๑๐ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๐๕ ทางวัดได้รับพระมหากรุณาพระราชทานพระบรม-ราชานุญาตให้รื้อพระอุโบสถ พระวิหาร พระเจดีย์ และจัดสร้างพระอุโบสถหลังใหม่ขึ้น จึงได้ทำการรื้อพระวิหาร พระเจดีย์ออกก่อน จัดสร้างพระอุโบสถเฉพาะร่วมในขึ้นเมื่อพระอุโบสถหลังใหม่เสร็จพอใช้ประกอบสังฆกรรมได้ จึงได้ทำการรื้อพระอุโบสถหลังเดิมออก

ในปีต่อมา ในวันที่ ๖ สิงหาคม ๒๕๐๖ ได้มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ พระราชทานวิสุงคามสีมาสำหรับพระอุโบสถหลังใหม่ กว้าง ๔๐ เมตร ยาว ๘๐ เมตร แก่วัดสัมพันธวงศ์

ในปี พ.ศ. ๒๕๑๓ ได้ทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้วัดสัมพันธวงศ์ อัญเชิญพระปรมาภิไธย *"ภ.ป.ร."* ประดิษฐานที่หน้าบันพระอุโบสถหลังใหม่ ตามหนังสือของราชเลขาธิการ ที่ รล.๐๐๐๒/๓๖๐๙ ลงวันที่ ๒๖ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๑๓

สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ในรัชกาลที่ ๙

เสด็จในพิธีเจริญพระพุทธมนต์ และทรงสดับพระธรรมเทศนา
เนื่องในเทศกาลออกพรรษา ประจำปี ๒๕๕๐

สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ในรัชกาลที่ ๙
ถวายไทยธรรมแด่ท่านเจ้าประคุณ สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ (ถาวรมหาเถร)

วันศุกร์ที่ ๒๖ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๕๐ เวลา ๑๗.๓๐ น. สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ เสด็จพระราชดำเนินโดยรถยนต์พระที่นั่ง จากพระตำหนักจิตรลดารโหฐาน พระราชวังดุสิต ไปในพิธีเจริญพระพุทธมนต์ และทรงสดับพระธรรมเทศนา ซึ่งพระพรหมเมธี (จำนงค์ ธมฺมจารี) เมื่อครั้งดำรงสมณศักดิ์ที่พระธรรมกิตติเมธี ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดสัมพันธวงศาราม วรวิหาร ถวายพระธรรมเทศนา เนื่องในโอกาสวันมหาปวารณา (วันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๑) ณ พระอุโบสถวัดสัมพันธวงศาราม วรวิหาร เขตสัมพันธวงศ์ กรุงเทพมหานคร (เป็นการส่วนพระองค์)

สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอเจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์
ได้เสด็จนมัสการพระประธานภายในพระอุโบสถวัดสัมพันธวงศ์

สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอฯ กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ เสด็จนมัสการพระประธานภายในพระอุโบสถ และทรงสนทนาธรรมกับท่านเจ้าประคุณ สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ (ถาวรมหาเถร) เมื่อครั้งดำรงสมณศักดิ์ที่ พระธรรมบัณฑิต

วันที่ ๑๖ กุมภาพันธ์ ๒๕๓๐ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอเจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ ได้เสด็จนมัสการพระประธานในพระอุโบสถ วัดสัมพันธวงศ์ ถวายพระราชทรัพย์ตั้งเป็นทุนบูรณะพระอุโบสถจำนวนหนึ่ง พร้อมกับเสด็จเยี่ยมประชาชนชาวจีนย่านสำเพ็งและถนนเยาวราช เป็นที่ปลาบปลื้มปีติยินดีเป็นล้นพ้นแก่พสกนิกรชาวจีน และพุทธบริษัทของวัดสัมพันธวงศ์อย่างหาที่สุดมิได้

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี
ได้เสด็จนมัสการพระประธานในพระอุโบสถ

ท่านเจ้าประคุณ สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ (ถาวรมหาเถร) ถวายของที่ระลึกแด่
สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี
เมื่อครั้งเสด็จกราบนมัสการพระประธานที่วัดสัมพันธวงศ์

วันที่ ๒๔ มกราคม ๒๕๔๔ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ได้เสด็จเยี่ยมชาวจีนย่านเยาวราช เสด็จนมัสการถวายสักการะพระประธานพระอุโบสถ วัดสัมพันธวงศ์ และให้ชุมชนชาววัดสัมพันธวงศ์ ได้เข้าถวายความจงรักภักดีนับเป็นพระมหากรุณาธิคุณเป็นล้นพ้น

จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ นายกรัฐมนตรี

เป็นประธานในพิธีวางศิลาฤกษ์พระอุโบสถใหม่

จอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ นายกรัฐมนตรีประกอบพิธีวางศิลาฤกษ์พระอุโบสถหลังใหม่

วันพุธที่ ๘ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๐๖ เวลา ๐๘.๓๘ นาฬิกา จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ นายกรัฐมนตรี เป็นประธานในพิธีวางศิลาฤกษ์พระอุโบสถหลังใหม่ ของวัดสัมพันธวงศ์ โดยมี พลเอก หลวงสถิตยุทธการ นายกสมาคมสัมพันธวงศ์ เป็นผู้กล่าวรายงาน ในพิธีดังกล่าวนี้ ท่านเจ้าพระคุณ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จ-พระสังฆราช (อยู่ ญาโณทโย) วัดสระเกศฯ สมเด็จพระสังฆราช พระองค์ที่ ๑๕ ได้มีพระเมตตาเสด็จมาเป็นองค์ประธานเจริญชัยมงคลคาถา พร้อมด้วย สมเด็จพระราชาคณะ และพระราชาคณะ

พุทธศักราช ๒๔๖๓

รัชกาลที่ ๖ เสด็จพระราชดำเนินมาทรงถวายผ้าพระกฐิน

ที่ [illegible]

กรมธรรมการ

วันที่ ๑๖ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๖๓

นมัสการมายัง พระมหานายก เจ้าคณะปลัดมหาสังฆปริณายก

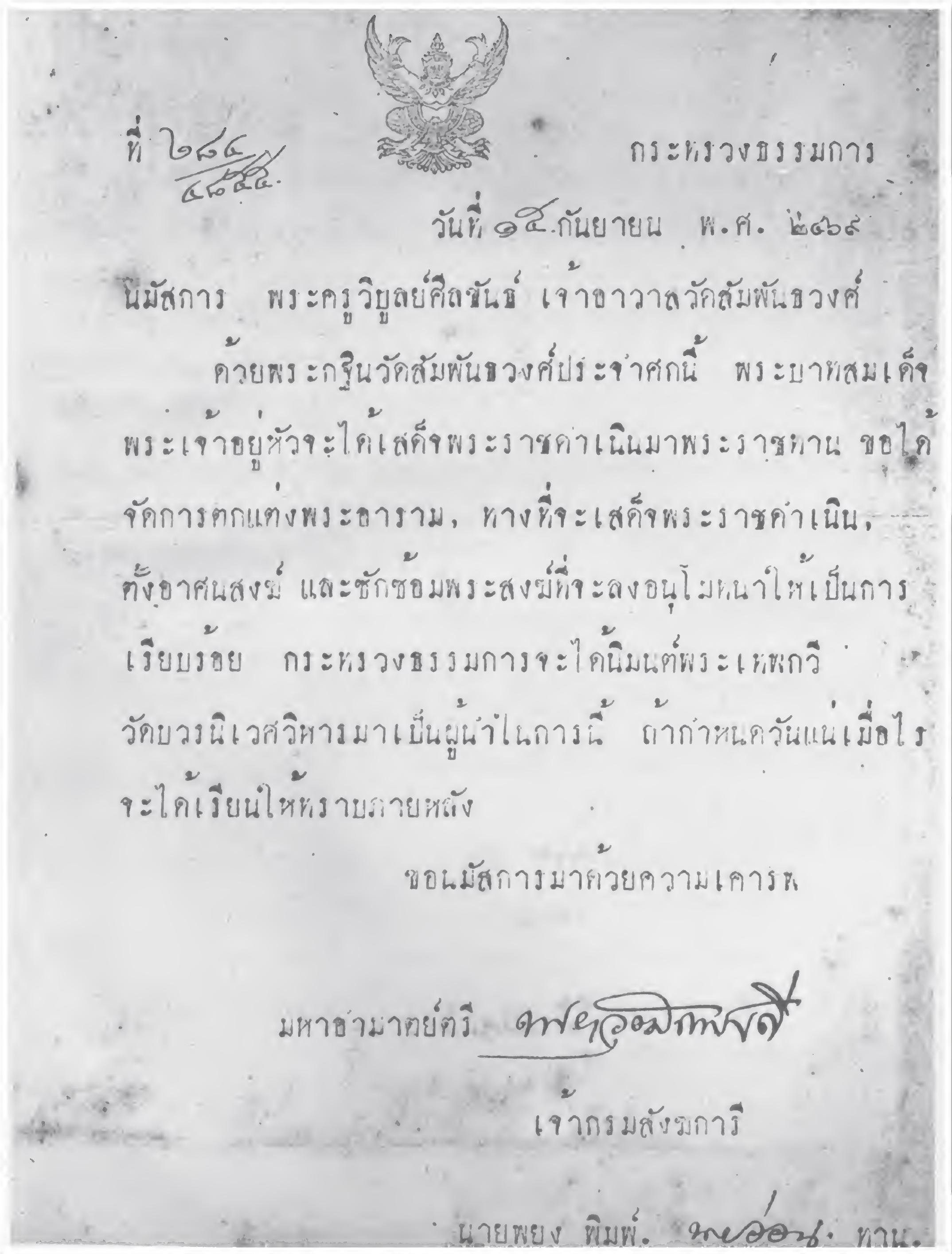
ด้วยพระกฐินเสดจพระราชดำเนิรศกนี้ ที่ ๑ วัดสัมพันธวงศ์ ที่ ๒ วัดประทุมคงคา ที่ ๓ วัดจักรวรรดิราชาวาส กำหนด วันที่ ๒ พฤศจิกายน พ.ศ.๒๔๖๓ เพราะฉนั้นขอเจ้าคุณได้จัดการซักซ้อมพระสงฆ์อนุโมทนาพระกฐินสำหรับวัดสัมพันธวงศ์ให้เปนการเรียบร้อย และเปนผู้นำด้วย

ขอนมัสการมาด้วย

มหาเสวกตรี [illegible]

อธิบดีกรมธรรมการ

พุทธศักราช ๒๔๖๙
รัชกาลที่ ๗ เสด็จพระราชดำเนินมาทรงถวายผ้าพระกฐิน

ที่ ๒๘๔/๔๘๕๕

กระทรวงธรรมการ

วันที่ ๑๕ กันยายน พ.ศ. ๒๔๖๙

นมัสการ พระครูวิบูลย์ศีลขันธ์ เจ้าอาวาสวัดสัมพันธวงศ์

ด้วยพระกฐินวัดสัมพันธวงศ์ประจำศกนี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะได้เสด็จพระราชดำเนินมาพระราชทาน ขอได้จัดการตกแต่งพระอาราม, ทางที่จะเสด็จพระราชดำเนิน, ตั้งอาศนสงฆ์ และซักซ้อมพระสงฆ์ที่จะลงอนุโมทนาให้เป็นการเรียบร้อย กระทรวงธรรมการจะได้นิมนต์พระเทพกวี วัดบวรนิเวศวิหารมาเป็นผู้นำในการนี้ ถ้ากำหนดวันแน่เมื่อไร จะได้เรียนให้ทราบภายหลัง

ขอนมัสการมาด้วยความเคารพ

มหาอำมาตย์ตรี (ลงนาม)

เจ้ากรมสังฆการี

นายพยง พิมพ์. (ลงนาม) ทาน.

พระประวัติ

สมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุ้ย กรมหลวงพิทักษ์มนตรี
พระองค์ผู้ทรงเป็นปฐมในการบูรณปฏิสังขรณ์วัดสัมพันธวงศ์
ในสมัยรัชกาลที่ ๑

....

สมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุ้ย กรมหลวงพิทักษ์มนตรี พระองค์ผู้ทรงเป็นปฐมในการสถาปนาปฏิสังขรณ์วัดสัมพันธวงศ์ในสมัยรัชกาลที่ ๑ ทรงเป็นพระบรมวงศ์ชั้นผู้ใหญ่ที่สำคัญ มาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๑ ถึงรัชกาลที่ ๒

โดยเฉพาะในสมัยรัชกาลที่ ๒ ปรากฏเรื่องราวตามพงศาวดารว่า พระองค์ทรงเป็นเจ้านายผู้ใหญ่ในราชการพระองค์หนึ่ง ได้ทรงกำกับราชการมหาดไทยและกรมวังด้วย กล่าวกันว่าเป็นผู้สำเร็จราชการก็มี ด้วยเป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงปรึกษาหารือราชการทั่วไปทุกอย่าง โปรดให้เสด็จอยู่ที่พระราชวังเดิมจนตลอดพระชนมายุ นอกจากนี้ พระองค์ท่านยังมีความชำนาญด้านอื่นๆ ด้วย เช่น ชำนาญในด้านจินตกวีและนาฏศาตร์ ตลอดจนการช่างต่าง ๆ ก็ทรงชำนาญ ฝีมืองานช่างของพระองค์ที่ยังใช้ต่อเนื่องมาถึงปัจจุบัน คือ เกรินบันไดนาค นอกจากนี้ ยังทรงชำนาญด้านโหราศาสตร์ชั้นโหร

แม้พระองค์ท่านจะสิ้นพระชนม์ไปนานแล้ว แต่อนุสรณ์คุณความดีที่ทรงกระทำไว้ ยังปรากฏให้ชนรุ่นหลังได้เห็นอยู่

เพื่อเป็นการเทิดทูลพระเกียรติยศของพระองค์ท่าน ผู้ทรงสถาปนาปฏิสังขรณ์พระอารามนี้ให้เป็นที่ปรากฏแก่ผู้ที่สนใจตามควร จึงขอเชิญพระประวัติของพระองค์ท่าน ซึ่งรวบรวมเนื้อหาโดยอ้างอิงจากหนังสือที่วัดสัมพันธวงศ์เคยจัดพิมพ์มาก่อนหน้านี้เป็นสำคัญ พร้อมทั้งรวบรวมข้อมูลเพิ่มเติมจากเอกสารพงศาวดารบ้าง ข้อมูลที่ปรากฏในสื่อต่าง ๆ บ้าง มารวมพิมพ์ไว้ในครั้งนี้ด้วย

นาควโร ภิกฺขุ
รวบรวมและเรียบเรียง
๑ ธันวาคม ๒๕๖๐

พระประวัติเบื้องต้น

สมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุ้ย กรมหลวงพิทักษ์มนตรี พระนามเดิมว่า เจ้าฟ้าจุ้ย เป็นพระโอรสพระองค์ที่ ๕ ในสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้าแก้ว กรมพระ-ศรีสุดารักษ์ (พระพี่นางพระองค์น้อยในสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ ๑) กับเจ้าขรัวเงิน ประสูติในกรุงธนบุรี เมื่อวันเสาร์ เดือน ๑๐ ขึ้น ๑๒ ค่ำ ปีขาลโทศก จ.ศ. ๑๑๓๒ ตรงกับวันที่ ๑ กันยายน พ.ศ. ๒๓๑๓

พระอิสริยยศ

ในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ ฉบับ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ขำ บุนนาค) เรียบเรียง สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงตรวจชำระและทรงพระนิพนธ์อธิบาย กล่าวถึงพระอิสริยยศที่พระองค์ได้รับพระราชทาน ดังนี้

ปีกุน เบญจศก จุลศักราช ๑๑๖๕ ตรงกับ พ.ศ. ๒๓๔๖ พระบาทสมเด็จพระ-พุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ ๑ ทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานตั้งสมเด็จ-พระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้าจุ้ย เป็น สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ กรมขุนพิทักษ์มนตรี

วันอาทิตย์ เดือน ๔ ขึ้น ๗ ค่ำ ปีขาล อัฐศก จุลศักราช ๑๑๖๘ ตรงกับ พ.ศ. ๒๓๔๖ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ ๑โปรดพระราชทานเลื่อนพระอิสริยยศเป็น สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้า ฯ กรมหลวงพิทักษ์มนตรี

ในสมัยรัชกาลที่ ๒ ทรงพระอิสสริยยศเป็น สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้า ฯ กรมหลวงพิทักษ์มนตรี ด้วยทรงเป็นพระอนุชาของสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี

รัชกาลที่ ๔ ทรงโปรดให้ขนานคำนำพระนามว่า “พระสัมพันธวงศ์เธอ”

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ทรงขนานคำนำหน้าพระนาม ***“สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้าจุ้ย กรมหลวงพิทักษ์มนตรี”*** เป็น ***“สมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุ้ย กรมหลวงพิทักษมนตรี”***

คำนำพระนามว่า ***“พระสัมพันธวงศ์เธอ”*** นี้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า-เจ้าอยู่หัว ทรงโปรดให้ใช้คำนำพระนามพระบรมวงศานุวงศ์ ที่เป็นพระเชษฐาและ

พระอนุชา ส่วนพระชนกชนนีของพระราชมารดา และรวมทั้งผู้เป็นลูกพี่ลูกน้องของพระราชมารดาด้วย

ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ ภาคปกิรณกะ ส่วนที่ ๑ ฉบับสมเด็จพระมาตุจฉาเจ้า พระบรมราชเทวี โปรดให้พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ท้าวทรงกันดาน (เจ้าจอมมารดา หุ่น รัชกาลที่ ๔) เมื่อปีชวด พ.ศ. ๒๔๖๗ พิมพ์ที่โรงพิมพ์บำรุงนุกูลกิจ ได้บันทึกเรื่องเหตุผลในการขนานคำนำหน้าพระนามพระบรมวงศานุวงศ์ มีเนื้อโดยสรุปว่า คำนำหน้าพระนามพระบรมวงศานุวงศ์ที่บัญญัติขึ้นใหม่ในสมัยรัชกาลที่ ๔ คือ พระบรมวงศ์เธอ พระราชวรวงศ์เธอ พระบวรวงศ์เธอ พระวรวงศ์เธอ พระสัมพันธวงศ์เธอ พระวงศ์เธอ มีวัตถุประสงค์เพื่อเฉลิมพระเกียรติพระบรมวงศานุวงศ์ รวมถึงการการกล่าวถึงพระบรมวงศานุวงศ์ ดูไม่ต่ำศักดิ์และฟังดูไม่ห่างเหินเกินไป โดยยกเหตุคำนำพระนามของพระบรมวงศานุวงศ์ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๑ ถึงรัชกาลที่ ๓ นั้น คำเรียกคำนำพระนามตามบรรดาศักดิ์เริ่มหายไป ดูห่างเหินไปเรื่อย ๆ

มีผู้อธิบายเพิ่มเติมเกี่ยวกับคำนำพระนามเจ้านายในราชตระกูลว่า มีการเปลี่ยนไปตามแต่ละรัชกาลที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชสัมพันธ์

ในรัชกาลที่ ๑ พระโอรสธิดาในพระเชษฐภราดาในพระเชษฐภคินี ในพระราชอนุชาและในพระกนิษฐภคินี ที่เป็นชั้นเจ้าฟ้าและพระองค์เจ้า มีคำนำพระนามว่า พระเจ้าหลานเธอ (หลานน้า หลานอา และหลานลุง) ทุกพระองค์ (เว้นแต่กรมพระราชวังหลัง หลานน้าพระองค์ใหญ่ซึ่งโปรดเกล้าฯ สถาปนาเป็นกรมพระราชวังบวรสถานพิมุข)

ในรัชกาลที่ ๒ เจ้านายพระบรมวงศ์ชั้นนี้ ทรงอยู่ในฐานะ ***“ลูกพี่ลูกน้อง”*** พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

ไม่ปรากฏว่า ทรงมีคำนำพระนามอย่างใดในหมายรับสั่ง และในพระราชพงศาวดาร ก็เรียกแต่เจ้าฟ้า ฯ กรมหลวง เจ้าฟ้า ฯ กรมขุน ที่ทรงอิสริยยศเป็นพระองค์เจ้ารับกรม ก็ออกพระนามกรมว่า กรมหมื่นนั้น กรมหมื่นนี้ เช่น กรมหมื่นนรินทรเทพ (พระโอรสพระองค์ใหญ่ในพระองค์เจ้ากุ - กรมหลวงนรินทรเทวี พระเจ้าน้องนางเธอในรัชกาลที่ ๑)

ถึงรัชกาลที่ ๓ ก็เช่นกัน ไม่ปรากฏว่ามีคำนำพระนามแสดงพระราชสัมพันธ์ คำนำพระนามเจ้านายพระบรมวงศ์ มีแต่ที่มีพระราชสัมพันธ์โดยตรง เช่น สมเด็จพระ-

พันปีหลวง (แม่) พระเจ้าลูกยาเธอ พระเจ้าลูกเธอ พระเจ้าหลานเธอ (หลานปู่ที่เป็นพระองค์เจ้า ซึ่งมีเพียงพระองค์เดียว คือ พระองค์เจ้าโสมนัสวัฒนาวดี) และพระหลานเธอ (หม่อมเจ้า หลานปู่หรือพระราชนัดดาโดยตรงลงมา)

จนถึงรัชกาลที่ ๔ จึงได้โปรดให้ใช้คำนำพระนามเจ้านายขึ้นใหม่ คือ พระบรมวงศ์เธอ พระราชวรวงศ์เธอ พระบวรวงศ์เธอ พระวรวงศ์เธอ พระสัมพันธวงศ์เธอ พระวงศ์เธอ

สำหรับคำนำพระนามว่า ***"พระสัมพันธวงศ์เธอ"*** เป็นคำนำพระนามเจ้านายที่เป็นพระเชษฐาและพระอนุชา ส่วนพระชนกชนนีของพระราชมารดา (สมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี) และรวมทั้งที่เป็นลูกพี่ลูกน้องของพระราชมารดาด้วย

เจ้านายพระบรมวงศ์ หลานน้า หลานอา หลานลุง ในรัชกาลที่ ๑ ซึ่งเป็นลุงเป็นน้า ในรัชกาลที่ ๔ ที่เป็น ***"พระสัมพันธวงศ์เธอ"*** ปรากฏพระนามมีอยู่ ๑๐ พระองค์ คือ

๑. พระสัมพันธวงศ์เธอ กรมขุนรามินทรสุดา เป็นพระธิดาองค์เดียวของ พระเจ้ารามณรงค์ (ขุนรามณรงค์ แต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา) พระเจ้ารามณรงค์เป็นพระเชษฐาของรัชกาลที่ ๑ รองลงมาจาก สมเด็จพระพี่นาง พระองค์ใหญ่ (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้า กรมพระยาเทพสุดาวดี) พระสัมพันธวงศ์เธอ กรมขุนรามินทรสุดานี้ คนทั้งหลายเรียกกันว่า ***"เจ้าครอกชี"*** สิ้นพระชนม์ในสมัยรัชกาลที่ ๑ ต่อมา ในสมัยรัชกาลที่ ๔ ทรงสถาปนาพระอัฐิเป็น ***"พระสัมพันธวงศ์เธอ"***

๒. พระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้าฯ กรมหลวงธิเบศรบดินทร์

๓. พระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้าฯ กรมหลวงนรินทร์รณเรศ ต้นราชสกุล ***"นรินทรางกูร ณ อยุธยา"***

๔. พระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้าหญิงทองคำ

ตั้งแต่พระองค์ที่ ๒ – ๔ เป็นพระโอรสพระธิดาในสมเด็จพระพี่นางเธอพระองค์ใหญ่ รัชกาลที่ ๑

๕. พระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้าฯกรมหลวงเทพหริรักษ์ ต้นราชสกุล ***"เทพหัสดิน ณ อยุธยา"***

๖. พระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้าฯ กรมขุนอนรรฆนารี (หรือ อนัคฆนารี)

๗. พระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้าฯ กรมหลวงพิทักษ์มนตรี ต้นราชตระกูล ***“มนตรีกุล”***

พระองค์นี้ ทรงบูรณปฏิสังขรณ์วัดเกาะ หรือ วัดเกาะแก้วลังการาม ในรัชกาลที่ ๑ ถึงรัชกาลที่ ๔ โปรดฯ พระราชทานชื่อวัดว่า ***“วัดสัมพันธวงศาราม”*** เรียกกันสั้น ๆ ว่า ***“วัดสัมพันธวงศ์”*** เพื่อเป็นการเฉลิมพระเกียรติแด่ สมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้าฯ กรมหลวงพิทักษ์มนตรี ที่ทรงมีศรัทธาสถาปนาปฏิสังขรณ์ใหม่หมดทั้งพระอารามในสมัยรัชกาลที่ ๑

๘. พระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้าฯ กรมขุนอิศรานุรักษ์ ต้นราชสกุล ***“อิศรางกูร ณ อยุธยา”***

ตั้งแต่พระองค์ที่ ๕ - ๘ เป็นพระโอรสธิดา ในสมเด็จพระพี่นางพระองค์น้อย รัชกาลที่ ๑ และเป็น ***“ลุง”*** เป็น ***“ป้า”*** เป็น ***“น้า”*** แท้ ๆ ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

๙. พระสัมพันธวงศ์เธอ กรมหมื่นนรินทรเทพ

๑๐. พระสัมพันธวงศ์เธอ กรมหมื่นนเรนทร์บริรักษ์

สองพระองค์ที่ ๙ และ ๑๐ เป็นพระโอรสในพระองค์เจ้ากุ พระน้องนางเธอในรัชกาลที่ ๑ (ต่อมาในรัชกาลที่ ๔ ทรงสถาปนาพระอัฐิเป็น กรมหลวงนรินทรเทวี)

ราชสกุลซึ่งสืบเนื่องลงมาจาก กรมหลวงนรินทรเทวี คือ ***“นรินทรกุล ณ อยุธยา”*** ซึ่งคล้ายกันกับ ***“นรินทรางกูร ณ อยุธยา”***

นอกจากนี้ ยังมีพระองค์เจ้าพระโอรสพระธิดาในกรมพระราชวังหลัง ซึ่งประสูติแต่พระอัครชายา ***“เจ้าครอกทองอยู่”*** อีก ๖ พระองค์ ซึ่งทรงมีคำนำพระนามว่า ***“พระสัมพันธวงศ์เธอ”*** เช่นกัน

กรมพระราชวังหลังเป็นพระราชภาคิไนย (หลานน้า) พระองค์ใหญ่ในรัชกาลที่ ๑ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สถาปนาเป็น กรมพระราชวังบวรสถานพิมุข (วังหลัง) เป็นกรมพระราชวังหลังเพียงพระองค์เดียวในกรุงรัตนโกสินทร์

พระโอรสพระธิดาในกรมพระราชวังหลัง ทั้ง ๖ พระองค์ คือ

๑. พระสัมพันธวงศ์เธอ กรมหมื่นนราเทเวศร์ (พระองค์เจ้าชายปาน) ต้นราชสกุล ***"ปาลกะวงศ์ ณ อยุธยา"***

๒. พระสัมพันธวงศ์เธอ พระองค์เจ้าหญิงกระจับ

๓. พระสัมพันธวงศ์เธอ กรมหมื่นนเรศร์โยธี (พระองค์เจ้าชายบัว) ว่าทรงเป็นหมันจึงไม่มีโอรสธิดา

๔. พระสัมพันธวงศ์เธอ กรมหลวงเสนีบริรักษ์ (พระองค์เจ้าชายแตง) ต้นราชสกุล ***"เสนีวงศ์ ณ อยุธยา"***

๕. พระสัมพันธวงศ์เธอ พระองค์เจ้าปฐมวงศ์

พระองค์นี้ประสูติในปีที่ประดิษฐานพระบรมราชวงศ์จักรี จึงได้พระนามว่า ***"พระองค์เจ้าปฐมวงศ์"*** สุนทรภู่เคยตามเสด็จพระองค์เจ้าปฐมวงศ์ไปนมัสการพระพุทธบาทสระบุรี ได้แต่งนิราศธารทองแดงไว้เมื่อตามเสด็จครั้งนั้น พระองค์เจ้าปฐมวงศ์ทรงผนวชอยู่วัดระฆังจนสิ้นพระชนม์ ไม่มีโอรสธิดา

๖. พระสัมพันธวงศ์เธอ พระองค์เจ้าหญิงจงกล

พระสัมพันธวงศ์เธอ กรมหมื่น และกรมหลวง (พระองค์ที่ ๑ พระองค์ที่ ๓ และพระองค์ที่ ๔) สามพระองค์นี้ คนทั่วไปมักเรียกกันว่า ***"เจ้าสามกรม"*** เพราะแยกวังประทับ ณ พระราชวังหลังด้วยกัน

พระสัมพันธวงศ์เธอทุกพระองค์ดังกล่าวมานี้ เป็นพระสัมพันธวงศ์เธอ ในรัชกาลที่ ๔

ในรัชกาลที่ ๕ พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง โปรดเกล้าฯ สถาปนาพระเชษฐา และพระอนุชา พระกนิษฐาของ สมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินี พระบรมราชชนนีของพระองค์ เลื่อนจากหม่อมเจ้า เป็นพระองค์เจ้าและโปรดฯ ให้ใช้คำนำพระนามว่า ***"พระสัมพันธวงศ์เธอ"*** จำนวน ๖ พระองค์ด้วยกัน คือ

๑. พระสัมพันธวงศ์เธอ พระองค์เจ้ามงคลเลิศ

๒. พระสัมพันธวงศ์เธอ พระองค์เจ้าชมชื่น

๓. พระสัมพันธวงศ์เธอ พระองค์เจ้าหญิงพื้นพงศ์ประยุรวงศ์สนิท

๔. พระสัมพันธวงศ์เธอ พระองค์เจ้าพรรณราย พระชนนี สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าฯ กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์

๕. พระสัมพันธวงศ์เธอ พระองค์เจ้าฉายเฉิด กรมหมื่นนฤบาลมุขมาตย์

๖. พระสัมพันธวงศ์เธอ พระองค์เจ้าประเสริฐศักดิ์

พระองค์ผู้ทรงเป็นปฐมในการสถาปนาปฏิสังขรณ์วัดสัมพันธวงศ์ ในสมัยรัชกาลที่ ๑

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ ๑ เมื่อได้ทรงสร้างกรุงเทพมหานครเป็นราชธานี สถาปนาราชจักรีวงศ์แล้ว มีพระราชประสงค์จะทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้มั่นคงสถาพร จึงมีพระบรมราชโองการ โปรดเกล้าฯ ให้พระบรมวงศานุวงศ์ ทำการบูรณะปฏิสังขรณ์วัดต่าง ๆ ขึ้นใหม่หลายวัด

รัตนโกสินทร์ศก ๑๕ ตรงกับปีมะโรง อัฏศก จ.ศ. ๑๑๕๘ พ.ศ. ๒๓๓๙ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้ สมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรี (สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ) พระนามเดิมจุ้ย ต้นราชสกุล มนตรีกุล ผู้เป็นพระโอรสองค์ที่ ๕ ในสมเด็จพระพี่นางเธอเจ้าฟ้ากรมพระศรีสุดารักษ์ (แก้ว) ไปบูรณะปฏิสังขรณ์วัดเกาะใหม่หมดทั้งอาราม ทรงสร้างพระอุโบสถ พระวิหาร พระวิหารคต หอระฆังด้วยก่ออิฐถือปูน กุฎีสร้างด้วยไม้มุงกระเบื้อง

ทรงบูรณะปฏิสังขรณ์อยู่กี่ปี ไม่มีหลักฐานปรากฏ เมื่อบูรณะปฏิสังขรณ์เสร็จเรียบร้อยแล้ว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สถาปนาวัดเกาะที่บูรณะปฏิสังขรณ์แล้วนั้น ขึ้นเป็นพระอารามหลวง พระราชทานนามใหม่ว่า ***"วัดเกาะแก้วลังการาม"*** มีการเฉลิมฉลองสมโภชพระอาราม เป็นงานมหกรรมใหญ่โต มีมหรสพ คือ ละครเรื่องอิเหนาประชัน ๒ โรง สมกับที่ท่านผู้เป็นแม่กองงานบูรณะปฏิสังขรณ์ เป็นผู้เชี่ยวชาญในวิชานาฏศาสตร์และจินตกวี

ในรัชกาลที่ ๓ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชศรัทธาทำการปฏิสังขรณ์อีก แต่จะทรงพระกรุณาปฏิสังขรณ์เมื่อใด ไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัด เพียงแต่พบหลักฐานในพระราชพงศาวดาร รัชกาลที่ ๓ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ พิมพ์เมื่อ พ.ศ.......... หน้า ๓๕๐ เรื่องการปฏิสังขรณ์และสร้างพระอารามความว่า

"วัดเกาะแก้ว เป็นวัดของกรมหลวงพิทักษ์มนตรี บูรณะไว้ก่อนชำรุดไป ให้ซ่อมแซมและทำกุฎีสงฆ์ขึ้น"

ล่วงมาถึงรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ทรงบูรณะปฏิสังขรณ์วัดเกาะแก้วลังการามอีก เสร็จแล้วทรงพระราชดำริว่า ***"วัดเกาะแก้ว-ลังการาม"*** เป็นวัดที่สมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้าฯ กรมหลวงพิทักษ์มนตรี ผู้ทรงเป็นสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ ในสมเด็จพระศรีสุริเยนทรามาตย์ พระบรมราชชนนีของพระองค์ ได้เป็นผู้รับสนองพระบรมราชโองการ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า-จุฬาโลกมหาราช เป็นผู้แรกสถาปนาวัดนี้ให้งดงาม มีเกียรติประวัติ

เพื่อให้เหมาะสมกับเหตุผล และเพื่อเป็นการเฉลิมพระเกียรติแห่งเจ้าฟ้ากรม-หลวงพิทักษ์มนตรี จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานเปลี่ยนนามวัดใหม่ว่า ***"วัดสัมพันธวงศาราม"*** ซึ่งจักให้เกิดปีติปราโมทย์แก่ผู้สืบสกุล ในเมื่อได้ทราบว่าบรรพบุรุษบุพพการีของตนได้สร้างกุศลไว้ เป็นเหตุชักจูงศรัทธาปสาทะ ให้เกิดแก่พระประยูรญาติ และนำให้บำเพ็ญบุญกุศลในวัดนี้ตามกำลัง

คำนำพระนามของสมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้าฯ กรมหลวงพิทักษ์มนตรี นอกจากเป็นที่มาของชื่อวัดสัมพันธวงศ์แล้ว นอกจากนี้ ยังถือว่าเป็นที่มาของชื่อเขตสัมพันธวงศ์ด้วย ด้วยเหตุว่า เมื่อก่อนนั้น ที่ว่าการอำเภอสัมพันธวงศ์ ซึ่งสร้างเมื่อประมาณปีพุทธศักราช ๒๔๗๕ ตั้งอยู่ที่สามแยกถนนทรงวาดกับถนนปทุมคงคา ตำบลศาลเจ้าแม่ทับทิม ซึ่งอยู่ในเขตใกล้กับวัดสัมพันธวงศ์ จึงสันนิษฐานว่าอำเภอสัมพันธวงศ์เมื่อครั้งก่อนหรือ เขตสัมพันธวงศ์ในปัจจุบัน ตั้งชื่อว่า ***"สัมพันธวงศ์"*** ตามชื่อ ***"วัดสัมพันธวงศ์"*** ซึ่งเป็นที่ตั้งนั่นเอง

ครั้นประมาณปีพุทธศักราช ๒๔๖๗ ย้ายไปตั้งที่ว่าการอำเภอขึ้นใหม่ในบริเวณป้อมปิดปัจจนึก ตำบลตลาดน้อย แต่ยังคงใช้ชื่อว่าอำเภอสัมพันธวงศ์หรือเขตสัมพันธวงศ์ตามเดิม

พระองค์ท่านกับพระราชวังเดิม

ในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒ ฉบับของสมเด็จพระเจ้า-บรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพกล่าวไว้ว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้า-นภาลัย รัชกาลที่ ๒ ทรงโปรดให้สมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้าฯ กรมหลวงพิทักษ์-มนตรี ประทับอยู่ที่พระราชวังเดิมจนตลอดพระชนมายุ

พระราชวังเดิม หรือ พระราชวังกรุงธนบุรี เป็นพระราชวังหลวงที่สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ได้โปรดให้สร้างพระราชวังนี้ขึ้นเมื่อปี พ.ศ. ๒๓๑๐ ภายหลังจากที่ทรงกอบกู้เอกราชให้ชาติไทย เพื่อใช้เป็นที่ประทับและว่าราชการ ต่อมาเมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชเสด็จขึ้นครองราชสมบัติ ได้ทรงย้ายราชธานีมาอยู่ฝั่งพระนคร โดยสร้างพระบรมมหาราชวังขึ้นเป็นที่ประทับ พระราชวังกรุงธนบุรีจึงได้ชื่อว่า ***"พระราชวังเดิม"*** ตั้งแต่บัดนั้น

พระราชวังเดิมนี้ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงแต่งตั้งพระราชวงศ์ชั้นสูงที่ได้รับความไว้วางพระราชหฤทัย มาประทับที่นี่ เนื่องจากเห็นว่าพระราชวังนี้มีความสำคัญทางด้านทำเลที่ตั้ง ตำแหน่งของพระราชวังนี้ เป็นจุดสำคัญทางยุทธศาสตร์ สามารถสังเกตการณ์ได้ในระยะไกล อีกทั้งยังใกล้กับเส้นทางคมนาคมและเส้นทางการเดินทัพที่สำคัญด้วย ได้แก่

- พระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้าฯ กรมหลวงธิเบศรบดินทร์ พระโอรสในกรมพระเทพสุดาวดี ประทับอยู่จนสิ้นพระชนม์เมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๘
- พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ประทับอยู่ขณะทรงพระอิสริยยศเป็น สมเด็จฯ เจ้าฟ้าฯกรมหลวงอิศรสุนทร วังหน้าในรัชกาลที่ ๑ จนกระทั่งเสด็จขึ้นครองราชสมบัติในปี พ.ศ. ๒๓๕๒
- สมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้าฯ กรมหลวงพิทักษ์มนตรี ประทับอยู่ในสมัยรัชกาลที่ ๒ จนสิ้นพระชนม์เมื่อ พ.ศ. ๒๓๖๕
- พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประทับอยู่ขณะทรงพระอิสริยยศเป็น สมเด็จฯ เจ้าฟ้ามงกุฎ ในรัชกาลที่ ๒ จนกระทั่งทรงผนวชเมื่อ พ.ศ. ๒๓๖๘
- พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ประทับอยู่ขณะทรงพระอิสริยยศเป็นสมเด็จฯ เจ้าฟ้าจุฑามณี ในสมัยรัชกาลที่ ๓ จนกระทั่งทรงพิธีบวรราชาภิเษก และเสด็จไปประทับที่วังหน้าเมื่อ พ.ศ. ๒๓๙๔ ในสมัยรัชกาลที่ ๔
- กรมพระราชวังบวรวิไชยชาญ ประทับอยู่ตั้งแต่ประสูติ จนเสด็จไปประทับที่วังใหม่ ที่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างพระราชทาน
- พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ประทับอยู่ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๙๔ ในสมัยรัชกาลที่ ๔ จนสิ้นพระชนม์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๔

- สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจาตุรนต์รัศมี กรมพระจักรพรรดิพงศ์ ประทับอยู่ขณะทรงพระอิสริยยศเป็น สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ ในสมัยรัชกาลที่ ๕ ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๒๔ จนสิ้นพระชนม์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๓

จนในรัชสมัยรัชกาลที่ ๕ หลังจากสมเด็จฯ เจ้าฟ้าฯ กรมพระจักรพรรดิพงศ์ สิ้นพระชนม์ ทรงพระราชทานพระราชวังเดิมให้เป็นที่ตั้งของโรงเรียนนายเรือ ตามคำกราบบังคมทูลขอพระราชทานจากนายพลเรือตรี พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่น-ชุมพรเขตอุดมศักดิ์ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๙

ในปัจจุบัน หลังจากโรงเรียนนายเรือย้ายออกไปอยู่สัตหีบ และสมุทรปราการแล้ว จึงได้ใช้พระราชวังเดิมแห่งนี้ เป็นที่ตั้งกองบัญชาการกองทัพเรือ

ด้วยความสำคัญของพระราชวังเดิม ดังกล่าวข้างต้น การที่พระบาทสมเด็จ-พระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ ๒ ทรงโปรดให้สมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้าฯ กรมหลวงพิทักษ์มนตรี ได้ประทับอยู่นั้นจนถึงสิ้นพระชนม์ นอกจากจะเป็นการสมพระเกียรติที่ทรงเป็นพระบรมวงศ์ชั้นผู้ใหญ่แล้ว นอกจากนี้ ยังเพราะพระองค์ท่านมีพระปรีชาสามารถ ด้วยเหตุที่จุดที่ตั้งดังกล่าวมีความสำคัญทางด้านยุทธศาสตร์หลายด้าน ต้องมีบุคคลที่สามารถจัดการได้ และไว้วางพระราชหฤทัย มาประจำการคอยดูแลต่างพระเนตรพระกรรณ

พระองค์ท่านกับรัชกาลที่ ๒

ในรัชกาลที่ ๒ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศล้านภาลัย ทรงอภิเษกสมรสกับสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี (ต่อมา ในรัชกาล ๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า-เจ้าอยู่หัว ได้ทรงโปรดสถาปนาพระบรมอัฐิเป็น กรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทรามาตย์) ซึ่งเป็นพระเจ้าพี่นางของสมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้าฯ กรมหลวงพิทักษ์มนตรี ทั้งทรงเป็นพระบรมวงศ์ชั้นผู้ใหญ่ที่ทรงมีพระปรีชาสามารถ ที่จะช่วยบริหารราชการต่างพระเนตรพระกรรณ เป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัยได้ รวมทั้งสมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้าฯ กรมหลวงพิทักษ์มนตรี มีความสามารถและชำนาญในจินตกวี และนาฏศาสตร์ เป็นที่ถูกพระราชหฤทัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเป็นอย่างยิ่ง ความคุ้นเคยกับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงทรงทวีมากขึ้นตามลำดับ

ในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ทรงอธิบายไว้ว่า

"เป็นเจ้านายผู้ใหญ่ในราชการพระองค์หนึ่ง ในรัชกาลที่ ๒ ได้ทรงกำกับราชการมหาดไทยและกรมวังด้วย เป็นผู้สำเร็จราชการก็มี เป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัย ทรงปรึกษาหารือราชการทั่วไปทุกอย่าง"

กล่าวกันว่า ทรงเป็นพระบรมวงศ์ที่มีพระอำนาจมาก ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เพราะได้ทรงกำกับกรมวัง และกรมมหาดไทยต่างพระเนตรพระกรรณ ทั้งยังเป็นที่ปรึกษา มีหน้าที่ถวายความเห็นในการบริหารราชการทุก ๆ ด้าน

หากศึกษาในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒ หลาย ๆ ฉบับ กล่าวตรงกันว่า ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชนั้น มีเจ้านายเป็นหลักราชการมาแต่แรก ๓ พระองค์ คือ

๑. สมเด็จพระอนุชาธิราช เจ้าฟ้าฯ กรมพระราชวังบวรมหาเสนานุรักษ์

๒. สมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้าฯ กรมหลวงพิทักษ์มนตรี พระอนุชาในสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี

๓. พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ (พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓)

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย โปรดให้กรมพระราชวังบวรฯ ทรงกำกับราชการแผ่นดินต่างพระเนตรพระกรรณทั่วไป โปรดให้เจ้าฟ้าฯ กรมหลวงพิทักษ์มนตรี ทรงกำกับกระทรวงมหาดไทยกับกระทรวงวัง และโปรดให้กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ ทรงกำกับกระทรวงพระคลัง เป็นเช่นนั้นมา ๘ ปี

ถึงปีฉลู พ.ศ. ๒๓๖๐ กรมพระราชวังบวรฯ สิ้นพระชนม์ ต่อจากนั้น เจ้าฟ้าฯ กรมหวงพิทักษ์มนตรี จึงเป็นหัวหน้าในราชการต่อมาอีก ๕ ปี ถึงปีมะเมีย พ.ศ. ๒๓๖๔ เจ้าฟ้าฯ กรมหลวงพิทักษ์มนตรีสิ้นพระชนม์ เหลือแต่กรมหมื่นเจษฎาบดินทรก็ได้รับราชการต่างพระเนตรพระกรรณต่อมาถึง ๓ ปี

ทรงเป็นผู้บัญชาการทัพหลวง ณ เมืองเพชรบุรี

พระราชพงษาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒ ฉบับของพระเจ้าบรมวงษ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ทรงบันทึกไว้ว่า

เมื่องานพระราชพิธีบรมราชาภิเษก พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ ๒ เสร็จในเดือน ๑๐ ถึงเดือน ๑๑ ปีมะเส็งเอกศก ตรงกับ พ.ศ. ๒๓๕๒ มีข่าวว่า พม่ายกกองทัพมาตีเมืองถลางและเมืองชุมพร

ทางกรุงเทพฯ เมื่อทราบข่าวศึกพม่า พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย จึงโปรดให้เกณฑ์กองทัพยกออกไปต่อสู้ข้าศึก ให้พระยาจ่าแสนยากร (บัว) คุมพล ๕,๐๐๐ คน ให้เดินทัพทางบกลงไปก่อน ให้เจ้าพระยาพลเทพไปอยู่รักษาเมืองเพชรบุรี โปรดให้สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรี เสด็จไปจัดการคอยส่งกองทัพอยู่ที่เมืองเพชรบุรี ถ้าการหนักแน่นมาประการใด ให้เจ้าพระยาพลเทพเป็นทัพหน้า เจ้าฟ้าฯ กรมหลวงพิทักษ์มนตรีเป็นทัพหลวงยกหนุนออกไปอีกทัพหนึ่ง แล้วจะโปรดให้สมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวรสถานมงคลเป็นจอมพล เสด็จยกกองทัพหลวงออกไปทางสถลมารคอีกทัพหนึ่ง รวม ๒ ทัพเป็นจำนวน ๒๐,๐๐๐ คน

จากพระราชพงศาวดารเรื่อง ***"ศึกพม่า"*** สรุปว่า สุดท้ายกองทัพพม่าต้องพ่ายแพ้สงครามต่อไทยและยกทัพกลับไป

ในศึกพม่าครั้งนี้ นอกจากจะมีเรื่องการศึกษาแล้ว นอกจากนี้ ยังมีเรื่องที่ปรากฏในพระราชพงศาวดารฉบับเดียวกันนี้ เรื่อง ***"ข่าวศึกพม่า"*** เรื่องสมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้าฯ กรมหลวงพิทักษ์มนตรีแจ้งเรื่องทหารมีความประพฤติไม่ดีอยู่ด้วย พระเจ้าบรม-วงษ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ทรงบันทึกไว้ว่า

อนึ่ง ในเรื่องขัดทัพคราวนี้ ความปรากฏในพระราชพงษาวดารฉบับเจ้าพระยา-ทิพากรวงษ์ว่า เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษมนตรี มีลายพระหัตถ์ไปให้ทูลกรมหมื่นศักดิ-พลเสพฉบับหนึ่ง ว่าด้วยความประพฤติของพวกกองทัพ ที่ออกไปตั้งอยู่หัวเมือง เจ้าพระยาทิพากรวงษ์ ท่านได้ลงลายพระหัตถ์ไว้เต็มสำเนา ข้าพเจ้าเห็นว่ามีคติอยู่บ้าง ไม่ควรจะยกเสีย จึงได้คัดมาลงไว้ต่อไปนี้

เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษมนตรี ทรงทราบความประพฤติของพวกกองทัพที่ตั้งอยู่เมืองเพชรบุรี จึงมีจดหมายบอกไปถึงเจ้าพระยาโกษาธิบดี พระยาเสนาภูเบศร์ ให้กราบทูลกรมหมื่นศักดิพลเสพ ใจความว่า

มีหนังสือห้ามปรามเตือนสติออกมา เกลือกว่าจะไม่เห็นด้วย จะว่าอิจฉาแกล้งใส่ความ ด้วยไม่มีตัวว่าเป็นคำเล่าฦๅ บัดนี้ได้ความชัดรู้ด้วยกันมากแล้ว ว่ากักเรือราษฎรเก็บเรือจะลำเลียงเข้า เจ้าของเรือก็เป็นบ่าวนายทัพนายกอง ต่างมีอาญาสิทธิคุ้มครองเสียสิ้น เวียนแต่ลากไปลากมาเกือบจะวิวาทชกต่อยกัน ที่ใครโฉดเขลาเก็บได้ก็ส่งไปลำเลียง ที่มีสติปัญญาช่ำชองถึงใจก็รอดตัว โดยแต่เรือจะเข้าออกก็ต้องเสียเบิกล่องน้ำตาลหม้อหนึ่งจึงได้เข้ามา แล้วราษฎรมีเข้าอยู่เกวียนหนึ่งก็ต้องจัดซื้อเอาเสียบั้นหนึ่ง น้ำตาลราษฎรซื้อขายกัน ๖ หม้อเป็นเงินบาทเฟื้อง ก็จัดซื้อว่าเป็นหลวง ๗ หม้อบาท จะปฤกษาราชการก็เป็นพวก ๆ กัน ถ้อยความเก่าใหม่ก็เอามาว่าสับสน บรรดาสิ่งของในเมืองเพชรบุรีหาพอความคิดนายทัพนายกองจะประโยชน์ไม่ เลยยึดลงไปจนไม้ไผ่แลเขาโคก็เป็นของต้องการไปเสียสิ้น

ในข่าวเล่าฦๅว่าดังนั้นก็พลอยวิตกกลัวจะเสียรังวัดด้วย ด้วยเป็นผู้กราบทูลพระกรุณาให้ออกมาสำเร็จราชการ แล้วเห็นว่ามิใช่ผู้อื่น ตั้งพระไทยให้มีความดีไปภายหน้าจะได้ช่วยราชการแผ่นดินเบาแรง ครั้นความเป็นดังนี้ทรงพระวิตกอยู่ด้วยทางปากแพรกเมืองราชบุรี (คือ กองทัพกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์) นั้น มีแต่คำไพร่บ้านพลเมืองสร้องสาธุการสรรเสริญ ไม่เหมือนทางเมืองเพชรบุรี มีแต่ต่างคิดต่างทำ ด้วยเหตุว่าหามีผู้เตือนสติไม่ จึงเกิดความฟุ้งเฟื่องเข้าไปถึงกรุงเทพฯ ดังนี้ ไม่ควรที่จะให้เกิดความเคืองใต้ฝ่าลอองธุลีพระบาท แลอายแก่ชาวเมืองเพชรบุรี ด้วยการข้างหน้ายังมีอยู่มาก ซึ่งว่ากล่าวมาทั้งนี้ ใช่จะเอาความผิดนายทัพนายกองฤๅก็หาไม่ ด้วยเห็นว่าพึ่งแรกออกโรงใหม่ ได้พลั้งเกินไปคนละเล็กละน้อยแล้ว ให้พระเจ้าน้องยาเธอฯ หาตัวมาพร้อมกันสะสางผ่อนปรนเสีย โดยควรโดยชอบแก่ราชการ

พระองค์ท่านกับความชำนาญเรื่องจินตกวีและนาฏศาสตร์

ในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒ กล่าวว่า นอกจากการช่วยบริหารราชการต่างพระเนตรพระกรรณแล้ว เจ้าฟ้าฯ กรมหลวงพิทักษ์มนตรี ยังมีความชำนาญในด้านจินตกวีและนาฏศาสตร์ด้วย

ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศล้านภาลัย รัชกาลที่ ๒ ถือว่าเป็นยุคทองของศิลปะทุกแขนง เพราะบ้างเมืองสงบสุข

เป็นที่ทราบกันดีว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงโปรดการประพันธ์กาพย์ กลอน โคลง ฉันท์ ถ้าผู้ใดมีความชำนาญในด้านนี้ ก็เป็นที่ทรงโปรดปราน สมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้าฯ กรมหลวงพิทักษ์มนตรี ทรงมีพระปฏิภาณไหวพริบชำนาญในการประพันธ์ด้วยพระองค์หนึ่ง จึงเป็นที่โปรดปรานมากตามพระราชพงศาวดารกล่าวว่า

ลักษณะที่ทรงพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒ ทราบว่า บางเรื่องแบ่งกันแต่งเป็นตอน ๆ แต่ผู้ที่ได้รับแบ่งนั้นน้อยตัว ได้ยินแต่ ๓ คือ เจ้าฟ้าฯ กรมหลวงพิทักษ์มนตรี กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ และขุนสุนทร (ภู่) ประชุมแต่งหน้าพระที่นั่งหรือแต่งมาแล้วมาตรวจแก้หน้าพระที่นั่ง แต่โดยมากทรงพระราชนิพนธ์เอง เมื่อทรงพระราชนิพนธ์บทละครเรื่องใดแล้ว พระราชทานไปให้เจ้าฟ้าฯ กรมหลวงพิทักษ์มนตรีคิดวิธีรำทำบท บางทีบทใดรำขัดข้อง ต้องแก้บทเข้าหาวิธีรำก็มี ด้วยเหตุนี้บทละครพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒ จึงเล่นละครได้เรียบร้อยดี

นับว่าหนังสือบทละครที่ได้เล่นกันแพร่หลาย และละครรำที่เล่นได้แบบแผนถึงที่มีแต่รัชกาลที่ ๒ เป็นต้นมา วิธีการประดิษฐ์ท่ารำให้ถูกกับบทที่ทรงพระราชนิพนธ์นั้น สมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้าฯ กรมหลวงพิทักษ์มนตรี โปรดให้เอาพระฉายมาตั้งทรงท่ารำ ด้วยวิธีทอดพระเนตรดูกระบวนการรำของพระองค์จากเงาในพระฉาย เมื่อยังมีละครแม้ในสมัยรัชการที่ ๔ และรัชกาลที่ ๕ เวลาไหว้ครู พวกครูละครยังนบสมเด็จเจ้าฟ้าฯ กรมหลวงพิทักษ์มนตรีด้วยพระองค์หนึ่ง

กาลต่อมาภายหลัง ความสามารถทางการละครและจินตกวีนี้ ยังได้ตกทอดมายังพระโอรส พระธิดา และผู้สืบเชื้อสาย โดยเฉพาะหม่อมเจ้าแบน หม่อมราชวงศ์ตาบ มาจนถึงหม่อมหลวงต่วนศรี มนตรีกุล และหม่อมหลวงตาด มนตรีกุล โดยสองท่านหลังนี้ ต่อมาได้เป็นหม่อมในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวรวรรณากร กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ พระบิดาแห่งการละครร้องของไทย

ขอยกตัวอย่างผู้สืบเชื้อสายมาจากราชตระกูลมนตรีกุล ซึ่งมีความสามารถทางการละครและจินตกวี เช่น

พระนางเธอลักษมีลาวัณ มีพระนามเดิมว่า หม่อมเจ้าวรรณพิมล วรวรรณ เป็นพระธิดาในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวรวรรณากร กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ กับหม่อมหลวงตาด วรวรรณ (สกุลเดิม มนตรีกุล) ทรงเป็นที่รู้จักในฐานะพระมเหสีในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ และพระขนิษฐาต่างชนนีของอดีตพระวรกัญญาปทาน พระองค์เจ้าวัลลภาเทวี

พระองค์เป็นผู้ริเริ่มรื้อฟื้น คณะละครปรีดาลัย ของพระบิดาขึ้นมาอีกครั้ง ทรงปลีกพระองค์ประทับอยู่เพียงลำพัง ทรงใช้เวลาที่มีอยู่ในการประพันธ์นวนิยาย ร้อยกรองและบทละครจำนวนมาก โดยใช้นามปากกาว่า ปัทมะ, วรรณพิมล และพระนางเธอ-ลักษมีลาวัณ

พระนางเธอลักษมีลาวัณ ถูกลอบปลงพระชนม์เมื่อวันที่ ๒๙ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๐๔ สิริพระชนมายุ ๖๒ พรรษา

และหม่อมหลวงต่วนศรี (มนตรีกุล) วรวรรณ ผู้เป็นเหลนทวดของสมเด็จพระ-สัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้าฯ กรมหลวงพิทักษ์มนตรี

หม่อมต่วนศรี (มนตรีกุล) วรวรรณ เป็นชาวบางกอกใหญ่ ธนบุรี เกิดเมื่อวันพฤหัสบดีแรม ๑๔ ค่ำ เดือน ๘ ปีจอ ตรงกับวันที่ ๑๐ กันยายน พ.ศ. ๒๔๑๗ ในสมัยรัชกาลที่ ๕ เป็นธิดาของหม่อมราชวงศ์ตาบ มนตรีกุล มารดาชื่อยิ้ม (สกุลเดิมศิริวันต์)

หม่อมเจ้าแบน มนตรีกุล และ หม่อมราชวงศ์ตาบ มนตรีกุล ซึ่งเป็นท่านปู่และท่านพ่อของหม่อมหลวงต่วนศรี ก็มีความรู้ความสามารถและสนใจปลูกฝังวิชาการละครตกทอดมาตามลำดับจนถึงหม่อมหลวงต่วนศรี ท่านจึงรอบรู้ทั้งในกระบวนรำและดนตรีตลอดจนการขับร้อง โดยเฉพาะจะเข้นั้นหม่อมหลวงต่วนศรี เล่นได้ดีมาก

เมื่อกรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ ทรงตั้งคณะละครนฤมิตรขึ้น ท่านก็เป็นกำลังสำคัญในการแต่งเพลงในละครร้องทุกเรื่อง บทละครนั้น กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ทรงนิพนธ์อย่างรวดเร็ว และท่านก็บรรจุเพลงได้อย่างรวดเร็วเช่นเดียวกัน

ละครเรื่องแรกที่ท่านมีส่วนช่วยเหลือมาก คือ เรื่องอาหรับราตรี ซึ่งต่อมาเปลี่ยนชื่อเรื่องเป็นละครหลวงนฤมิตร จนเมื่อเกิดเป็นโรงละครปรีดาลัยขึ้น ตามชื่อโรงละครสร้างใหม่ แต่คนทั่วไปมักเรียกกันว่า ***"ละครหม่อมต่วน"*** ได้รับการยอมรับว่าเป็นผู้มีอัจฉริยะด้านการแต่งเพลง มีความสามารถด้านการละครที่เหมือนกับเสด็จทวดของท่าน

หม่อมหลวงต่วนศรี (มนตรีกุล) วรวรรณ ถึงแก่กรรมด้วยโรคหัวใจวาย เมื่อวันที่ ๒๗ มกราคม พ.ศ. ๒๕๑๗ รวมอายุได้ ๘๙ ปี ๔ เดือน มีโอรส-ธิดากับพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวรวรรณากร กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ ๒ พระองค์ ได้แก่ ศาสตราจารย์ พลตรีพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวรรณไวทยากร กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ และ หม่อมเจ้าศิวากร วรวรรณ

พระองค์ท่านกับงานช่าง

สมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้าฯ กรมหลวงพิทักษ์มนตรี ทรงมีความชำนาญในงานช่างเป็นที่ปรากฏ สิ่งที่เป็นอนุสรณ์แสดงฝีพระหัตถ์ ซึ่งในพระราชพงศาวดารกล่าวไว้ก็คือ ***"เกรินบันไดนาค"*** อันเป็นที่สำหรับยกพระบรมโกศขึ้นประดิษฐานบนพระมหาพิไชยราชรถ หรือ ยกขึ้นประดิษฐานบนพระแท่น โดยมิต้องเปลื้องเครื่องประกอบเกรินบันไดนาคนี้ ว่าเป็นความคิดของ สมเด็จเจ้าฟ้าฯ กรมหลวงพิทักษ์มนตรีทรงประดิษฐ์ขึ้น

เกรินบันไดนาคที่สมเด็จพระสัมพันธวงศ์ เจ้าฟ้าฯ กรมหลวงพิทักษ์มนตรี ได้คิดค้นและสร้างขึ้นตั้งแต่อดีต ยังใช้เป็นอุปกรณ์ที่เชิญพระโกศของพระบรมศพขึ้นหรือลงจากราชรถจนถึงปัจจุบัน

จากหนังสือ ***"คำศัพท์ที่เกี่ยวกับงานพระราชพิธีพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช"*** กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม จัดพิมพ์เผยแพร่ครั้งที่ ๒ (แก้ไขเพิ่มเติม) พ.ศ. ๒๕๕๙ ได้กล่าวไว้ว่า

"เกรินบันไดนาค คือ อุปกรณ์ที่ใช้เชิญพระโกศพระบรมศพ ขึ้นหรือลงจากราชรถ และพระเมรุมาศแทนการใช้นั่งร้านไม้ต่อยกสูงแบบสมัยโบราณ ที่ใช้กำลังคนยกขึ้นลง ซึ่งมีความยากลำบาก ไม่สะดวก เกรินมีลักษณะเป็นรางเลื่อนขึ้นลงด้วยกว้านหมุน โดยมีแท่นที่วางพระโกศเพื่อสะดวกในการเคลื่อนย้ายขึ้นหรือลง ลักษณะเป็นแท่นสี่เหลี่ยม ขอบฐานแกะสลักลายปิดทองประดับกระจก ท้ายเกรินเป็นพื้นลดระดับลงมา ซึ่งเป็นที่สำหรับเจ้าพนักงานภูษามาลาขึ้นนั่งประคองพระโกศพระบรมศพ มีลักษณะคล้ายท้ายสำเภา ด้านข้างบุผ้าตาดทอง มีราวทั้ง ๒ ข้างตกแต่งเป็นรูปพญานาค จึงเรียกว่า ***"เกรินบันไดนาค"*** คิดค้นโดยสมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอ

เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรี พระโอรสในสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากรมพระ-ศรีสุดารักษ์ สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๓๕๔ ใช้ครั้งแรกในงานพระเมรุพระบาทสมเด็จ-พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช พ.ศ. ๒๓๕๕

เรื่องความเป็นมาของเกริ่นบันไดนาคนี้ เมื่อได้อ่านพระราชพงศาวดารในรัชกาลที่ ๑ และหนังสือซึ่ง ม.จ.จงจิตรถนอม ดิศกุล นิพนธ์ไว้ในหนังสืองานพระราชทานเพลิงพระศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าหญิงอดิศัยสุริยาภา จึงทำให้สะดุดใจระลึกถึงพระคุณของพระองค์ท่าน ผู้เป็นต้นคิดประดิษฐ์ขึ้น ตามธรรมดาเกริ่นบันไดนาคนี้ก็ไม่ค่อยมีความหมายอะไรมากนัก เพราะนานปีทีครั้งจึงได้ใช้ เพราะตามปกติถ้าไม่ใช่งานพระราชพิธีใหญ่ ก็คงจะถูกเก็บไว้ที่โรงเก็บราชรถในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติเท่านั้น

ถ้ามีโอกาสผ่านเข้าชมก็จะแลเห็นตั้งทิ้งไว้อย่างไร้ความหมายและคุณค่า ครั้งถึงเวลาเป็นการเป็นงาน เกริ่นบันไดนาคจะเป็นกำลังสำคัญช่วยอำนวยความสะดวก ทุ่นแรงงาน เพิ่มความสง่างามในการปฏิบัติงานขึ้นอีกเป็นอันมาก แต่ก็หาผู้ที่จะทราบว่าเกริ่นบันไดนาคนี้ มีประวัติความเป็นมาอย่างไร

ฉะนั้น จึงขอฝากเรื่องนี้ไว้ เพื่อเป็นการเทอดทูลพระเกียรติคุณของพระองค์ท่านผู้ทรงประดิษฐ์สมบัติอันหาค่ามิได้ชิ้นนี้ ไว้ให้แก่ประชาชนชาวไทย

ตามพระราชพงศาวดารในรัชกาลที่ ๑ กล่าวถึงเรื่องเกริ่นบันไดนาคนี้ว่า

“ครั้งรุ่งขึ้น วันขึ้น ๗ ค่ำ เชิญพระบรมศพพระพุทธเจ้าหลวง (รัชกาลที่ ๑) จากพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ขึ้นพระยานุมาศสามลำคานพระยานุมาศนี้ ทำใหม่สำหรับบรมศพมีภาพสองชั้น ปักพระมหาเศวตฉัตร ๔ ชั้น กั้นพระบรมโกศ แห่ออกประตูศรี-สุนทร ไปขึ้นมหาพิไชยราชรถ ที่ถนนสนามไชยหน้าวัดพระ เชตุพน ฯ แต่นั้นแห่เป็นกระบวนอย่างใหญ่ ชักถึงพระเมรุแล้ว เชิญพระบรมโกศลงจากพระมหาพิไชยราชรถทรงพระยานุมาศเข้าสู่พระเมรุด้านบุรพทิศ แห่เวียนพระเมรุโดยอุตราวัฏสามรอบ แล้วเชิญพระบรมโกศขึ้นบนเกริ่นบันไดนาค จึงเป็นแบบอย่างมาจนทุกวันนี้ ขันช่อ-กว้านเกริ่นเลื่อนขึ้นสู่บันไดนาคสุดแล้ว เจ้าพนักงานกรมภูษามาลา เลื่อนพระบรมโกศไปประดิษฐานเหนือเบญจาทอง ภายใต้พระมหาเศวตฉัตรในพระเมรุทอง”

ส่วนนิพนธ์ของ ม.จ.หญิงจงจิตรถนอม ดิศกุล ทรงกล่าวถึงการพระบรมศพของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยความตอนหนึ่งว่า

"ตอนนี้พระเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้พระยาวงษาภรณภูสิตภูษามาลา เชิญพระบรมโกศขึ้นเกริ่นประทับบนพระมหาพิไชยราชรถ ท่านได้เคยเล่าให้ข้าพเจ้าฟังว่า ท่านกลัวจะขลุกขลักเวลาขึ้นเกริ่น ท่านได้จุดธูปเทียนกราบบังคมทูลพระบรมศพ ขอเชิญเสด็จโดยง่าย การก็เป็นไปโดยเรียบร้อย เวลาเสด็จขึ้นเกริ่นนั้นเป็นท่าที่งามนัก เห็นภูษามาลา ถวายบังคม ๓ ครั้ง มือดุนพระบรมโกศเสด็จเข้าในราชรถ แล้วเคลื่อนกระบวน"

จากพระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ซึ่งได้ทรงพระนิพนธ์พระราชพงศาวดาร เกี่ยวด้วยการพระบรมศพรัชกาลที่ ๑ ยังทรงออกพระนามท่านผู้เป็นต้นคิดเกริ่นบันไดนาคไว้

ส่วนพระนิพนธ์ของ ม.จ.หญิงจงจิตรถนอม ดิศกุล พระธิดาของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ นิพนธ์เกี่ยวกับการพระบรมศพของรัชกาลที่ ๕ ไม่ได้ทรงกล่าวถึงท่านผู้ต้นคิด แต่ก็ยังกล่าวถึงความสง่างามเวลาเสด็จขึ้นเกริ่นนั้นด้วยข้อความสั้น ๆ แต่กินใจ เพราะสามัญสำนึกทั่ว ๆ ไปว่า ถ้าเจ้าพนักงานภูษามาลาจะใช้วิธีเก่าซึ่งเป็นไม้ล้มลุก หรือเปลื้องประกอบออกแล้วเชิญพระบรมโกศเปล่า ๆ ไม่มีประกอบก็คงจะไม่น่าดู ไม่สมพระเกียรติยศของพระบรมศพ แต่เมื่อใช้วิธีเลื่อนพระบรมโกศ ซึ่งประกอบพระโกศทองใหญ่เข้าในพระมหาพิไชยราชรถ โดยที่ไม่ต้องใช้ผู้คนเข้าไปวุ่นวายจนเกินสมควร ประกอบกับเวลานั้น พระบรมวงศานุวงศ์หรืออาณาประชาราษฎร์ต่างก็อยู่ในความเศร้าโศก มีดวงตาจับต้องอยู่ที่พระบรมโกศ จนแทบจะไม่หายใจก็ว่าได้ ซ้ำมาได้เห็นพระบรมโกศซึ่งประดิษฐาน อยู่บนเกริ่นซึ่งถูกพนักงานขันช่อกว้านขึ้นอย่างช้า ๆ ประดุจพระบรมโกศนั้น เลื่อนลอยขึ้นไปบนนภากาศโดยลำพัง จึงเป็นภาพที่จับตาจับใจ ชวนให้ทวีความเศร้าโศกขึ้นได้อีกเป็นอันมาก

จึงเป็นอันกล่าวได้ว่า สมเด็จเจ้าฟ้าฯ กรมหลวงพิทักษ์มนตรี ทรงเป็นนักประดิษฐ์คิดค้นที่ปรีชาสามารถแห่งกรุงรัตนโกสินทร์

ทรงเป็นผู้บัญชาการพระราชพิธีลงสรงครั้งแรกในสมัยรัตนโกสินทร์

เมื่อปีวอก จัตวาศก จุลศักราช ๑๑๗๔ พุทธศักราช ๒๓๕๕ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อครั้งเป็นพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้าพระองค์ใหญ่ มีพระชนมายุได้ ๙ พรรษา พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศล้านภาลัย ทรงพระราชดำริว่า พระราชพิธีโสกันต์ เจ้าฟ้าได้ทำเป็นอย่างมีแบบแผนอยู่แล้ว แต่การพระราชพิธีลงสรงตั้งพระนามเจ้าฟ้า ยังหาได้ทำเป็นแบบอย่างลงไม่ พระราชประสงค์จะใคร่ทำไว้ให้เป็นพระเกียรติยศสืบไปเบื้องหน้า จึงทรงพระกรุณาโปรดให้สมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอเจ้าฟ้าฯ กรมหลวงพิทักษ์มนตรี ซึ่งในขณะนั้นเรียกว่า สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ และเจ้าพระยาศรีธรรมาธิราช เป็นผู้บัญชาการตั้งพระราชพิธีลงสรง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นการใหญ่ เฉลิมพระนามาภิธัยจารึกในพระสุบรรณบัฏว่า

"สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามงกุฎสมมุติเทววงศ์ พงศ์อิศวรกษัตริย์ขัตติยราชกุมาร ฯลฯ"

ครั้นปีกุน สัปตศก จุลศักราช ๑๑๗๗ พุทธศักราช ๒๓๕๘ พวกรามัญพากันอพยพครอบครัว เข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารทางเมืองตาก เมืองอุทัยธานี เมืองกาญจนบุรี เจ้าเมืองกรมการมีใบบอกเข้ามาให้กราบบังคมทูล ได้ทรงพระกรุณาโปรดให้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คุมกองทัพและเสบียงอาหาร ไปรับครัวรามัญ ซึ่งเข้ามาเมืองกาญจนบุรี โปรดให้มีเรือตั้งเสด็จสามคู่ และตำรวจหอกแห่เป็นพระเกียรติยศ

ครั้งนั้นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงพระเยาว์อยู่ มีพระชนมายุได้ ๑๒ พรรษา นับโดยเรียงปี จึงดำรัสสั่งให้สมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้าฯ กรมหลวงพิทักษ์มนตรี เสด็จไปด้วย ครั้นเสด็จมาถึงกรุงเทพพระมหานครแล้ว ทรงพระกรุณาโปรดให้ครัวรามัญเหล่านั้น ขึ้นไปตั้งอยู่เมืองปทุมธานีบ้าง แขวงนนทบุรีบ้าง

ถึงปีชวด อัฐศก จุลศักราช ๑๑๗๘ พุทธศักราช ๒๓๕๙ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระชนมายุได้ ๑๓ พรรษานับโดยเรียงปี ครบกำหนดโสกันต์ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศล้านภาลัย มีพระบรมราชโองการ ดำรัสสั่งให้ตั้งพระราชพิธีโสกันต์เป็นการใหญ่ ทำเขาไกรลาสหน้าพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ตรงประตู

สุวรรณบริบาล เป็นที่สรงและทรงเครื่องเวลาบ่าย แห่มาทรงฟังพระสงฆ์สวดพระพุทธมนต์บนพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทสามวัน

รุ่งขึ้นวันศุกร์ เดือน ๔ ขึ้น ๑๓ ค่ำ เวลาเช้า แห่มาโสกันต์บนพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท เสร็จแล้วเสด็จไปสรงน้ำที่สระอโนดาต แล้วท่านอัครมหาเสนาบดีเสด็จขึ้นสู่พระมณฑปยอดเขาไกรลาส สมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้าฯ กรมหลวงพิทักษ์มนตรี รับที่สมมติพระอิศวรรับเสด็จ ทรงเครื่องต้นบนพระมณฑปยอดเขาไกรลาสเสร็จแล้ว แห่เวียนเขาไกรลาสสามรอบ แล้วแห่กลับ เวลาบ่ายแห่มาประทับนั่งที่พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท พระบรมวงศานุวงศ์และเข้าทูลละอองธุลีพระบาท พร้อมกันเวียนเทียนสมโภชวันนั้น เวลาหนึ่ง วันที่เจ็ดจึงแห่พระเกศาไปลอยตามราชประเพณี

พระองค์ท่านกับพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

จากหนังสือ เทศนาพระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้ถวายเทศน์ในพระราชกุศลฉลองพระเดชพระคุณ ในสมเด็จพระบรมชนกมหาราชาธิราช พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ณ วันเสาร์ เดือน ๘ ปีมะเมีย จัตวาศก จุลศักราช ๑๒๔๔ พุทธศักราช ๒๔๕๒ ที่กล่าวมาแล้วนี้ จะแสดงให้เห็นว่า

สมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้าฯ กรมหลวงพิทักษ์มนตรี ทรงเป็นที่วางพระราชหฤทัยจากพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศล้านภาลัย และเป็นผู้ที่ใกล้ชิดสนิทสนมในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอยู่มาก แม้พระราชพงศาวดารซึ่งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงนิพนธ์ไว้บางตอนก็แสดงให้ปรากฏชัดว่า สมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้าฯ กรมหลวงพิทักษ์มนตรี เป็นผู้จงรักภักดีในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นอย่างยิ่ง กล่าวคือ เมื่อครอเฟิดเข้ามาอยู่ในกรุงเทพฯ พระยาพระคลังได้ถามว่า ครอเฟิดมีประสงค์จะเข้าเฝ้าเจ้านายพระองค์ใดบ้าง ครอเฟิดสืบทราบความอยู่ก่อนแล้วว่าในเวลานั้น ผู้ใหญ่ในกรุงเทพฯ แบ่งกันเป็น ๒ พวก คือพวกหนึ่งนับถือสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามงกุฎฯ (หรือพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว) และเจ้าฟ้าฯ กรมหลวงพิทักษ์มนตรี เป็นหัวหน้าในพวกนี้ แต่พวกหนึ่งนับถือพระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ (พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว) ซึ่งเป็นพวกเดียวกับพระยาพระคลัง ฯลฯ

นอกจากนั้น เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นเถลิงถวัลยราชสมบัติในรัชกาลต่อมา ได้ทรงสถาปนาหม่อมเจ้าพยอม พระโอรสในสมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้าฯ กรมหลวงพิทักษ์มนตรี ขึ้นเป็นพระวงศ์เธอกรมหมื่นมนตรีรักษา ก็ยังทรงพระมหากรุณาโปรดให้ประกาศพระเกียรติคุณโดยความว่า

สมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้าฯ กรมหลวงพิทักษ์มนตรี เป็นพระโอรสในสมเด็จพระบรมราชมาตามหัยกีกรมสมเด็จพระศรีสุดารักษ์ และเป็นพระกนิษฐาธิบดีอันสนิทในกรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทรามาตย์บรมราชชนนีด้วย แลสมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้าฯ กรมหลวงพิทักษ์มนตรี ได้มีพระเดชพระคุณเป็นอุปการในพระองค์แต่ยังทรงพระเยาว์มา ด้วยอาการที่ควรนับว่าเป็นคุณต่าง ๆ ทรงระลึกถึงพระเดชพระคุณเป็นอันมาก ยังหาทรงลืมไม่ เพื่อจะทรงเชิดชูพระเกียรติยศสมเด็จพระบรมราชมาตามหัยกี กรมสมเด็จพระศรีสุดารักษ์ และกรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทรามาตย์บรมราชชนนี และสมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้าฯ กรมหลวงพิทักษ์มนตรีให้ปรากฏไปในภายหน้า จึงทรงสถาปนาหม่อมเจ้าพยอม พระโอรสเป็นเจ้าต่างกรมดังกล่าวแล้ว ทั้งยังทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานนามพระอารามที่สมเด็จเจ้าฟ้าพระองค์นั้นทรงสถาปนาไว้ใหม่ว่า ***"วัดสัมพันธวงศาราม"***

พระองค์ท่านกับความชำนาญด้านวิชาโหราศาสตร์

โหราศาสตร์ เป็นวิชาที่ว่าด้วยการทำนายและการพยากรณ์โชคชะตาของมนุษย์และปรากฏการณ์ต่าง ๆ ของโลก โดยอาศัยตำแหน่งของดวงดาวต่าง ๆ เป็นเครื่องชี้ เกิดขึ้นมาหลายพันปีแล้ว

ในประเทศไทย ปรากฏหลักฐานเรื่องวิชาโหราศาสตร์ตั้งแต่สมัยสุโขทัย ในรัชสมัยของสมเด็จพระมหาธรรมราชาเจ้าลือไทย แห่งราชวงศ์พระร่วง ศิลาจารึกวัดป่ามะม่วง ด้านที่สอง มีคำกล่าวสรรเสริญพระปัญญาของพระยาลือไทยว่า ***"เรียนพระวินัย พระอภิธรรม โดยโลกาจารย์มีพราหมณ์และดาบส สมเด็จบพิตรพระราชบัญญัติคัมภีร์เพทศาสตราคม ธรรมนิยายมีโชติศาสตร์ (ตำราโหร)"*** เป็นต้น

ในหลักศิลาจารึกหลักที่ ๔ และหลักที่ ๕ มีหลักฐานที่แสดงให้เห็นว่า สมเด็จพระมหาธรรมราชาลือไทย ทรงเชี่ยวชาญในคัมภีร์สุริยาตร์ เช่น ได้เปลี่ยนวันขึ้นต้น

ปีใหม่ ศักราชใหม่ โดยกำหนดวันขึ้นปีใหม่ เป็นวันเดือน ๕ ขึ้นค่ำ ๑ และตัดปีเก่าให้สิ้นสุดลงในวันสิ้นเดือน ๔ (ผาลคุณานุต) ตามหลักที่นิยมกันในคัมภีร์สุริยยาตร์ นอกจากนั้น ในกำหนดพิธีการต่าง ๆ ที่จารึกในหลักศิลาดังกล่าว ยังได้คำนวณฤกษ์พระจันทร์ไว้ทุกตอนด้วย

พระราชนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาธรรมราชาลือไทย ในวิชาโหราศาสตร์ที่ยังเหลืออยู่เป็นหลักฐานจนถึงปัจจุบันนี้ ได้ทรงไว้เป็นภาษาบาลี ก็มีอยู่ ๒ เรื่อง คือ

๑. ทกฺษาสงฺคหปกรณ ได้แก่ ตำราทักษาที่ใช้กันอยู่ทุกวันนี้

๒. พระคัมภีร์จักรทีปนีฉบับบาลี

ล่วงมาถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชการที่ ๒ พระราชนิพนธ์ฉบับภาษาบาลีทั้งสองเรื่องดังกล่าวนี้ สมเด็จพระเจ้าสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้าฯ กรมหลวงพิทักษ์มนตรี ได้ทรงถอดความเป็นภาษาไทยไว้เป็นกวีนิพนธ์เรื่องแรก ทรงเป็นลิลิต ชื่อ ***"ลิลิตทักษาพยากรณ์"*** เป็นตำราทักษาของไทย ซึ่งมีกลวิธีพยากรณ์อย่างพิสดาร อันจัดเป็นของไทยโดยบริสุทธิ์ แม้จะมีส่วนคล้ายคลึงกับ ***"อัษโฎตรีทศา"*** ของภารตะก็ตาม แต่กฎเกณฑ์และศิลปะในการพยากรณ์ไม่ได้ใกล้เคียงกันแต่อย่างใด แม้ของพม่าหรือมอญก็เป็นคนละแบบ จึงจัดว่าตำรานี้เป็นของคนไทย ที่ค้นคว้ากลวิธีพยากรณ์ขึ้น เป็นแบบของเราโดยเฉพาะแบบหนึ่ง ส่วนตำราเล่มที่ ๒ สมเด็จพระสัมพันธวงเธอ เจ้าฟ้าฯ กรมหลวงพิทักษ์มนตรี ได้ทรงถอดเป็นคำฉันท์ ชื่อ ***"จักรทีปนีคำฉันท์"*** อันเป็นตำราหลักของไทยในภาคพยากรณ์ ตำราทั้งสองเล่มนี้ ถือเป็นปรมาจารย์ของโหรไทยทั่วราชอาณาจักร สำหรับผู้พยากรณ์ในระบบโหราศาสตร์ไทย

กล่าวกันว่า ในบั้นปลายพระชนม์ชีพของพระองค์ท่าน สมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้าฯ กรมหลวงพิทักษ์มนตรี ได้ทรงมีพระอุตสาหะวิริยะแรงกล้า ทรงพระนิพนธ์พระคัมภีร์จักรทีปนี จากนัยอรรถภาษาบาลี เป็นพากย์ภาษาไทย และได้เรียบเรียงเป็นลำนำ อินทรวิเชียรฉันท์ กาพย์ฉบัง กาพย์สุรางคนางค์ โตฎกฉันท์ วสันต์ดิลกฉันท์ มีความไพเราะเป็นวรรณกรรมเอก ตามความเชี่ยวชาญในเชิงกวีของพระองค์ท่าน

ในวงการโหราศาสตร์ยกย่องพระองค์ว่า สมเด็จพระเจ้าสัมพันธ์วงศ์เธอ เจ้าฟ้าฯ กรมหลวงพิทักษ์มนตรี ทรงมีพระปรีชาสามารถหลายด้านและทรงเชี่ยวชาญในด้านโหราศาสตร์ชั้นโหร

จึงถือได้ว่า สมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้าฯ กรมหลวงพิทักษ์มนตรี นอกจากจะทรงเป็นปรมาจารย์ในด้านจินตกวี และนาฏศิลป์แล้ว ยังทรงพระราชนิพนธ์เรื่องจักรทีปนีคำฉันท์และลิลิตทักษาพยากรณ์ ซึ่งเหล่าผู้ศึกษาวิชาโหรในรุ่นต่อมายังคงใช้อ้างอิงกันจนถึงทุกวันนี้ วงการโหรยกย่องพระองค์เป็นพระปรมาจารย์ชั้นโหร ถึงกับมีพระนามอยู่ในการกล่าวโองการไหว้ครูโหร

พระองค์ผู้เป็นต้นราชตระกูล "มนตรีกุล"

ราชตระกูล หมายถึง สกุลที่ได้สืบเชื้อสายโดยตรงจาก พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ ๑ โดยมีการสืบสายจากสมเด็จพระเชษฐภคินี พระอนุชา และพระขนิษฐา ผู้เป็นพระโอรสและพระธิดาในสมเด็จพระปฐมบรมมหาชนก สำหรับสายพระพี่พระน้องนี้ บางครั้งก็เรียกกันว่า ***"ราชตระกูลสายพระปฐมวงศ์"*** หรือ ***"พระปฐมบรมราชวงศ์"***

สมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้าฯกรมหลวงพิทักษ์มนตรี เป็นต้นราชตระกูล ***"มนตรีกุล"*** ซึ่งเป็นหนึ่งใน ๖ ราชตระกูลสาย ***"ปฐมวงศ์"*** หรือ ***"พระปฐมบรมราชวงศ์"*** คือ

ราชสกุล	พระนามต้นราชสกุล
นรินทรางกูร	พระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้าทองจีน กรมหลวงนรินทรรณเรศร์ พระโอรสใน สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าฯ กรมพระยาเทพสุดาวดี (พระเชษฐภคินี พระองค์ใหญ่ ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก)
เทพหัสดิน	พระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้าตัน กรมหลวงเทพหริรักษ์ (พระองค์เจ้าตัน) พระโอรสใน สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าฯกรมพระศรีสุดารักษ์ (พระเชษฐภคินี พระองค์รอง ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก)
มนตรีกุล	พระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุ้ย กรมหลวงพิทักษ์มนตรี พระโอรสในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าฯกรมพระศรีสุดารักษ์

ราชสกุล	พระนามต้นราชสกุล
อิศรางกูร	พระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้าเกศ กรมขุนอิศรานุรักษ์ พระโอรสในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าฯกรมพระศรีสุดารักษ์
เจษฎางกูร	สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าลา กรมหลวงจักรเจษฎา(พระองค์เจ้าลา) พระอนุชาต่างพระชนนี ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก
นรินทรกุล	พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากุ กรมหลวงนรินทรเทวี (พระองค์เจ้าหญิงกุ) พระน้องนางเธอต่างพระชนนี ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

ราชตระกูล ***"มนตรีกุล"*** หรือ ***"มนตรีกุล ณ อยุธยา"*** นี้ หม่อมหลวงเชื้อ มนตรีกุล มหาดเล็กกองตั้งเครื่องในขณะนั้น เป็นผู้รับพระราชทานนามสกุล จากพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ หลังจากที่ได้ทรงตราพระราชบัญญัตินามสกุลขึ้น ใน พ.ศ. ๒๔๕๕

พระโอรส – พระธิดา

สมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้าฯ กรมหลวงพิทักษ์มนตรี มีพระโอรส-พระธิดา รวม ๓๗ พระองค์ เป็นหม่อมเจ้าชาย ๑๕ พระองค์ หม่อมเจ้าหญิง ๒๒ พระองค์

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ทรงสถาปนาขึ้นเป็นพระวงศ์เธอ พระองค์เจ้าชาย ๑ พระองค์ คือ พระวงศ์เธอ พระองค์เจ้าพยอม กรมหมื่นมนตรีรักษา

ในการที่ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงสถาปนาหม่อมเจ้าชายพยอมขึ้นเป็นเจ้าต่างกรมนี้ มิได้ทรงสถาปนาเป็นพระองค์เจ้าก่อน แต่ในรัชกาลต่อ ๆ มา ไม่ปรากฏว่าได้สถาปนาหม่อมเจ้าขึ้นเป็นเจ้าต่างกรม เว้นแต่จะได้สถาปนาพระยศขึ้นเป็นพระองค์เจ้าเสียก่อน แล้วจึงจะตั้งกรม

สิ้นพระชนม์

ในปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศล้านภาลัย รัชกาลที่ ๒ สมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้าฯ กรมหลวงพิทักษ์มนตรี ประชวรเป็นพระยอดในพระศอมาตั้งแต่เดือน ๓ ปีมะเส็ง ตรีศก จุลศักราช ๑๑๘๓ พุทธศักราช ๒๓๖๔ ประชวรต่อและสิ้นพระชนม์ในวันจันทร์ เดือน ๗ ขึ้น ๗ ค่ำ ปีมะเมีย จัตวาศก จุลศักราช ๑๑๘๕ เวลาเช้า ๕ โมง ๔ บาท พุทธศักราช ๒๓๖๕ พระชันษา ๕๐ ปี

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศล้านภาลัย ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระเกียรติยศแด่ สมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้าฯ กรมหลวงพิทักษ์มนตรี เป็นเอนกประการ นัยว่าได้พระราชทานพระโกศทองใหญ่ให้ทรงพระศพ ทั้งยังทรงโปรดให้สร้างพระเมรุพระราชทานเพลิงพระศพ ณ ท้องสนามหลวงเมื่อ เดือน ๓ ขึ้น ๑๑ ค่ำ เข้าใจว่า จะเป็นศกเดียวกันกับการสิ้นพระชนม์ หลังจากนั้นต่อมาอีก ๒ ปีเศษ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศล้านภาลัย ก็เสด็จสวรรคตสิ้นรัชกาล

....

พลตรี พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงษ์ประพันธ์
ขณะถวายสักการะท่านเจ้าคุณ พระมหารัชชมังคลาจารย์

พระนางเธอลักษมีลาวัณ

หม่อมหลวงต่วนศรี วรวรรณ (มนตรีกุล)

แผนกกรมสังฆการี

ด้วยพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ประทานรายงานการปฏิสังขรณ์วัดสัมพันธวงษ์ ของพระปลัดชื่นบาเรียนโทเทียบ ๕ ประโยคว่า มีทุนของวัดจำนวน ศก ๑๒๓ เปนเงิน ๑๕๘๒ บาท ๑๒ อัฐ กับเงินเหลือจ่ายใน ศก ๑๒๒ เงิน ๘๗๑ บาท ๓๒ อัฐ รวมเปนทุนของวัดทั้งสิ้น เงิน ๒๓๕๔ บาท ๒ อัฐ และทายกทายิกาบริจาคทรัพย์ปฏิสังขรณ์วัด ๓๔๓๗ บาท ๑๖ อัฐ รวมทั้งสิ้น ๓๗๙๑ บาท ๑๘ อัฐ พระปลัดชื่นบาเรียนโทเทียบ ๕ ประโยค ได้จัดการปฏิสังขรณ์วัดในศก ๑๒๓ คือ ปฏิสังขรณ์พระอุโบสถ มุงหลังคาใหม่ใช้กระเบื้องเก่า ส่วนที่ดีเจือกับกระเบื้องใหม่ถือปูนอกไก่ชายคาทาสีไม้เชิงชาย และเพดานระเบียงภายนอกผนัง และเพดานวิหารคตโดยรอบ ปิดดาวเพดานด้วยทองคำเปลวตามของเดิม ประตูและหน้าต่างพระอุโบสถฉาบรักใหม่ เขียนลายรดน้ำตามของเดิม และทำกรอบตาข่ายลวดสังกะสีกระเบื้องบนใส่กระจกบรรจุช่องหน้าต่างพระอุโบสถและพระวิหารรวม ๒๐ ช่อง และซ่อมกระเบื้องปูพื้นลานพระอุโบสถบางแห่งที่ชำรุด ถือปูนกำแพงด้านนอกโดยรอบ แต่การทาสีในที่ทั้งปวงพระสงฆ์สามเณรใน วัด บาง รูปมีความ เลื่อมใส ช่วย ทาจนแล้ว ในส่วนนี้ไม่ต้องเสียค่าแรง และในพระอุโบสถใช้ โคมไฟฟ้าโคมกิ่ง ติดผนัง บน ช่อง ประตูและหน้าต่าง ๓๔ โคม โคมแขวนใหญ่เล็กรวม ๓๗ โคมนี้ หลวงมนัศมานิตมรรคนายกบริจาคทรัพย์เกื้อกูล ได้ก่อกำแพง ฯ ปูเชิงกรงไม้สักทาสีและก่อถนนด้วยอิฐพิมพ์จักรียาแนวด้วยปูนสีเมนต์กับก่อบรรไดหนึ่ง บรรไดที่กุฎี ๖ ห้อง ใช้อิฐและทรายที่เหลือแต่ศก ๑๒๒ และได้ปฏิสังขรณ์กุฎี ๑ หลัง ๓ ห้อง ยาว ๔ วา ๒ ศอกเศษ กว้าง ๑ วา ๓ ศอกเศษ ซ่อมต่อเสาเปลี่ยนไม้เชิงชาย มุงกระเบื้อง หลังคาถือปูน ใช้เสาที่เหลือแต่ศก ๑๒๒ และปูนทรายที่เหลือจากก่อกำแพงนั้น กับได้สร้างฐานสำหรับเผาศพเปนเครื่องป้องกันปฏิกูล ที่หน้าศาลาสุสานหลังวัด ก่ออิฐเปนฐานสูง ๒๐ นิ้ว กว้างยาว ๑ วา ๒ ศอก สี่เหลี่ยมปักเสาไม้เต็ง ๔ ต้นสูง ๒ วา ๒ ศอกเศษ หลังคามุงสังกะสีมีลายไม้ เชิงชายและคูหาทั้งสี่ด้านทาสีแล้วเสร็จ ส่วนนี้อุบาสิกาพรกับหมู่ญาติบริจาคทรัพย์เกื้อกูลและให้ค่าสิบลดแก่นายให้เวยยาวัจจกรสำหรับวัดนี้ สิ้นเงินจ่ายรวมทั้งสิ้น ๓๔๔๗ บาท ๕๖ อัฐ หักกันแล้วคงเหลือเงิน ๓๔๒ บาท ๒๖ อัฐ จะได้ยกไปเปนทุนในศก ๑๒๔ ต่อไป พระปลัดชื่นบาเรียนโทเทียบ ๕ ประโยค ขอพระราชทานถวายพระราชกุศล

กระทรวงธรรมการได้นำความกราบบังคมทูลพระกรุณาทราบฝ่าลอองธุลีพระบาทแล้ว ทรงอนุโมทนาในส่วนกุศลนั้นด้วย มีรายนามผู้บริจาคทรัพย์และรายการจ่ายแจ้งต่อไปนี้

ผลประโยชน์ของวัด

ค่าเช่าตึกห้องครึ่งตำบลตรอกศาลเจ้าเก่า	เงิน ๒๓๖ บาท
ค่าเช่าที่ดินในบริเวณวัด	เงิน ๑๐๙๕ บาท
ค่าเช่าที่จอดเรือในคลองวัด	เงิน ๑๕๐ บาท
เลหลังพัสดุของวัด	เงิน ๒๑ บาท ๓๕ อัฐ
รวมผลประโยชน์ของวัด	เงิน ๑๕๘๒ บาท ๓๕ อัฐ

ผู้บริจาคทรัพย์

พระชม เงิน ๔๐ บาท
พระชื่น เงิน ๓๐ บาท
หลวงมนัศมานิตเกื้อกูลเฉภาะไฟฟ้า เงิน ๖๑๗ บาท ๑๖ อัฐ
อุบาสิกาพรเกื้อกูลเฉภาะฐานเผาศพ เงิน ๔๑๕ บาท ๓๒ อัฐ
นายแม้น เวยยา วัจจกร รองพระปลัดชื่นบาเรียนโท เงิน ๒๐๐ บาท
เลี่ยม ภรรยาหลวงบริหารนครกิจ เงิน ๔๐ บาท
นายนาค เงิน ๒๐ บาท
อุบาสิกาธูป เงิน ๒๐ บาท
อุบาสิกาพร เงิน ๒๐ บาท
อุบาสิกาชม เงิน ๑๙ บาท ๓๒ อัฐ
อุบาสิกาวร เงิน ๑๒ บาท
นายน้อย เงิน ๕ บาท
กลีบ เงิน ๔ บาท
พลับ เงิน ๔ บาท
พระสงฆ์รูปละ ๓ บาท ๑ อุบาสิกาคนละกึ่งตำลึง ๒ คนๆ ละ ๑ บาท ๒ คนรวม ๕ เงิน ๙ บาท

รวมเงินผู้บริจาค ๑๕๓๗ บาท ๑๖ อัฐ
เหลือจ่ายในศก ๑๒๒ ยกมา ๗๗๓ บาท ๓๒ อัฐ
รวมทั้งสิ้นเงิน ๓๗๑๑ บาท ๑๙ อัฐ

รายจ่ายค่าซื้อสิ่งของต่างๆ
ที่ได้ปฏิสังขรณ์และก่อสร้างสถานที่ในศก ๑๒๓ คือ

ก่อกำแพงเสาปูนหน้ากุฎี ๖ ห้อง เงิน ๑๖๕ บาท
ปฏิสังขรณ์กุฎีหนึ่งหลัง เงิน ๑๙๖ บาท ๔ ๘อัฐ
ปฏิสังขรณ์พระอุโบสถ เงิน ๑๙๐๗ บาท ๒๔ อัฐ
ค่าโคมไฟฟ้าในพระอุโบสถ เงิน ๖๑๗ บาท ๑๖ อัฐ
สร้างฐานเผาศพ เงิน ๔๑๕ บาท ๓๒ อัฐ
จ่ายค่าสิบลดแก่นายให้เวยยาวัจจกร เงิน ๑๕๖ บาท

รวมจ่ายทั้งสิ้นเงิน ๓๔๕๙ บาท ๕๖ อัฐ

เหลือจ่ายในศก ๑๒๓ ยกไปเปนทุนต่อไป เงิน ๓๕๒ บาท ๒๖ อัฐ

วันที่ ๒๙ กรกฎาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๔

ฯลฯ

กำหนดเสด็จพระราชทานพระกระฐิน แลกระฐินพระราชทาน

ในจำนวนปีกุนนพศกนี้ กำหนดจะได้เสด็จพระราชดำเนิน พระราชทานพระกระฐินพระอารามใดวันใด แลโปรดพระราชทานผ้าพระกระฐิน ให้พระบรมวงษานุวงษ ข้าราชการ ไปทอดพระอารามใด มีแจ้งอยู่ในท้ายต่อไปนี้ แต่การที่บอกมาตามรายวันนี้ ได้คัดจากบาญชี ที่กรมพระธรรมการทูลเกล้าฯ ถวายทรงแก้ไขแล้ว แต่บางทีก็โปรดให้เปลี่ยนแปลงไปบ้าง ถ้าโปรดให้เปลี่ยนวัดใด เปลี่ยนแปรงอย่างไร ต่อไปจึงจะบอกมาภายหลัง ผู้ใดมีความประสงค์อยากทราบก็ให้ดูต่อไป

วัน ๔ เดือน ๑๑ แรม ๑๐ ค่ำ วัดราชประดิษฐ์ ที่ ๑ วัดบวรนิเวศวิหาร ที่ ๒ วัดบุรณศิริมาตยาราม ที่ ๓ วัดมหาธาตุ ที่ ๔

วัน ๕ เดือน ๑๑ แรม ๑๑ ค่ำ วัดจักรวัติราชาวาศ ที่ ๑ วัดสัมพันธวงษาราม ที่ ๒ วัดประทุมคงคา ที่ ๓

ฯลฯ

เสด็จพระราชดำเนินพระราชทานพระกระฐิน แลกระฐินพระราชทาน

วัน ๗ เดือน ๑๑ แรม ๖ ค่ำ

วัดราชประดิษฐ ที่ ๑

วัดจักรวัติราชาวาศ ที่ ๒

วัดสัมพันธวงษ์ ที่ ๓

วัดประทุมคงคา ที่ ๔

ฯลฯ

พระกะฐินเสด็จพระราชดำเนิน แลกะฐินพระราชทาน รัตนโกสินทร์ศก ๑๐๙

กะฐินเสด็จพระราชดำเนิน

วันที่ ๒ พฤศจิกายน วัดราชประดิษฐที่ ๑ วัดบวรนิเวศวิหารที่ ๒ วัดเทพศิรินธราวาศที่ ๓ วัดมหาธาตุที่ ๔ เสด็จพระราชดำเนินกระบวนรถ

วันที่ ๓ พฤศจิกายน วัดจักรวัติราชาวาศที่ ๑ วัดสัมพันธวงษารามที่ ๒ วัดประทุมคงคาที่ ๓ เสด็จพระราชดำเนินกระบวนราบ

ฯลฯ

ธัมมิกวัตรและวิชาชูชีพ

ของ

พระมหารัชมังคลาจารย์

นิทฺเทสกเถร

คำนำการจัดพิมพ์หนังสือ "ธัมมิกวัตร" ครั้งแรก

สุภาษิตเป็นธรรมปรุงจิตให้สะอาด สูงประเสริฐยิ่งกว่าสิ่งทั้งปวง ผู้พิจารณาแล้วจึงนับถือว่าเป็นสรณะอย่างประเสริฐ นอกจากนั้น เมื่อประสบเหตุการณ์อันเป็นอุทาหรณ์ให้เกิดปัญญาความคิด ก็ผนวกสุภาษิตขึ้นไว้ตามเหตุผล เพื่อจะให้เป็นประโยชน์และอื่นต่อไป หนังสือนี้สำเร็จด้วยอาการอย่างนั้น ด้วยหวังว่าจะเป็นสหายของตัวแลผู้ที่ได้พบได้อ่าน เมื่อเรียบเรียงแลรวมเข้าเป็นเล่มแล้ว เห็นว่าเป็นหนังสือที่รวบรวมข้อความที่ชัดนำ ผู้เอาใจใส่ในถ้อยคำให้ประพฤติเป็นไปตามคลองธรรม อันจะเป็นปัจจัยแห่งความสุขที่จะต้องประสงค์แผนกหนึ่ง จึงขนานนามตามคุณนิมิตโดยปริยายต่าง ๆ

อันพุทธสุภาษิต ธรรมภาษิตมีอยู่มากหลาย มีบรรยายต่าง ๆ ทั้งอย่างต่ำ อย่างกลาง อย่างสูง ยากที่จะจดจำให้ถ้วยถี่ และธรรมนั้น ๆ บางข้อเป็นที่พออัธยาศัยของบางคน ทำให้แช่มชื่นและนำให้เอาใจใส่ข้อนั้นมาก บางข้อไม่เป็นที่พออัธยาศัย อ่านแล้วไม่ชื่นใจเลย เปล่าจำไม่ได้ เพราะบุคคลมีกิเลสแลนิสัยไม่เหมือนกัน มีคุณในตนไม่เท่ากัน ความชอบใจหรือรสนิยมในธรรมจึงแตกต่างกัน เหมือนดังคนทั้งหลายที่มีโรคในกายต่าง ๆ กัน ความชอบใจในยาเครื่องบำบัดโรคก็ย่อมต่างกัน แม้โรคอย่างเดียวกันแต่สมุฏฐานแห่งโรคต่างกัน ฤดูกาลต่างกัน เพศต่างกัน วัยต่างกัน ถิ่นอาศัยต่างกัน รสนิยมในยารักษาโรคก็ดี รสนิยมในธรรมปฏิบัติก็ดี จึงต่างกัน เปลี่ยนแปลงตามเหตุที่แวดล้อมเป็นคราว ๆ ไป หนังสือแสดงลักษณะของธรรมที่เป็นภาษิตก็ดี เถรภาษิตก็ดี เทวตาภาษิตก็ดี บางอย่างไม่ออกรสเท่าไร แต่ต้องใช้ประจำมาก ๆ เช่น ข้าวสุก ขนมปัง เป็นต้น บางอย่างรสเข้มข้น เช่น น้ำพริก น้ำปลา น้ำตาล เป็นต้น แต่ต้องใช้น้อยให้ได้ส่วน ใช้มากไปหาน้อยไป อาจให้โทษก็มี ต้องให้ได้ส่วนพอดี จึงจะสำเร็จประโยชน์

ฯลฯ หนังสือธัมมิกวัตร ซึ่งเขียนไว้ ๕ ภาค คราวนี้พิมพ์เฉพาะภาคต้น และธัมมิกวัตรภาคพิเศษ ฯลฯ

หวังว่าผู้มุ่งความดีงาม อ่านแล้วตึกตรงตามและตรวจความรู้ที่มีในตนว่าอะไรบ้างที่บกพร่อง ซึ่งควรจะเก็บบวกเข้าไว้ หรือพยายามบำเพ็ญให้มีขึ้น ก็คงจะสำเร็จประโยชน์สุขได้ตามส่วน พอสมควรแก่ภูมิชั้นของตน

ขออำนาจกุศลทานบริจาค ที่ผู้ปรารถนาดีพร้อมใจกันบำเพ็ญ จงมีอานุภาพขจัดภัยอันตรายให้ห่างไกล สนับสนุนให้ท่านทั้งหลาย ทั้งเทวดา มนุษย์ อมนุษย์ ผู้มีใจโมทนาในกุศลสัมมาปฏิบัติได้ประโยชน์สุขสวัสดี โดยสมควรแก่คติวิสัยทั่วกันตลอดกาลนานเทอญ.

พระมหารัชชมังคลาจารย์
วัดสัมพันธวงศ์
วันที่ ๓๐ สิงหาคม ๒๕๐๘

ธัมมิกวัตร ภาค ๑

นมตฺถุ รตนตฺตยสฺส
ขอความนอบน้อมจงมีแด่พระรัตนตรัย

....

วัตรเวลาตื่นนอน

พอรู้สึกตัว ก็ตั้งสติระวังใจไม่ให้ไปนึกถึงเรื่องฝันและการงานอื่น ๆ ควรทำในใจว่า ร่างกายนี้ธาตุทั้ง ๔ คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม ประชุมกันเพราะอาศัยบุญญาภิสังขารตกแต่งตั้งอยู่ชั่วกาลแล้วจักแตกสบายไป ความได้อัตตภาพมาเป็นมนุษย์ อันสัตว์ได้โดยยาก การฟังธรรมของสัตบุรุษอันสัตว์ได้โดยยาก ความมีชีวิตเป็นอยู่อันสัตว์ได้โดยยาก การฟังธรรมของสัตบรุษอันสัตว์ได้โดยยาก การถึงพร้อมด้วยขณะ คือ ความบริบูรณ์ด้วยอวัยวะไม่บ้าบอดหนวก และเกิดในพระพุทธศาสนา อันสัตว์ได้โดยยาก ความเกิดขึ้นแห่งพระพุทธเจ้าทั้งหลายอันสัตว์ได้โดยยาก เป็นลาภมากของเราแท้ที่ได้อัตตภาพเป็นมนุษย์ มีชีวิตยังเป็นอยู่ และบริบูรณ์ด้วยอวัยวะ พร้อมด้วยกาลเป็นที่เกิดขึ้นแห่งพระพุทธเจ้า เราจะรับใช้กายใจนี้ทำประโยชน์ให้มากที่สุด

แต่ถ้ากายจิตเศร้าหมองอ่อนแอก็เป็นอันตรายใหญ่ เป็นเหตุให้เกิดทุกข์ภัยไม่มีประมาณ เราจะทำกายใจให้ชื่นบานผ่องใสแข็งกล้า สามารถจะขจัดทุกข์ภัยอันตรายทั้งปวง ให้ได้ชัยชนะเด็ดขาด เราจะไม่คบคนพาล จะไม่ใช้ชีวิตนี้ทำบาปหรือปล่อยให้เป็นหมันเปล่า เราจะเสพบัณฑิตใช้ชีวิตอันได้โดยยากนี้ สร้างบุญบารมีธรรมต่อไปตามเยี่ยงอย่างของบัณฑิตด้วยธรรมิกอุบายโดยเร็ว เราจะไม่โกรธ ไม่ทำร้าย ไม่กล่าวร้ายหยาบคายแก่ใคร ๆ กายวาจาจิตนี้ จงเป็นไปเนื่องด้วยพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ เป็นที่พึ่งตลอดกาลเนืองนิตย์ ฯ

ลำดับนี้ ทำสัญญานึกน้อมให้เหมือนเห็นพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ เป็นธรรมชาติใสสว่าง มีความรู้วิเศษทั่ว และมีอำนาจยิ่งประทับอยู่ที่หัวใจ แล้วค่อยจัดผ้านุ่งผ้าห่มให้เรียบร้อยลุกออกจากที่ไปล้างหน้าล้างตาบ้วนปาก ประกอบด้วยท่าทางองอาจแช่มช้อย โดยมีสติสัมปชัญญะทำความรู้สึกอยู่ว่า พระพุทธเจ้าและผู้ทรงธรรมทั้งหลายท่านมีกิริยาอาการเช่นนี้ฯ

วัตรเวลาล้างหน้าล้างตาบ้วนปาก

เมื่อจับภาชนะน้ำแล้ว บริกรรมภาวนาระลึกถึงพุทธคุณ โดยย่อหรือพิสดารตามถนัด พร้อมด้วยการอธิษฐาน แล้วล้างหน้าล้างตาบ้วนปาก หรือบริกรรมพลางล้างหน้าล้างตาบ้วนปากพลางก็ได้ ดังจะแสดงไว้เป็นตัวอย่างในที่นี้ว่า "พระพุทธล้างหน้า พระธรรมล้างทุกข์ พระสงฆ์เพิ่มสุขสวัสดีมีชัย อิติปิ โส ภควา ในโลกหล้าไม่มีใครสู้ได้ ฯ"

เวลาล้างตาให้ลืมตาในน้ำทีละข้าง คือล้างข้างขวาและล้างข้างซ้าย บริกรรมคาถาเบิกพระเนตร ทำให้ตาสว่างทั้งตานอกตาในและป้องกันตาเจ็บตามืด คาถานั้นใช้ย่อหรือพิสดารก็ได้ เช่น พุทฺธสพฺพญฺญู ธมฺมสพฺพญฺญู สงฺฆสพฺพญฺญู สุคโต โลกวิทู สหสฺสเนตฺโต วิสุทฺธเทวินฺโท จกฺขุ อุทปาทิ ญาณํ อุทปาทิ ปญฺญา อุทปาทิ วิชฺชา อุทปาทิ อาโลโก อุทปาทิ เป็นต้น ฯ

มหาการุณิโก นาโถ	พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เป็นที่พึ่งของสัตว์ ประกอบแล้วด้วยพระกรุณาใหญ่
อตฺถาย หิตาย สุขาย	ยังพระบารมีทั้งหลายให้เต็ม เพื่อความต้องการ
สพฺพปาณีนํ ปูเรตฺวา ปารมี สพฺพา	เพื่อประโยชน์เพื่อความสุขแก่สรรพสัตว์ทั้งหลาย
ปตฺโน สมฺโพธิมุตฺตมํ	บรรลุแล้วซึ่งพระสัมโพธิญาณอันสูงสุด
เอเตน สจฺจวชฺเชน	ด้วยการกล่าวความสัตย์นี้
โหตุ เม ชยมงฺคลํ	ขอชัยมงคลจงมีแก่ข้าพเจ้า

จงบริกรรมทั้งภาษามคธภาษาไทย หรืออย่างใดอย่างหนึ่งก็ได้ ฯ

อีกอย่างหนึ่ง น้อมใจเอาตามความเลื่อมใสว่า "พระพุทธเจ้าทรงพระปัญญาคุณขจัดกิเลสเครื่องเร่าร้อน เครื่องหมองมัวให้สิ้นไป ทำพระองค์ให้บริสุทธิ์เองแล้ว ทรงพระกรุณาสอนผู้อื่นให้บรรลุความบริสุทธิ์ด้วย ฯ"

พระธรรมของพระผู้มีพระภาคเจ้า ประเสริฐสุด รักษาผู้ปฏิบัติไว้เป็นอย่างดี มิให้ตรัสรู้แล้วพ้นจากทุกข์ทั้งปวงได้ ฯ

พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า ปฏิบัติชอบตามพระธรรมวินัยแล้ว นำพระศาสนามาให้สำเร็จประโยชน์เป็นอย่างดี ฯ

ด้วยอานุภาพแห่งการระลึกชอบ โดยสัจจเคารพของข้าพเจ้านี้ ขอพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ๓ รัตนะนี้ จงปรากฏในขันธสันดาน จงขจัดอุปัทวะทุกข์โทษภัยพิบัติ เครื่องเศร้าหมองทั้งภายนอกภายในให้พินาศเสื่อมหาย มีกายใจผ่องแผ้วแกล้วกล้า และกลับร้ายให้กลายดีเป็นศรีสวัสดิมงคล ให้ประสบอิฏฐผลไพบูลย์โดยง่าย มีชัยในที่ทุกสถาน ในกาลทุกเมื่อเทอญฯ ดังนี้ก็ได้ การระลึกชอบเช่นนี้เป็นกุศลวัตรวิธีเจริญศรัทธาสัมมาสติอย่างหนึ่ง ที่ท่านโบราณเรียกว่าเสกน้ำล้างหน้า และสอนบุตรหลายให้ทำสืบ ๆ กันมา เพื่อเป็นสิริมงคลประจำวัน ฯ

วัตรก่อนไหว้พระเช้า

เมื่อล้างหน้าล้างตาบ้วนปากเช็ดหน้าแล้ว ตั้งใจไปจัดเครื่องบูชา เมื่อไปถึงที่บูชาหน้าพระพุทธรูป กราบด้วยเบญจางคประดิษฐ์ (คือ เข่าทั้ง ๒ มือทั้ง ๒ และหน้าผากจดพื้น) ครั้ง ๑ แล้วจุดธูปเทียนประดับที่บูชาเสร็จ ถอยออกมาไหว้ครั้ง ๑ แล้วนั่งคุกเข่าท่าพรหมประณมมือให้งาม ยกขึ้นเพียงหน้าอกหรือเพียงราวนม ตั้งใจนอบน้อมถวายอภิวาทบูชาพระรัตนตรัย และทำวัตรสวดมนต์ต่อไป ฯ

วัตรเวลาเจริญกัมมัฏฐาน

(ลำดับนี้ เจริญกัมมัฏฐาน) ทำให้ใจสงบหมดจดจากนิวรณ์ มีกำลังมั่นคงด้วยสมถภาวนา ให้ปัญญารุ่งเรือง สว่างเห็นอรรถธรรมด้วยวิปัสสนาภาวนา ตามควรแก่เวลาที่จะทำได้ (แม้เพียง ๕ นาที ๑๐ นาที ก็ยังดีกว่าไม่ทำ เพราะจะได้เป็นปัจจัยให้สมบูรณ์ในวันหน้า) ใจเหมือนนาย กายเหมือนบ่าว ถ้านายคือใจไม่ได้อาหาร มีอาการอดอยากจนไม่มีกำลัง ทั้งโง่เง่า ก็ย่อมจะเบียดเบียนบ่าวให้ทำการผิดและทุจริตต่าง ๆ ซึ่งต้องลำบากมากแต่ได้ผลดีน้อย หรือมีแต่ได้โทษทุกข์ความเดือดร้อนตลอดกาลนาน และมารทั้ง ๕ ย่อมได้ช่องที่จะทำลายล้างผลาญให้ถึงความพินาศ ฯ

ส่วนนายคือใจที่ได้ธรรมปีติเป็นอาหาร มีการอบรมฝึกฝนดีแล้ว ย่อมมีกำลังกล้าหาโรคมิได้ผ่องใส ฉลาด สามารถบังคับกายให้ทำการงานแต่ที่ถูกและสำเร็จโดยชอบ

คือ ประกอบไม่ผิดไม่ติดขัด การนั้นย่อมให้ผลดีเต็มที่ หรือกลับให้ผลดีมากเกินคาดหมาย ไม่ต้องลำบากกายใจทั้งตนและคนอื่น มีแต่ความแช่มชื่นเกษมสานต์ มารทั้งปวงไม่สามารถจะรังควานได้ ย่อมถึงซึ่งความมีชัยชนะในที่ทั้งปวง

เพราะฉะนั้น สาธุชนผู้ปรีชาจึงพากันยินดีในความไม่ประมาท ฝึกใจให้ฉลาดรู้จะเหตุรู้จักผล รู้จักตนรู้จักประมาณ รู้จักกาล รู้จักบริษัท และรู้จักเลือกบุคคลที่ควรคบหรือไม่ควรคบ ทั้งมีความเคารพธรรมและประพฤติตาม ให้สมกับความรู้ที่ได้ศึกษาแล้ว มีความผ่องแผ้วสมบูรณ์ด้วยทรัพย์อันประเสริฐ คือมีศรัทธา ศีล หิริ โอตตัปปะ สุตะ จาคะ ปัญญา ซึ่งสมเด็จพระบรมศาสดาตรัสว่า เป็นผู้ไม่ยากจน เป็นคนดีงามมีแต่ความสุข ฯ

เมื่อเราทั้งหลายอยากได้นายดีบ่าวดีและมีความสุข ก็พึงตั้งตนให้เป็นสาธุชนผู้ปรีชา ปฏิบัติกายวาจาใจของตนด้วยดีดังกล่าวแล้ว ก็จะได้ประสบผลพิเศษนั้นสมปรารถนา ฯ

แต่ผู้จะเจริญกัมมัฏฐานนั้น จำต้องศึกษาให้รู้และประกอบตนด้วยองคคุณที่สมควร คือ อัปปนาโกศล ๑๐ ละปลิโพธ ๑๐ รู้จักประมาณในการบริโภคอาหาร และที่นอนที่นั่งอันสงัด จึงจะได้ผลดีไม่มีอันตราย ฯ

อัปปนาโกศล ๑๐ อันเป็นเหตุให้ทำได้ถูกต้องอย่างดีนั้น คือ

๑. ทำวัตถุภายนอกภายในให้สละสลวย คือ ทำกายใจให้สะอาด งดงามเรียบร้อยโปร่งสบาย ฯ

๒. ฉลาดในนิมิต คือ อารมณ์ที่หมาย ได้แก่บริกรรมนิมิต อุคคหนิมิต ปฏิภาคนิมิต ฯ

๓. ทำอินทรีย์ให้เสมอกัน คือ ทำศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา ให้เสมอกัน ฯ

๔. ควรยกย่องก็ยกย่อง คือ ใจเหี่ยวสลดท้อแท้อยู่แล้วควรพิจารณาความดี ที่ทำให้เกิดปีติรื่นรมย์ เช่น เจริญพระพุทธคุณ ธรรมคุณ สังฆคุณ หรือนึกถึงบารมีที่บุคคลได้โดยยาก ซึ่งตนได้บำเพ็ญไว้เป็นต้น ฯ

๕. ควรข่มก็ข่ม คือ เมื่อใจฟุ้งไปในการ หรือพยาบาท หรือมัวเมาประมาทดูหมิ่นผู้อื่น ก็นึกถึงมรณสติ พระไตรลักษณ์ เพ่งโทษตน โดยเทียบกับท่านพระพุทธสาวกผู้พิเศษ ฯ

๖. ควรให้ชื่นก็ให้ชื่น คือ ใจแช่มชื่นอยู่ในกุศลธรรมอย่างใดไม่เป็นไปเพื่อโทษ ก็พึงตั้งใจสนับสนุนให้ทำอย่างนั้น ให้แนบเนียนดียิ่งขึ้น ฯ

๗. ควรเพ่งดูก็เพ่งดู คือ กายใจดำเนินในคลองธรรมถูกต้องดีแล้ว ก็พึงเพ่งดูเพื่อให้มั่นไม่ผิดพลาด ฯ

๘. เว้นคนมีจิตไม่มั่นคง คือ เว้นคนใจเบาเหลาะแหละมักง่าย ไม่มีสัจจะ จืดจางเร็วเสีย ไม่คบคนเช่นนั้นเป็นมิตรและไม่คบโทษเช่นนั้นไว้ในจิต อันจะทำให้เป็นคนสันดานทราม ทำความดีไม่ได้ ฯ

๙. เสพผู้มีจิตมั่นคง คือ ผู้มีจิตแกล้วกล้าอดทนไม่จืดจางเร็ว มีสัจจะ ไม่มักง่าย คบคนเช่นนี้ไว้เป็นมิตร คบคนเช่นนี้ไว้ในจิต เพื่อเป็นเหตุให้เป็นคนมั่นคงตาม ฯ

๑๐. รักใคร่ในอัปปนาสมาธิ คือ รักใคร่ในความที่ใจสงบอย่างแนบแน่น ฯ

ปลิโพธกังวล เหตุทำให้เนิ่นช้าไม่สงบ ซึ่งควรปลดเปลื้องให้ห่างไกล แม้เพียงชั่วขณะก็ยังดีนั้น คือ

๑. กังวลอยู่ด้วย	ที่อยู่
๒. กังวลอยู่ด้วย	ตระกูล
๓. กังวลอยู่ด้วย	ลาภสักการะ
๔. กังวลอยู่ด้วย	หมู่คณะ
๕. กังวลอยู่ด้วย	กิจการงาน
๖. กังวลอยู่ด้วย	เดินทางไกล
๗. กังวลอยู่ด้วย	ญาติ
๘. กังวลอยู่ด้วย	ความเจ็บไข้
๙. กังวลอยู่ด้วย	การเล่าเรียนศึกษา
๑๐. กังวลอยู่ด้วย	จะเจริญฤทธิ์รักษาฤทธิ์ ฯ

เมื่อกำหนดปลิโพธ ๑๐ นี้ได้แล้ว ละเว้นให้ได้ในเวลาที่ควร บริโภคอาหารแค่พอสมควร ไม่ให้มากนักน้อยนัก ระวังธาตุให้ปกติอย่าให้พิการฯ

ที่นั่งที่นอนอันสงัด สำหรับคฤหัสถ์ผู้ครองเรือน จะเลือกให้ได้ตามแบบเป็นการยาก แต่ผู้ฉลาดพอหาได้ คือ เมื่อเลิกจากการงานบริโภคอาหารแล้ว ชักชวนผู้ที่อยู่ในปกครองของตน ให้ไหว้พระสวดมนต์เจริญภาวนาพร้อม ๆ กันก็ได้ ก่อนนอนเมื่อเด็ก

เล็กนอนหลับแล้วก็ได้ ตอนเช้าตื่นนอนเสียก่อนพวกลูกเล็กเด็กแดงก็ได้ เช่น ๔ น. หรือ ๕ น. รีบลุกขึ้นทำหน้าที่ของตน ทำใจให้รู้สึกเหมือนตนอยู่ในวิมานบนสวรรค์ หรืออยู่ในป่าแต่คนเดียว ก็จะได้ความสงบสงัด ถ้าลูกหลานเผอิญตื่นขึ้นก็ชักชวนให้สวดมนต์ไหว้พระ และนั่งพิจารณากัมมัฏฐานตามควร ก็จะชื่อว่ารู้จักหาโอกาสพอให้ได้เจริญภาวนากัมมัฏฐาน อันเป็นกิจสำคัญสำหรับชีวิตของตน ฯ ฝ่ายผู้อยู่วัด เมื่อไม่เกียจคร้าน ไม่ประมาท ก็หาโอกาสหาที่สงัดบำเพ็ญภาวนาให้ติดต่อได้ดีกว่าคฤหัสถ์มาก

การเจริญกัมมัฏฐานภาวนานั้น ครั้งพุทธกาลไม่ปรากฏว่ามีวิธีอาราธนา แต่พระอาจารย์ผู้สอนกัมมัฏฐานโดยมาก ท่านให้อาราธนาก่อน มีวิธีต่าง ๆ กัน มีให้หาธูปเทียนข้าวตอกดอกไม้อย่างละ ๕ บ้าง ๑๐ บ้าง บางท่านให้มีเทียนหนัก ๑ บาท และใช้ไส้ ๓๒ เส้นด้วย เป็นต้น ให้กระทำการบูชาพระรัตนตรัยทำวัตร แล้วกล่าวคำอาราธนาย่อบ้างพิสดารบ้าง ตามความนิยมของท่านอาจารย์นั้น ๆ เห็นว่าเป็นวิธีอบรมอินทรีย์ของผู้ที่ยังอ่อนให้แก่กล้า เพื่อมั่นคงในการเจริญภาวนาดีอยู่ สมควรที่ผู้แรกปฏิบัติจะรู้และทำก่อน

แต่เพื่อจะไม่ให้ยืดยาว จะรวมกล่าวตามเค้าของท่านอาจารย์เหล่านั้น เอาแต่ใจความเฉพาะที่ต้องการ และเพิ่มเติมข้อที่ควรคำนึงถึง ซึ่งยังไม่มีเข้าด้วย ช่วยให้ได้เนื้อความบริบูรณ์ตามประสงค์ พอสำเร็จประโยชน์แก่ผู้ต้องการ ดังต่อไปนี้

ผู้แรกปฏิบัติเบื้องต้น ควรจัดเครื่องสักการะเป็นอย่างดีตามความพอใจ ตามความสามารถของตนบูชา เพื่อเป็นเครื่องอุดหนุนน้ำใจให้ความเลื่อมใสปรากฏ เมื่อบูชาด้วยสักการะภายนอกแล้ว แต่นั้นควรอธิษฐาน ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ อันเป็นสมบัติที่รักของตน ให้เป็นเครื่องสักการะภายใน ถวายเป็นพุทธบูชา ธรรมบูชา สังฆบูชาอีกวาระหนึ่ง เพื่อจะให้จิตชื่นบานกล้าหาญด้วยดี เมื่อบูชาทำวัตรแล้ว จึงกล่าวคำอาราธนา ด้วยจิตศรัทธา ทำสัญญาในใจ เหมือนได้กล่าวปฏิญญาตนในที่เฉพาะพระพักตร์พระบรมศาสดา พร้อมด้วยพระธรรมและพระสงฆ์ ดังนี้ ฯ

คำอาราธนากัมมัฏฐาน

ข้าพเจ้าจักเจริญกัมมัฏฐานภาวนา บูชาพระรัตนตรัยอุดม สั่งสมทศบารมี ธรรม บำเพ็ญอิทธิบาททั้ง ๔ บ่มอินทรีย์ให้แก่โดยกาล สังหารนิวรณ์ ๕ ให้หาย สืบสายวิตก วิจารปีติ สิริร่วมสุขเอกัคคตา ต่อมาให้ถึงฌาน ๔ พร้อมด้วยวสีทั้ง ๕ เดินมรรคา พระอริยสมังคี ล้างธุลีกิเลสให้สูญ ตัดมูลอาสวะอนุสัย ห่างไกลสัง โยชน์ทั้งปวง ล่วงถึงประโยชน์ยิ่งใหญ่ ขอคุณพระรัตนตรัย คุณไท้อธิราชเทวา คุณมารดาบิดา ครูอาจารย์ คุณความดีทุกประการ จงมาเป็นที่พึ่งแก่ข้าพเจ้า บรรเทาทุกข์ร้อนให้เหือดหาย ทำลายมาร ๕ ให้พินาศ ปราศจากภยันตรายนิรันดร์ เกษมสันต์ประสบสิ่งเสมอใจ สมดังมุ่งหมาย ณ กาลบัดนี้เทอญ ฯ (กราบครั้ง ๑)

วิธีนั่งกัมมัฏฐานและน้อมใจนึก

นั่งพักพนัญเชิงสมาธิ เท้าขวาทับเท้าซ้าย มือขวาทับมือซ้าย พอปลายนิ้วชี้ชนปลายนิ้วแม่มือ ตั้งตัวให้ตรงเพ่งดูในกาย ให้เห็นเหมือนพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ มาประทับเต็มอยู่ภายในกายใจ คุณท่านมารดาบิดา ครูอาจารย์ และท่านผู้มีบุญทั้งหลาย ก็มาห้อมล้อมคอยป้องกันรักษามิให้เป็นอันตราย คอยตักเตือนเราไม่ให้เชือนแชออกนอกทาง และพิจารณาบารมี ๓๐ ที่ได้บำเพ็ญไว้ในปางก่อน คือ

๑. ทาน การสละทรัพย์ให้ปัน ส่วนสามัญ กลาง อย่างยิ่ง

๒. ศีล รักกายวาจาให้เรียบร้อย สามัญ กลาง ประณีต

๓. เนกขัมมะ สละกามความใคร่ มุ่งหมายความรู้ความสงบ ทั้งสามัญ กลาง แล อย่างยิ่ง

๔. ปัญญา ความรอบรู้ สามัญ กลาง อย่างยิ่ง

๕. วิริยะ ความเพียร สามัญ กลาง อย่างยิ่ง

๖. ขันติ ความอดทน สามัญ กลาง อย่างยิ่ง

๗. สัจจะ ความซื่อตรง ตั้งใจหาความจริง ประพฤติจริง ส่วนสามัญ อย่างกลาง อย่างยิ่ง

๘. อธิษฐาน ความตั้งใจมั่น สามัญ กลาง อย่างยิ่ง

๙. เมตตา ปรารถนาให้ได้สุข สามัญ กลาง อย่างยิ่ง

๑๐. อุเบกขา ความไม่ยินดียินร้าย ฯ สามัญ กลาง อย่างยิ่ง

เหล่านี้ให้เห็นเป็นคุณมีในใจ เหมือนรสยาในเนื้อไม้ อันสามารถกำจัดโรคให้หาย ภัยอันตรายเหตุขัดข้องทั้งหลายย่อมพินาศ ด้วยอำนาจบารมีที่บำเพ็ญมาแล้ว เจริญภาวนากัมมัฏฐานตามจริตของตน หรือจะตรวจแต่ศีลที่ได้รักษาสมาทานตามชั้นของตนให้บริสุทธิ์ ถ้าเห็นด่างพร้อยขาดวิ่น สมควรจะแสดงคืน หรือขอสมาทานอธิษฐานใหม่ ก็พึงทำตามเหตุตามเพศภูมิของตน เมื่อเพ่งศีลของตนเห็นบริสุทธิ์แล้วแต่นั้นจึงพิจารณาธรรมที่ควรแก่จริตของตน คือ

๑. ถ้าเป็นคนราคจริต มักทำผิดเพราะกำหนัด ยินดีรักสวยรักงาม ควรพิจารณากายคตาสติ หรืออสุภกัมมัฏฐานเป็นต้น ฯ

๒. ถ้าเป็นคนโทสจริต มักทำผิดเพราะหวุดหวิดโกรธง่าย ควรเจริญเมตตาพรหมวิหาร ฯ

๓. ถ้าเป็นคนโมหจริต มักทำผิดเพราะเขลางมงาย พึงแก้ด้วยการเรียนการถามการฟังธรรมเทศนา สนทนากับครู ในเวลานั่งกัมมัฏฐานพึงตั้งปัญหาถามตน และคิดตอบเอง เหมือนครูกับศิษย์สนทนากัน เช่น จะถามว่า คนมีศีลดี หรือคนทุศีลดี คนมีศีลมีสุข หรือคนทุศีลมีสุข คนทำตามกิเลส กับคนทำตามคำสอนของพระพุทธเจ้า ใครจะดีกว่ากัน พระพุทธเจ้าท่านฆ่า คือ ทิ้งคนเช่นไรเสีย และท่านอุปถัมภ์คือฝึกคนเช่นไร คนรู้ว่าชั่วแต่ยังฝืนทำ รู้ว่าดีแต่ไม่ทำ เป็นคนดีหรือเลว คนใจเด็ดสละความชั่วได้ และทำความดีสำเร็จสมแก่ความรู้ เขาเป็นอะไรเราจะทำอย่างไรต่อไป เราต้องการเป็นคนเลวหรือคนดี เมื่อเราตั้งข้อถามดังนี้เป็นต้น และพิจารณาเห็นด้วยปัญญาแล้วจึงตอบเป็นข้อ ๆ ไป ก็จะกลับสันดานของตนให้เป็นคนดีได้ และจะถามต่อไปอย่างไรก็ได้แต่ให้ถามเป็น ๒ ทาง ดังนี้ตอบง่าย ฯ

๔. ถ้าเป็นคนวิตกจริต มักทำผิดเดือดร้อน เพราะนึกพล่านพึงเพ่งกสิณ หรืออานาปานัสสติ ฯ

๕. ถ้าเป็นคนศรัทธาจริต มักทำผิดเพราะเชื่อง่าย พึงเจริญพุทธคุณ ธรรมคุณสังฆคุณ เป็นต้น ฯ

๖. ถ้าเป็นคนพุทธจริต มักทำผิดเพราะใช้ความรู้ความคิดของตนเกินไป ควรเจริญพระไตรลักษณ์ ธาตุกัมมัฏฐาน สติปัฏฐาน เป็นต้น ฯ

อนึ่ง ท่านว่าอานาปานัสสติ ควรแก่จริตของคนทุกจำพวกเป็นยอดกัมมัฏฐาน ฯ ประการหนึ่ง เมื่อผู้ใดคุ้นเคยกัมมัฏฐานอย่างไหน ๆ เป็นที่สบายของตน จักเจริญกัมมัฏฐานอย่างนั้นก็ได้ เมื่อพิจารณาเห็นกาลเวลาและความสามารถว่า ควรจักนั่งนานสักเท่าไร พึงอธิษฐานว่า ข้าพเจ้าจักนั่งชั่วเวลาเท่านั้น (เช่น ๑๐ นาที ๑๕ นาที หรือชั่วเล่มธูป ตลอดถึง ๒ - ๓ ชั่วโมง วัน ๒ วัน) ก็จงทำให้ได้จริง ยิ่งทำให้ตรงเวลาเสมอได้เป็นดี แต่อย่าทำด้วยอำนาจตัณหาที่อยากจะให้เป็น หรืออยากจะเห็นอารมณ์ที่ดี อย่าหลงอารมณ์ที่มาปรากฏในเวลาเมื่อจิตสงบ จะเป็นอารมณ์ที่ดีหรือเลวทรามอย่างใด พึงทำความเข้าใจรู้ไว้ ว่านั่นของไม่จริงไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา มาปรากฏชั่วกาลแล้วก็จะดับไป อย่ายินดียินร้าย เพ่งดูไปด้วยสติปัญญา อารมณ์ที่มาปรากฏนั้นก็จะดับในไม่ช้า พึงทำที่ง่ายไปหายาก จนกว่าอินทรีย์ ๕ จะแก่กล้ามีกำลังเสมอกัน ก็จะตัดกิเลสในสันดานให้สิ้นไป อย่าทำให้ลำบากกายใจจนเกิดความท้อถอย ควรทำให้เหมือนพี่เลี้ยงเด็กน้อย ที่ต้องคอยระวังสั่งสอนแนะนำปลอบโยนเอาใจ ให้ทำกิจที่พอสมควรแก่กำลัง เมื่อโตใหญ่ก็ทำได้ดีโดยลำดับ จนถึงไม่มีผู้คอยบังคับสั่งสอน ก็ทำได้ดีเรียบร้อย ฯ

วัตรเมื่อนั่งกัมมัฏฐานแล้ว

เมื่อบำเพ็ญกัมมัฏฐานพอควรแก่เวลาแล้ว ตรวจน้ำ ใจความว่า "ข้าพเจ้าขอแผ่เมตตาจิต อุทิศส่วนกุศลให้แก่ท่านผู้มีคุณ มีมารดา บิดา อุปัชฌายะอาจารย์ ภิกษุสามเณร เจ้านาย อุบาสกอุบาสิกา เป็นต้น ตลอดถึงเทวดา มนุษย์ทั้งปวงและสรรพสัตว์ ซึ่งมีความเกิดแก่เจ็บตายด้วยกัน ขอจงโมทนาเพื่อให้บรรลุความสุขสวัสดี เป็นผู้ไม่มีภัยไม่มีเวรแก่กัน จงรักษาตัวให้เป็นสุข ได้ประสบส่วนที่ปรารถนาเป็นประโยชน์เป็นธรรม และจำเริญถึงได้ความบริสุทธิ์ทั่วหน้ากันเทอญ ฯ" (จะแผ่ตามคาถาตรวจน้ำ หรือกรณียเมตตสูตรก็ได้) แล้วตั้งสัจจะอธิษฐานว่า "ด้วยอำนาจบุญกุศลที่ข้าพเจ้าบำเพ็ญแล้วทุกประการ ขอคุณพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ คุณมารดาบิดาอุปัชฌายะอาจารย์ และบุญกุศลที่ข้าพเจ้าทำไว้ จงมาปรากฏในใจของข้าพเจ้า ขอให้ข้าพเจ้ายินดีในสัมมาปฏิบัติ คือ ประพฤติชอบด้วยกาย วาจา ใจ ละอายต่อบาป กลัวต่อบาปและไม่โกรธ อดทนแกล้วกล้า มีสติสัมปชัญญะ ถึงพร้อมด้วยอรรถ ธรรม นิรุตติ ปฏิภาณ สามารถรู้

เท่าทันเหตุการณ์ ประพฤติกายให้เรียบร้อย กล่าววาจาแต่ที่ไพเราะเป็นสัตย์เป็นธรรม คิดนึกแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์เป็นธรรม ตามเยี่ยงอย่างของบัณฑิตพุทธสาวก เป็นที่รักที่เจริญใจของมารดา บิดา อาจารย์ และเทวดามนุษย์ทั้งปวง และตั้งสัจอธิษฐานว่าด้วยอำนาจกุศลที่บำเพ็ญนี้ ขอจงล่วงพ้นทุกข์ภัยข้อขัดข้อง ต้องประสงค์สิ่งใดเป็นประโยชน์เป็นธรรม จงสำเร็จสมปรารถนาทุกประการเทอญฯ" แล้วกราบ ๕ ครั้ง คือ พระพุทธเจ้าครั้ง ๑ พระธรรมครั้ง ๑ พระสงฆ์ครั้ง ๑ คุณมารดาบิดาครั้ง ๑ คุณอุปัชฌายะอาจารย์ครั้ง ๑ แล้วจึงค่อยออกจากที่ โดยท่าทางสง่าผ่าเผยแช่มชื่น ด้วยมีสติรู้สึกว่า เราออกจากที่นี้พร้อมด้วยคุณพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ และคุณมารดาบิดา อุปัชฌายะอาจารย์คอยรักษาเราอยู่ทั่วทั้งกาย วาจา ใจ ฯ เราจะทำอะไรก่อนดี จะพูดอะไรก่อนดี และวันนี้เราจะทำอะไรบ้าง ใคร่ครวญแล้วจึงทำโดยลำดับ ตามกาลที่ควร ฯ

วัตรเวลาอาบน้ำ

พึงตั้งสติทำในใจว่า "เราจะอาบน้ำชำระกาย คือ รูปธาตุนี้อันเป็นที่รับรองคุณพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ให้ปรากฏรับรองเกียรติยศ และคุณความดีของท่านมารดาบิดาครูอาจารย์สืบมา ให้สะอาดเยือกเย็นเป็นผาสุกเนื่องถึงใจ น้ำเป็นธรรมชาติชำระล้างมลทิน และแก้ร้อนกระวนกระวายได้ชั่วคราว แต่พระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ชำระมลทินและแก้ร้อนภายในได้เนื่องนิตย์ ข้าพเจ้าจะชำระจิตสันดานด้วยคุณธรรมให้ผ่องใสได้สุขเนื่องถึงกาย ด้วยน้อมคุณพระรัตนตรัยมาโสรจสรง ดังอาบน้ำจำนงความสบายสะอาด ให้กายใจควรเป็นภาชนะบรรจุคุณธรรม ฯ"

เมื่อเสร็จการอาบน้ำแล้ว ผลัดผ้านุ่งห่ม พึงทำสติว่า "เรานุ่งห่มเพื่อจะปกปิดความละอาย ป้องกันอันตรายหนาวร้อน ประดับร่างอันเต็มไปด้วยของไม่สะอาดนี้ให้ควรเป็นที่รับรองคุณความดี พอให้สมกับเพศภูมิของผู้ที่ประพฤติธรรมฯ

วัตรเวลาบริโภคอาหาร

บรรพชิตมีพิจารณาตามปฏิสังขาโยนิโส ฯ บทบิณฑ์อยู่แล้ว ถ้าฆราวาสหรือผู้คุ้นเคย พอใจจะพิจารณาตามเนื้อความนั้นได้ก็ดี ถ้าไม่เคย พึงตั้งสติทำในว่า "เราจะเลี้ยงร่างกายนี้ อันเป็นส่วนที่มารดาบิดามอบให้มา ให้เป็นอยู่โดยผาสุกบริสุทธิ์ เราจะ

ไม่บริโภคอาหารที่เศร้าหมอง (ที่ได้มาด้วยการทุจริตเบียดเบียน) จะไม่บริโภคด้วยความเมาหลงในรสอาหารเพื่อเล่นสนุก จะไม่บำรุงกำลังไว้ทำบาป และจะไม่เป็นอยู่เพียงเพื่อกิน เช่น หมู เราจะกินแค่อาหารที่บริสุทธิ์ ซึ่งได้มาโดยสุจริต จะกินด้วยมีสติปัญญาพิจารณาให้รู้จักประโยชน์ เหมือนกินบุญกินวิชาความรู้ เพื่อให้รูปธาตุนี้ทรงไว้ซึ่งคุณธรรมทั้งปวง เราจะกินด้วยเจตนาดี เลี้ยงรูปนี้ไว้เหมือนได้เลี้ยงพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เลี้ยงท่านมารดาบิดาครูอาจารย์ และท่านสัตบุรุษทุกเวลาให้ปรากฏแพร่หลายตลอดกาลนาน ฯ

วัตรเวลาออกจากถิ่นที่อยู่ไปสู่ถิ่นอื่น

ทำความนอบน้อมเคารพพระรัตนตรัย และคุณมารดาบิดาครูอาจารย์ และทำในใจโดยแยบคายให้เห็นเหมือนว่า "พระพุทธเจ้ามาประทับอยู่เบื้องบน พระธรรมบรรจุเต็มอยู่ในท่ามกลาง พระสารีบุตรมาประทับอยู่เบื้องขวา พระโมคคัลลานะมาประทับอยู่เบื้องซ้าย พระมหากัจจายนะมาประทับอยู่เบื้องหน้า พระมหากัสสปะมาประทับอยู่เบื้องหลัง คุณมารดาบิดาครูอาจารย์และท่านบัณฑิตทั้งหลายมาห้อมล้อมอยู่รอบข้างคอยรักษาป้องกันภยันตราย ไม่ให้มาเบียดเบียน และคอยที่จะตักเตือนไม่ให้เราทำผิดคิดร้าย เป็นมงคลที่จะนำเราไปเพื่อประสบความเจริญสุข สวัสดีอันอุดม เราจะเป็นผู้มีสติใช้ความรู้ประพฤติชอบ ตามแบบอย่างของท่านบัณฑิตผู้สัตบุรุษ โดยความเคารพต่อพระธรรม และท่านผู้ทรงคุณทั้งหลาย ที่ได้ห้อมล้อมรักษาเราอยู่นี้ตลอดกาลเนืองนิตย์ แล้วจึงค่อยย่างเท้าก้าวจากที่ไปด้วยความองอาจแช่มชื่น ทั้งตั้งใจที่จะระลึกรู้เห็นอยู่เช่นนั้นเสมอ ฯ

วัตรเมื่อกลับมาถึงถิ่นที่อยู่

พึงพิจารณาทำในใจว่า " เราไปและกลับมาแล้ว พร้อมด้วยพระคุณทั้งหลายปลอดจากภยันตราย และได้ลาภผลคุณความดีมีสุขดังนี้ เพราะตั้งตนไว้ในธรรม ตามเยี่ยงอย่างบัณฑิต โดยเคารพต่อพระธรรมและท่านผู้ทรงคุณธรรมทั้งหลาย ถ้าหากได้ความทุกข์ร้อน เสื่อมลาภผลคุณความดี ก็พึงรู้ตัวว่าเพราะไปประพฤติไม่ดี ไม่มีความเคารพยำเกรงท่านผู้ทรงธรรม (แม้เพียงนึกด้วยใจ ไม่ปรากฏทางกาย วาจา ก็ชื่อว่าเป็น

กรรม) เพราะนำเอาศิริมงคลไปทิ้งเสีย จึงต้องประสบส่วนที่ไม่น่าปรารถนา พึงพิจารณาให้เห็นโทษของตนแล้ว ติเตือนตนหรือตักเตือนให้ได้สติรู้สึกตัว ว่ากรรมชั่วทุจริตขาดเมตตาจิตและประมาทเป็นกิริยาของคนพาล มีแต่จะต้องรับผลที่ไม่น่าปรารถนามาเป็นเครื่องตอบแทน หากพิจารณาไม่เห็นว่าได้กระทำชั่วในวันนั้น พึงสันนิษฐานเห็นว่าคงเนื่องมาแต่เหตุในวันก่อน เดือนก่อน ปีก่อน หรือชาติก่อน เพราะกรรมชั่วให้ผลเป็นทุกข์ กรรมดีให้ผลเป็นสุข แล้วแต่จะได้ช่องให้ผลเป็นของจริง เราจะสำรวมระวังไม่ทำความชั่ว และจะประพฤติแต่ความดี โดยความเคารพในคุณธรรมต่อไป ฯ

กิจเบื้องต้นก่อนทำวัตรค่ำสวดมนต์

. พึงรีบจัดการงานให้เสร็จก่อนเวลาที่กำหนดว่าจะทำวัตรค่ำ หากการงานมากทำไม่สำเร็จ ก็พึงหักใจพักไว้ก่อน โดยความรู้สึกว่าการงานในโลกนี้ เราจะทำไปตลอดร้อยปีพันปีก็ไม่สำเร็จ คนในโลกนี้ต้องละการงานที่ยังทำไม่สำเร็จ ตายไปแล้วเป็นอันมาก เราก็แลเห็น บัดนี้จวนถึงเวลาที่จะไปเฝ้าปฏิบัติบูชา พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ตามปฏิญญาว่า เราจะเป็นข้าเป็นทาสของพระรัตนตรัย ๆ เป็นเจ้าเป็นใหญ่เป็นที่พึ่งอย่างประเสริฐที่สุด เราจะพักการงานไว้เหมือนตายจากการงานแล้วชั่วคราว เราจะไปเกิดใหม่เป็นชาวสวรรค์ ผู้ทรงธรรม จะปฏิบัติบูชาพระรัตนตรัย และท่านผู้มีคุณมีมารดาบิดา ครูอาจารย์เป็นต้น เพิ่มพูนบารมีของตนตามกาล แล้วทำความกล้าหาญตัดใจมาจัดเครื่องสักการบูชา นมัสการและบูชาพระต่อไป เหมือนกิจที่ทำในเวลาเช้า แล้วทำวัตรค่ำสวดมนต์ และฟังธรรมเทศนาต่อไปตามควรแก่เวลา ฯ

ฟังเทศนา

การฟังพระธรรมเทศนาประจำวัน ถ้าบ้านอยู่ใกล้วัด จะมาประชุมกันทำวัตรสวดมนต์ แล้วนิมนต์พระเทศน์ก็ควร แต่บ้านอยู่ห่างเป็นการยากที่จะมาวัดทุกวัน ควรให้คนในบ้านตนเองอ่านหนังสือธรรมวันละ ๒ – ๓ หน้า หรือ ๑๐ นาที ๑๕ นาที ก็ยังดี ฝ่ายวัดก็น่าที่พระจะผลัดกันเทศน์ประจำวันเสมอ จะได้เป็นประโยชน์ทั้งภิกษุสามเณรและชาวบ้าน เวลาฟังเทศน์จงตั้งใจลงให้เป็นหนึ่ง ระวังอย่าให้แส่ไปในอารมณ์อื่น ให้นึกเหมือนกิจอื่น ไม่มีประโยชน์เลย ทำความรู้สึกให้เหมือนท่านผู้เทศน์พูดกับ

เราเฉพาะตัว หรือให้เหมือนเราพูดแก่ตัวเราเอง เมื่อกล่าวถึงคุณหรือโทษ และกิริยาอาการของผู้ประพฤติผิดธรรม และประพฤติถูกธรรม ก็เพ่งดูที่กายจิตสันดานของเราเหมือนกลับลูกตาเข้าข้างใน ให้รู้สึกเห็นอยู่ว่าพูดถึงเรื่องในร่างกายจิตใจของเราทั้งนั้น เพราะพระธรรม ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดง ทรงบัญญัติ ทรงหมายที่เบ็ญจขันธ์นี้ทั้งสิ้น และตั้งสติกำหนดจดจำใจความแห่งพระธรรามเทศนาไว้ให้ได้ จะได้เป็นเหมือนไม้เท้าหรือแผนที่อันจะให้เราดำเนินไปตามทางที่ถูก ถึงที่ประสงค์ ซึ่งนับว่าเป็นองค์ของบัณฑิต ที่เรียนว่า ธตา ผู้ทรงธรรม ฯ

วิจารณาเทศนา

เมื่อจบเทศนาแล้ว ควรพูดสอบกันดูว่า ใจความจะถูกต้องดีหรือไม่ ถ้าจำได้ดีก็จะมีประโยชน์แก่ผู้ที่ยังจำไม่ได้ ถ้าจำไม่ได้เมื่อพูดขึ้นบางทีจะมีผู้ช่วยต่อให้ หรือเกิดปฏิภาณให้จำให้แม่นยำ เรียกว่า วจสาปริจิตา สะสมไว้ด้วยวาจา อันนับเป็นองค์คุณของบัณฑิตอีกประการหนึ่ง เมื่อจำได้ดีคราวนี้ สมควรที่จะเพ่งพิจารณ์ค้นหาเหตุผลให้ทราบประจักษ์ด้วยใจ ที่เรียกว่า มนสานุเปกฺขิตา อันเป็นองค์ของบัณฑิตที่ ๓ เพื่อให้ชัดเจนแจ่มแจ้ง แทงตลอดสุดสิ้นความสงสัยทั้งธรรมชั้นต่ำและชั้นสูง สามารถจะปฏิบัติให้ถูกต้องตามพุทธประสงค์ ต้องขบด้วยทิฏฐิ ที่เรียกว่า ทิฏฺฐิยา สุปฏิวิทฺธา อันเป็นองค์ของบัณฑิตข้อที่ ๔ จึงจะได้ประสบอานิสงส์อันไพบูลย์ ฯ

ธรรมสากัจฉา

การพูดธรรมปุจฉาวิสัชชนา โดยเป็นการหารือไม่แข่งดีเป็นเหตุให้เกิดปฏิภาณแจ่มแจ้ง และเพิ่มความกำหนดจดจำให้ดีขึ้น จึงมีพระพุทธานุญาตให้พุทธบริษัทประกอบโดยควรแก่กาลดังมาในมงคลสูตรว่า กาเลนธมฺมสากจฺฉา เอตมฺ มงฺคลมุตฺตมํ การพูดธรรมโดยกาล เป็นเหตุเครื่องเจริญอย่างยิ่ง แต่การสากัจฉาจะให้ได้ประโยชน์จริง ต้องถามและตอบโดยสุภาพฐานปรึกษาหารือ เพื่อเทียบเคียงเนื่องด้วยอุปมา ดังพระศาสดาตรัสแก่พระสาวก หรือพระสาวกกล่าวกะพระสาวก เช่น พระสารีบุตรและพระมันตานีบุตรสนทนากัน มีลักษณะยกย่องเคารพพอควร ไม่ใช่จะเอาแพ้เอาชนะและเกณฑ์ให้เชื่อ ใช้เสียงพอควรไม่ให้ดังเกินไป ไม่ให้เบาเกินไป พอให้ฟังเข้าใจชัด เมื่อ

พูดพอควรแก่เหตุการณ์ ย่อมเป็นเหตุสมานไมตรีให้แน่น และได้ความบันเทิงใจอีกส่วนหนึ่งด้วย เพราะฉะนั้นควรตั้งปัญหาถามและตอบกัน ตามแต่จะนึกได้และตอบได้ เช่น ในเรื่องเทศนาที่ได้สดับมา อย่าได้มีคำเหน็บแนมกันด้วยกิเลส ในเมื่อฟังพระธรรมเทศนาแล้วก็ควร ตัวอย่างถ้อยคำที่ควรพูดท่านแสดงไว้ ๑๐ อย่าง คือ

๑. ถ้อยคำที่ชักนำให้มีความปรารถนาน้อย
๒. ถ้อยคำที่ชักนำให้สันโดษยินดีด้วยปัจจัยตามมีตามได้
๓. ถ้อยคำที่ชักนำให้สงัดกายสงัดใจ
๔. ถ้อยคำที่ชักนำไม่ให้ระคนด้วยหมู่
๕. ถ้อยคำที่ชักนำให้ปรารภความเพียร
๖. ถ้อยคำที่ชักนำให้ตั้งอยู่ในศีล
๗. ถ้อยคำที่ชักนำให้ทำใจให้สงบ
๘. ถ้อยคำที่ชักนำให้เกิดปัญญา
๙. ถ้อยคำที่ชักนำให้ทำใจให้พ้นจากกิเลส
๑๐. ถ้อยคำที่ชักนำให้เกิดความรู้ความเห็นในความที่ใจพ้นจากกิเลสแล้ว

ใน ๑๐ อย่างนี้ เราจะเลือกสนทนาอย่างไรให้ควรแก่อัธยาศัยของเราก็ได้ แม้ไม่มีใครอื่น จะพูดกับลูกหลานหรือศิษย์ของตนก็สมควร ทั้งจะฝึกหัดให้ผู้อยู่ในปกครองของตัวฉลาดกล้าหาญในทางที่ถูกดียิ่งขึ้น (ธรรมสากัจฉานี้จะมีก่อนหรือหลังการฟังธรรมก็ควร)

วัตรเวลาจะเข้านอน

เมื่อสวดมนต์หรือสากัจฉาพอสมควรแล้ว พึงเริ่มนั่งกัมมัฏฐานต่อไป และแผ่เมตตาตั้งสัจจาธิษฐาน ดังนัยที่แสดงแล้วตอนเช้า แต่การจัดเครื่องสักการบูชานั้น เมื่อคนไหนเคยจัดทำมาแล้ว จะไม่ต้องขวนขวายมาก ใช้แต่ธูป ๓ เล่ม เทียน ๒ เล่ม ตามปกติก็ควร และเมื่อจุดตั้งเครื่องบูชาตอนทำวัตรสวดมนต์แล้วนั่งกัมมัฏฐานติดต่อไป ไม่ต้องจัดเครื่องสักการอีก เริ่มอาราธนากัมมัฏฐานนั่งพิจารณาต่อไปทีเดียว

อนึ่ง ผู้ที่พิจารณากัมมัฏฐานคุ้นเคย จนรู้สึกว่าธรรมมีในใจ เห็นพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ มีในตนผ่องใสแล้ว ไม่ต้องทำพิธีอาราธนานั่งก็ได้ เจริญได้ทุกอิริยาบถ นั่ง นอน ยืน เดิน ไม่เลือกว่าที่ไหน ตลอดถึงเวลาอุจจาระปัสสาวะก็ควร เว้นแต่ท่านกัลยาณชน ย่อมไม่ละกิจอันเป็นพิธีตามเวลาเสีย เพื่อแสดงกายสามัคคี จิตสามัคคี และประสงค์จะทำตนให้เป็นแบบอย่างของผู้เห็น เช่น สัทธิวิหาริกอันเตวาสิก บุตรหลานบริษัทบริหารญาติมิตร จะได้มีจิตอ่อนโยน อุตสาหะในการบำเพ็ญคุณความดีให้ยิ่งขึ้น โดยอุ่นใจไม่เปล่าเปลี่ยวเก้อเขิน หากจะเกียจคร้านไม่ทำความดีให้มีในตน ก็จะเก้อเขินด้วยเห็นตนเป็นคนเลว พึงเห็นเช่นพระอรหันต์ทั้งหลาย แม้เป็นผู้ไม่มีกิเลส เสร็จกิจที่จะต้องทำแล้ว ท่านยังมีกล่าวธรรมสากัจฉาประชุมฟังธรรมเทศนาในเวลาที่ควร และฟังปาฏิโมกข์ทุกวันอุโบสถ เพื่อเป็นแบบฉบับสำหรับประพฤติให้สำเร็จประโยชน์ต่อไป ผู้หวังความเจริญจึงพยายามรักษากิจอันเนื่องด้วยวิธีตามเวลาไว้

เมื่อเจริญภาวนาพอควรแล้ว แผ่เมตตาตั้งสัจจาธิษฐานและกราบ ๕ ครั้ง ด้วยความตั้งใจไว้ชอบเหมือนในตอนเช้า แล้วจึงค่อยเข้าที่นอนด้วยมีสติรู้สึกอยู่ว่า เราจะนอนเอาอย่างสีห (นอนอย่างราชสีห์นั้น ความในพระสูตรว่า ราชสีห์เมื่อจะนอน ย่อมกวาดฝุ่นหรดานที่ ๆ นอนให้เรียบร้อย แล้วจึงนอนตะแคงเบื้องขวา พิจารณาว่านอนวางหัววางหางไว้อย่างไร วางเท้าหน้าเท้าหลังอย่างไร จะให้ตื่นด้วยอาการอย่างนั้น ถ้าตื่นขึ้นพิจารณาเห็นท่าทางของตนวิปลาส วางหัวหางและเท้าไม่คงที่ ทำที่ให้ยุ่งเหยิง ก็ไม่ไปหาอาหารกิน กลับนอนใหม่จนกว่าจะเห็นว่า ตื่นขึ้นเห็นหัวเห็นหางและเท้าวางเรียบร้อยคงที่จึงจะไปหาอาหารกิน) ที่เรียกว่าสีหไสยาสน์ ตามอย่างพระสัมมาสัมพุทธเจ้า คือ นอนตะแคงเบื้องขวา วางเท้าเหลื่อมเท้า และกำหนดไว้ว่า เรานอนวางมือวางเท้าอย่างไร ผ้านุ่งผ้าห่มอยู่อย่างไร ทั้งน้อมใจว่าเรานอนด้วยมีสติปัญญา พร้อมด้วยคุณพระพุทธ คุณพระธรรม คุณพระสงฆ์ คุณมารดาบิดา คุณครูอาจารย์ คุณความดีทุกประการ บรรจุเต็มอยู่ในสันดานนี้ ทรงรูปนามนี้ไว้ให้ปรากฏเป็นธรรมธาตุพิเศษไกลจากกิเลสเครื่องเศร้าหมอง พ้นจากทุกข์โศกโรคภัยอันตรายทั้งปวง เข้าถึงความสงบสุข ควรเป็นที่รัก เจริญใจของเทวดา มนุษย์ อมนุษย์ ดิรัจฉาน ทั้งปวงและทำสัญญาในใจว่า เราจะตื่นและลุกขึ้นในเวลา ๓-๔-๕ น (คือ ๓ ยาม ๑๐ ทุ่ม ๑๑ ทุ่ม ตามความ

สามารถและฐานะของตนผู้มีการงานต่างกัน คือ ผู้ทำงานหนักและเด็ก วันหนึ่ง ๒๔ ชั่วโมง ควรนอนให้ได้ ๘ ชั่วโมงจึงจะพอดี ผู้มีงานเบา และผู้ใหญ่ล่วงเข้ามัชฌิมวัยตอนปลายหรือปัจฉิมวัย นอนหลับให้ได้วันละ ๖ ชั่วโมง พอควร ผู้สงบระงับไม่มีกิจกังวล ให้หลับได้วันละ ๔ ชั่วโมงก็พอ ควรนอนและตื่นเวลาไหนควรกำหนดไว้ แต่ไม่ควรนอนดึกตื่นสายเลย การกินการนอนเป็นของหัดได้ ไม่ใช่เหลือวิสัย ฯ) เพื่อทำหน้าที่ของมนุษย์ผู้ปรีชา สร้างบารมีด้วยความไม่ประมาท ฯ (หากจะยังไม่หลับ ก็ไม่ควรคิดถึงการงานอื่น คิดเพ่งดูคุณธรรมและความสงบอันเป็นภายในซ้ำ ๆ ในจนกว่าจะหลับ)

เมื่อทำให้ดังที่ว่ามานี้ ก็จะเป็นความสวัสดีมงคลแก่ตน แก่สกุล หรือแก่หมู่คณะ คือ จะทำอะไรก็มีความปลอดโปร่งไม่ติดขัด สำเร็จได้ง่าย เป็นเหตุเจริญโภคสมบัติ และคุณสมบัติเกียรติคุณ แคล้วคลาดจากภัยอันตราย ได้ความสุขกายสบายใจยิ่งขึ้น แม้จะมีบัตรหลานบริษัทบริวาร ก็จะเป็นคนดีมีรูปร่างผิวพรรณไม่ทรามอยู่ในจำพวกดีงาม และว่าง่ายสอนง่าย อยู่ในอำนาจไม่ประพฤติผิดทางธรรมให้เป็นที่เดือดร้อน มีแต่จะนำสุขประโยชน์มาให้ในกาลที่ควร ไม่เสียแรงได้เลี้ยงดูปกครองมา ชื่อว่าทำตนให้เกิดสุขไพศาล ไม่ต้องติเตียนตน ทั้งคนที่อยู่ใต้ปกครอง

เมื่อนึกถึงความดีที่ผู้ใหญ่ของตนประพฤติ และสืบมาเป็นสมบัติของตน ก็จะได้ปีติปราโมทย์ว่า ตนได้พ่อแม่ครูอาจารย์ญาติที่ดี ได้บุตรหลานบริษัทบริวารที่ดี ได้เจ้านายที่ดี นอกจากนี้เมื่ออินทรีย์แก่กล้า ก็จะได้บรรลุความบริสุทธิ์หลุดพ้นจากทุกข์สมปรารถนา ซึ่งหน้าที่ทุกคนควรจะพยายามประพฤติให้บริบูรณ์ในสันดาน ฯ

หมายเหตุ พิธีเจริญกัมมัฏฐานเต็มที่ เบื้องต้นควรมีการทำวัตรก่อน แต่ทำพิธีย่อสำหรับวันประชุมเนื่องด้วยมีการแสดงธรรม เพื่อลัดให้ได้เจริญกัมมัฏฐานเร็วเข้า เมื่อถึงเวลาแล้วพึ่งนำให้ไหว้พระแลบูชา แสดงความนอบน้อมพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้วตั้งสัจจาธิษฐานต่อพระรัตนตรัย ประกอบด้วยกล่าววาจา ว่า ทั้งมคธแลคำแปลตลอดแล้ว จึงกล่าวคำอาราธนาคำแปลไหว้พระบูชา แลทำวัตรสวดมนต์มีอยู่ในธัมมิกวัตรภาค ๒-๓ แต่เพื่อสำหรับผู้จำยังไม่ได้แลไม่มีหนังสือนั้น จึงนำมาแสดงไว้ในที่นี้เพื่อสะดวกแก่ผู้ต้องการอีกส่วนหนึ่ง

คำระลึกแลเปล่งวาจาเวลาไหว้พระ

อรหํ สมฺมา สมฺพุทฺโธ ภควา, พระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นที่พึ่งที่นับถือของเราทั้ง หลาย พระองค์เป็นอรหันต์ ตรัสรู้อริยสัจจ์ ๔ แจ้งประจักษ์โดยลำพังพระองค์ สอนผู้อื่นให้รู้ตามได้ด้วย

พุทฺธํ ภควนฺตํ อภิวาเทมิ. ข้าพเจ้าถวายอภิวาทพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้า

สฺวากฺขาโต ภควตา ธมฺโม, พระธรรมอันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสดีแล้วแสดงทางดับกิเลสและกองทุกข์ ให้ผู้ปฏิบัติตามถึงความสิ้นทุกข์ได้โดยชอบ

ธมฺมํ นมสฺสามิ, ข้าพเจ้านมัสการพระธรรม

สุปฏิปนฺโน ภควโต สาวกสงฺโฆ, พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นผู้ปฏิบัติดีแล้ว ได้ปัญญารู้อริยสัจจ์ทั้ง ๔ ทำกิเลสในสันดานให้สิ้นไปตามกำลังอริยมรรคที่ให้เกิดขึ้นสันดานตน การละกิเลสได้จริงเป็นการปฏิบัติชอบแท้

สงฺฆํ นมามิ. ข้าพเจ้านอบน้อมพระสงฆ์

คำบูชา

ยมหํ สมฺมา สมฺพุทฺธํ ภควนฺตํ สรณํ คโต, (หญิงว่า *สรณํ คตา*)

ข้าพเจ้าถึงแล้ว ซึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้ตรัสรู้ชอบเองพระองค์ใด ว่าเป็นที่พึ่งกำจัดภัยจริง

อิเมหิ สกฺกาเรหิ ตํ ภควนฺตํ อภิปูชยามิ.

ข้าพเจ้าบูชาซึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ด้วยเครื่องสักการทั้งหลายเหล่านี้

ยมฺหํ สฺวากฺขาตํ ภควตา ธมฺมํ สรณํ คโต, (หญิงว่า *สรณํ คตา*)

ข้าพเจ้าถึงแล้วซึ่งพระธรรมที่พระผู้มีพระภาคตรัสดีแล้วส่วนใด ว่าเป็นที่พึ่งกำจัดภัยจริง

อิเมหิ สกฺกาเรหิ ตํ ธมฺมํ อภิปูชยามิ

ข้าพเจ้าบูชาซึ่งพระธรรมนั้น ด้วยเครื่องสักการทั้งหลายเหล่านี้

ยมฺหํ สุปฏิปนฺนํ สงฺฆํ สรณํ คโต, (หญิงว่า *สรณํ คตา*)

ข้าพเจ้าถึงแล้วซึ่งพระสงฆ์ผู้ปฏิบัติดีแล้วหมู่ใด ว่าเป็นที่พึ่งกำจัดภัยจริง

อิเมหิ สกฺกาเรหิ ตํ สงฺฆํ อภิปูชยามิ

ข้าพเจ้าบูชาซึ่งพระสงฆ์หมู่นั้น ด้วยเครื่องสักการทั้งหลายเหล่านี้ ฯ

คำกล่าวเวลานอบน้อมพระพุทธเจ้า

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส (ว่า ๓ จบ)

ความนอบน้อมของข้าพเจ้า จงมีแด่พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ไกลกิเลส ผู้ตรัสรู้ชอบเองพระองค์นั้น

นตฺถิ เม สรณํ อญฺญํ, รตนตฺตยํ เม สรณํ วรํ,

ที่พึ่งอย่างอื่นของข้าพเจ้าไม่มี พระรัตนตรัยเป็นที่พึ่งอันประเสริฐของข้าพเจ้า

เอเตน สจฺจวชฺเชน โสตฺถิ เม โหตุ สพฺพทา

ด้วยการกล่าวคำสัจนี้ ขอความสวัสดีจงมีแก่ข้าพเจ้าทุกเมื่อ ฯ

คำอาราธนากัมมัฏฐาน

กล่าวอ้างพระธรรมเป็นคำอรรถอยู่มาก มักเป็นการเข้าใจยากของผู้ที่ไม่ได้ศึกษา จึงเขียนอธิบายคำอรรถนั้นโดยย่อ พอเป็นทางพิจารณาของผู้แรกศึกษา ดังนี้

เจริญ ได้แก่ ทำให้มาก เจริญกัมมัฏฐาน ภาวนา คือว่า ทำกัมมัฏฐานภาวนาให้มาก

กัมมัฏฐาน แปลว่า การงานเป็นที่ตั้ง เช่น สมถกัมมัฏฐาน การงานเป็นที่ตั้งแห่งความสงบ วิปัสสนากัมมัฏฐาน การงานเป็นที่ตั้งแห่งความเรืองปัญญา

บูชา แปลว่า สนองคุณ ยอย่องนับถือ อ่อนน้อมยอมตาม เส้นสรวง สังเวย มอบให้ด้วยความเต็มใจหนักแน่น

รัตนตรัย แปลว่า แก้ว ๓ หมายเอาพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์เป็นที่เจริญใจให้สมปรารถนาประดุจแก้วมณีโชติ

อุดม แปลว่า ยิ่ง สูงสุด

ทศบารมี แปลว่า บารมี ๑๐ คือ ทาน ศีล เนกขัมมะ ปัญญา วิริยะ ขันติ สัจจะ อธิษฐาน เมตตา อุเบกขา

ธรรม แปลว่า สภาวะที่ทรงตัวเอง ทั้งที่เป็นรูป เป็นนาม ทั้งที่เป็นโลกิยะ เป็นโลกุตตระ ทั้งที่เป็นกุศล อกุศล อัพยากฤต ทั้งที่เป็นเหตุ ทั้งที่เป็นผล ทั้งที่เหนือเหตุเหนือผล

บำเพ็ญ แปลว่า ทำให้เต็ม

อิทธิบาท แปลว่า คุณชาติที่ให้ส่วนซึ่งไม่เหลือวิสัย สำเร็จ มี ๔ คือ ฉันทะ ความพอใจ วิริยะ ความเพียร จิตตะ เอาจิตฝักใฝ่ วิมังสา ความคิดค้นทดลอง สอบสวน

อินทรีย์ แปลว่า คุณธรรมที่เป็นใหญ่ มี ๕ คือ สัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา

นิวรณ์ แปลว่า เครื่องกั้นไม่ให้บรรลุความดีมี ๕ คือ กามฉันท์ พยาบาท ถีนมิทธะ อุทธัจจะกุกกุจจะ วิจิกิจฉา

วิตก แปลว่า ยกขึ้นสู่อารมณ์

วิจารณ์ แปลว่า ใคร่ครวญ

ปีติ แปลว่า ความอิ่มใจ

สุข แปลว่า ความสบายกายใจ

เอกัคคตา แปลว่า ถึงความเป็นอารมณ์อันเดียว

ฌาน แปลว่า ความเพ่ง ความเผา มีรูปฌาน ๔ อรูปฌาน ๔ ในที่นี้หมายเอารูปฌานอันประกอบด้วยองค์นั้น ๆ เช่นฌานที่ ๑ สงัดจากอกุศลธรรม (นิวรณ์) ประกอบด้วย วิตก วิจารณ์ ปีติ สุข เอกัคคตา

วสี แปลว่า ความชำนาญมี ๕ คือ

๑. อาวชฺชนวสี	ชำนาญในการนึก
๒. สมาปชฺชนวสี	ชำนาญในการเข้า
๓. อธิฏฺฐานวสี	ชำนาญในการรักษา
๔. อุฏฺฐาวสี	ชำนาญในการออก
๕. ปจฺจเวกฺขณวสี	ชำนาญในการพิจารณา

มรรคาพระอริย แปลว่า ทางของพระอริยะ คือทางของผู้ประเสริฐ ไปจากข้าศึก ได้แก่อริยธรรมมีองค์ ๘ คือ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปโป สัมมาวาจา สัมมากัมมันโต สัมมาอาชีโว สัมมาวายาโม สัมมาสติ สัมมาสมาธิ

สมังคี แปลว่า พร้อมเพรียง

อาสวะ แปลว่า ธรรมชาติเครื่องดอง ของหมักหมม ได้แก่ กาม ภพ อวิชชา เติมคำ อาสวะเข้า เช่น กามาสวะ

อนุสัย แปลว่า ตามนอน คือ นอนอยู่ในสันดานจัดเป็น ๓ คือ

๑. กามราคานุสัย ได้แก่ ความยินดีในกาม

๒. ปฏิฆานุสัย ได้แก่ ความดับแค้นใจ

๓. อวิชชานุสัย ได้แก่ ความไม่รู้ตามจริง

สังโยชน์ แปลว่า เครื่องร้อยรัด มี ๑๐ คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลพัตตปรามาส กามฉันท์ พยาบาท จัดเป็นสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ รูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ อวิชชา เป็นสังโยชน์เบื้องบนอีก ๕

ประโยชน์ยิ่งใหญ่ หมายเอา ปรมัตถประโยชน์ คือ พระนิพพาน

มาร แปลว่า ผู้ฆ่า หรือล้างผลาญมี ๕ ได้แก่ ขันธ์ เรียกขันธมาร กิเลส เรียกกิเลสมาร อภิสังขาร เรียกอภิสังขารมาร เทวบุตร เรียกเทวบุตตมาร มัจจุ เรียกมัจจุมาร

พินาส แปลว่า เสื่อมหาย

ปราศจากภยันตราย คือ ไม่มีภัยอันตราย

นิรันดร์ แปลว่า ไม่มีระวาง

เกษมสันต์ แปลว่า สบายอย่างสงบ สำราญอย่างสงบ

....

ธัมมิกวัตรภาคพิเศษ

....

พรหมวิหาร

(เมตตา) สพฺเพ สตฺตา,	สัตว์ทั้งหลายทั้งปวง
อเวรา โหนฺตุ,	จงเป็นผู้ไม่มีเวรเถิด
อพฺยาปชฺฌา โหนฺตุ,	จงเป็นผู้ไม่เบียดเบียนกันเถิด,
อนีฆา โหนฺตุ,	จงเป็นผู้ไม่มีทุกข์กายทุกข์ใจเถิด,
สุขี อตฺตานํ ปริหรนฺตุ,	จงเป็นผู้มีสุข รักษาตนเถิด,
(กรุณา) สพฺเพ สตฺตา,	สัตว์ทั้งหลายทั้งปวง,
ทุกฺขา ปมุจฺจนฺตุ,	จงพ้นจากทุกข์เถิด,
(มุทิตา) สพฺเพ สตฺตา,	สัตว์ทั้งหลายทั้งปวง,
มา ลทฺธสมฺปตฺติโต วิคจฺฉนฺตุ,	จงอย่าไปปราศจากสมบัติอันได้แล้วเถิด,
(อุเปกฺขา) สพฺเพ สตฺตา,	สัตว์ทั้งหลายทั้งปวง,
กมฺมสฺสกา,	เป็นผู้มีกรรมเป็นของตน,
กมฺมทายาทา,	เป็นผู้รับผลของกรรม,
กมฺมโยนี,	เป็นผู้มีกรรมเป็นกำเนิด,
กมฺมพนฺธุ,	เป็นผู้มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์,
กมฺมปฏิสรณา,	เป็นผู้มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย,
ยํ กมฺมํ กริสฺสนฺติ,	จักทำกรรมอันใดไว้,
กลฺยาณํ วา ปาปกํ วา,	ดีหรือชั่ว,
ตสฺส ทายาทา ภวิสฺสนฺติ ฯ	จักเป็นผู้รับผลของกรรมนั้น ฯ

เมตฺตานิสงฺสสูตร

เมตฺตาย ภิกฺขเว เจโตวิมุตฺติยา, ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความพ้นพิเศษด้วยอำนาจแห่งจิต คือ เมตตา,

อาเสวิตาย, อันบุคคลส้องเสพแล้ว,
ภาวิตาย, อันบุคคลได้เจริญแล้ว,
พหุลีกตาย, อันบุคคลกระทำให้มากแล้ว,
ยานีกตาย, อันบุคคลกระทำให้เป็นเหมือนยาน (เครื่องให้สำเร็จการไป) แล้ว,
อนุฏฺฐิตาย, อันบุคคล (ทำ) ไม่หยุดหย่อนแล้ว,
ปริจิตาย, อันบุคคลสร้างสมแล้ว,
สุสมารทฺธาย, อันบุคคลปรารภสม่ำเสมอดีแล้ว,
เอกาทสานิสํสา ปาฏิกงฺขา, ผู้เจริญเมตตานั้น พึงหวังอานิสงส์ ๑๑ ประการได้,
กตเม เอกาทส, อานิสงส์ ๑๑ ไฉนบ้าง,
สุขํ สุปติ, ผู้เจริญเมตตา ย่อมหลับเป็นสุข ๑,
สุขํ ปฏิพุชฺฌติ, ผู้เจริญเมตตา ย่อมตื่นเป็นสุข ๑,
น ปาปกํ สุปินํ ปสฺสติ, ผู้เจริญเมตตา ย่อมไม่เห็นความฝันอันชั่ว (คือไม่ฝันร้าย) ๑,
มนุสฺสานํ ปิโย โหติ, ผู้เจริญเมตตา ย่อมเป็นที่รักของมนุษย์ทั้งหลาย ๑,
อมนุสฺสานํ ปิโย โหติ, ผู้เจริญเมตตา ย่อมเป็นที่รักของอมนุษย์ทั้งหลาย ๑,
เทวตา รกฺขนฺติ, เทวดาทั้งหลาย ย่อมรักษา ๑,
นาสฺส อคฺคิ วา วิสํ วา สตฺถํ วา กมติ, ไฟก็ดี ยาพิษก็ดี ศัตราก็ดี ย่อมไม่กล้ำกรายผู้เจริญเมตตานั้น ๑,
ตุวฏํ จิตฺตํ สมาธิยติ, จิตย่อมตั้งมั่นได้รวดเร็ว ๑,
มุขวณฺโณ วิปฺปสีทติ, สีหน้าย่อมผ่องใส ๑,
อสมฺมุโฬฺห กาลํ กโรติ, ผู้เจริญเมตตา ย่อมเป็นผู้ไม่หลงกระทำกาลกิริยา ๑,
อุตฺตรึ อปฺปฏิวิชฺฌนฺโต, ผู้เจริญเมตตา เมื่อยังไม่แทงตลอดซึ่งธรรมอันยิ่ง,
พฺรหฺมโลกูปโค โหติ, ย่อมเป็นผู้เข้าถึงซึ่งพรหมโลก ๑ ฯ

ปัตติทานคาถา
(คือคาถากรวดน้ำพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๔)

๑. ปุญฺญสฺสิทานิ กตสฺส,	สัตว์ทั้งหลายไม่มีที่สุด ไม่มีประมาณ, จงเป็นผู้
ยานญฺญานิ กตานิ เม,	มีส่วนแห่งบุญ อันข้าพเจ้าทำแล้ว ณ กาลบัด
เตสญฺจ ภาคิโน โหนฺตุ,	นี้ด้วย, แห่งบุญทั้งหลายอื่นอันข้าพเจ้าทำแล้วด้วย,
สตฺตานนฺตาปฺปมาณกา,	
เย ปิยา คุณวนฺตา จ,	เหล่าใดเป็นที่รัก แลมีคุณ
มยฺหํ มาตา ปิตาทโย,	มีมารดาและบิดาของข้าพเจ้าเป็นต้น,
ทิฏฺฐาเม จาปฺยทิฏฺฐา วา,	เหล่าที่ข้าพเจ้าเห็นแล้ว หรือแม้ที่ข้าพเจ้าไม่ได้เห็น,
อญฺเญ มชฺฌตฺตเวริโน,	เหล่าอื่นที่เป็นที่มัธยัตเป็นปานกลาง และเป็นผู้มีเวร,
สตฺตา ติฏฺฐนฺติ โลกสฺมึ,	สัตว์ทั้งหลายตั้งอยู่ในโลก,
เตภุมฺมา จตุโยนิกา,	เป็นไปในภูมิสาม เป็นไปในกำเนิดสี่,
ปญฺเจกจตุโวการา,	มีขันธ์ห้า มีขันธ์หนึ่ง มีขันธ์สี่,
สํสรนฺตา ภวาภเว,	ท่องเที่ยวอยู่ในภพน้อยและภพใหญ่
ญาตํ เย ปตฺติทานมฺเม,	ความให้ส่วนบุญของข้าพเจ้า อันสัตว์ทั้งหลาย เหล่าใด รู้แล้ว
อนุโมทนฺตุ เต สยํ	สัตว์ทั้งหลายเหล่านั้น จงอนุโมทนาเองเถิด,
เย จิมํ นปฺปชานนฺติ,	ส่วนสัตว์ทั้งหลายเหล่าใด ยังไม่รู้ซึ่งความให้ ส่วนบุญของข้าพเจ้านี้,
เทวา เตสํ นิเวทยุ,	ขอเทพยดาทั้งหลาย พึงบอกแก่สัตว์ทั้งหลาย เหล่านั้นให้รู้ (แลอนุโมทนา)
มยา ทินฺนานปุญฺญานํ	เพราะเหตุคืออนุโมทนา ซึ่งบุญทั้งหลายอัน ข้าพเจ้า
อนุโมทนเหตุนา,	ได้ให้แล้ว
สพฺเพ สตฺตา สทาโหนฺตุ	ขอสัตว์ทั้งหลายทั้งปวง จงเป็นผู้ไม่มีเวร
อเวรา สุขชีวิโน,	เป็นผู้ดำรงชีพโดยสุขทุกเมื่อเถิด,

เขมปฺปทญฺจ ปปฺโปนฺตุ, เตสาสา สิชฺฌตํ สุภา.	จงถึงซึ่งบทอันเกษม คือพระนิพพาน, ขอความปรารถนาดีงามของสัตว์ทั้งหลายทั้งปวง เหล่านั้นจงสำเร็จเถิด ฯ
๒. ยนฺทานิ เม กตํ ปุญฺญํ เตนาเนนุทฺทิเสน จ,	บุญใดที่ข้าพเจ้าได้ทำแล้ว ณ กาลบัดนี้, เพราะบุญที่ข้าพเจ้าได้ทำ ณ กาลบัดนี้ด้วย เพราะความอุทิศส่วนบุญอันนี้ด้วย,
ขิปฺปํ สจฺฉิกเรยฺยาหํ, ธมฺมํ โลกุตฺตเร นว, สเจ ตาว อภพฺโพหํ,	ขอข้าพเจ้ากระทำให้แจ้งโดยพลัน, ซึ่งโลกุตตรธรรมทั้งหลายเก้า, ถ้าว่า ข้าพเจ้ายังอาภัพอยู่ คือ ยังไม่บรรลุโลกุตตรธรรมก่อนไซร้,
สํสาเร ปน สํ สรํ, นิยโต โพธิสตฺโตว สมฺพุทฺเธน วิยากโต, นาฏฺฐารสปิ อภพฺพฐานานิ ปาปุเณยฺยหํ,	ก็แต่ว่าเมื่อข้าพเจ้ายังท่องเที่ยวอยู่ในสงสาร, เหมือนพระโพธิสัตว์ผู้เที่ยง, อันพระสัมพุทธเจ้าพยากรณ์, ข้าพเจ้าไม่พึงถึง อภัพพฐานสิบแปด ฯ

กรวดน้ำ แปลเป็นฉันท์

๑. ปัฏฐยาวัตร

ปวงสัตว์ทุกหมู่มิมีประมาณ
จงมีส่วนบุญมนุญญผล
อันข้า ฯ กระทำ ณ กาลบัดดล
แลได้กระทำ ณ บุพพกาล ฯ

เหล่าใดเป็นที่บิยาทรงคุณ
คือ บิดามาตุเป็นประธาน
ทั้งที่ข้า ฯ ได้ประสบพบพาน
ทั้งผู้ที่ข้า ฯ มิพบมิเห็น ฯ

ทั้งเหล่าเป็นกลางมิใช่ชั่วดี
แลเหล่าที่สร้างภยานุเวร
ทั่วสัตว์ประวัติ ณ โลกเป็นเกณฑ์
คือเกิดในภูมิสามสถาน ฯ
โดยกำเนิดสี่และมีขันธ์ห้า
ขันธ์หนึ่ง ขันธ์สี่มิมีประมาณ
ท่องเที่ยวในภพพิเศษโอฬาร
ภพน้อยกันดารก็ดุจจะกัน ฯ
เหล่าใดได้รู้กุศลข้า ฯ ให้
เหล่านั้นเองโมทนาประนันท์
ส่วนบุญข้า ฯ ให้ผิไม่รู้พลัน
ขอหมู่เทวันนุกุลประกาศ ฯ
ให้สัตว์ทั้งหลายประจักษ์ส่วนบุญ
คิดคุณแลโมทนามิขาด
เพราะโมทนาประสาทวาส
บุญข้า ฯ ประสาทประสิทธิ์ประสงค์ ฯ
ขอจงสรรพสัตว์นิราศจากเวร
ชีพเป็นสุขีมิมีทนง
ถึงบทเกษมพิศาลโดยตรง
พระนิพพานองค์สงบสงัด ฯ
ความปรารถนาประชาทุกหมู่
จงดีงามดูพิเศษสวัสดิ์
สำเร็จโดยชอบประกอบบุญจัด
สมบูรณ์พูลพัฒน์จรัสเจริญ ฯ

๒. อินทรวิเชียรฉันท์ ๑๑

บุญข้า ฯ กระทำไว้	ขณะนี้ประการใด
ด้วยบุญประกาศไข	และเพราะความอุทิศบุญ
ขอข้า ฯ กระทำธรรม	นวโลกุดรคุณ
ให้แจ้งประจักษ์สุน-	ทรเสร็จเกษมสันต์
ถ้าข้าพเจ้ายัง	มิลุโลกุดรพลัน
เมื่อข้าพเจ้าคัล	ลยะอยู่ ณ สงสาร
ขอข้า ฯ มิพึงถึง	ทุรภาคอภัพฐาน
สิบแปดประการขาน	บมิต้องสมาคม
เหมือนโพธิสัตว์ผู้	นิยโตวโรดม
อันองค์พระสยม	ภวญาณพยากรณ์ ฯ

อธิบายบุรุษโทษสิบแปดประการ คือ

๑. พลังกปาทะ	เท้าทั้งสองข้าง ใหญ่และคด
๒. อัทธนขะ	เล็บทั้งหมด กุด
๓. โอพัทธปิณฑิกะ	ปลีน่อง ทู่ ยานลงภายใต้
๔. ทีโฆตตโรฏฐะ	ริมฝีปากบนยาวปิดริมฝีปากล่าง
๕. จปละ	น้ำลายไหลออกเป็นยางยืดทั้งสองแก้ม
๖. กฬาระ	เขี้ยวงอกออกพ้นปากเหมือนเขี้ยวหมู
๗. ภัคคนาสกะ	จมูกหักฟุบดูน่าชัง
๘. กุมโภทระ	ท้องป่องเป็นกระเปาะดั่งหม้อใหญ่
๙. ภัคคปิฏฐิ	สันหลังไหล่หักค่อมคดโก่ง
๑๐. วิสมจักขุ	ตาถล่มลึกทรลักษณ์ข้างหนึ่งเล็กข้างหนึ่งใหญ่ไม่เสมอกัน
๑๑. โลหมัสสุ	หนวดเครามีพรรณดั่งลวดทองแดง
๑๒. หริตเกสะ	ผมโหรงเหลืองดั่งสีลาน
๑๓. วลีนะ	ตามตัวสะรานคร่ำด้วยแถวเอ็นนูนเกะกะ
๑๔. ติลกาหตะ	มีต่อมแมลงวันและตกกระดั่งโรยงา

๑๕. ปิงคละ ลูกตาเหลือก เหล่ะ เหลือง ดั่งตาแมว
๑๖. วินะตะ ร่างกายคดค้อมในที่ทั้งสาม คือ คอ หลัง สะเอว
๑๗. วิกฏะ เท้าทั้งสองเหหันห่างเกะกะ
๑๘. พรหาขระ ขนตามตัวยาวหยาบดั่งแปรงหมู

(บุรุษโทษ ๑๘ มีอยู่ในคาถากัณฑ์กุมาร)

มหาทาน ๕ ประการ

ธนบริจาค	สละทรัพย์สมบัติเป็นทาน
อังคบริจาค	สละอังคาพยพเป็นทาน
ชีวิตบริจาค	สละชีวิตเป็นทาน
ปุตตบริจาค	สละลูกเป็นทาน
ภริยบริจาค	สละเมียเป็นทาน

เนาวรัตน์ แก้ว ๙ ประการ

เพชร ทับทิม มรกต เพทาย บุษราคัม นิล มุกดา โกเมน ไพฑูรย์

สัตตรัตน แก้ว ๗ ประการ

สุวรรณ หิรัณย์ มุกดา มณี ไพฑูรย์ วิเชียร ประพาฬ

คำเตือนสติคนเวลาจวนจะตาย

คนป่วยไข้หรืออาพาธหนัก มักมีทุกขเวทนาหลายอย่างรบกวน เป็นเหตุวิภวตัณหา คือ อยากไม่มีไม่เป็นอย่างนั้น อันทำให้ใจเศร้าหมองบ้าง ฯ บางคนก็กลัวว่าจะตาย กลัวจะพลัดพรากจากของแลคนที่รักที่ชอบใจ เป็นเหตุแห่งภวตัณหา คือ อยากจะมีจะเป็นอยู่ต่อไป อันทำให้ใจวุ่นวายหวาดหวั่นต่อความตาย แลภพข้างหน้าบ้าง ฯ นอกจากนี้ผู้ที่มีทุกข์ครอบงำนั้น บางคนก็อยากจะหาความสุข มัวเมาในกามสุขแลแส่หาต่าง ๆ ทั้งกังวลห่วงใย อาลัยในทรัพย์สมบัติ บุตร ภรรยา สามี ญาติ มิตรที่ได้เคยร่วมสุขร่วมทุกข์กันมา ไม่สามารถจะทำใจให้สงบผ่องใส อันเป็นลักษณ์ของกามตัณหา คือ ความอยากในอารมณ์ที่น่าใคร่อีกส่วน ๑ ฯ

เมื่อบุคคลทุพพลภาพอยู่แล้วยังถูกตัณหา ๓ เข้าครอบงำใจ ก็ยิ่งเป็นเหตุให้เศร้าหมอง ทุกข์ร้อนหนักขึ้น ถ้าตายไปในขณะนั้น ก็นับว่าเป็นอันตายร้าย คือ มีทุคติเป็นที่ไป ซึ่งต้องตามเทศนานัยว่า ***"จิตฺเต สงฺกิลิฏฺเฐ ทุคฺคติ ปาฏิกงฺขา"*** ซึ่งแปลว่า ผู้มีใจเศร้าหมองแล้วทุคติจำต้องหวัง (คือไปสู่ภูมิอันเป็นทุกข์โดยไม่ต้องสงสัย) เหตุนี้บัณฑิตผู้ปรีชาหรือว่าญาติมิตรผู้ฉลาด หวังจะให้คนไข้ทำใจให้สงบผ่องใส ไม่ให้ทุกข์ตัณหา ๓ เหล่านั้น จึงหาถ้อยคำที่ดีมากล่าวเตือนสติ เพื่อให้คนไข้ได้สตินึกไปตาม แล้วบรรเทาหรือกำจัดตัณหา ๓ เสีย ใจจะได้ผ่องใส เมื่อใจผ่องใจแล้วถึงจะตายก็เป็นอันตายดี มีสุคติเป็นที่ไปดังนัยพระพุทธภาษิตว่า ***" จิตฺเต อสงฺกิลิฏฺเฐ สุคติ ปฏิกงฺขา"*** ความว่า ผู้มีใจไม่เศร้าหมองแล้ว สุคติเป็นหวังได้ ฯ หากยังไม่ตาย เมื่อใจดีผ่องใสแล้ว ก็รักษาให้หายจากไข้ได้ง่ายกว่าผู้มีใจเศร้าหมองมากดังนี้ คนผู้ไม่ประมาท จึงศึกษาสำเหนียกฝึกฝนตนที่จะให้เป็นคนดี ด้วยวิธีบำเพ็ญ ทาน ศีล ภาวนา ตามควรแก่กำลังแลเหตุการณ์ เมื่อไขหนักพักใหญ่จะได้ไม่หวาดหวั่น เมื่อมีผู้เตือนสติจะได้ทำใจให้ผ่องใสเยือกเย็นเป็นสุข ตามความสามารถที่จะทำได้ ฯ คำที่ดีซึ่งนำมากล่าวเตือนกัน ให้ระลึกในเวลาจวนจะตายนั้นมีมาก เป็นพระพุทธคุณบ้าง พระธรรมคุณบ้าง พระสังฆคุณบ้าง จะนำมากล่าวไว้ในที่นี้เฉพาะที่ใช้กันเป็นพื้น ดังต่อไปนี้ คือ

๑. ***"อรหํ"*** แปลว่า (พระพุทธเจ้า) เป็นพระอรหันต์, เป็นผู้หักใจได้, เป็นผู้เว้นไกลกิเลสเครื่องเศร้าหมองใจ, เป็นผู้หักกำกงแห่งสังสารจักร (คือ อวิชชา ตัณหา อุปทาน กรรม,) เป็นควรรับความเคารพนับถือ, เป็นต้น

๒. ***"สงฺขารา สสฺสตา นตฺถิ"*** แปลว่า สังขารทั้งหลายเป็นของเที่ยงไม่มี ***"นตฺถิ พุทฺธานมิญฺชิตํ"*** แปลว่า ความหวั่นไหวของพระพุทธเจ้าย่อมไม่มี ฯ

๓. ***จิ, เจ, รู, นิ,*** (หัวใจอภิธรรม) แปลว่า จิต เจตสิก รูป นิพพาน

๔. ***ให้พระสวดโพชฌงค์บ้าง*** แต่ผู้ไม่รู้คำแปลก็เป็นพิธีไปเพื่อจะให้เป็นประโยชน์แก่คนไข้ ควรเตือนให้รู้เนื้อความเช่นให้ผู้ฉลาดบรรยายโพชฌงค์ ๗ คือ

๑. สติ	ความระลึก
๒. ธรรมวิจยะ	ความสอดส่องธรรม
๓. วิริยะ	ความเพียร
๔. ปีติ	ความอิ่มใจ

๕. ปัสสัทธิ ความสงบใจ

๖. สมาธิ ความตั้งใจมั่น

๗. อุเบกขา ความวางเฉย

โดยย่อแต่ละอย่าง ๆ ว่า ท่านทำให้เจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้ธรรมเพื่อนิพพาน (ดับทุกข์ทั้งปวง) เป็นต้น ฯลฯ

๕. ให้ทำสัญญา ๑๐ คือ

๑. อนิจฺจสญฺญา	กำหนดหมายความไม่เที่ยงแห่งสังขาร
๒. อนตฺตสญฺญา	กำหนดหมายความเป็นอนัตตาแห่งธรรม
๓. อสุภสญฺญา	กำหนดหมายว่าไม่งามแห่งกาย
๔. อาทีนวสญฺญา	กำหนดหมายโทษแห่งกายมีอาพาธต่าง ๆ เป็นต้น
๕. ปหานสญฺญา	กำหนดหมายเพื่อละอกุศลวิตกแลบาปธรรม
๖. วิราคสญฺญา	กำหนดหมายอริยมรรคว่าเป็นธรรมอันละเอียด
๗. นิโรธสญฺญา	กำหนดหมายความดับตัณหา คือ อริยผล ว่าเป็นธรรมอันละเอียด
๘. สพฺพโลเก อนภิรตสญฺญา	กำหนดหมายความไม่น่าเพลินในโลกทั้งปวง
๙. สพฺพสํขาเรสุ อนิฏฺฐสญฺญา	กำหนดหมายความไม่น่าปรารถนาในสังขารทั้งปวง
๑๐. อาณาปาณสติ	สติกำหนดลมหายใจเข้าออก

คำเตือนสติดังกล่าวมา ๕ อย่างนี้ แต่ละอย่างผู้ศึกษากระทำให้เจริญ ทำให้มากน้อมใจ นึกด้วยดี ย่อมทำใจให้ผ่องแผ้วใสสะอาด พ้นไปจากทุกข์ทั้งปวงได้ ทั้งในเวลาป่วยไข้แลในเวลาปกติ ในกาลทุกเมื่อจริง ฯ

คำนำในการจัดพิมพ์เรื่อง "วิชาชูชีพ" ครั้งที่ ๑

....

วิชาความรู้ย่อมเกิดแต่ที่ศึกษา การศึกษาเป็นเหตุให้กำหนดข้อความได้ การกำหนดข้อความได้เป็นเหตุให้จดจำไว้ในใจ ความจดจำไว้ในใจเป็นบรรทัดฐานให้คิดอ่าน ความคิดอ่านค้นคว้าเป็นเหตุให้เข้าใจ เมื่อเข้าใจเห็นจริงแล้ว ย่อมปฏิบัติตามธรรมด้วยความเคารพ เมื่อปฏิบัติตามธรรมโดยเคารพ ย่อมประสพผลเป็นที่พอใจ

ชีวิตร่างกายและสิ่งทั้งหลายที่มีอยู่รอบข้าง แม้ธรรมชาติจะตกแต่งมาให้ดีสักเท่าไร เมื่อไม่รู้จักคุณค่า หรือว่าไม่รู้จักใช้ให้พอดี ไม่มีความรู้เชิดชู ชีวิตก็เป็นหมันไร้ผลประโยชน์และความสุข ถึงสิ่งนั้น ๆ จะเลิศก็ลับลี้ สลายไปอย่างน่าเสียดาย ไม่เป็นประโยชน์แก่คนเขลาอย่างน่าสงสาร ส่วนผู้มีวิชาความรู้ช่วยชูเชิด ยกย่องให้กระทำแต่กรรมที่ดี เป็นปฏิรูปการีบุคคล ชีวิตของท่านนั้น ย่อมเป็นอยู่อย่างประเสริฐเต็มไปด้วยความสุขสำราญ โดยยังประโยชน์ทั้งให้ไพบูลย์

เพื่อจะเกื้อกูลนรชนให้ใช้สติปัญญา รักษาคนทำตนให้มีประโยชน์และความสุขตามสมควร ไม่ให้ได้ชื่อว่าเกิดมาเสียชาติ หรือเกิดมาเสียเปล่า แก่เสียเปล่าตายเสียเปล่า จึงได้พิมพ์หนังสือวิชาชูชีพที่ได้เรียบเรียงขึ้นไว้ด้วยเจตนาดี มาแจกแก่บรรดาผู้ที่ได้มาสมาคมตามควรแก่โอกาส หวังว่าผู้สนใจไม่ประมาทไม่ทะนง ไม่ดูหมิ่นตนคงจะได้ประสพผลอานิสงส์ตามส่วนโดยควร แก่อุปนิสสัยสามารถของตน ๆ

ด้วยอำนาจกุศลธรรมทานนี้ ขอสรรพสัตว์จงบัลลุความสุขสวัสดิ มีธนสารสมบัติ เกียรติยศเกียรติคุณไม่มีโรคภัย ต้องประสงค์สิ่งใดที่เป็นประโยชน์เป็นธรรมจงสำเร็จสมมโนรถทั่วหน้ากัน เทอญ.

พระเนกขัมมมุนี
วัดสัมพันธวงศ์
วันที่ ๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๗๓

วิชาชูชีพ

เป็นโอสถขนานหนึ่ง สำหรับคนทั่วโลก ควรบริโภคทุก ๆ วัน เพราะโอสถนั้นจะทำให้ท่านได้รับความสุขอย่างเต็มที่ มีร่างกายประกอบด้วยกำลังมั่นคงแข็งแรง มีกล้ามเนื้อบริบูรณ์เปล่งปลั่ง และมีท่าทางกระปรี้กระเปร่าสละสลวย อันจะช่วยส่งเสริมให้สรีระร่างของท่านผึ่งผาย มีสง่างามเจริญตายิ่งขึ้น ทั้งจะให้ท่านมีกำลังปัญญาความคิดแคล่วคล่องว่องไว สามารถจะทำการงานในหน้าที่ให้สำเร็จได้โดยง่าย และจะให้ท่านรู้สึกมีความเพลิดเพลิน อิ่มหนำในการงานที่ทำนั้น เหมือนได้บริโภคอาหารอันโอชารส คือ ท่านจะไม่เบื่อต่อการงานอันเป็นหน้าที่ และจะมีใจผ่องใส อวัยวะร่างกายทุกส่วนต่างจะช่วยกันทำหน้าที่ และแข็งแรงสม่ำเสมอกัน มีไฟธาตุย่อยอาหารดี มีโลหิตบริสุทธิ์เดินคล่องมีกำลังพอที่จะต่อสู้ต้านทานเชื้อโรคต่าง ๆ ได้ ผิวพรรณก็จะผ่องใสนุ่มนวล และชวนให้อายุพลอยยื่นยาวไปตามกัน โอสถนั้นจึงเป็นของควรบริโภคแท้ทีเดียว

อนึ่งโอสถนั้นมีรสหวานเย็นเป็นส่วนมาก เมื่อบริโภคบ่อย ๆ จะรู้สึกอร่อยยิ่งขึ้น เมื่อบริโภคเนื่องนิตย์ ท่านจะเห็นคุณยาดั่งที่พรรณนามาแล้วด้วยตนเอง โดยไม่สงสัย และไม่ต้องซื้อหาด้วยราคาเงินทอง อันจะต้องสิ้นเปลืองแปลกกว่าปกติอย่างไร ทั้งกลับจะตัดรายจ่ายให้น้อยลง และคงมีแต่รายรับเพิ่มขึ้น ทั้งทรัพย์ภายนอกทั้งทรัพย์ภายใน เป็นแต่ต้องจ่ายเวลาแลกเปลี่ยนให้ถูกลักษณะ และส่วนแห่งยาเท่านั้น

ท่านแสดงตัวยาพร้อมด้วยสรรพคุณ และส่วนไว้เพื่อให้ปรุงใช้ตามสมควรแก่ธาตุ และสมุฏฐานแห่งโรค ดั่งต่อไปนี้ คือ

๑. ***การนอนหลับ*** เป็นยาอย่างสำคัญประการหนึ่ง ซึ่งใช้ให้ถูกลักษณะและส่วนแล้วมีสรรพคุณมาก คือ

๑.๑ สร้างเลือดเนื้อให้เจริญขึ้น

๑.๒ แก้ร่างกายและใจที่อ่อนเพลีย เพราะตรากตรำทรุดโทรมมาให้กลับสดชื่น

๑.๓ แก้เหนื่อย

๑.๔ แก้ธาตุพิการ

๑.๕ แก้อุจจาระผูก

๑.๖ บริโภคอาหารอร่อย

๑. ๗ แก้ปวดและมึนศีรษะ

๑. ๘ ป้องกันเส้นประสาทพิการเป็นต้น.

การนอนนั้น วันกับคืนหนึ่ง คือ ๒๔ ชั่วนาฬิกาสำหรับเด็กตั้งแต่ ๔ ขวบลงมา ควรนอนหลับไม่น้อยกว่า ๑๒ ชั่งนาฬิกา มารดาของทารกที่ยังให้บุตรกินนมและเด็กอายุต่ำกว่า ๑๒ ขวบ ต้องนอนหลับไม่น้อยกว่า ๙ ชั่วนาฬิกา สำหรับผู้ใหญ่ผู้ทำการหนัก โดยใช้กำลังกายก็ดี ใช้กำลังความคิดก็ดี ต้องนอนหลับราว ๘ ชั่วนาฬิกา ถ้าคนงานเบา นอนหลับในราว ๗ ชั่วนาฬิกาก็ได้ ถ้าเป็นผู้สงบระงับทั้งกายใจอยู่ด้วยธรรม นอนหลับเพียง ๔ ชั่วนาฬิกาก็พอ

การที่กำหนดใช้ส่วนอย่างนี้ หมายเอาการนอนอย่างหลับสนิท ในสถานที่สะอาด มีช่องถ่ายอากาศให้บริสุทธิ์ และเย็นเช่นในเวลาค่ำคืน และนอนด้วยท่าทางที่ปอดอาจสูบอากาศได้สะดวก ไม่ใช่ด้วยอาการอย่างอื่น ถ้านอนหลับไม่สนิท หรือประกอบด้วยสถานที่และท่าทางอันไม่ดี มีนอนคลุมศีรษะจนมิด และเวลาอากาศร้อนเป็นต้น อาการนอนนั้น ก็เท่ายามีรสอ่อนไม่เพียงพอที่จะสร้าง ส่วนที่สึกหรอ และไม่พอต่อสู้กับโรคได้ ควรต้องระวังผ่อนผันที่จะให้ได้นอนด้วยดี ถ้านอนไม่หลับเพียงแต่ระงับอารมณ์จากการงาน หรือนอนอ่านหนังสือเล่น นอนพูดเล่น ก็ยิ่งมีรสเพลาลงมาก แม้เวลาจะมากอีก ๒-๓ เท่า ก็มีประโยชน์น้อย

ส่วนการนอนที่มีโทษ ซึ่งต้องระวังให้มากนั้น คือ นอนคว่ำหรือพังพาบและหมอบ จะมีหมอนรองหรือไม่ก็ตาม นอนด้วยอาการเช่นนี้ เป็นยาพิษหรือเป็นสะพานที่จะต่อให้โรคต่าง ๆ มีวัณโรคเป็นต้นเกิดมีได้ เพราะปอดสูบอากาศไม่ถนัด ไม่อาจคายพิษในโลหิต อันเกิดแต่การสึกหรอแห่งร่างกายได้

การนอนนี้ เด็กและคนอ้วนมักหลับง่ายและไม่ค่อยพอ มักจะต้องการนอนมากเกินขีดเสมอ นอกจากจะรั้งใจไว้ โดยเห็นแก่การเรียนและการงานในหน้าที่ หรือมีการเล่นการพูดเพลินเท่านั้น ส่วนคนสูงอายุคนผอม โดยมามักหลับยาก หลับไม่นานและตื่นง่าย นอกจากนี้ยังมีโรคต่าง ๆ ที่ทำให้นอนไม่หลับหรือหลับยากอีกหลายอย่าง เช่น

๑. โรคธาตุพิการ

๒. โรคจิตต์และประสาทอ่อน

๓. กามโรคของสมอง เนื้องอกในสมอง

๔. โรคหัวใจ

๕. โรคปอด คือถุงลมพอง หลอดลมฝอยอักเสบ

๖. โรคของตับไตต่างๆ

๗. หลอดโลหิตต่าง ๆ แข็ง และความดันของโลหิตสูง

๘. โรคโลหิตจาง

๙. อุปทานของหญิง

เพราะฉะนั้น จำเป็นจะต้องฉลาดรู้จักเว้นสิ่งที่เป็นข้าศึกแก่การนอนหลับ คือ ไม่ดื่มกาแฟและน้ำชาแก่ ไม่นอนผิดเวลา ไม่เพลินในการงานหรือการเล่นจนเกินกำหนด ไม่อ่านหนังสืออันชวนให้ใจตื่นเต้น เช่น

- นิยายหรือบทละครบางเรื่อง
- ไม่บริโภคอาหารหวานจัด มันจัดมากนัก
- ไม่บริโภคอาหารหนักใกล้เวลานอน
- ไม่ใช้ความคิดพร่ำเพรื่อ หรือเคี่ยวเข็ญให้คิดเกินเหตุ และจะต้องฉลาดประกอบอุบายที่จะให้หลับง่าย คือ
- ระวังให้ธาตุปกติ ไม่ให้ท้องเสียได้ เดินเล่นหรือทำงานที่ให้ออกกำลังกายพอให้อวัยวะกระเทือนมากสักหน่อย อาบน้ำอุ่น บริโภคอาหารละเอียด หรือดื่มน้ำสุกพอกันท้องว่างเวลาจวนจะนอน
- ถึงเวลานอนแล้วต้องรีบพยายามนอนให้ได้ โดยทำใจให้รู้สึกว่าเหมือนตายเสียแล้วจากโลกนี้ ไม่มีโอกาสที่จะเกี่ยวข้องทำงาน พูดจากับใคร หรือคิดนึกถึงการงานอะไรในโลกนี้ มุ่งทำแต่หน้าที่ในการนอน
- มีทำสติกำหนดอาการนอนและอาการตื่นตามเวลา และสวดมนตร์ไหว้พระเจริญกัมมัฏฐานภาวนาไปกว่าจะหลับ
- ถ้ายังไม่หลับก็ควรรับการแนะนำจากนายแพทย์ต่อไป

อนึ่ง การนอนนี้ ถ้าหลับทำให้เมื่อยขบ และธาตุพิการคือท้องเสีย มีความคิดเนือยเฉื่อยชา พาให้เกียจคร้านการงาน และจะถูกตำหนิจากคนทั่วไป ถ้านอนไม่พอก็จะทำให้ร่างกายทรุดโทรม โรคต่าง ๆ ก็จะได้โอกาสเข้าเบียดเบียนบีบคั้นให้อยู่ในอำนาจ ซึ่งภายหลังจะต้องเสียใจว่าไม่พอที่เลย

๒. การนั่ง อย่างตัวตรง จะขัดสมาธิหรือนั่งพับเพียบ นั่งเก้าอี้ก็ดี เมื่อนั่งอย่างสบายให้ตัวตรงแล้ว ก็มีสรรพคุณเป็นอันมาก คือ

๒. ๑ แก้เมื่อยขบ

๒. ๒ แก้ง่วงซึม

๒. ๓ ให้ใจแจ่มใส

๒. ๔ แก้อ่อนเพลีย

๒. ๕ ทำงานได้คล่องเป็นต้น วันหนึ่ง ๒๔ ชั่วนาฬิกา ควรนั่งกำหนอต่างกันด้วยการงาน ดังนี้

- คนมีกิจอันจะพึงทำด้วยการนั่ง นั่งในราว ๑๒ – ๑๔ ชั่วนาฬิกาก็ได้

- ถ้าคนมีกิจอันจะพึงทำด้วยการยินและการเดินมาก ก็ควรนั่งไม่น้อยกว่า ๔ ชั่วนาฬิกา และการนั่งนั้นพักหนึ่ง ไม่ควรให้เกิน ๓ - ๕ ชั่วนาฬิกา

- ยิ่งเปลี่ยนอิริยาบถเป็นยืนเดิน ในระหว่างได้มากเพียงใด ยิ่งเป็นผลดีเพียงนั้น ถ้านั่งพักเดียวเกินกว่ากำหนดก็ดี นั่งมากเกินอัตราก็ดี นั่งน้อยนักก็ดี นั่งหลังค่อมก็ดี นั่งหน้าอกประทับกับโต๊ะก็ดี นั่งไม่ถนัดขัดอยู่ในท่าอย่างไรก็ดี นั่งเหล่านี้เป็นยาพิษใช้ไม่ได้ ควรระวัง

๓. การยืน ก็มีสรรพคุณหลายอย่าง คือ นอกจากสร้างกำลังเข่าและลำแข้งแล้ว ยังทำให้เส้นเอ็นยืดและแก้เมื่อยเหนื่อยล้า และมีการบางอย่าง ที่จะต้องอาศัยยืนดูยืนทำจึงจะสำเร็จ มีส่วนที่ควรใช้ให้เหมาะแก่การงานในหน้าที่ดังนี้ คือ ผู้มีหน้าที่การงานอันจะต้องทำด้วยอิริยาบถยืน เช่น พวกช่างไม้ช่างปูน ชาวสวนชาวนา คนขับรถรางเป็นต้น วันหนึ่งจะยืนมากตั้ง ๗ - ๘ ชั่วนาฬิกาก็ได้ ถ้าเป็นผู้มีงานอันจะทำด้วยอิริยาบถอื่น เช่น นั่งหรือเดิน จะยืนรวมกันหลาย ๆ คราวสักวันละ ๑ ชั่วนาฬิกาก็ได้ แต่การยืนนี้จะมีอานิสงส์ดี ก็ด้วยไม่ยืนพักเดียวนาน ๆ เป็นสำคัญ

๔. การเดิน ในสถานที่มีหญ้าหรือดินด้วยเท้าเปล่า และเดินที่ถนนอิฐปูนหรือหินด้วยใช้รองเท้าทั้งเดินให้พอดี ไม่มีใจรีบร้อน และไม่ช้าเกินส่วนก็มีสรรพคุณมาก คือ

๔. ๑ จะให้ไปถึงถิ่นที่ต้องการจะไป

๔. ๒ แก้เมื่อย

๔. ๓ ให้ร่างกายไหวได้ทั่วตัว ให้เส้นเอ็นและกล้ามเนื้อขยายตัว ถ่ายมลทินในร่างกายออก เป็นการต่อกำลังใหม่เข้ามาแทนกัน เหมือนต้นไม้ที่มีกิ่งใบแก่แล้ว ไม่ดูดอาหาร ตัดรานออกเสียบ้างแล้ว ย่อมมีใบใหม่สดชื่นงอกงาม วันหนึ่งควรเดินในราว ๒ - ๓ ชั่วนาฬิกา เว้นแต่ผู้มีหน้าที่เดินจะเดิน ๘ ชั่วนาฬิกาก็ได้ แต่ควรเดินพักหนึ่งในราว ๒ ชั่วนาฬิกา ยิ่งสลับกับอิริยาบถนอนนั่งยืนได้เพียงไรยิ่งดี

การเดินนั่งนอนนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงอปัณณกปฏิปทา ข้อปฏิบัติไม่ผิดไว้ว่า ***อิธ ภิกฺขเว ภิกฺขุ ทิวสํ จงฺกเมน นิสฺสชฺชาย*** เป็นต้นความว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมทำใจให้บริสุทธิ์จากธรรมอันกั้นจิตต์ทั้งหลาย ด้วยการจงกรม ด้วยการนั่ง ตลอดกลางวัน ย่อมทำใจให้บริสุทธิ์จากธรรมอันกั้นจิตต์ทั้งหลาย ด้วยการจงกรม ด้วยการนั่ง ตลอดปฐมยามแห่งราตรี (คือ ๑๘.๐๐ น. ถึง ๒๒.๐๐ น. คืนหนึ่งโบราณแบ่งเป็น ๓ ยาม ยาม ๑ จึงเป็น ๔ ชั่วนาฬิกา)

ในมัชฉิมยามแห่งราตรี ย่อมสำเร็จการนอนอย่างราชสีห์ (คือ นอนตะแคง) โดยข้างเบื้องขวา วางเท้าเหลื่อมเท้า มีสติสัมปชัญญะ ทำไว้ในใจซึ่งความสำคัญในอันลุกขึ้น รีบลุกขึ้น ในปัจฉิมยามแห่งราตรีย่อมทำใจให้บริสุทธิ์จากเครื่องกั้นจิตต์ทั้งหลาย ด้วยการจงกรม ด้วยการนั่ง ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุชื่อว่าเป็นผู้หมั่นประกอบในธรรมเป็นเป็นเครื่องตื่น ด้วยประการฉะนี้

๕. การงาน ที่ทำด้วยกายวาจาใจ ในส่วนที่ไม่มีโทษและเป็นหน้าที่ มีสรรพคุณห้คุ้นเคย มีความชำนาญ คือ ทำได้แคล่วคล่องแล้วเร็ว และสามารถต่อสู้เหตุการณ์อันมาถึงเข้า ได้ความอิ่มใจในเมื่อได้เห็นผลดี อันเกิดจากการทำของตน ทั้งจะให้ได้ความรู้ความเข้าใจในคติธรรมดากว้างขวาง ให้ความสุขตลอดกาลนาน ได้รางวัลและชื่อเสียง ได้ค่าจ้างสำหรับอาชีพเป็นอย่างต่ำ ฉะนั้นควรแบ่งเวลาทำการให้เหมาะแก่ธุระ ดั่งพระมหาสมณภาษิตว่า ***กาลานุรูป๋ว ธุรํ นิยุญฺเช*** พึ่งประกอบธุระให้เหมาะแก่กาลเทียว

มีส่วนควรกำหนดดั่งนี้ ในวันหนึ่ง ๒๔ ชั่วนาฬิกาควรทำงานราว ๘ ชั่วนาฬิกานี้หมายเอางานที่ต้องออกกำลังกาย หรือกำลังความคิดโดยธรรมดา ถ้าเป็นงานเบาที่ไม่ต้องใช้กำลังกาย กำลังความคิดมาก เพราะคุ้นเคยทำได้คล่อง และอาจทำด้วยอิริยาบถต่าง ๆ จะทำวันละ ๑๕ – ๑๖ ชั่วนาฬิกาก็ได้ เช่น คนค้าขายเป็นต้น ถ้าเป็นงานหนักที่ต้องใช้กำลังกาย หรือต้องใช้ความคิดอย่างแรงเพราะไม่คุ้นเคย ต้องผ่อนหยุดพักบ่อย ๆ

และวันหนึ่งไม่ควรให้เกิน ๖ ชั่วนาฬิกา โดยเปลี่ยนให้เป็นงานอย่างอื่น หรือพักเสีย จนกว่าจะคุ้นเคย ถ้าหมั่นทำด้วยความไม่ประมาท ท่านก็อาจเห็นอานิสงส์ทุกวัน นับว่าเป็นผู้ยังประโยชน์นั้น ๆ ให้ถึงพร้อม เมื่อทำการงานให้สำเร็จไป ไม่ให้อากูลคั่งค้างยุ่งเหยิง ก็เป็นมงคลเหตุเครื่องเจริญสุข และล่วงทุกข์อันจะพึงมีเสียได้ตามวิสัยสามารถ แต่ถ้าประมาททำงานที่เป็นทุจริต ให้ทุกข์แก่เขา และแม้จะทำได้ผลตามปรารถนา ก็หาเป็นคุณประโยชน์ไม่ อาศัยความประมาทพลาดพลั้งทำบาป ก็จะรู้สึกว่าได้ทุกข์ร้อน ดั่งบาลีพุทธภาษิตแสดงความข้อนี้ว่า ***ทุกฺโข ปาปสฺส อุจฺจโย*** ความสะสมขึ้นแห่งบาปนำมาซึ่งทุกข์ ***ปจฺฉา ตปติ ทุกฺกฏํ*** ความชั่วย่อมเผาผลาญในภายหลัง จึงควรที่จะระวังไม่ทำเสียเลยดีกว่า

๖. ***การกิน*** อาหารหรือโอสถด้วยรูปประมาณ มีสรรพคุณอย่างไร ที่เป็นข้อขึ้นใจของท่านทั้งหลายอยู่แล้วก็คือ บำบัดโรคหิวและโรคอื่น อันทำให้กระวนกระวาย ให้ชีวิตยั่งยืน ให้ได้ความสุขแช่มชื่น บำรุงร่างกายที่สึกหรอให้แข็งแรงเพิ่มขึ้น บำรุงกำลังทำให้ผิวพรรณผุดผ่อง ให้ใจคอปลอดโปร่ง ควรที่จะทำประโยชน์อื่นได้ นี่หมายเอาการกินอาหารที่เป็นคุณแก่ร่างกายที่ไม่มีโทษไม่แสลง และไม่ให้อิ่มนัก การกินอาหารจนอิ่มเกิน ย่อมทำให้อึดอัด ไม่สามารถจะย่อยให้ดี อาจเป็นเหตุให้อาหารบูดเป็นพิษขึ้น จะทำให้กะเพาะอาหารบูด ให้ธาตุพิการ แม้อาหารมากก็จะกลายเป็นกาก ไม่เป็นเลือดเป็นเนื้ออวัยวะที่ทำหน้าที่บดก็จะล้า เมื่ออายุมากเข้า จะทำให้ท่านเบื่ออาหาร และเป็นการต่อสะพานให้โรคเข้ามาพัก คอยตัดทอนอายุให้สั้นก่อนถึงเขตต์แห่งอายุขัย พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้มีพระทัยเต็มด้วยพระมหากรุณา จึงตรัสเทศนาเนื่องด้วยอาหารไว้ ดั่งบทว่า ***มตฺตญฺญุตา จ ภตฺตสฺมึ*** ความเป็นผู้รู้จักประมาณในภัตตาหาร คือ รู้จักประมาณในการแสวงหา รู้ประมาณในการรับ และรู้จักประมาณในการบริโภคแต่พอควร เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ***โภชเน มตฺตญฺญู โหติ*** ผู้ปฏิบัติเป็นผู้รู้จักประมาณในโภชนะ คือ พิจารณาให้เห็นคุณประโยชน์ก่อน แล้วจึงบริโภคแต่พอเหมาะ ไม่บริโภคด้วยตัณหา ชื่อว่าเป็นผู้ปฏิบัติไม่ผิด คนทำงานหนักควรกินวันละ ๓ เวลา หรือกินของว่างอีกด้วย ๑ - ๒ เวลาก็ได้ แต่คนทำงานเบา จะบริโภคแต่วันละ ๒ เวลาหรือ ๑ เวลาก็ได้ ข้อสำคัญอยู่ที่รู้จักสะกดใจ ให้บริโภคแต่พอประมาณ อย่าให้อิ่มนัก ให้กระเพาะ

มีโอกาสสำหรับน้ำย่อยอาหารบ้าง รู้จักเลือกอาหารที่เป็นประโยชน์ เว้นอาหารที่เป็นโทษเสีย นักปราชญ์ทางสรีรศาสตร์สุขวิทยาและอนามัย ได้พยายามแสดงหลักเกณฑ์ในการบริโภคอาหาร อันจะเป็นเหตุให้ได้ความสุขและมีอายุยืนไว้มากมาย จัดรวมบรรยายโดยสังเขป พอเป็นตัวอย่าง ดั่งต่อไปนี้ คือ

บริโภคอาหารเนื่องด้วยเวลา

๑. บริโภคให้ตรงเวลา อย่าให้บ่อย นับแต่บริโภคอาหารไปแล้ว ยังไม่ถึง ๒ ชั่วโมง ไม่ควรบริโภคอาหารอื่นอีก

๒. อย่าบริโภคอาหารเวลากำลังเหนื่อย

๓. เมื่อบริโภคอาหารแล้ว ยังไม่ถึงครึ่งชั่วโมง ไม่ควรออกกำลังกาย กำลังความคิด และไม่ควรดื่มน้ำ ถ้ากระหายก็ควรดื่มแต่น้อย

๔. ควรบริโภคอาหารก่อนเวลานอน ราว ๒ ชั่วนาฬิกาขึ้นไป

๕. เวลาบริโภคอาหาร ควรทำใจให้ปกติ ให้ชื่นบานสดใส อย่าให้เสียใจดีใจ ไม่ควรบริโภคเวลาโกรธ และเวลาเศร้าใจ

บริโภคอาหาร เนื่องด้วยประโยชน์ที่ต้องการ

๑. อาหารที่ทำให้เกิดกำลังไออุ่นประมาณ ๘ ส่วนได้แก่ อาหารที่มีเชื้อไฟมาก เช่น ข้าว แป้ง มันเปลว น้ำมันน้ำอ้อย น้ำตาล เผือกมันเป็นต้น ฯ

๒. อาหารที่ทำให้เกิด กระดูกและย่อยอาหาร ๖ ส่วน ได้แก่อาหารที่มีธาตุแร่ต่าง ๆ อย่างหนึ่งคล้ายโซดาที่มีในผักสด และผลไม้สดที่รสเย็นเป็นต้น

๓. อาหารที่ให้เกิดเนื้อและกำลัง ๔ ส่วน ได้แก่ อาหารที่มีธาตุหลายอย่างรวมกัน เช่น เนื้อสัตว์บก สัตว์น้ำ และนมเป็นต้น

เนื่องด้วยชนิดอาหาร แสดงไว้ตรงกันก็มี แย้งกันก็มี ดั่งจะกล่าวต่อไปนี้ คือ

๓. ๑ บางตำราอธิบายว่า อาหารจำพวกเนื้อสัตว์ส่วนมากบำรุงร่างกายให้เจริญ และเติบโต ส่วนน้อยทำให้ร่างกายอบอุ่น เป็นอาหารที่ดีกว่าจำพวกผัก เพราะได้สีแดงมาทำโลหิตโดยตรงบ้าง มีโปรตีนมาก คือ มีธาตุที่ก่อสร้างร่างกาย เผาธาตุถ่านในร่างกายให้พอดี ทำให้เกิดความร้อนเพื่อใช้กำลัง และทำไขมันให้ร่างกายเก็บไว้ใช้ เมื่อยามขัด

เหล่านี้บ้าง ย่อยง่ายกว่าผักบ้าง ไม่เปลืองที่มากในกระเพาะอาหารบ้าง และยังติเตียนอาหารผักต่าง ๆ เช่น ว่ามีไนโตเช็น คือ ธาตุที่ทำให้เกิดเนื้อและกระดูก (จากโปรตีน) น้อยนัก และมีคาร์โบไฮเดรต คือ ธาตุที่ทำให้เกิดไขมันและทำให้เกิดความร้อนมากเกินไปบ้าง ย่อยยากบ้าง ดูดไปในร่างกายไม่สะดวกบ้าง เปลืองที่มากในกะเพาะอาหารบ้าง ทำให้เครื่องกลไกออกแรงมาก แต่ได้ประโยชน์น้อยบ้าง ดั่งนี้

บางตำราอธิบายว่า อาหารจำพวกผักและผลไม้ ที่ไม่มีโทษ มีประโยชน์แก่ร่างกายมากที่สุด มีธาตุที่ทำให้เกิดเนื้อกระดูกมาก พรรณสรรพคุณต่าง ๆ ของผักและผลไม้ไว้ยืดยาว ราวกะว่าตำรายา เช่น ว่าชูกำลัง ล้างลำไส้ ขับเบาบ้าง แก้โรคโลหิตจาง แก้ปัสสาวะพิการ แก้ธาตุพิการ และทำให้อายุยืนเป็นต้นบ้าง ให้กินอาหารชนิดผักและผลไม้ให้มาก และใช้อาหารชนิดผักและผลไม้ให้มาก และใช้อาหารดิบดีกว่าสุก แสดงการกินเนื้อมากว่าเป็นเหตุให้เจ็บไข้ มีใจเหี้ยมโหดและฟุ้งซ่านในกามคุณมาก ทำให้อายุไม่ยืน เนื้อหนังทรุดโทรมเร็ว

แต่เมื่อพรรณนาถึงโปรตีนและวิตามิน ธาตุที่เป็นประโยชน์แก่ร่างกาย ส่งเสริมความเจริญเติบโตของร่างกาย ช่วยย่อยอาหารและต้านทานเชื้อโรค ก็มีทั้งในอาหารจำพวกเนื้อ และอาหารจำพวกผลไม้และผัก และของที่เนื่องด้วยเนื้อผักผลไม้ เช่น น้ำมัน ของหวาน ของมันเป็นต้น ทั้งบุคคลบางเหล่าไม่กินเนื้อสัตว์เลย กินแต่จำพวกผลไม้และผัก ก็เป็นอยู่ผาสุกได้ บางพวกกินเนื้อสัตว์เป็นส่วนมาก ก็อยู่ได้นาน ๆ ก็มี ดูเหมือนว่าแล้วแต่การฝึกหัด แต่บางคนออกความเห็นว่า ถ้ากินอาหารมีเนื้อกับผักและผลไม้ให้ได้ส่วนกัน เป็นดีกว่าจะกินแต่เนื้อกับผักและผลไม้ให้ได้ส่วนกัน เป็นดีกว่าจะกินแต่เนื้อมากหรือผักมาก จะได้ให้กะเพาะทำการย่อยพอควรแก่กำลัง และถ่ายกากอาหารตามลำไส้ ไม้ช้าไม่เร็วเกินไป อาหารที่แสดงบัญชีไว้ว่า มีคุณบ้างมีโทษบ้างต่าง ๆ ก็เป็นของไม่แน่ คงชอบแก่ธาตุของบางคน และไม่ชอบแก่โรคของบางคน เช่น ยารักษาโรคไม่ใช่เหมาะสำหรับคนทั่วไป ผู้ใช้ควรสังเกตดูด้วยตนเองจะดีกว่า

๓. ๒ อาหารที่ร้อนจัดอย่างที่จีนนิยมและของที่เย็นจัด เช่นของแช่น้ำแข็งที่ฝรั่งนิยมนั้น ว่าไม่ดี ทำให้ธาตุอ่อน.

๓. ๓ อาหารที่มีรสเปรี้ยวจัด หวาน มันจัด เค็มและเผ็ดร้อนจัด ทำให้ธาตุพิการ.

พิธีเนื่องด้วยการบริโภคอาหาร

๑. การเคี้ยวอาหารให้แหลกแล้วจึงกลืน เป็นการช่วยให้กะเพาะทำธุระเบาลง

๒. ถ้าอาหารอ่อน ก็ควรกินช้า ๆ และอมไว้ให้ชุ่มด้วยเขฬะพอควรก่อน แล้วจึงกลืน กะเพาะทำธุระพอควรย่อมไม่พิการ ตัดทางมาแห่งโรคภัยไข้เจ็บได้

๗. การดื่ม น้ำใสสะอาดอันไม่มีกลิ่น มีแต่ความเย็นเป็นฤทธิ์นั้น คนโดยมากมักเข้าใจกันเพียงว่าสำหรับแก้กระหาย แต่ที่จริงมีธาตุที่เป็นอาหารของร่างกาย ทั้งให้เกิดเลือดเนื้อและกระดูก ตลอดถึงบำบัดโรคให้บันเทาได้ ดื่มน้ำชากาแฟ ดื่มข้าวยาคู ดื่มปานะอันไม่มีโทษ มีน้ำผลไม้คั้นและดื่มยารักษาโรคเป็นต้น ชื่อว่าเพิ่มธาตุที่ขาดซึ่งกายต้องการให้บริบูรณ์ เพราะโลหิตที่เลี้ยงกายมีธาตุต่าง ๆ มากอย่าง เมื่อดื่มให้พอควรก็มีสรรพคุณมาก บรรเทากระหาย ให้ร่างกายสดชื่นแข็งแรง ตลอดถึงบรรเทาโรค แก้ความกระวนกระวาย ควรดื่มก่อนหรือหลังอาหารราว ๓๐ นาที หรือ ๑ ชั่วนาฬิกา กำหนดเวลาดื่มสำหรับคนธาตุอ่อนหรือเวลาอากาศร้อน ควรประหยัดที่จะดื่มแต่น้อย สำหรับคนธาตุดีมีไตทำธุระคล่องคือปัสสาวะมาก ๆ วันหนึ่งจะดื่มสัก ๗ - ๘ ครั้ง หรือมากกว่าก็ได้ แต่ควรกำหนดน้ำนั้นในราว ๔ - ๗ แก้ว แล้วแต่กำลังธาตุของตน การดื่มส่วนที่ควรดื่มนี้ แม้มีอาการกระหายเป็นเครื่องวัดอยู่ก็จริง แต่ถ้าไม่ระวังแก้ไข อาจดื่มมากหรือน้อยเกินไป เป็นเหตุให้เกิดโทษได้ ถ้ายิ่งดื่มสิ่งที่เป็นพิษ เช่น สุราเมรัย ก็ยิ่งจะให้โทษหนักขึ้น

๘. การเล่น จะเล่นด้วยกาย วาจาและใจ หรือเล่นด้วยสิ่งของ อันต้องรวมทั้งกายวาจาใจก็ตาม เมื่อว่าเฉพาะส่วนข้างดีและมีประมาณแล้ว ก็เป็นยาอย่าง ๑ ที่มีสรรพคุณเหลือที่จะคณนา ว่าโดยคุณที่ร่วมกัน ก็คือ

๑. ทำให้โปร่งใจ

๒.ให้เกิดสนุกชื่นบาน

๓. ให้มีการสังเกตดี

๔. ให้มีความสามัคคีติดต่อกับมิตร

นอกจากนี้มีสรรพคุณต่างกัน ด้วยอาการที่เล่นเป็นอันมาก เช่น เล่นออกกำลังกายก็ให้เกิดกำลังเพิ่มขึ้น ถ้าเล่นในการพูดการสวดร้อง ก็ฉลาดในเชิงวาจา และมีปฏิภาณดีขึ้น ถ้าเล่นในการคิดนึกเพ่งธรรมสำเหนียกอารมณ์ ก็ให้ได้ปัญญาและความสงบสุข ถ้าเล่น

ด้วยสิ่งของ มีเล่นของเก่า เล่นต้นไม้ เล่นก่อสร้าง เล่นหนังสือ ทำบุญ ก็ให้เกิดลาภผล เป็นทรัพย์สินชื่อเสียงบ้าง เป็นบุญกุศลวิชาความรู้บ้าง ต่ำหรือสูงแล้วแต่อาการและวัตถุที่เล่น นอกจากนี้เนื่องด้วยสถานที่ เช่น เล่นในสถานที่สะอาด เล่นในที่แจ้งมีอากาศดี มีแสงสว่างแห่งดวงอาทิตย์หรือถูกแดดบ้างพอควร ก็มีประโยชน์ช่วยให้ร่างกายใจคอแคล่วคล่องว่องไวแข็งแรงยิ่งขึ้น เมื่อแสดงสรรพคุณของการเล่นเช่นนี้ ท่านน่าจะประหลาดใจว่า ดูประหนึ่งจะมากไป แต่ความจริงเป็นเช่นนั้น เพราะงานที่ทำด้วยไม่มีผู้บังคับ คือ ทั้งตนและคนอื่นก็ไม่ได้บังคับ เป็นงานที่ทำด้วยความพอใจ ถึงจะหนักหนาก็ได้แต่ความผาสุก และกลายเป็นของเล่นนี้หมายเอาการเล่นที่ประกอบด้วย ความฉลาด

ถ้าเล่นอย่างงมงาย และเป็นไปกับด้วยความประมาทแล้ว แม้จะเล่นในการที่เป็นประโยชน์ ก็มักจะกลับได้โทษอันตรงกันข้ามกับความปรารถนา ถ้ายิ่งเล่นในสิ่งที่มีโทษ เป็นปากทางของอบาย หรือเล่นชั่วร้ายเบียดเบียนตนและผู้อื่น เช่น เล่นการพนัน ไพ่โป เล่นกัดปลาชนไก่ เล่นยิงนกยิงเนื้อ เล่นตกเบ็ดจับปลาเป็นต้น เหล่านี้ แม้จะมีความฉลาด เล่นอย่างไรก็ไม่พ้นโทษเสียหาย ถึงจะให้ความเพลิดเพลิน ก็เป็นอันทำอัชฌาสัยใจคอของตนให้ต่ำทราม เป็นการสร้างบาปกรรมเข้าไว้ ทั้งทรัพย์สินก็จะเสียไป จะต้องร้อนใจในภายหลัง ถ้าเล่นด้วยงมงายก็จะซ้ำร้ายหนักขึ้น ไม่ควรเล่น

๙. การสงบกายวาจาใจด้วยสติปัญญา จากการงาน อันจะต้องทำด้วยความจำใจก็ดี สงบจากกิเลส ตัณหา มานะ ทิฏฐิ ก็ดี เป็นโอสถที่มีสรรพคุณพิเศษเป็นยอดเยี่ยม ตั้งต้นแต่แก้เหนื่อยเมื่อยล้า แก้ทุกข์ดับร้อนทั้งกายและใจ ให้เกิดความเย็นเป็นสุข ให้เกิดปัญญาหลักแหลม สามารถเห็นธรรมที่ละเอียดและให้ได้ประสพสุขอย่างประณีต คนมักบ่นจู้จี้หรือมีโทสะขุ่นเคืองบ่อย ๆ ย่อมเกิดจากการงานที่จำใจทำบ้าง เกิดจากตัณหามานะทิฏฐิบ้าง ถ้าไม่รู้จักตัดทางมันเสียแล้ว ก็เป็นโรคติดต่อ และเป็นโรคร้ายแรง ที่จะทอนชีวิตให้สั้นได้ เพราะเป็นกิเลสที่หยาบทำบุคคลให้มีใจเดือดร้อนไม่เป็นสุข ควรพยายามอดกลั้น ปานประหนึ่งผู้ระวังปิดแผล ไม่ให้แมลงวันหยอดไขขังฉะนั้น.

อนึ่ง ความกลัว ความตกใจ ความคิดในเรื่องไม่เป็นมงคล ความเสียใจ ความระทมทุกข์ แต่ละอย่างล้วนเป็นโรคอย่างร้าย ที่จะทำลายชีวิตให้ไม่มีราคา สมเด็จพระบรมศาสดา มีพระประสงค์จะอนุเคราะห์แก่พุทธบริษัท จึงได้ตรัสพุทธภาษิตไว้ว่า

อตีตํ นานฺวาคเมยฺย ผู้มีปัญญาไม่ควรคำนึงถึงสิ่งที่ล่วงไปแล้ว ***นปฺปฏิกงฺเข อนาคตํ*** ไม่ควรหวังสิ่งที่ยังไม่มาถึง ***นิราสตฺตี อนาคเต*** ผู้สงบไม่เกี่ยวพันธ์ในส่วนที่ยังไม่มาถึง ***อตีตํ นานุโสจติ*** ย่อมไม่ตามเศร้าโศกถึงสิ่งที่ล่วงไปแล้ว ***สุเขน ผุฏฺฐา อถวา ทุกฺเขน น อุจฺจาวจํ ปณฺฑิตา ทสฺสยนฺติ*** บัณฑิตทั้งหลายอันสุขหรือทุกข์ถูกต้องแล้ว ย่อมไม่แสดงอาการขึ้นลง คือ เป็นคนคงที่ไม่หวั่นไหวด้วยโลกธรรม เพราะระวังจิตต์ให้มั่นอยู่ในอารมณ์อันดี มารก็ไม่มีโอกาสจะรังควานได้ ชีวิตจะยืนนานและมีความสุขสำราญด้วยดี จึงจำเป็นต้องมีการสงบกายวาจาใจ ด้วยการสำรวมระวังทั้งอุดหนุนใจให้มีอำนาจมีกำลัง บังคับกิจการในทางที่ชอบทั่วไป ผู้มีการศึกษาน้อยและยังมีกิจกังวลมาก ควรทำวันละ ๓ เวลา คือ เช้าเวลาตื่นนอน เวลาเที่ยง และเวลาจะเข้านอน คราวละไม่น้อยกว่า ๑๕ นาที ฝ่ายผู้ที่มีการศึกษาดี มีการงานพอประมาณ ควรทำให้มากครั้งขึ้นไป ตามแต่จะเพิ่มได้ตลอด จนถึงจะนั่งนอนยืนเดินอยู่ที่ไหน ก็สงบใจจากโทษเหล่านั้นอยู่เนืองนิตย์ ท่านจะเห็นชีวิตของท่านมีสุขอย่างประเสริฐ ถ้าพยายามไปให้ถึงเกิดอรหัตตมรรคญาณ สังหารกิเลสเครื่องร้อยรัดสัตว์ให้ขาดได้โดยสิ้นเชิง หาความสงสัยมิได้แล้ว ชีวิตของท่านจะเป็นแก้วอย่างประเสริฐหาค่ามิได้

โอสถ ๘ ประการนี้เป็นยาสำคัญที่ไม่ควรเว้น บางอย่างไม่ได้บริโภคเพียงวันหนึ่งโรคก็กำเริบทันที ถึงต่างคนได้ใช้อยู่แล้วทุกวัน แต่เพราะใช้ตัวยานั้นไม่ถูกลักษณะยาแท้ โดยใช้ยาปลอมยาเสีย ไม่มีสรรพคุณตามที่ต้องการบ้าง ใช้ไม่ถูกส่วนบ้าง ได้เครื่องยาไม่ครบครันบ้าง ท่านจึงต้องทำความคุ้นเคยกับแพทย์เนื่อง ๆ และต่างต้องชวนกันอุดหนุนห้างร้านขายยาต่าง ๆ ให้เจริญแพร่หลายทั่วพระนคร ก็เพื่อจะให้ช่วยกำจัดโรคของท่าน แต่อันที่จริง ถ้าท่านยังขืนไม่เอาใจใส่ที่จะใช้ยา ๘ สิ่งนี้ ไม่เลือกยาให้ถูกลักษณะ และให้ได้ส่วนที่กำหนดแล้ว ท่านจะหวังความช่วยเหลือจากแพทย์ทั้งหลายหาได้ไม่ ใคร ๆ ที่เข้าใจว่าเป็นแพทย์วิเศษก็รักษาไม่ได้ และในที่สุดท่านจะต้องเสียใจว่าไร้ความสุข ทรัพย์สินความดีที่หาไว้ก็ช่วยไม่ได้ แม้ตั้งใจจะสละทรัพย์ทุกส่วนออกซื้อความสุข แต่ในเมื่อพ้นคราวก็ไม่สมประสงค์ เมื่อหวนระลึกถึงความตั้งใจดีและวิทยาความรู้ทรัพย์สมบัติทั้งสิ้น ก็จะเห็นว่าให้ผลดีน้อยนัก และจักกลายเป็นของหาประโยชน์มิได้ ผลทั้งนี้ก็เพราะท่านไม่ได้ให้ความยุติธรรมแก่ร่างกายและจิตต์ตามสมควร คือ บางคราวท่านก็เกรี้ยวกราดให้ทำการงาน ให้เล่นตามชอบใจตามกิเลส

ของท่าน จนลืมคิดถึงความสึกหรอบอบช้ำของกายผู้เป็นบ่าว ซึ่งตามใจนายทุกอย่าง มิหนำไม่ให้มีโอกาสพักผ่อนทดแทนกันบ้าง บางคราวก็ตามใจไม่ใช้ให้ทำอะไร มัวแต่พะนอกันเสียเกินไป จะทำอะไรก็กลัวนะเหนื่อย กลัวลำบากทั้งสองสถานล้วนเป็นการล้างผลาญต้นทุน ซึ่งไม่มีโอกาสจะเอากลับคืน เมื่อท่านประพฤติไม่ยุติธรรมแก่ตนเพียงไร ความไม่ยุติธรรมจะลงโทษท่านมากเพียงนั้น และจะขอลดหย่อนผ่อนผันหาได้ไม่ พระพุทธภาษิตที่ตรัสไว้ว่า ***“ อโรคยา ปรมา ลาภา ความหาโรคมิได้ เป็นลาภอย่างยิ่ง”*** ดังนี้ ก็เพื่อจะชี้ให้ผู้สดับรู้จักปฏิบัติตนให้ถูก ตามควรแก่ธรรมชาติ ทั้งทางกาย ทางวาจา ทางใจ อันเป็นไปเนื่องด้วยอิริยาบถ อาหาร และกิจการทั้งภายในภายนอกทั่วไป จะได้เป็นผู้ห่างไกลจากโรคภัยไข้เจ็บ และมีชีวิตยืนยาว ควรแก่ประโยชน์ทั้ง ๓ จนสุดเขตต์แห่งอายุขัย

เพราะเหตุฉะนี้ จึงได้อุตส่าห์พรรณลักษณะสรรพคุณยา และบอกส่วนไว้อย่างยืดยาว เพื่อผู้รู้สึกว่าตนยังบกพร่อง ต้องเป็นเชลยของโรคอยู่ ก็จะได้ตั้งใจกู้ตนให้พ้นอำนาจของโรค ตามที่จะเป็นไปด้วยตั้งปัญหาถามตนว่า ท่านได้บริโภคโอสถนี้ ถูกต้องตามลักษณะและส่วนที่กำหนดหรือเปล่า? เพื่อจะได้ถือเอาร่องรอยแห่งคำตอบของตนนั้น เป็นเหตุให้เลือกโอสถแต่ส่วนที่ดี อันมีลักษณะประกอบด้วยสรรพคุณ และเว้นยาที่เป็นโทษเสีย ด้วยใช้ปัญญาเป็นศัสตราเครื่องสับฟัน ใช้มัตตัญญุตาความรู้จักประมาณประสมส่วนให้ควรแก่ธาตุและสมมุติฐานแห่งโรคของตน ใช้ขันติความอดทนเป็นรางบด และใช้วิริยะความเพียรบดให้เข้ากัน กรองด้วยโยนิโสมนสิการ และปั้นด้วยสติสัมปชัญญะ มีความยุติธรรมแก่ตนเป็นน้ำกระสาย บริโภคไปทั้งกลางวันกลางคืน ก็จะเห็นคุณประจักษ์ยิ่งกว่ายาทั้งหลาย คือ จะได้ความสุขสำราญอย่างรื่นรมย์ หาโรคมิได้

....

ถ่ายภาพร่วมกับพระอุปัชฌายะและพระภิกษุสามเณรวัดสัมพันธวงศ์ ประมาณ พ.ศ. ๒๕๐๐

ถ่ายภาพร่วมกับพระอุปัชฌายะและพระภิกษุสามเณรวัดสัมพันธวงศ์ ประมาณ พ.ศ. ๒๕๐๐

ถ่ายภาพร่วมกับพระอุปัชฌายะและพระภิกษุสามเณรวัดสัมพันธวงศ์ พ.ศ. ๒๕๐๐

ถ่ายภาพร่วมกับพระอุปัชฌายะและพระภิกษุสามเณรวัดสัมพันธวงศ์ พ.ศ. ๒๕๐๑

ถ่ายภาพร่วมกับพระอุปัชฌายะและพระภิกษุสามเณรวัดสัมพันธวงศ์ ประมาณ พ.ศ. ๒๕๐๑

ถ่ายภาพร่วมกับคณะกรรมการพัฒนาวัดสัมพันธวงศ์ พ.ศ. ๒๕๑๔
โดยมีท่านเจ้าคุณ พระเทพปัญญามุนี (เฉย ยสเถระ) เป็นเจ้าอาวาส

พระกริ่งและเหรียญรูปเหมือนท่านเจ้าประคุณสมเด็จฯ
ส่วนหนึ่งของวัตถุมงคลที่จัดสร้างเป็นที่ระลึกเพื่อบันทึกประวัติศาสตร์ของวัดสัมพันธวงศ์
เนื่องในโอกาสที่ท่านเจ้าประคุณ สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ มีอายุวัฒนมงคลครบ ๑๐๐ ปี
วันที่ ๒๙ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๖๐

ในพิธีพุทธาภิเษกวัตถุมงคลครั้งนี้ ท่านเจ้าพระคุณ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช ทรงมีพระเมตตาเสด็จมาเป็นองค์ประธานจุดเทียนชัย โดยมีพระเดชพระคุณ พระพรหมเมธี (ธมฺมจารี) ประธานจัดงานฝ่ายสงฆ์ พร้อมคณะสงฆ์ และท่านประธานธนินท์ เจียรวนนท์ ประธานจัดงานฝ่ายฆราวาส พร้อมพุทธศาสนิกชนจำนวนมากร่วมรับเสด็จ ณ พระอุโบสถชั้น ๒ วัดสัมพันธวงศ์ กรุงเทพมหานคร วันที่ ๕ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๖๐ เวลา ๑๘.๐๐ น.

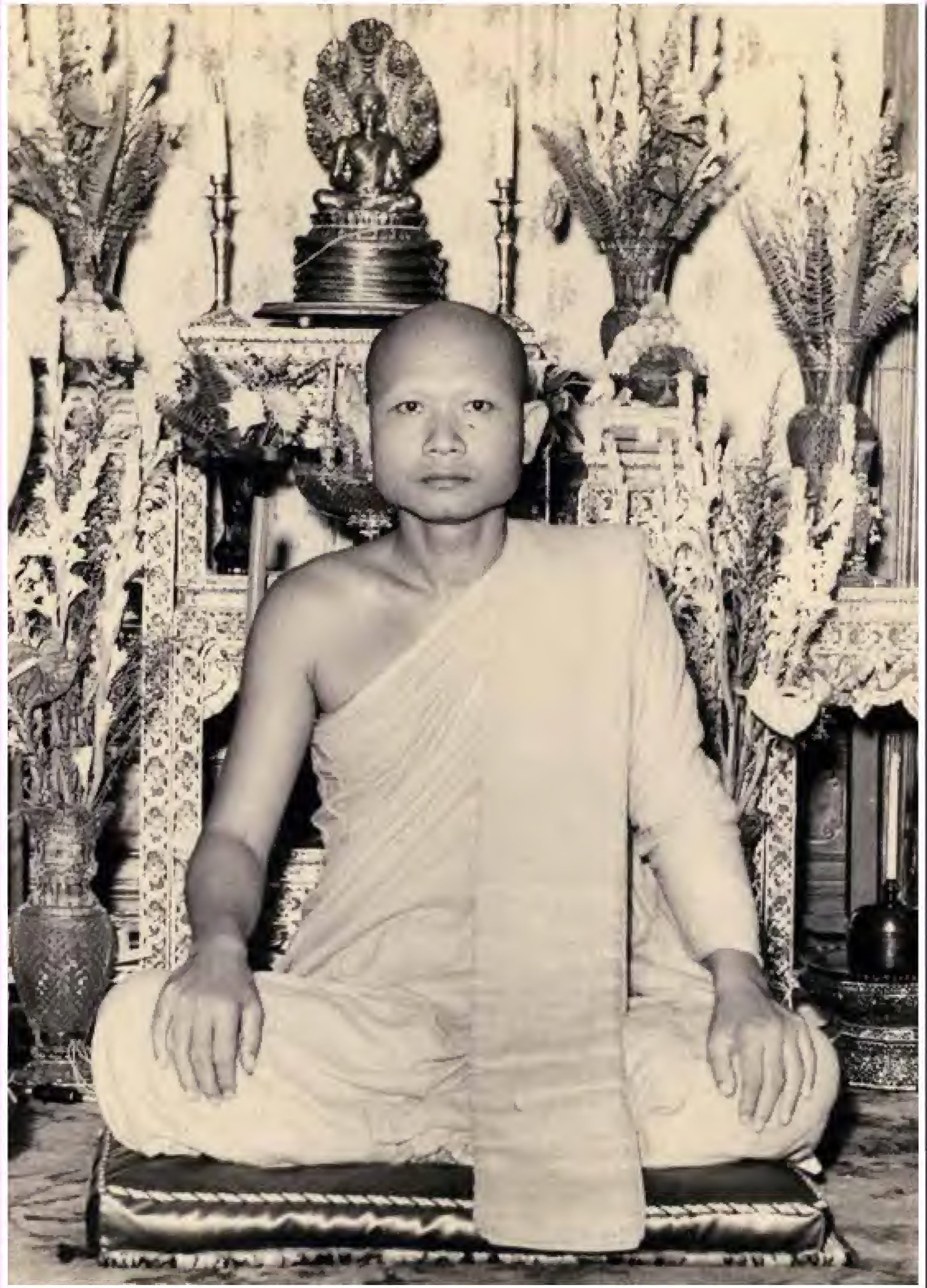

พระมหามานิต ถาวโร ป.ธ.๙ พ.ศ. ๒๔๙๙

พระอริยเมธี (มานิต ถาวโร ป.ธ.๙)

พระเทพปัญญามุนี (มานิต ถาวโร ป.ธ.๙)

พระธรรมบัณฑิต (มานิต ถาวโร ป.ธ.๙)

พระอุดมญาณโมลี (มานิต ถาวโร ป.ธ.๙)

เจ้าประคุณ สมเด็จพระมหาวีรวงศ์
(มานิต ถาวรมหาเถร ป.ธ.๙)

คณะกรรมการมหาเถรสมาคม

ประชุมพิเศษ ที่ศาลาร้อยปี วัดราชบพิธ วันที่ ๒๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๒๓

เข้าถวายไทยธรรมแด่ท่านเจ้าประคุณ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (วาสนมหาเถร)
สมเด็จพระสังฆพระองค์ที่ ๑๘ วัดราชบพิธฯ

ถวายไทยธรรมแด่ท่านเจ้าพระคุณ สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก
สมเด็จพระสังฆราชพระองค์ที่ ๑๙ วัดบวรนิเวศวิหาร เมื่อครั้งทรงดำรงสมณศักดิ์ที่ สมเด็จพระญาณสังวร
เนื่องในงานฉลองอายุวัฒนมงคล ๕๕ ปี พ.ศ. ๒๕๑๕

ท่านเจ้าพระคุณ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (อมฺพรมหาเถร) สมเด็จพระสังฆราช วัดราชบพิธฯ
เมื่อครั้งทรงดำรงสมณศักดิ์ที่ พระสาสนโสภณ เสด็จทอดพระเนตรพระปรางค์ ณ วัดสัมพันธวงศ์ พ.ศ. ๒๕๔๘

ถวายไทยธรรมแด่เจ้าประคุณ สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อุปเสนมหาเถร) อดีตเจ้าอาวาสวัดสระเกศ
อดีตประธานคณะผู้ปฏิบัติหน้าที่สมเด็จพระสังฆราชและเจ้าคณะใหญ่หนตะวันออก
เมื่อครั้งดำรงสมณศักดิ์ที่ พระธรรมคุณาภรณ์ พ.ศ. ๒๕๑๕

เจ้าประคุณ สมเด็จพระมหาธีราจารย์ (จานิสฺสรเถร) อดีตเจ้าอาวาสวัดชนะสงครามและเจ้าคณะใหญ่หนกลาง ถวายสักการะในคราวฉลองอายุวัฒนมงคลครบ ๘๐ ปี วันที่ ๒๙ ธันวาคม ๒๕๕๐

เจ้าประคุณ สมเด็จพระมหารัชมังคลาจารย์ (วรปญฺญเถร) เจ้าอาวาสวัดปากน้ำ พระมหาเถระผู้เคยเป็นผู้ปฏิบัติหน้าที่สมเด็จพระสังฆราช เมตตามาเป็นประธานสวดพระพุทธมนต์ ในวันอดีตเจ้าอาวาสวัดสัมพันธวงศ์ พ.ศ. ๒๕๕๒

ถ่ายภาพกับหลวงปู่ขาว อนาลโย วัดถ้ำกลองเพล จ.หนองบัวลำภู
หากนับเครือญาติกันแล้ว หลวงปู่ขาวถือเป็นลูกผู้พี่ของท่านเจ้าประคุณสมเด็จฯ

ขณะฟังพระธรรมเทศนาของ พระราชสังวรญาณ (หลวงพ่อพุธ ฐานิโย) วัดป่าสาลวัน จ.นครราชสีมา
ด้วยปฏิปทาชอบในการปฏิบัติ ท่านเจ้าประคุณสมเด็จฯ นิมนต์ครูบาอาจารย์สายกรรมฐาน
มาแสดงธรรมอยู่บ่อยครั้งที่วัดสัมพันธวงศ์

พระธรรมวิสุทธิมงคล (หลวงตามหาบัว ญาณสมฺปนฺโน) วัดป่าบ้านตาด จ.อุดรธานี
ได้เมตตามาแสดงพระธรรมเทศนาเนื่องงานฉลองอายุวัฒนมงคล ๘๕ ปี ของท่านเจ้าประคุณสมเด็จฯ
วันที่ ๒๙ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๔๕ ในโอกาสนี้ ท่านเจ้าประคุณสมเด็จฯ พร้อมศิษยานุศิษย์
ได้ร่วมทอดผ้าป่าสามัคคีในโครงการผ้าป่าช่วยชาติของหลวงตาด้วย

หลวงพ่ออุตตมะ วัดวังก์วิเวการาม จ.กาญจนบุรี กราบสักการะท่านเจ้าประคุณสมเด็จฯ
(เมื่อครั้งดำรงสมณศักดิ์ที่ พระอุดมญาณโมลี) ที่วัดสัมพันธวงศ์

พระเดชพระคุณ พระอุดมญาณโมลี (หลวงปู่จันทร์ศรี จนฺททีโป) อดีตเจ้าอาวาสวัดโพธิสมภรณ์
จ.อุดรธานี เดินทางมาเยี่ยมท่านเจ้าประคุณสมเด็จฯ ที่วัดสัมพันธวงศ์ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๕๒
พระมหาเถระทั้งสองรูปมีความเคารพและสนิทสนมคุ้นเคยกันเป็นอย่างยิ่ง

พระธรรมมงคลญาณ (หลวงพ่อวิริยังค์ สิรินฺธโร) เจ้าอาวาสวัดธรรมมงคล และผู้ก่อตั้งสถาบันพลังจิตตานุภาพ
ถวายสักการะท่านเจ้าประคุณสมเด็จฯ เนื่องในเทศกาลเข้าพรรษา พ.ศ. ๒๕๖๐

พระมหาคณาจารย์จีนธรรมสมาธิวัตร (เย็นเต็ก)
เจ้าอาวาสวัดโพธิ์แมนคุณารามและเจ้าคณะใหญ่จีนนิกาย
ได้เมตตาเขียนคำอวยพรถวายท่านเจ้าประคุณสมเด็จฯ
ในโอกาสมีอายุวัฒนมงคล ๑๐๐ ปี

พิธีเจริญพระพุทธมนต์และถวายสังฆทาน
เพื่อน้อมถวายเป็นอายุวัฒนาภิมังคลานิสงส์ แด่ท่านเจ้าประคุณสมเด็จฯ
ตามจิตตาธิษฐานดำริของพระพรหมเมธี (ธมฺมจารี)
มีกำหนดจัดพิธีถวายทุกวันเสาร์ เวลา ๑๙.๐๐ น. ไปจนสิ้นปี พ.ศ. ๒๕๖๐

**ท่านเจ้าประคุณสมเด็จฯ เป็นประธานในพิธีบำเพ็ญกุศลครบ ๑ ปี
วันสวรรคต พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช
ณ วัดสัมพันธวงศ์ ๑๓ ตุลาคม ๒๕๖๐**

ครอบครัวเจียรวนนท์ และเครือเจริญโภคภัณฑ์
มีความผูกพันกับวัดสัมพันธวงศ์มาตั้งแต่อดีต เป็นผู้อุปถัมภ์วัดสัมพันธวงศ์
และให้ความเคารพนับถือท่านเจ้าประคุณสมเด็จฯ เป็นอย่างมาก

คุณเจริญ - คุณหญิงวรรณา สิริวัฒนภักดี และครอบครัว
ถวายอาคารสมเด็จพระมหาวีรวงศ์แด่ท่านเจ้าประคุณสมเด็จฯ
วันที่ ๔ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๕๘

มหาวีรวํสาภิถุติกถา

ปัฐยาวัตร

โย หิ เถโร มหาปุญฺโญ   ถาวโรติ สุปากโฏ
สุชาโต ชาติยา ตตฺถ   อุปฺปลราชธานิยํ
สทฺโธ ทฺวาทสวสฺโสว   ปพฺพชฺชายาภิมานโส
ปุพฺเพ กตาธิกาเรน   ปพฺพชิตฺถานคาริยํ
ภิยฺโย ปทกฺขิณคฺคาโห   อโหสิ อติสุพฺพโจ
ปิโย สพฺรหฺมจารีนํ   เมตฺตาทิคุณยุตฺตโก
วิปสฺสนารโต ภิยฺโย   ชิโนวาเท สคารโว
วิเวกํ ปริเยเสสิ   วิปฺปสนฺเนน เจตสา
ปฏิปนฺโน จ ธมฺเมสุ   สนฺติเปกฺโข สวีริโย
ปณฺฑิตชาติโย โหติ   อตฺตทตฺถมนุสฺสรํ
สิกฺขกาโม พหุสฺสาโห   อากงฺขํ วุฑฺฒิมตฺตโน
คโต อรญฺญิกาวาสํ   สาเปกฺโข ปริยตฺติยํ
คนฺตฺวา สมฺพนฺธวํสมฺปิ   อูนวีสติวสฺสิโก
ปาลิภาสาย อตฺถาย   วสฺสาวาสํ อุปาวสิ
ตโต วีสติวสฺโสว   ตตฺถ ลทฺธูปสมฺปโท
คณเชฏฺฐสฺส อาราเม   สมฺพนฺธวํสนามเก
นิทฺเทสกสฺส เถรสฺส   โหติ สทฺธิวิหาริโก
ปพฺพชิตฺวาน ธมฺมฏฺโฐ   สุพฺพโต จ สุสํวโร
อารทฺธิวิริโย ภิยฺโย   ปาลิภาสานมนฺตคู
สีลาจาเรหิ สมฺปนฺโน   ธมฺมเทสนโกวิโท
อตฺถญฺญู จ วทญฺญู จ   นิรุตฺติธมฺมโกวิโท
หฏฺภาโร คณานญฺจ   สาสนสฺส จ สพฺพโส
กาลจฺจเยน สมฺปุณฺโณ   คุเณหว สมปฺปิโต
ปสฏฺโ จสพฺพภิกฺขูหิ   อาวาสิโก วิจกฺขโณ

ขนฺติเมตฺตาทิสํยุตฺโต
เทสนาวิธิโกวิโท
คิหิปพฺพชิตานมฺปิ
ปิโย จ ครุจานิโย
ธมฺมามิเสหิ สงฺคณฺหิ
ภิกฺขุสงฺฆํ ปุนปฺปุนํ
ปทีโป ภิกฺขุสงฺฆสฺส
ปุตฺตกานํ ปิตา ยถา
โส เอกาทสเม ภาเค
อธิกาโร คณิสฺสโร
กตฺวา สพฺพกรณฺยานิ
มหาเถรสมาคเม
ภิกฺขูนํ ธมฺมทูตานํ
ปมุโข ธมฺมเทสโก
สกฺโก พหุชนตฺถาย
วิเนตุํ สตฺถุสาสนํ
โส มหาวีรวํโสติ
ราชทินฺนาธินามโก
ชเนสิ ปีติปาโมชฺชํ
สพฺพสิสฺสาน สพฺพโส.

อินทรวงศ์

เอโส อนิกฺขิตฺตธุโร ว ชาติยา
สทฺโธ สุสนฺโต จ มุนินฺทสาสเน
โธรยฺหสีโล จ วิสุทฺธิเปกฺขโก
สมฺพุทฺธจกฺเก จ พหูปการโก
สงฺฆสฺส กิจฺจํ จ ปยุญฺชิ สพฺพโส
นิจฺจํ สเขทมฺปิ อจินฺตยํ สทา
โส สพฺพโส สงฺฆคณสฺส นายโก
คมฺภีรปญฺญายปิ สงฺฆโสภโณ.

อินทรวิเชียร

สุทฺโธ สุวุฑฺโฒ มุนิปุงฺควํเส
สลฺเลขวุตฺตี สุหุชู สุพุทฺธี
สิกฺขาภิเปกฺโข สุตทีฆทสฺสี
อนฺเธ ปทีโป วิย มคฺคุเทสี
เทเสสิ ธมฺมํ ชินสาสนมฺปิ

สมฺพุทฺธธมฺมตฺถวิทู สุเมโธ
ธมฺมตฺถอุทฺเทสนุปายพฺยตฺโต
เมตฺตาทิธารี อนุกมฺปจิตฺโต
สงฺฆสฺส นาโถ จ พหูปกาโร
อคฺคสฺส ทาตา อนุการกานํ
ปาการภูตํ รตนตฺตฺยนฺตํ
ปาเลตุ เถรํ วรธมฺมจารึ.

ปัฐยาวัตร

อิทาเนว มหาเถโร	ปุญฺญวสฺสสตายุโก
สุมนาสฺส ปโมทาม	อายุวฑฺฒนมงฺคเล
วณฺณวา พลสมฺปนฺโน	นิรามโย จ นิพฺภโย
วสฺสสตํ ส ภิยฺโยโส	อติเรกํ ว ชีวตุ.

....

พระศรีกิตติเมธี (รุ่งโรจน์ ฐิตโรจโน ป.ธ.๘)
เจ้าคณะจังหวัดฉะเชิงเทรา (ธรรมยุต)
วัดเทพนิมิต จ.ฉะเชิงเทรา
สัทธิวิหาริกในเจ้าประคุณสมเด็จฯ
ประพันธ์ถวายในนามคณะศิษยานุศิษย์

"สมเด็จพระมหาวีรวงศ์"
(มานิต ถาวรมหาเถระ)

๏ สมเด็จพระมหาวีรวงศ์
ท่านธุดงค์ข้ามวงกาลผ่านสมัย
๒๙ ธันวา ๒๔๖๐ บุญวัย
หนึ่งร้อยปีที่ผ่านไปเจริญธรรม

๏ จากบ่อชะเนง อำนาจเจริญ เดินทางมา
บรรพชาเป็นสามเณร ตระเวนย่ำ
หนึ่งตำนาน ผ่านร้อยเจ็ดเจ็ดย่านน้ำ
ได้ดื่มด่ำ ธรรมะ บารมี...

๏ ธรรมดา ง่ายง่าย ไม่ถือศักดิ์
คือใจหลัก คือใจธรรม ค้ำวิถี
ถือไม้กวาด กวาดลานวัด สะอาดดี
สงบนี้ สว่างนัก ใน ใจคน

๏ แปลพระไตรปิฎก ให้เป็นทาน
เขียนตำราวิชาการ ให้เป็นผล
กรรมฐานเป็นมรรค ให้หลักตน
สาธุชน สาธุการ อยู่นั่นแล้ว

๏ เจ้าอาวาสวัดสัมพันธวงศ์
ท่านธุดงค์ ข้ามวงกาล ผ่านดวงแก้ว
ผ่านดวงธรรม ผ่านดวงใจ ใสวาวแวว
ธรรมเพริศแพร้วเป็นอมตะ ณ ปัจจุบัน ฯ

Sood

พรชัย แสนยะมูล หลานหลวงปู่ศรี มหาวีโร
กวี - นักเขียนมือรางวัล เจ้าของนามปากกา "กุดจี่"
ประพันธ์ถวายท่านเจ้าประคุณสมเด็จฯ

กำหนดการ

พิธีบำเพ็ญกุศลฉลองสตวัสสายุกาล (๑๐๐ ปี)
สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ (มานิต ถาวรมหาเถร ป.ธ.๙)
กรรมการมหาเถรสมาคม ที่ปรึกษาเจ้าคณะภาค ๑๑ (ธ) และเจ้าอาวาสวัดสัมพันธวงศ์
วันที่ ๒๘ - ๒๙ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๖๐
ณ พระอุโบสถวัดสัมพันธวงศ์ เขตสัมพันธวงศ์ กรุงเทพมหานคร

....

วันพฤหัสบดีที่ ๒๘ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๖๐ (ตรงกับวันขึ้น ๑๑ ค่ำ เดือน ๒)

เวลา ๑๗.๓๐ น. - พระสงฆ์สมณศักดิ์ ๑๒๙ รูป สวดพระพุทธมนต์ อุทิศถวายบูรพาจารย์ อดีตเจ้าอาวาส และบุรพพระบรมราชวงศ์ ผู้แรกสถาปนาพระอาราม

เวลา ๑๙.๐๐ น. - พระเถราจารย์ ๑๒๙ รูป เจริญพระพุทธมนต์ ธรรมจักรกัปปวัตนสูตร

วันศุกร์ที่ ๒๙ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๖๐ (ตรงกับวันขึ้น ๑๒ ค่ำ เดือน ๒)

เวลา ๐๖.๐๙ น. - เจ้าประคุณ สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ บำเพ็ญกุศล ตักบาตรพระสงฆ์ ๑๐๙ รูป

เวลา ๐๙.๕๐ น. - เจ้าพนักงานอัญเชิญผ้าไตร น้ำสรง ดอกไม้พระราชทาน เข้าสู่พระอุโบสถ

เวลา ๑๐.๐๐ น. - เจ้าพระคุณ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก เสด็จถึงวัดสัมพันธวงศ์

เวลา ๑๐.๐๙ น. - ประกอบพิธีถวายผ้าไตร น้ำสรง ดอกไม้พระราชทาน
สมเด็จพระราชาคณะ, รองสมเด็จพระราชาคณะ,
พระราชาคณะ ๒๐ รูป เจริญพระพุทธมนต์
และฉันภัตตาหารเพล

เวลา ๑๑.๐๐ น. - ถวายภัตตาหารเพลแด่พระสงฆ์ ๒๒๙ รูป
ถวายจตุปัจจัยไทยธรรม พระสงฆ์อนุโมทนา
- แขกผู้มีเกียรติ ศิษยานุศิษย์ ร่วมรับประทานอาหาร

เวลา ๑๗.๐๐ น. - คณะสงฆ์วัดสัมพันธวงศ์เจริญพระพุทธมนต์
น้อมถวายเจ้าประคุณสมเด็จฯ
ณ อาคารสมเด็จพระมหาวีรวงศ์
- เป็นเสร็จพิธี

จึงขอเจริญพร เรียนเชิญ ท่านที่เคารพนับถือ ทายกทายิกา คณะศิษยานุศิษย์ และสมาชิกวัดสัมพันธวงศ์ ร่วมงานบำเพ็ญกุศลฉลองสตวัสสายุกาลตามกำหนดการ โดยพร้อมเพรียงกัน

คณะสงฆ์วัดสัมพันธวงศ์
มูลนิธิสุจิณฺโณอนุสรณ์ และคณะศิษยานุศิษย์

true

บริษัท ทรู คอร์ปอเรชั่น จำกัด (มหาชน)

พิมพ์ถวาย

หนังสือ ฉลองอายุวัฒนมงคล ๑๐๐ ปี

สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ (มานิต ถาวรมหาเถร ป.ธ. ๔)

พิมพ์ถวายเพื่อบูชาพระคุณหลวงปู่

พิมพ์ครั้งที่ ๑ ปีที่พิมพ์ : ธันวาคม ๒๕๖๐ จำนวน : ๓,๐๐๐ เล่ม

คณะที่ปรึกษา

พระพรหมเมธี (ธมฺมจารี)

พระราชสารเวที (สุภเสโน)

พระราชปริยัติโมลี (สิริธมฺโม)

พระชลญาณมุนี (ธมฺมโภชฺโช)

พระศรีกิตติเมธี (จิตโรจโน)

ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดสัมพันธวงศ์ทุกรูป

นายชวลิต ศิริภิรมย์ ไวยาวัจกรวัดสัมพันธวงศ์

คณะผู้จัดทำ

พระราชมงคลเมธี (นาคว์โส)

พระมหาสำรวย นาควโร

นิติพัฒน์ เจริญสิทธิกร

ออกแบบและจัดพิมพ์โดย

ติดต่อออกแบบจัดทำสื่อสิ่งพิมพ์ได้ที่ คุณนิติพัฒน์ เจริญสิทธิกร

โทรศัพท์ : ๐๘-๖๘๙๘-๑๗๕๐

"

ไม่ติฉิน ไม่นินทา
ไม่ให้ร้าย ไม่พูดซ้ำซาก

"